

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MEZARLIKLARIN TARİH İLMİNE KATKISI:
BÜLBÜLDERE VE FERİKÖY MEZARLIKLARI
ÖRNEĞİ

Yılmaz ALTUNSOY

18810501016

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖĞRETİM ÜYESİ

Prof. Dr. Caner ARABACI

KONYA-2020

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	YILMAZ ALTUNSOY		
	Numarası	18810501016		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH ABD		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	MEZARLIKLARIN TARİH İLMİNE KATKISI: BÜLBÜLDERE VE FERİKÖY MEZARLIKLARI ÖRNEĞİ		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Yılmaz ALTUNSOY

Özet

Mezarlıklar sadece ölülerin defnedildiği ve huzur içinde yattıkları temenni edilen mekânlar değildir. Bundan daha fazla olarak mezarlıklar, içinde bulundukları sessizliğe rağmen, tarihin şahididirler. Çalışma konumuz olan Bülbüldere ve Feriköy Mezarlıkları da bir asrı aşkın geçmişle ziyaretçilerine bir şeyler söylemekte ve söyledikleriyle tarihe not düşmektedirler. Her iki mezarlıkta bulunan mezar taşları, burada medfun olanların, içinde bulundukları topluma dinen ve milliyeten ait olmadıklarını, bu topraklara yabancı olduklarını, ihsas etmektedirler. Bu mezarlıkların Dönmelere ait olan kısmının sakinleri hem Müslüman ve hem de Türk değildirler. Ancak bu durumu, kitabeleri yakından inceleyenler görebilmektedirler. Bu maşatlıkların sessiz sakinleri, Yahudilikten dönme Sabetay Sevi'nin müntesipleridirler. 350 sene evvel şeklen Yahudilikten dönmüş olan bu insanlar, özden bir dönüş yapmadıkları için "mühtedi" değil "Dönme" olarak nitelendirilmiş ve bu şekilde tesmiye edilmişlerdir. Bu çalışmada, Dönme zümresinin tarihi arka planı, an'âne, gelenek ve itikatları incelenip, bu zümrenin Türk toplumu üzerindeki etkilerinin neler olduğu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dönmelik, Sabetay Sevi, IV. Mehmed, Yahudilik, Bülbüldere ve Feriköy Mezarlıkları.

Abstract

Cemeteries are not just places where the dead are buried and one wishes to rest in peace. More than that, cemeteries, despite their silence, are witnesses to history. Bülbüldere and Feriköy Cemeteries, which are our subjects of study, also tell their visitors something with a history of more than a century and make a note in history with what they say. The tombstones found in both cemeteries denote that those buried here do not belong to the society they live in religiously and nationally, and that they are strangers to these lands, even if not openly. The inhabitants of the part of these cemeteries

that belong to the Dönmes are not both Muslim and Turkish. However, those who closely examine the inscriptions can see this situation. The silent residents of these maşatlıks are the followers of Sabetay Sevi, a renegade from Judaism. These people, who had formally converted from Judaism 350 years ago, were described as "converts", not "apostasy" because they did not make a return from the essence, and they were recognized as such. In this study, the historical background, moment, traditions and beliefs of the Dönme group were examined and the effects of this group on the Turkish society were tried to be evaluated.

Keywords: Revert, Sabetay Sevi, IV. Mehmed, Judaism, Bülbüldere and Feriköy Cemeteries.

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	1
Özet.....	2
Abstract.....	2
İÇİNDEKİLER	4
KISALTMALAR.....	7
Ön Söz ve Teşekkür	9
GİRİŞ	11
Tarih İlminin Sessiz Kaynağı Olan Mezarlar.....	20
İslâm İnancında Kabir ve Kabristan Mefhumu	31
Osmanlı Mezar Taşlarının Alâmet-i Fârikaları	35
BİRİNCİ BÖLÜM	44
1. BÜLBÜLDERE VE FERİKÖY MEZARLIKLARININ TARİH İLMİNE OLAN KATKISI	44
1.1. Bülbüldere ve Feriköy Mezarlıkları	44
1.2. Karakaşilere Göre Bülbüldere Mezarlığı	55
1.3. Bülbüldere ve Feriköy Mezarlığındaki Semboller, Şekli Unsurlar ve İnanç Sistemleri İle Olan İlişkisi.....	59
1.3.1. Genel.....	62
1.3.2. Fotoğraflı Kabirler	71
1.3.3. Kibleye Bakmayan Kabirler	76
1.3.4. Fatıhasız Mezar Taşları.....	77
1.3.5. Tokalaşan El Sembolü	86
1.3.6. Akasya Ağacı.....	88
1.3.7. Jakin-Boaz Sembolü (Sütun-ı Süleymani).....	93
1.3.8. Üç Sütun Sembolü	97
1.3.9. Obelisk Sembolü.....	99
1.3.10. Galaksi (Satürn) Sembolü.....	102
1.3.11. Mermer Kapaklı Mezarlar	103
1.3.12. Ahid Sandığı Sembolü	104
1.3.13. Kelebek Sembolü.....	106
1.3.14. Işık Sembolü	110

1.3.15.	Perde Sembolü	111
1.3.16.	Vazo Sembolü.....	114
1.4.	Bülbüldere Mezarlığında Medfun/Sabetayist Bazı Önemli Şahsiyetler ...	116
1.4.1.	Şemsi Efendi (Simon Zwi)	116
1.4.2.	Maliyeci Cavid Bey (Karakâşi Cavid Bey)	127
1.4.3.	Hasan Tahsin (Osman Nevres)	132
1.4.4.	Karakâşi Rüştü Bey	145
İKİNCİ BÖLÜM		156
2.	SABETAYİZM'İN KISA TARİHÇESİ	156
2.1.	Dönmelik, Sabetayizm, Avdetilik, Sazanikos, Sebtinyunluk	156
2.2.	İlk Olarak Fark Edilmeleri	161
2.3.	Mistik Siyonist: Sabetay Sevi	167
2.4.	Evlilikleri.....	170
2.5.	Mesihliğini İlan Etmesi	177
2.5.1.	Devlet Hadise İle İlgilenmeye Başlıyor	190
2.5.2.	Sevi'nin İslam'ı Kabulü	196
2.5.3.	Sabetay Sevi Din Değiştirmeye Neden Zorlandı?	210
2.5.4.	Sabetay Krallığını İlan Etmişti, Osmanlı Tahtını Tehdit Ediyordu... ..	218
2.5.5.	Sabetay'ın Ölümünden Sonra Cemaatin Üç Kola Ayrılması ve Bazı Önemli Sabetayist Şahsiyetler	228
2.6.	Sabetay Sevi Hakkında Osmanlı Arşiv Belgeleri	241
2.7.	Sabetayistlerin Türk Toplumı Üzerindeki Etkileri.....	247
2.7.1.	18 Emir ve Evlenme Yasağı	248
2.7.2.	Dönmelerin Jön Türklerle Münasebetleri	260
2.7.3.	Dönmelerin İslami Tarikatlarla Münasebetleri	268
2.7.4.	Dönmelerin Önemli Dini Günleri ve Dört Gönül Bayramı	275
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		284
3.	SABETAYİST DÖNMELERİN ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK SİYASET VE BÜROKRASİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	
		284
SONUÇ.....		302
BİBLİYOGRAFYA.....		313

EKLER LİSTESİ	333
EKLER	334

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
a.g.y.	: Adı geçen yayın.
ATASE	: Askeri Tarih Stratejik Etüd.
AÜ	: Ankara Üniversitesi.
AÜ DTCE	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
b.	: Bin (Arapça oğlu manasında).
BCA	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.
Bkz.	: Bakınız.
BOA	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
c.	: Cilt.
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi.
Çev.	: Çeviren.
Dos.	: Dosya.
Dr.	: Doktor.
DVN.	: Divan Beylikçi Kalem.
EUM.	: Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti.
F.	: Fasikül.
GŞÜ.	: Gümüşhane Üniversitesi.
H.	: Hicri Takvim.
Haz.	: Hazırlayan.
HR.	: Hariciye.
HU.	: Hariciye Umumi.
İ. ŞD.	: İrade Şura-yı Devlet.
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi.
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KK.	: Kâmil Kepeci Fonu.
Kls.	: Klasör.
KLS. d.	: Kilise Defterleri.
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
M.	: Miladi Takvim.
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı.
MKT.	: Mektubi Kalem.
MÖ	: Milattan Önce.
MS	: Milattan Sonra.

Nu.	: Numara.
R.	: Rumi Takvim.
RSK.	: Ruus Kalemi.
s.	: Sayfa.
S.	: Sayı.
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi.
SBBF	: Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi.
SET.	: Son erişim tarihi.
SFR.	: Sefaret.
ss.	: Sayfa aralığı.
SÜ.	: Selçuk Üniversitesi.
SYS.	: Siyasi.
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TC	: Türkiye Cumhuriyeti.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
THR.	: Tahrirat Kalemi.
TMIK.	: Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu.
TTK.	: Türk Tarih Kurumu.
UM.	: Umum Müdürlüğü.
v.s.	: Vesair.
Y. A. HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı.
Yay.	: Yayınları/Yayıncılık.
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları.
ZB.	: Zaptiye Nazırlığı.

Ön Söz ve Teşekkür

Mezarlıklar her zaman ilgimi çekmiştir. Sessizler vadisinde yatanlar acaba bir zamanlar nasıl bir hayat sürmüşler, dünya hayatında neler yapmışlar, hep merak etmişimdir.

Yahudiler ve Sabetayistler de tarih okumalarım içinde ağırlıklı bir yer teşkil etmiştir. Asırlardır vatancüda olarak hayat süren ve dünyanın dört bir yanında dağınık vaziyette yaşayan bu kabilenin, nasıl olup da düştükleri yerden ayağa kalktıkları ve dünya siyaset ve iktisadiyatına hâkim bir pozisyona geldikleri doğrusu herkes gibi beni de düşündürmektedir. Yahudi zümresi içinde yer alan Türkiye'ye has Dönmeler güruhu ise, son 350 senede bu topraklarda birlikte hayat sürmüş olmamız hasebiyle ayrıca mucib-i merak ve alakadır.

Yüksek lisans tez konumu, kıymetli hocamız Prof. Dr. Caner Arabacı ile istişare ederken, mezarlık ve Dönmelik konusunu birlikte işleyebileceğimiz bir tez konusu olarak karar kıldık. Daha önce bu hususta çok fazla akademik çalışma olmaması, Dönme mezarlık ve mezar kitabelerinden hareketle, burada yatanların dini ve millî aidiyetlerinin tespitine yönelik bir tez üretiminin yapılmamış olması, beni bu konuda çalışma yapmaya daha da teşvik etmiş ve heyecanlandırmıştır.

Çalışmamızda metodolojik olarak önce mezarlıkların tarih ilmindeki yeri ve önemine değinildi. Daha sonra İslam mezarlıklarının hususiyetleri özetlenmeye çalışıldı ki, özellikle Bülbüldere ve fer'i olarak da Feriköy Mezarlıkları ile arasındaki farklar tebarüz etsin. Sonrasında ise veri toplama çalışmamızı her iki mezarlık için yaptık ve topladığımız verileri bilgiye dönüştürmeye gayret ettik. Elde ettiğimiz verilerin bizi doğrudan Dönme, Yahudi kültür ve inanç sistemine götürmüş olduğunu müşahade ettik. Son olarak da Dönmelik nedir, meşhur Dönmeler kimlerdir, Dönmelerin inanç ve gelenekleri nelerdir ve bunların Türk toplumu üzerindeki etkileri ne şekilde olmuştur bunları tetkik etmeye çalıştık. Ümit ederiz ki çalışmamız ileride bir

kitaba dönüşür ve sadece akademik camianın değil, tüm insanların hizmetine vesile olur.

Bu son derece ilginç ve keyifli çalışmamı yaparken bana her türlü desteğini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Necmettin Erbakan Üniversitesi SBBF Dekanı Prof. Dr. Caner Arabacı'ya sonsuz teşekkür ediyorum. Ayrıca kaynak tedarik etmemde bana yardımcı olan ve moral motivasyonumu yüksek tutmamı sağlayan Konya Yazma Eserler Kütüphanesi Bölge Müdürü Bekir Şahin hocamıza da minnettarım. Elbette ki yapmış olduğum bu meşakkatli akademik çalışmada hem saha ziyaretlerimde bana eşlik eden ve hem de evde her türlü kahrımı çeken sevgili eşim Gonca Altunsoy'a da medyun-u şükranım.

Temennim odur ki, bu çalışmam ilim aleminde yeni fikir ufukları açılmasına vesile olur.

Yılmaz Altunsoy

Konya 2020

GİRİŞ

Mezarlık kelimesi, menşe itibarıyla Arapça “*ziyâret*” kelimesinden türetilmiştir. Mezar, Arap lisanında “*ziyâret mekânı*” demektir. Bu kelime Türkçeye aktarılırken, -lık eki almak suretiyle “*mezarlık*” şekline bürünmüştür. Mezarlığın eş anlamlısı olarak Arapça’da “*makber*”¹ ve “*cebban*” kelimeleri, Farsça’da ise “*mezarat*”, “*kabristan*”, “*gülistan*” tâbirleri kullanılmaktadır. Önemli kişilerin mezarlarına ise “*ravza*”, “*meşhed*”, “*kubbe*”, “*türbe*”², “*kümbet*”, cami, tekke, türbe gibi yapıların hemen yanında yer alan küçük mezarlıklara Türkçe’de “*hazire*” ve daha çok tekke ve zaviye mezarlıklarına “*vâdi-i hâmûşan*” yani “*sessizler vadisi*” denildiği bilinmektedir. Uykuda olanlar manasına gelen “*hâmûşan*” kelimesi mecaz yoluyla kabristan şekline dönüşmüştür. Daha çok Mevleviler tarafından kullanılmaktadır³. Evliya Çelebi de Seyahatname’sinde mezar kelimesi ile eş anlamlı olarak “*suskunlar vâdisi*” tâbirini kullanmıştır⁴. Mezarlıklar üzerinde araştırmaları olan Alman tarihçi Hanz-Peter Laqueur ise mezarlıklar için “*ölüler kenti*” demektedir⁵.

Arkeoloji terminolojisinde ise mezarlıklara ölüler şehri manasına gelen “*nekropolis*” denilmektedir⁶. Mezar taşlarındaki yazılara da, aynen cami, mescit, çeşme, sebil gibi yapılarda olduğu gibi “*kitâbe*” denilmektedir. “*Kitâbe-i Seng-i Mezar*”⁷ tâbiri de aynı manaya gelmektedir⁸. Kitâbelere, kabartma ve oyma olarak ölünün adı, doğum, ölüm tarihi, işi yazıldığı gibi

¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, c. II., s. 114.

² Arapçada, ölünün gömülü bulunduğu mezarın üstüne yapılan binaya verilen addır. Pakalın, a.g.e., c. III., s. 539.

³ Pakalın, a.g.e., c. I., s. 721.

⁴ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), YKY Yayınları, İstanbul, 2008, c. II., Kitap: I., s. 23.

⁵ Hans-Peter Laqueur, *Hüvel-Baki İstanbul’da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, (Çev. Selahattin Dilidüzgün), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 1997, s. 30.

⁶ Nebi Bozkurt, “Mezarlıklar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (TDA), İstanbul, 2004, c. XXIX., s. 519.

⁷ “Seng-i Mezar” yerine “Seng-i Kabir” tâbirinin de kullanıldığı bilinmektedir. Nâmık Kemâl şu beytinde “seng-i kabir” tabirini kullanmıştır: “*Ölürsem görmeden millette ümit ettiğim feyzi, yazılsın seng-i kabrimde vatan mahzun, ben mahzun*”. Diğer yandan Abdülhak Hamit ise şu dizelerde “seng-i mezar” tâbirini istimal etmeyi tercih etmiştir: “*Öyle bir şiddet-i tasmin ile çıktım ki yola, karşıma çıksa eğer seng-i mezarım dönmem*”.

⁸ Pakalın, a.g.e., c. II., s. 284.

bazen bir şiir veya edebi bir cümle yazılması da sıkça görülmektedir⁹. Türkistan ve Anadolu’da kubbeli mezar binalarına yani türbelere “*künbet*” tabir olunmaktadır¹⁰. “*Lahid*” kelimesi de Arapça mezar, çukur demek olup, ölülerin konulduğu sandukaları ifade etmek için kullanılır¹¹. “*Makam*” ise, veliyullahın mezar ve türbelerini ifade etmek için kullanılmıştır¹². Mezar ile hemen hemen aynı manâya gelen bir başka tabir ise “*merkad*” olup, asıl manası uyuyacak yerdir. Ölüm bir daha uyanmamak üzere uykuya dalmak demek olduğu için, bu tâbir meydana gelmiştir¹³.

Mezarlıklar, kültür varlıklarımız içerisinde önemli bir yer tutarlar. Mezarlıklar ve özellikle de mezar taşları, kitâbeleri, içinde bulundukları muhitin şartlarını, yaşadıkları zamanın ruhunu, mimârisini, kültürünü, dinini¹⁴, inancını, orada meskûn olanların mensûbiyetini göstermesi açısından çok büyük önemi haizdirler. Mezarlıkların tarih ilmi açısından önemi ise, daha çok bulundukları dönem hakkında yanılmaz, şaşmaz bilgiler vermesi noktasındadır. Mezarlıklar, belli devirler ve coğrafyalar itibarıyla meydana getirilen medeniyetlerin ve o medeniyetlerden nebeân eden kültür ve alt kültürlerin samimi, riyâsız ve ilk elden şâhitleridirler. Mezarlıklar konuşamayanlarla dolu, sessiz medeniyet tanıklarındırlar. Mezar taşları ve kitâbeleri, konuşamayan sahipleri adına konuşurlar ve ziyaretçilerine bir şeyler fısıldarlar. Ne de olsa onların şehri, dirilerin şehriden daha önce vücut bulmuştur¹⁵. Türbeler, mezarlıklar ibadet yerlerimiz değil, İslâm beldelerine girişin bir çeşit mikat mahalleri, hudut çizgileridirler¹⁶. Bir beldeden diğerine geçişte, ölüler diyarı olan makberistanlar, bir nevi gümrük vazifesi görürler. Dünyada devletlerarasında gümrükler olmasa bile, mezarlıklar, ibâdethaneler,

⁹ Pakalın, a.g.e., c. II., s. 528.

¹⁰ Pakalın, a.g.e., c. II., s. 305.

¹¹ Pakalın, a.g.e., c. II., s. 352.

¹² Pakalın, a.g.e., c. II., s. 393.

¹³ Pakalın, a.g.e., c. II., s. 481.

¹⁴ “Avrupa Tarihi” isimli eserin yazarı Roberts, mezarlıklardan ve kitâbelerden toplumların dinlerini tespit etmektedir. Avrupa’ya gelen bir kısım barbar kavimlerin kuşaklar boyunca pagan inancını muhafaza ettiklerini ve Hristiyanlaşmadıklarını mezarlıklarından anladığını ifade etmektedir. J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 134.

¹⁵ Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, (Çev. Gürol Koca-Tamer Tosun), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s.18.

¹⁶ Yusuf Yerli, “Önce Mezar Vardı”, *Düşünen Şehir Dergisi*, Kayseri, Mart 2018, S. V., s. 43.

diğer yapılar hudutları belirleyen ana unsurlar olarak bu vazifeyi deruhte ederler.

Mezarlıkların ana unsuru olan mezar taşları ya da kitâbeler, geçmişin gelecekle olan irtibat noktalarıdır. Âdeta geçmişle kurulan bir köprü, öncekilerin şimdikilerle ve gelecektekilerle olan susmayan sessiz dilleridirler. Mezarlıklar bu dil sayesinde her şeyden önce bir tarih, kültür ve medeniyetin devamı ve kimliğin tespiti için aidiyet mekânlarıdır.¹⁷

Mezarlıklar bünyelerinde büyük bir sembolizm serveti taşırlar. Yaşanılan devirlerin inanç sistemlerinin mükemmel aynasıdır. Mezar taşlarında, orada yaşayan zümrenin, korkularını, acılarını, üzüntülerini, sevgilerini, neşelerini de görmek mümkündür.¹⁸ Aynı zamanda mezarlıklar ve mezar taşları, bulundukları coğrafyanın kime ait olduğunu gösteren tapu senetleri hükmündedirler. Bu özelliğindendir ki, bir coğrafya istilâya uğradığında, o coğrafyanın önceki sahiplerine ait olan mezarlıkların tahrip edilmesi, tarihimizde sıkça görülen vakalardandır. Birinci Cihan Harbinde, Van ve civarındaki Müslüman ahâlîye mezâlîm icra eden Ruslar ve onların yardımcısı Ermeni çetelerinin yaptıkları işlerin başında, istilâ ettikleri mahallin Müslüman mezarlıklarını tahrip etmeleri gelmiştir¹⁹. Bu neviden hâdiseler tarihimizde çokça vukua gelmiştir²⁰. Balkan Harbi²¹ ile Birinci Cihan Harbi arasında, Makedonya bölgesinde bulunan Türklere ait mescit ve mezarlıkların önce Bulgarlar ve daha sonra da Rumlar tarafından tahrip edildiği²² tarihimizin kaydettiği önemli hadiselerdendir.²³ İstilâcı unsurların,

¹⁷ Çelik, “Şehir ve Makber”, s. 21.

¹⁸ Faruk Karaca, “Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler”, İslami Araştırmalar Dergisi, c. XIV., S. 3-4., 2001, s. 501.

¹⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HR. SYS. HU. Kls. 110. Dos. 12-2, nr. 66-74, 99-100, 124.

²⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, c. II., s. 811.

²¹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Timaş Yayınları, İstanbul, Ocak 2017, c. I., s. 154.

²² BOA. HR. SYS. 13/2, Belge Sıra Nu. 147.

²³ Mezarlıkların tahrip edilmesi hâdisesi tarihin birçok devrinde vukua gelmiştir. Osmanlı’nın Balkanlardan el çekmesinden çeyrek asır sonra bile benzer hadiseler meydana çıkmış ve Bulgar Hükümetleri Osmanlı mezarlarını tahrip etmekten imtina etmemişlerdir. Şüphesiz bu talihsiz hadiselerde, Osmanlı’nın geride bıraktığı izlerin, bu topraklara asırlardır vurduğu mühürlerin, tarihe şehâdet eden kabristanların ortadan kaldırılmasına yönelik bir tavır söz konusudur. Yılmaz Altunsoy, *Rumeli’ye Son Veda*, Nesil Yayınları, İstanbul, Ocak 2019, s. 100.

işgâl ettikleri sahalarda bulunan mezarlıkları tahrip etmelerindeki amaç, şüphesiz o beldede bulunan İslâm izlerini silmek ve bu şekilde o mahallere daha kolay hâkim olabilmektir. Mezarlıkların, üzerinde bulundukları topraklara sahiplik damgası vurmaları gibi sessiz ama etkili görevleri bulunmaktadır. Bir şehrin, aynen çeşmeleri, câmileri, mescitleri, medreseleri, hanları, hamamları ve konakları gibi, kendisini çevreleyen mezarlıkları da sahiplerinin kimler olduğunu gösterebilir. Her mezar taşı, o şehirde yaşamış bir insanın fâni âlemde bıraktığı bir iz olduğuna göre, aynı zamanda o şehrin veya kasabanın geçmişinin de bir parçası mahiyetindedir.²⁴

Kazım Karabekir Paşa'nın hatıralarında anlattığına göre, Mondros Mütârekesinden sonra, Ermenistan veya Maverâ-yı Kafkasya'yı teftiş için, ABD Başkanı tarafından görevlendirilen General Harbord²⁵ Erzurum'a geldiğinde, orada hazır bulunanlara: "*Erzurum'da Ermeniler Türkler'den ziyade imiş, şimdi hiç Ermeni kalmamış*" deyince, Erzurum Belediye Reisi Zâkir Efendi: "*İşte mezarlıklar burada, Erzurum'un ölüsü de Türk, dirisi de*" demiş²⁶ ve bu beldenin mâzide ve hâlen Türklerle meskûn olduğunu, şehir mezarlığı sayesinde ispat etmiştir.

Yine aktarılan başka bir tarihi bilgiye göre, Yunan Harbi yıllarında Erzurum'a gelen bir başka Amerikalı General Hamilton'un etrafını saran Ermeniler, Erzurum'un kendilerine ait olduğu iddiâsını ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine Erzurum Belediye Reisi bu defa da Hamilton'u yanına alarak hem Ermeni ve hem de Türk mezarlıklarını göstermiştir. Tabi ki Ermeni Mezarlığı, Türk mezarlığı yanında son derece küçük kalmıştır. Erzurum Belediye Reisinin: "*Madem bu Ermeniler Müslümanlardan çoktu, o zaman kendi ölülerini mi yediler?*" demesi üzerine Amerikalı General, Ermenilerin yalan söylediğini anlamıştır²⁷. Belediye reisinin bu davranışından sonra, bu

²⁴ Semavi Eyice, "Mezarlıklar ve Hazireler", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1996, c. I., s. 124.

²⁵ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, YKY Yayınları, İstanbul, Nisan 2008, c. I., s. 327.

²⁶ Karabekir, a.g.e., ss. 333-334.

²⁷ Sinan Uygur, "Dobruca'da Türk Mezarları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2007, S. 13, ss. 153-154.

kesin gerçek üzerine heyet bir şey demeden şehirden ayrılmıştır²⁸. Erzurum'un Müslüman ölüleri, dirilerini ve bu vatan parçasını işte böyle kurtarmıştır. Esasen tarihî eserler, bütünüyle bir memleketin tapusu ve karakteri hüviyetindedirler²⁹.

Ankara Etnografya Müzesine, İzmir'den getirilen süslü ve kırık bir mezar taşı üzerinde, güneş üzerine işlenmiş devr-i dâim işâreti olduğu tespit edilmiştir. Bu işaretler her ne kadar Anadolu Türk mezar taşı simgelerine benzemese de, süslerin altında Hacı Ali Bey yazısını tespit eden araştırmacılar, bu mezar taşı üzerinde işli olan güneş ve devr-i dâim işaretlerinin, Orta Asya Türklerinin Şaman inançlarından gelen remizler olduğunu ortaya koymuşlardır. Aynı güneş figürlerinin kabartma tarzında Selçuklular'da da kullanıldığını tespit eden araştırmacılara göre, mezar taşı Türklerin bir nevi Anadolu'ya ait tapu senedidir³⁰. Ölüler şehrin asıl ve kadim sakinleri olup, yaşayanlar ise şehri geçmişleriyle sahiplenirler³¹. Yahudiler de çok önceleri, kendilerini, atalarının yattıkları mezarların bulunduğu yerlerin vârisi saymışlardır. Mumford'a göre bu çok güçlü iddia bir bakıma ezeli bir iddiadır³².

Mezarlar ve mezarların kitâbeleri mâhiyetinde olan mezar taşları sadece orada medfun olanlar hakkında değil, o zamanı ve zaman içinde toplumların başından geçenleri, kazandıkları zaferleri, mağlubiyetleri, mâruz kaldıkları tabii afetleri, inançlarını, o bölgede yaşayan insanların duygu ve düşüncelerini de anlatmaktadırlar³³. Mezar taşı kitâbeleri bazen de, orada medfûn olanın isteği dışında, düşmanlarınca bir kin ve nefret unsuru olarak, gelecek nesillere mesaj vermek için yazılmaktadır. Bu türden hadiseler İslâm

²⁸ Tuncer Baykara, "Saha Araştırmalarının Selçuklu Tarihi Bakımından Ehemmiyeti", *Elazığ Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu Bildiriler*, Elâzığ, 1990, s. 243.

²⁹ Süleyman Berk, "Osmanlı Mezar Taşı Kitâbelerinin Dili", *Düşünen Şehir Dergisi*, Kayseri, Mart 2018, S. V., s. 99.

³⁰ Hamir Zübeyr Koşay, *Kültür Tarihimiz Bakımından İki Önemli Mezar Taşı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1986, s. 83.

³¹ Çelik, a.g.m., s. 17.

³² Mumford, a.g.e., ss. 17-18.

³³ Sahure Yariş, "Üsküdar Solak Sinan Paşa Câmii ve Sinan Paşa Câmii Hazirelerindeki Mezar Taşları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X, Bildiriler*, c. III., İstanbul, 19-21 Ekim 2018, s. 13.

ve Osmanlı tarihinde pek tesâdüf edilmese de, Batılılarda örneklerini bulmak mümkündür. Budin'in son Osmanlı Vâlisi Abdurrahman Abdi Paşa'nın, Avusturyalılara, iki buçuk ay direnmesinden ve 2 Eylül 1666 tarihinde şehit düşmesinden sonra, Macarlar tarafından Abdurrahman Abdi Paşa'nın şehit düştüğü yere dikilen mezar kitâbesi bu türdendir. Macarların yaptırdığı kitâbede: “*145 yıllık Türk egemenliğinin son Budin Vâlisi Abdurrahman Abdi Arnavut Paşa, bu yerin yakınında 1666 Eylül ayının 2. günü öğleden sonra yaşamının 70. yılında maktul düştü. Kahraman düşmandı, rahat uyusun!*” yazılıdır³⁴. Şüphesiz Macarlarca dikilen bu mezar taşı, hem Osmanlı'ya ve hem de kendi nesillerine önemli bir mesaj niteliğindedir. Avusturyalılar Budin düştükten sonra bu şehirde bir tek Müslüman bırakmamışlar ve Osmanlı eserlerini de kâmilten tahrip ve ifnâ etmişlerdir.

Mezarlıklar, bir milletin en kıymetli kültürel miraslarının başında gelmekte olup, aynı zamanda içinde bulundukları toplumların kurumsal hafızasıdır. Nasıl ki hafızasını yitiren bir şahıs, kendisini hiçbir yere ait hissetmez ve gideceği yönü bilemezse, aynı şekilde kurumsal hafızasını kaybeden milletler/toplumlar da, gideceği yönü tâyin edemeyip, kısa zamanda savrulup gitmeye ve yok olmaya mahkûmdurlar. Milletlerin kurumsal hafızası, millî kimliği gibidir. Kimliğini ve kişiliğini kaybeden milletler ayakta kalamazlar. Mezar taşları ve kabristanlar da, dil, din, gelenek, görenek gibi bir millete şahsiyet veren kültürel unsurlar olup, milletlerin geçmişleriyle olan bağlarını kurmasına yardımcı olurlar. Mezar, medeniyetin direğidir. Direği olmayan ne din, ne de medeniyet ayakta kalabilir. İskeletsiz ceset gibi yığılır kalır³⁵.

İslâm inancına göre dünyada ilk kabir kazma geleneğini başlatan Hz. Âdem'in oğlu Kâbil'dir³⁶. Kardeşi Hâbil'i, gözünü kör eden kıskançlık, ihtiras ve bencillik duyguları ile haksız yere öldüren Kâbil, kardeşinin cesedini ne yapacağını ilk önce bilememiştir. Derken Allah, yeri eşeleyeyen bir

³⁴ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu VI*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Mart 2008, s. 16.

³⁵ Yerli, a.g.m., s. 47.

³⁶ Kur'an'da Hâbil ve Kâbil isimleri geçmemekle birlikte, İsrail kaynaklarında belirtilen isimler ile aynı oldukları düşünülmektedir.

karga göndermiş ve ona kardeşini nasıl gömeceğini, bir karga eliyle öğretmiştir³⁷. İşte dünya üzerindeki ilk mezarlık/kabir Kâbil'in kazdığı ve kardeşini defnettiği mezarlıktır. Muhtemelen bu mezarlık son derece iptidai bir çukurdan ibarettir. Bu kıssaya göre, insanlara mezarlık yapmayı ilk öğretenin karga olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır.

Mezarlıkların âbide haline gelmesi ya da en azından toprak üstünde kalan kısmının belli bir yapısal görüntü arz etmesi tarihte ilk defa ne zaman başlamıştır tam olarak bilinmemekle birlikte, Eski Ahit'te, Hz. Yâkub'un, eşi Raşel'in (Rahel) kabrinin baş kısmına bir taş diktiğinden söz edilmektedir³⁸. Diğer taraftan İncil'de Ahitofel'in kendisini astığından ve daha sonra babasının mezarı yanına yani aile kabristanına defnedildiğinden bahsedilmektedir³⁹. Buradan aile kabristanlıklarının tarihinin epeyce eski olduğu anlaşılmaktadır.

Türk kültüründe de gerek İslâm öncesi ve gerek İslâm sonrasında kabirlere büyük ehemmiyet verildiği görülmektedir. İslâm öncesi Türklerde büyük “*tümülüs*” ya da “*kurganların*” üzerine taş dikmek bir gelenektir. Bu taşlar üzerinde aynı zamanda kitâbeler de nakşedilmiştir. Eski Türklerde kurgan şeklindeki mezarlıkların üzerine “*bengütaş*” denilen büyük bir taşın dikildiği ve bu taşların etrafına da “*balbal*”⁴⁰ tesmiye edilen başı kopmuş heykellerin⁴¹ sıralandığı Orhun Kitâbelerinden anlaşılmaktadır⁴². Orhun Kitâbelerinin de aslında Tonyukuk, Kültigin ve Bilge Kağan'a ait, insanlık âleminin sosyal muhteva bakımından en mânâlı mezar taşları oldukları

³⁷ Kur'an-ı Kerim, Maide Suresi, 27-31. ayetler.

³⁸ Şinasi Gündüz, “Kur'an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Kur'an Kıssaları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, Samsun, 1998, s. 37.

³⁹ İncil, 2. Samuel, 23. Ayet.

⁴⁰ Eski Türklerde mezarların üstüne ve bir kısım tesisatın etrafına anıt olarak dikilen yekpâre ve uzunca taşlara verilen addır. Üzerlerinde kabartma veya kazma yazılar ve işaretler bulunanlar da vardır. Celâl Esat Arseven, kıyılarda gemi halatlarını bağlamak için yere dikilmiş “balbal” şeklindeki taşlara ve buna benzer kazıklara “baba” tabir edilmesi bu balbal sözünden gelme olsa gerektir demektedir. Pakalın, a.g.e., c. I., s. 150. Barthold'a göre bu kelimenin kökeni önceleri Çince olarak düşünülmüşse de Türkçe olduğundan zerre kadar şüphe yoktur. Rusların, “Kammeneya Boba (Taş Baba)” dedikleri bu balbalları, zamanıyla güney Rusya ovalarında yaşayan bir Türk kavmi olan Kumanlar da kullanmıştır. V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, (Haz. Hüseyin Dağ). Çağlar Yayınları, Ankara, 2004, ss. 19-20.

⁴¹ Barthold, balbal ismi verilen bu taşların, orada yatan savaşçı Türk tarafından öldürülen düşman sayısınca olduğunu yazmaktadır. Barthold, a.g.e., s. 19, ss. 64-65.

⁴² Karaca, a.g.m., s. 502.

düşünülmektedir⁴³. Ayrıca Yenisey Kitâbeleri de Kırgızlara ait mezar taşlarından ibarettir⁴⁴. Türklerde mezarlık ve kitâbe kültürünün en az 2000 sene öncesine dayandığının delili işte bu âbidelerdir. Bu âbideler, Türkçe'nin en eski metinleri, yazıtlarıdır. Yazıların en sade ve eskileri ise, mezar kitâbeleridir⁴⁵.

Diğer taraftan, XX. asırda yapılan kazılarda, Moğolistan'ın Altay Dağları çevresinde, MÖ IV-II. asırlara ait olduğu tespit edilen “kurgan” adı verilen Türk mezarlıkları bulunmuştur. Bilindiği üzere kurgan türü mezarlıklar, en eski Türk kavimlerinin mezarlık formlarını yansıtmaları bakımından önemlidir. Kurgan mezarlıklar, toprak üzerinde gözle görülen bir yığma tepe (tümülüs) ve toprak altındaki merkad olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Kurgan türü mezarlık yapılarının en eski çağlardan, XVIII. asra kadar kullanıldığı düşünülmektedir⁴⁶.

Varlık sahnesine çıkmış olan birçok kültürde mezar taşı geleneği bulunmakta olup⁴⁷, Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılar, bilinen 7 çeşit mezar türünün varlığını ortaya koymuştur. Bu mezarlıklar, toprak mezarlar, kaya aralığı mezarları, küp mezarlar, sandık mezarlar, oda mezarlar, kuyu mezarlar ve yığma mezarlar olarak sınıflandırılmaktadır⁴⁸.

Osmanlı Cihan Devleti, mezarlıklara, diğer Müslüman devletlere nazaran daha fazla önem vermiştir. Zira Osmanlı, mezarlıkların, kültürel miras aktarımına olan katkısının ve yaşanılan coğrafyanın kimliğini ortaya koyma noktasındaki fonksiyonun farkındadır. Osmanlı, birçok kabristan için vakıflar kurmuş, daha önce kurulmuş olan vakıfların gelirlerini artırıcı tedbirler almış ve bu vesileyle mezarlıkların hayatta kalmasına özel ihtimam göstermiştir. Sadece Kerkük Livasında, Kanuni devrinde, iki mezarlığa çok

⁴³ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Eylül 1998, s. XIV.

⁴⁴ Ergin, a.g.e., s. XXI.

⁴⁵ Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 227.

⁴⁶ Ali Işık, *Ah Mine'l Mevt Konya Ahiret Kapıları Kitâbeleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, Haziran 2019, s. 36.

⁴⁷ *Ana Britannica*, “Mezar Taşları”, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1992, c. XXII., s. 349.

⁴⁸ *Türkiye Belediyeler Birliği Dergisi*, “İnanç ve Kültür Ekseninde Mezarlıklar”, Ocak-Şubat 2017, S. 825-826, s. 18.

önemli miktarda gelirlerin vakfedildiği görülmektedir. Bu mezarlardan Dakuk'ta bulunan Hz. Hızır Nebi'nin makâmına gelen gidenlerin ihtiyaçları için sarf edilmek üzere 1.000 akçe ve İmam Zeynel Âbidin mezarı için de Dakuk'a bağlı Baura Köyünün gelirleri vakfedilmiştir. 17 mezarlık görevlisi ile bu mezarlığa gelip gidenlerin ihtiyaçları için vakfedilen gelirin yekûnu 10.243 akçedir⁴⁹.

Yine Kanuni devrinde, 1550 senesinde Halep şehrinde, toplum içerisinde itibar gören kişiler için 21 türbe, bir meşhed, bir medfen, bir mezar, bir kabir ve beş makam vakfı kurulmuştur⁵⁰.

Türkler, İslâm'ın, mezarlıkların sade inşa edilmesi yönündeki akidesine rağmen, eski alışkanlıklarını devam ettirmişlerdir. Türkler, ya eski kültürlerin etkisiyle ya da sakıncası bulunmadığı yönündeki kanaatle kabir/mezar inşası hususunda İslâm'ın koyduğu hudutları biraz olsun zorlamışlardır⁵¹. İslâm sonrası Türk topluluklarında ve devletlerinde, halk tipi sade mezarlıkların yanında, devlete, millete faydalı işler yapmış mühim şahsiyetler için anıt mezarlar, gösterişli kabirler inşa edildiği görülmektedir. Meşhur Türkolog Jean-Paul Roux, Türklerdeki ölü ve mezar kültürünün Kur'an inancına ters olmasına rağmen muhâfaza edildiğini yazmaktadır⁵². Ancak buna rağmen Türkler, özellikle Osmanlılar mezarlık ve mezar taşları konusunda, ölçülü olmaya dikkat etmişlerdir. Osmanlı devlet adamları ve padişahlarının mezarları bile, başka toplumlarınkiyle mukayese edilemeyecek kadar sâdedir. İlber Ortaylı'ya göre, Osmanlı mezarlıkları kadar zarif, güzel, insanlarla iç içe olan, insanların da gidip, rahat edip, "ürpermeden oturabildiği" bir mezarlık yoktur⁵³. Dünyanın muhtelif yerlerinde, birçok devri çalışan mezar epigrafisi uzmanlarına göre, Osmanlı mezar taşları estetik

⁴⁹ BOA, Yayın No: 64, Defter-i Hâkani Dizisi: VIII., 111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri (Kanuni Devri), Ankara, 2003, s. 32.

⁵⁰ BOA, Yayın No: 109, Defter-i Hâkani Dizisi: XVI., 397 Numaralı Haleb Livası Mufassal Tahrir Defteri (943-1536-I), Ankara, 2010, s. 109.

⁵¹ Hayrettin Karaman, "Ölüm, Ölü, Defin ve Merasimler", *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1996, c. I., s. 9.

⁵² Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan) Kabalcı Yayınevi, İstanbul, Nisan 2008, s. 246.

⁵³ İlber Ortaylı, *Zaman Kaybolmaz*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Nisan 2007, s. 88.

ve ihtiva ettikleri kesin bilgi sebebiyle, emsalleri içinde en gelişmiş misallerdir⁵⁴. Pierre Lotti, Eyüp mezarlığından bahisle: “*Bu mezarlıkta bizim Avrupa mezarlıklarımızdaki gösteriş yoktur. Doğulu hüznün daha tatlı ve daha muazzamdı. Şurada burada siyah servilerin yükseldiği büyük ve boş araziler, çıplak tepeler uzaktan uzağa, bu büyük ağaçların gölgesi altında, yeni altüst edilmiş toprak parçaları, eski mâtem taşları, başlarında sarıklar taşıyan garip Türk mezarları...*” sözleriyle, Osmanlı mezarlarının zarâfet ve gösterişten uzaklığına vurgu yapmış, Avrupa mezarlıklarının şatafatı karşısında, Eyüp mezarlığının sâdeliğine duyduğu hayranlığını dile getirmiştir⁵⁵.

Tarih İlminin Sessiz Kaynağı Olan Mezarlar

Mezarlıklar, özellikle kitâbeli mezar taşları, geçmişe ışık tutan son derece önemli tarihi vesikalardır. Çoğu kez mezar taşları ve üzerindeki kitâbeler, hiçbir yerde bulunamayacak bir takım bilgileri ihtiva ederler. Önemli şahsiyetlerin terceme-i hâlleri, yer isimleri, meslekler, devlet müessesesi isimleri, örfî hususiyetler, soy bağları, etnik bilgiler çoğu zaman mezar taşlarından tespit edilmektedir. Her biri birer kitâbe olan ve tarih ilmine ciddi katkı sunan mezar taşları birkaç alt bölüme ayrılabilir. Bunlar: malzemesine göre kitâbeler (demir, taş, mermer, tahta gibi), diline göre kitâbeler (Grekçe, Türkçe, Osmanlıca, Arapça, Farsça, Latince gibi), devirlerine göre kitâbeler (Yunan, Roma, Bizans, Osmanlı, Göktürk, İslâm gibi), alfabelerine göre kitâbeler (Uygur, Göktürk, Arap, Latin gibi) şeklinde tasnife tâbi tutulabilir⁵⁶. Kitâbeleri inceleme ilmi olarak tarif edilebilecek olan epigrafi sayesinde, kitâbeler birer tarihi delil ve vesika haline dönüştürülebilmektedirler.

Osmanlı mezar taşları ve kitâbeleri, devirler itibariyle bir kısım değişiklikler ihtiva ettiğinden dolayı, mesela Osmanlı insanının kullandığı

⁵⁴ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, “Mezar Taşı Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2009, c. VII., S.XIV., s. 297.

⁵⁵ Pierre Loti, *Can Çekişen Türkiye 1914*, (Haz. Fikret Şahoğlu), Tercüman Yayınları, Yayın Tarihi ve Yeri Bilgisi Bulunmamaktadır, s. 261.

⁵⁶ Tuncer Baykara, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.59.

başlıkların zaman içinde nasıl bir değişim ve dönüşüme tâbi olduklarını, yaşadıkları zamanın aktüel modasının ne olduğunu, kitabelerde yazan nazım ve nesirlerden, o devir insanların hayat ve ölüme dâir neler düşündüklerini buralarda görmek mümkün olmaktadır. Mezar taşı kitâbeleri sadece tarih sahasında çalışma yapanlar için değil, sanat tarihi, tıp, sosyoloji, siyaset, mimarlık, edebiyat gibi sahalarda çalışanlar için de eşsiz bir laboratuvar hükmündedirler.

Bilindiği üzere tarih ilmine yardım eden yardımcı ilimler vardır. Bu yardımcı ilimler vasıtasıyla tarih ilminin kaynakları arasında yer alan “*Müzelik Malzemelere*” ulaşmak ve bu malzemelerden doğru analizler yapmak mümkün olabilir. Geçmişte yaşanmış olan ve tarih ilminin sahasına girecek kadar sosyal ve içtimâî hayâtımıza tesir eden bir kısım hadiseleri anlamak adına, bir hatırayı yaşatan ve günümüze aktaran kitabeler, abideler, heykeller, lahit ve mezar taşları mutlak mânâda inceleme konusu yapılmalıdır. Mezar taşları en sade ve yalansız kitabeler olarak, kitabeleri ilmi olarak okuyup değerlendiren ilim dalı olan epigrafinin ilgi sahası içindedirler⁵⁷. Mezarlık kitabeleri ile uğraşmanın ve hele hele yeni bir kitabe bulup bunu insanlığın hizmetine sunmanın tarifi imkânsız bir hazzı olduğu muhakkaktır⁵⁸.

Mezar taşları, biyografilerin yazılması ve kütüphane ve arşiv malzemelerinin boşluklarının doldurulması noktasında da son derece ehemmiyetli kaynaklardır⁵⁹. Mezar taşları, hem biyografik mânâda (en azından doğum ve ölüm tarihlerini öğrenmek adına), hem mimârî sanatsal yapıların ortaya koyduğu kültürleri anlama adına ve hem de o yerleşim yerinin ne kadar eski zamanlara gittiğini öğrenmek adına tarih ilmine katkı sağlamaktadır. Örneğin, Müslümanlara ait olan bir kabristana rastladığımızda, bu tespitimiz, burası şu anda gayrimüslimler tarafından sahiplenilmiş bir belde olsa bile, geçmişte İslâm Medeniyetinin burada var olduğunu anlamamıza ciddi katkı sağlayacaktır. Ayrıca kabirlerde yazılı olan her türlü

⁵⁷ Baykara, *Tarih Araştırma...*, s.36.

⁵⁸ Baykara, *Tarih Araştırma...*, s.37.

⁵⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 27.

kitâbe ya da mâlûmat, tarih ilminin kaynaklarından olan terceme-i hâllerin tespitiinde de fayda sağlamaktadır⁶⁰. Ahmed Hikmet Müftüoğlu, Karacaahmet Mezarlığındaki mezar taşlarından bahisle: “*Mermer mezarlar, bağırılarında gömülü mustarip beşeriyetin acıklı tercüme-i ahvâlini ebediyetin sonsuz boşluğuna karşı haykırmak ister gibi gazaplı, meyus duruyorlardı*” demek suretiyle, gayet belîğ ve edibâne bir şekilde, mezar taşı kitâbelerinin beşeriyetin acıklı terceme-i hâllerinden bahsettiklerini ifade etmektedir⁶¹. Bir ülkede yazılı mezar taşlarının ve kitâbelerin çokluğu, aynı zamanda o ülkede yazının kullanımının da bir göstergesidir. Mesela Göktürkler asrında mezar kitâbelerinin varlığı ve çokluğu, o devirlerde okuma yazmanın varlığının ve yaygın olduğunun delili mahiyetindedir⁶². Mezarlıklar bir toplumun medeniyet seviyesini gösteren, rengini en iyi anlatan, nadide yerlerdir⁶³.

Mezar taşları en sade kitâbeleri ihtiva etmesi noktasından, sadece terceme-i haller cihetinden değil, aynı zamanda geçmişten bize haber vermesi açısından da ehemmiyet arz etmektedir⁶⁴. Kitâbeli mezarlar aynı zamanda devirler arasında birer kültürel bellek taşıyıcısı ve muhaberat mecrasıdır⁶⁵. Birer mezarlık kitâbesi hüviyetinde olduğu yukarıda belirtilen Orhun Âbidelerinin gün yüzüne çıkarılması, Türkistan’ın bilinmeyen ve kafa karıştıran tarihini aydınlatmada son derece önemli bir vazife görmüştür⁶⁶.

Türkiye’de ilk defa “kim, kimdir” suâline cevap verecek mâhiyette ortaya konulan eser, Mehmet Süreyya Efendi’nin *Sicill-i Osmani* isimli biyografi şâheseridir. Bu eserde 17 binden fazla terceme-i hâl yer almaktadır. İlber Ortaylı’ya göre, bu devasa eser, mistik bir ruh ve inatçı bir kafanın ürünüdür. Mehmet Süreyya Bey, gece-gündüz demeden, perişan bir kılıkla, mezarlıkları gezerek bu eseri oluşturmuştur. Bu nekrolojik tutku, onun

⁶⁰ A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 57.

⁶¹ Ahmed Hikmet Müftüoğlu, *Çağlayanlar*, (Haz. Fethi Tevettoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, Mayıs 1987, s. 179.

⁶² Baykara, *Türk Kültürü...*, s. 168.

⁶³ İlber Ortaylı, *İstanbul’dan Sayfalar*, Hil Yayın, İstanbul, Ağustos 1986, s. 25.

⁶⁴ Baykara, *Tarih Araştırma ...*, s. 59.

⁶⁵ İbrahim Hakan Dönmez-Birol Demircan, “Bir Kültürel Bellek Taşıyıcısı Olarak Mezar Taşlarını Okumak”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Fall 2013, Volume 8/12, s.416-417.

⁶⁶ Togan, *Tarihte...*, s. 53.

eserinde yer alan bilgilerin çoğunu mezarlıklardan ve mezar taşlarından toplamasına sebep olmuştur. Ortaylı'ya göre, böyle bir kaynağın genişletilip, işlenmemiş olması Türkiye'de ilmi tarihçilik açısından bir nâkısadır⁶⁷. Gerçekten Mehmet Süreyya Bey'in eserine orijinallik katan en önemli hususun eserinde terceme-i hâllerine yer verdiği son dönem Osmanlı devlet adamları hakkındaki mâlûmatların çoğunun mezar taşı kitâbelerine dayanmasıdır⁶⁸. Altı ciltten müteşekkil eserin, ana kaynağının kabir taşları kitâbeleri olması, bu malzemenin tarih ilmi için ne kadar kıymetli bir kaynak olduğunu ortaya koyması açısından ehemmiyetlidir.

Mezar taşı kitâbeleri, özellikle Orta Çağ ve daha eski devirlerde yaşayan mühim devlet adamı, sanatçı, şâir, fikir adamı gibi zatların şeceresinin tespitinde de birer pusula vazifesi görmektedirler. Mesela XIV. asırda yaşamış olan Timur'un ceddinin Cengiz'in amcaoğlu Karaçar olduğu bilgisi çok kıymetli olup, bu bilginin kaynağı Timur'un mezar taşıdır. Zira Timur'un şeceresi mezar kitâbesinde yazılıdır. Bu şecere, Tumana Han'a kadar çıkmaktadır⁶⁹. Ayrıca Timur'un mezar kitâbesinde, Cengiz'in büyük annesi olan Alangua'dan, büyük bir saygı ve ihtiramla bahsedilmektedir⁷⁰. Timur'un nesebi ve soy bağı, ölümünden sonra, torunu Uluğ Bey tarafından Türkistan'ın kuzeyinden getirtilerek Semerkant'ta yontulduktan sonra, mezarı üzerine dikilen kitâbesinde yer almaktadır. Buna göre Timur'un soy bağı şu şekildedir: Emir Timur Gürkan b., el-Emir Taragay b., el-Emir Berkel b., el-Emir Aylangız b., el-Emir İcil b., Karaçar Noyan b., el-Emir Suguççin b., el-Emir İrdemci Borula b., el-Emir Kaçulay b. Tumanay Han. Bu silsile, Cengiz Han ile aynıdır⁷¹. Görüldüğü üzere bir mezar taşı bazen açık bir tarihi belgeye dönüşebilmektedir. İstanbul'da da bu neviden çok sayıda tarihi mezar taşı bulunmaktadır. Hatta sadece İstanbul'da değil, Çin'in Kansu eyaletinden Macaristan Ovalarına kadar olan geniş coğrafyada serpiştirilmiş binlerce Türk

⁶⁷ İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2011, ss. 91-92.

⁶⁸ Abdülkadir Özcan, Mehmed Süreyya, *DİA*, Ankara, 2003, c. XXVIII., s. 528.

⁶⁹ Halil İnalcık, *Akademik Ders Notları (1938-1986)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 23.

⁷⁰ Zeki Velidi Togan, *Çengizhan (1155-1227)*, Yayınevi ve Yayınlandığı Yer Bilgisi Bulunmamaktadır, 1969-1970, s. 26.

⁷¹ Zeki Velidi Togan, "Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, Mart 1972, S. 26, s. 75.

mezar ve taşları bulunmaktadır. Yeryüzünde bu kadar geniş bir coğrafyaya âbidevi mezar taşlarını yayan başka bir millet bulunmamaktadır⁷².

İlber Ortaylı'ya göre, özellikle İstanbul'da bulunan ulema hânedanlarına ve kadılarına ait mezar taşları birer tarihi belge mâhiyetinde olup, ihtimamla korunması icap etmektedir. Zira bazen kabirde yatanlara ait ne hususi, ne de umumi hayatlarında izlerine rastlanmayan bazı mâlûmat mezar taşlarında bulunabilmektedir⁷³. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde, eskinin padişahlarının mezar taşlarında, ne kadar ömür sürdüklerinin, ne kadar saltanat müddetleri olduğunun, yaptıkları eserlerin ve fethettikleri ülkelerin yazıldığını anlatmaktadır⁷⁴. Ancak ne yazık ki bu mezarlar süratle, blok halinde yok olmaktadır⁷⁵. Türkiye'deki Osmanlı dönemi mezarlıkları, zengin koleksiyoncular, "kendini bilmez" turistler ve "görgüsüz" yerli ahâli tarafından yağma edilmektedir. Ortaylı'ya göre, sağa sola devşirilip götürülen bu mezar taşlarının, tarihimizle ilgili ne kadar mühim birer biyografik kaynak oluklarını tasavvur etmek güçtür⁷⁶.

Mezar taşları ve kitâbeleri aynı zamanda şekil, yazı, nakış itibariyle de milletlerin sanat tarihi açısından büyük öneme sahiptirler. Muhtelif asırların sanat tarihini yazacak olan tarihçilerin en birinci müracâat kaynakları arasında mezar taşlarının geldiği şüphesizdir. Misal olarak millî serpuşların, devirler itibariyle ne şekle dönüştüğünün tâkibi dikey şekildeki mezar taşlarından rahatlıkla yapılabilir⁷⁷. Osmanlı'da XIX. asırdan önceki dönemlere ait mezar taşları daha çok serpuş, sarık şeklinde iken, 1830'lardan sonra Osmanlı insanının umûmi başlığı fes olunca şahideler⁷⁸ de fes şeklini almıştır⁷⁹.

⁷² Nejat Diyarbakirli, *Türklerde Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri*, Türk Kültürünü Araştırma Yayınları, Ankara, 1991, s. 53.

⁷³ Ortaylı, *Tarih Yazıcılık...*, s. 137.

⁷⁴ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), YKY Yayınları, İstanbul, Ocak 2011, c. II., Kitap: VII., s. 709.

⁷⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s. 134.

⁷⁶ Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden ...*, s. 165.

⁷⁷ Sadettin Nüzhet, *İstanbul Meşahirine Ait Mezar Kitâbeleri*, Remzi Kitaphâne, (Baskı Yeri Bulunmamaktadır), 1932, s. 4.

⁷⁸ Mezara dikine dikilen ve üzerinde yazı ve çiçek bulunan mermerden mamul baş ve ayak taşları hakkında kullanılan bir tâbirdir. Oradaki yazı mezarın kime ait olduğunu belirttiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Pakalın, a.g.e., c. III., s. 304.

Buradan da anlaşılmaktadır ki, mezarlıklar sadece ölene ait değil, o devrin cemiyet hayatına ait izler de taşımakta, o devrin sosyal, kültürel, iktisadi durumu hakkında da bizlere bilgiler vermektedirler⁸⁰. Bernard Lewis bu duruma dikkat çekmekte ve Osmanlı dönemi mezar taşları incelendiğinde kişinin yaşarken giydiği başlığın, mezar taşı şâhidesinde de yer aldığını anlatarak, bir kişinin yaşarken giydiklerinin mezarında da kendisini yalnız bırakmadığını belirtmektedir⁸¹.

İslâm öncesi mezar taşları ve şâhidelerdeki heykelciklerde, mezarda yatanın ağız, burun ve gözleri belirgin olarak yer alırken, İslâm'ın heykel sanatına, putperestlik çağrışımı yapmasından dolayı mesâfeli durmasından nâşi, Osmanlı mezar taşlarında sadece yatan ölünün serpuşu ile alakalı kabartma ve desenlere rastlanmaktadır⁸². Osmanlı İslâm toplumu içinde her kesimin başlığı birbirinden farklı olduğundan, bu farklılık mezar taşlarına oyularak işlenen şekliyle de ortaya konulmuştur⁸³. Mezar taşlarındaki kavukların, sarıkların, kallâvilerin ve feslerin tiplerinden, mezar sahibinin mevkii ve hangi yüzyılda yaşadığı anlaşılabilmektedir⁸⁴. Mesela sarık ve kavuk ilmiye sınıfını⁸⁵, kallavi ise daha çok devlet adamlarını sembolize etmektedir. Fes umumi manâda Türk münevverinin kullandığı bir serpuştur. İslâm inanç sistemi, Türk mezar ve kabristanlarını tam olarak sade bir hâle getirememiş olsa da, en azından heykelvâri yapıların ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Osmanlı insanının mezarlarının kısmen gösterişli, sanat yönü kuvvetli ve pahalı bir yapıdan, iktisadi gerilemeyle birlikte daha sâde, ucuz ve

⁷⁹ Kavuklar: Kallavi kavuk, mücevveze kavuk, burma sarıklı kavuk, kafesi sarıklı kavuk, kâtibi kavuk, örfi kavuk, yeniçeri başlığı, Fesler: Mahmûdî fes, Azîzî fes, Hamîdî fes, Tarikat Tâçları: Mevlvî tâc, Kadirî tâc, Nakşî tâc, Bektaşî tâc, Sünbüliye tâc şeklinde çeşitlenmektedir. Kadın mezarlarında ise “hotoz” denilen bir başlık türü resmedilmiştir. Süleyman Berk, “Osmanlı Mezar Taşı Kitâbelerinin Dili: “Taşa Kazınan Tarih”, *Din ve Hayat Dergisi*, Ankara, 2010, S. 9., ss. 82-83. Ayrıca kadın mezar kitâbelerinde çiçek demetine de rastlandığı görülmüştür. Eğer ölen oğlan genç yaşta ise, bu sefer kavuğunun dastarı arasında bir çiçek iştirilirdiğine, genç kızların mezarlarına ise duvak resmedildiğine, bebeği ile doğum esnasında ya da sonrasında ölen hanımların mezarlarının üstüne konulan şâhidede bir çıkıntı oluşturulduğuna rastlanılmıştır. Eyice, a.g.m., s. 128.

⁸⁰ Karaca, a.g.m., s. 503.

⁸¹ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2006, s. 4.

⁸² Baykara, *Türk Kültür...*, s. 222.

⁸³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara, 1993, s.101.

⁸⁴ Uygur, a.g.m., s. 156.

⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s. 39.

gösterişsiz yapılara dönüştüğünü söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Toplumların ve kişilerin iktisâdi vaziyetine göre mezarların şekli şemâli de değişmektedir. İnsanların fukarâlaşması, mezarlıkların daha da basitleşmesine sebep olmuştur.

Ayrıca mezarlıklar, orada yaşayan ahalinin, dönem itibariyle sosyo-ekonomik durumu hakkında da mükemmel veriler sunabilirler. Yakın zamanlarda, Roma'da, Mussolini'nin evinin altında ortaya çıkarılan ve II. asra ait olduğu düşünülen bir Yahudi mezarlığında kıymetli bir eşyanın bulunmaması, tarihçileri, bu mezarlığın zenginlere değil avâma ait olduğu yönünde bir fikre sevk etmiştir⁸⁶.

Jean-Paul Roux, "*Türklerin Tarihi*" isimli eserinde, Kırgızlardan bahsederken, Kırgızların Slav özelliklere sahip olduklarına dâir tezin, arkeologlarca mezarlıkların gün yüzüne çıkarılmasıyla teyit edildiğini yazmakta ve bu milletin sonradan Türkleşmiş Avrupalılar olduklarını savunmaktadır⁸⁷. Bu nazariye ve görüşe göre, kabristanlar, arkeolojik kazılar ve antropolojik incelemeler neticesinde, orada medfun olan halkların hangi etnik gruba ya da ırka mensup olduklarının tâyin ve tespitinde de önemli rol oynamaktadırlar. Ayrıca çoğu kez, mezarlıklarda yapılan antropolojik kazı ve incelemelerde, belli bir devirde, o coğrafyada yaşayan insanların tipolojisi, boyu, kafatası şekli gibi bulgular elde edilmekte ve ilim dünyasının hizmetine sunulmaktadır.

Altaylar'da, Hunlar devrinden kalma prens mezarlarında, Türk iskeletleri ve kılıçları bulunmuştur. İskeletlerin ortalama boyunun 1 metre 80 santime yakın olması, Türkler'in uzun boyluluğunu ortaya koyması açısından önemli antropolojik kazanımlardır⁸⁸. 22 Temmuz 1941'de Timur'un mezarını açan Rus Arkeolog Mikhail Gerasimov ve çalışma arkadaşları, onun yapılı ve bir yetmiş boylarında, o devre göre "*boy lu bos lu ve dik duruş lu*" bir adam olduğunu doğrulamışlar ve sağ kol ve bacağının sakat olduğunu da ispatlamışlardır. Ayrıca saçının-sakalının kızıl olduğuna dair söylentiler de,

⁸⁶ "Takdir-i İlâhî", *Millîyet*, 19 Mayıs 2000, s. 18.

⁸⁷ Roux, a.g.e., s. 88.

⁸⁸ Yılmaz Öztuna, *Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Türkler*, BKY Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 18.

kafatasına yapışan bir bıyık ya da sakal telinin kızıl olmasından dolayı tasdiklenmiştir⁸⁹. Bu kazı çalışması, Emir Timur hakkındaki birçok söylenti ya da iddiânın doğrulanması ya da reddedilmesi manasında son derece faydalı olmuştur.

Benzer şekilde Tuncer Baykara da, Türklerin tiplerini belirlemede arkeolojik çalışmaların önemli olduğundan bahisle, Göktürk çağının mezar taşlarının incelenmesi neticesinde, Göktürklerin çekik gözlü ve Mongoloid simâlı olmadıklarının tespit edildiğini belirtmektedir. Ona göre, bu mezar taşlarının geniş coğrafyadaki örnekleri bize yeterli bilgi vermektedir⁹⁰. Diğer yandan, 1960'larda Kazakistan'ın Almatı şehrinin yakınlarında yer alan Esik Kurganındaki bir mezarda bulunan altın elbiseli bir prensin eşyalarındaki bazı şekillerin, Göktürk Alfabesinin en eski şekilleri olma ihtimâlinden bahseden Baykara'ya göre, bu husus genel bir kabûl görürse, Türklerle ilgili birçok bilgi, çok daha eskilere gidecektir⁹¹.

Mezar taşlarının ve kitâbelerin tarih ilmindeki rolü o kadar büyüktür ki, bazen büyük bir tartışmayı, bir mezarlık kitâbesinde bulunan küçük bir mâlûmat gidermeye kâfi gelebilir. İlber Ortaylı, İstanbul'un isminin Emevi kuşatması esnasında "Sitinbol" olarak yerleştiğini, ancak bu kelimeye yakın olan "İslâmbol" kelimesinin de Türkler tarafından kullanıldığını anlatmakta ve XVIII. asırda bazı kitâbelerde ve mezar taşlarında, resmi yazışma, ferman ve kayıtlarda görülen İslâmbol kelimesine tesâdüf edildiğini söylemektedir. Ona göre mezar taşlarında görülen bu ibâre, İstanbul'un İslâmlaştığının da ilânı mâhiyetindedir⁹². Diğer taraftan Cerrahpaşa Câmiî'nin haziresindeki bir mezar taşında "*mahalle kethüdası*" yazılmış olduğundan bahseden Ortaylı, Osmanlı'da o güne kadar mahalle kethüdalığının bilinmediğini, bu bilginin bir mezar taşından elde edildiğini anlatmaktadır⁹³.

⁸⁹ Justin Marozzi, *Timurlenk*, (Çev. Hülya Kocaoluk), YKY Yayınları, İstanbul, 2006, s. 107.

⁹⁰ Baykara, *Türk Kültür...*, s. 21.

⁹¹ Baykara, *Türk Kültür...*, s. 35.

⁹² Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden ...*, s. 67.

⁹³ Ortaylı, *Zaman Kaybolmaz*, ss. 279-280.

İslâm öncesi Türk tarihine dair araştırma yapan tarihçiler, Selçukluların İslâm'ı kabul etmezden evvel hangi dine inandıkları konusunda çoğu kez terdeddütte kalmışlardır. Eski Türk boyları arasında Şamanlığın yanında Hristiyanlığın da yaygın olup olmadığı konusunda yapılan tartışmaları, Daniel Chwolson ve Wilhelm Radloff isimli araştırmacıların ortaya koydukları Nastûri mezar kitâbeleri büyük oranda sona erdirmiştir. Bu kitâbeler, Yedi Su eyaletindeki Türk boyları arasında Hristiyanlığın yaygın olduğunu açıkça izah etmiştir⁹⁴. Burada da görüleceği üzere, mezar taşı kitâbeleri, büyük bir unsur olan Türklerin bir kısım boylarının, İslâm öncesi akidelerinin öğrenilmesine ışık tutmuştur.

Yine, kıymetli bir vakayinâme kaleme almış ve belli bir devre ışık tutmuş olan Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa'nın ölüm tarihi hep 1136 (M. 1724) olarak bilinirken, daha sonra Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde bulunan mezar taşında yazan “*Allahu sübhânehu ve ta‘âlâ sâbıkan Silahdâr-ı şehriyari Fındıklılı Mehmed Ağa kuluna bi'l-cümle mü'minîn, mü'minâta rahmet eyleye. Bi-hürmeti'l-Fâtiha 1130*”⁹⁵ şeklindeki ibârenin şehâdeti ile ölüm tarihinin 1136 değil 1130 olduğu anlaşılmıştır⁹⁶. Bazen mezar taşı kitâbeleri, diğer kaynaklarla ve vesikalarla birlikte değerlendirildiğinde, meşhur ailelerin soy ağaçlarının ve silsilelerinin tespitine de yaramaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bu neviden çalışmalar yapmış ve Anadolu'da etkili olan beylik ve ailelerin şecerelerini çıkarmıştır⁹⁷.

Avram Galanti, Manisa yakınlarındaki Kasaba isimli şehirde, 1904 senesinde, oranın Musevi mezarlığında bulduğu 1391 tarihli bir Musevi mezar kitâbesinden hareketle, buranın henüz Osmanlıları tarafından fethedilmezden evvel, Musevilerle meskûn olduğu yönünde tarihi bir çıkarsama yapmakta ve tarihe not düşmektedir⁹⁸. Bilindiği üzere Yahudiler, 67 senesinde vuku bulan Titus bozgunundan sonra, dünyanın her yanında

⁹⁴ Franz Babinger-Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, (Çev. Ragıp Hulusi), İnsan Yayınları, İstanbul, Eylül 1996, s. 15.

⁹⁵ Merve Karaçay Türkal, “Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağanın Hayatı ve Eserleri (1658-1726-27)”. *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2013, S. 1, s. 33.

⁹⁶ Eyice, a.g.m., s. 124.

⁹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., ss. 251-252.

⁹⁸ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1947, s. 9.

dağınık vaziyette yaşadıklarından, muhtelif yerlerde, küçük mezarlıklarına tesâdüf edilmektedir. Bu türden arkeolojik keşifler, Yahudilerin bu toprakların eski sahipleri olduğuna değil, sadece buralarda misâfir ya da muhâcir olarak iskân olunduklarına işaret edebilir.

Buna benzer bir tarihi tespiti de Barthold yapmaktadır. Karahanlı Müslüman Türk Devletinin Doğu Türkistan’da yer alan Hotan şehrini fethi, tüm kaynakların ittifakıyla, 1032 senesinde ölen Kadir Han Yusuf tarafından yapılmıştır. Ancak, Hotan’ın Karahanlılar tarafından fethedilmesinden önceki zamana ait durumundan bahseden bir hikâyeye göre, bu şehirde bir Hristiyan kilisesi ve Müslüman mezarlığından bahsedilmektedir. Bu mezarlığın tespiti, Müslümanların buraya daha Budizm devrinde ve Karahanlılar’dan evvel gelmiş olduklarını göstermektedir⁹⁹. Yine bir mezarlığın keşfi, tarihin çok da bilinmeyen bir devrine ve bölgesine şehâdet etmiştir.

“*Avrupa Tarihi*” isimli eserin müellifi tarihçi Roberts’a göre, Avrupa kıtasına, MÖ 2000’li yıllarda, Rusya ve İberya taraflarından gelen istilâcılardan, girişimci ve gayretli ırkların ikisine sırayla “Kupa” ve “Savaş Baltası” ismi verilmiştir. Savaşçı ve yağmacı oldukları düşünülen halklara verilen bu isimlerin kaynağı ise, bunların mezarlarında bulunan eşyaları olmuştur¹⁰⁰. Roberts’ın anlatımına göre, Kuzey Avrupa’ya yerleşen bu iki halka verilen isimlerin menşei sadece onların mezarlarında bulunan kupa ve baltadır. Bu hâdise, mezarlıkların tarih ilmine olan katkısı bağlamında son derece uç bir örnektir. Bu, bir ırka, millete ya da halka verilen ismin menşeinin, onların mezarlıkları olmasından dolayı, mezarlıkların tarih nokta-i nazarından ne kadar ehemmiyetli olduğunu anlamamıza yarayan güzel bir misâldir. Aynı şekilde Roberts, IV. asırda Belçika topraklarında devlet kuran Frankların ne kadar savaşçı bir millet olduklarına dair mülâhazasını da, bunların mezarlarından elde ettiği bulgulara dayandırmaktadır¹⁰¹.

Osmanlı mezarlıklarının kendine has bir düzenlemesi vardır. Farklı grup, sınıf ve zümrelere mensup olanların bir arada yattıkları dikkate

⁹⁹ Barthold, a.g.e., s. 80.

¹⁰⁰ Roberts, a.g.e., s. 36.

¹⁰¹ Roberts, a.g.e., s. 115.

değerdir. Bunlar bazen Yeniçeriler¹⁰² iken, bazen de belli bir tarikata, aileye mensup olanlardır¹⁰³. Laqueur'e göre, mezar taşlarını tek tek ele aldığımızda çok fazla şey söylemeseler bile, bunları grup olarak, kitlevi bir şekilde ele aldığımızda, gerçekten çok şey ifade edebilirler. Ona göre, mesela Ormanalı kuruyemişi Abdullah Efendi'nin İstanbul'daki kabri tek olarak ele alındığında tarihi bir vesika olarak kıymeti hâiz olmayabilir, ancak bu mezarın yakın çevresinde yüzlerce Ormanalı medfunun mezar taşı bulunduğu durumda durum değişmektedir. Çünkü bu mezarların tesâdüfî olarak bir arada olma ihtimâli yoktur. Aynı yöreden olan insanların bir arada defnedilmiş olması, Anadolu'dan İstanbul'a olan göçler hakkında bize bilgi vermesi açısından tarih ilmine katkı sağlamaktadır¹⁰⁴.

Mezarlar ve özellikle mezarların başında bulunan kitâbeler, ait oldukları devrin birer aynası durumundadırlar. Mezar taşları kişilerin terceme-i hâlleri ile sanat tarihi dışında, aynı zamanda tarihi topografya, demografi, sosyal ve idari tarih, kıyâfetler ve aile yapısı gibi sahalarda da bilgi sahibi olmamızı sağlarlar¹⁰⁵. Tecrübeli ve ne aradığını bilen bir epigrafi, bu kitâbeler aracılığıyla çok kıymetli sonuçlara ulaşabilir¹⁰⁶ ve elde ettiği bilgileri tarih ilminin hizmetine sunabilir.

Başta mezar taşı kitâbeleri olmak üzere, kitâbelerin önemi Avrupa'da tarihe ışık tutması noktasından erken dönemlerde anlaşılmış ve XIX. asırdan itibaren epigrafik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Avrupalı epigraflar önce Latin ve Yunan lisanında yazılmış olan kitâbeleri inceleme sahalarına almışlar, daha sonra da İslâm epigrafisine yönelmişler, XIX. asrın sonu ile XX. asrın başlarında ilk önemli çalışmaları yayımlamışlardır. Bu araştırmacılar arasında Max van Berchem İslâmî epigrafi çalışmaları konusunda en fazla bilinen âlimdir. Epigrafi ilmi, Avrupa'da erken tarihlerde

¹⁰² Yeniçeri Ocağı, II. Mahmud Han tarafından 15 Haziran 1826 tarihinde kaldırılmış, birçok Yeniçeri katledilmiş ve hatta Yeniçeri mezar taşı kitâbeleri bile tahrip edilmiştir. Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu I*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Mayıs 2006, ss. 165-166.

¹⁰³ Ortaylı, *Tarih Yazıcılık...*, s. 138.

¹⁰⁴ Laqueur, a.g.e., s. 168.

¹⁰⁵ Laqueur, a.g.e., s. 168.

¹⁰⁶ Hasan Malay, *Epigrafi (Yazıbilim)*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Bornova-İzmir, 1987, s. 23.

başlamasına rağmen, Türkiye’de XIX. asrın sonlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye’de epigrafi sahasında ilk çalışmaları yapan kişi Halil Edhem Eldem’dir¹⁰⁷. Eldem’den sonra İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ahmed Tevhid Ulusoy, Mübarek Gâlib ve Abdürrahim Şerif Beygu gibi isimler, yaptıkları çalışmalar ile Türkiye’de epigrafi ilmine öncülük etmişlerdir¹⁰⁸. Epigraflar tarafından elde edilen mezar taşı kitâbe bilgilerinin merkezi bir bilgi bankasına yüklenmesi ile hiç şüphesiz özellikle bir dönem payitaht olan İstanbul’u yakından ilgilendiren mezarlıkların tarih ilmine olan kaynaklık vasfının değeri daha iyi anlaşılmış olacaktır¹⁰⁹.

İslâm İnancında Kabir ve Kabristan Mefhumu

Ölü, ölüm, defin, mezarlık ve mezar inanışları, telakkileri, toplumdan topluma, inançtan inanca farklı şekillerde algılanmış ve birbirinden ayrı ritüellere konu olmuştur. Cenâze merâsimleri ve mezarlıklar kimi kültürlerde (eski Mısır gibi) ihtişamın ve gösterişin dışı aksi olarak benimsenip, alt kültürlerinin bir parçası haline getirilmişken, kimilerinde ise kendini beğenmişliğin simgesi olarak görülüp, ayıplanmış ve hoş karşılanmamıştır. İslâm’da daha çok bu ikinci yaklaşım kabûl görmüştür¹¹⁰.

İslâm’da mezarlıklar/kabristanlar, şeklen diğer dinlerdekinden farklıdır. İslâm inancına göre, bir kabre birden fazla ölünün konulması mekruh ve hatta bir kısım ulemaya göre ise haramdır¹¹¹. Ancak yer darlığı gibi sebeplerle aynı kabre birden fazla ölünün gömülmesi tatbikâtına da zaman içinde yer verilmiştir. İslâm mezarlığında mecbur kalınmadıkça kadınlar ve erkekler aynı yere birlikte defnedilmez. Aynı şekilde mecbur kalınmadıkça bir Müslümanın, gayrimüslim mezarlığına konulması da câiz

¹⁰⁷ İlk başta Berchem ile birlikte çalışan Halil Edhem Eldem kitâbelerle ilgili çalışmalarını daha sonra kendisi devam ettirmiş ve *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuasının* (TOEM) 1912-13 yılları arasında çıkan sayılarında makaleler yayımlamıştır. Halil Ethem, izleyen yirmi yıl içerisinde Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi kitâbelerini toplamaya devam etmiş ve 1933 yılında 417 adet kitâbeyi kapsayan bir koleksiyonu araştırmacılar tarafından kullanılmak üzere Türk Tarih Kurumu’na teslim etmiştir. Ömer Bakırer, “Kitâbeler, Vakfiyeler ve Yazarlar”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat) 2*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 9.

¹⁰⁸ Suat Kaymak, *Türkiye Selçukluları ve Erken Beylikler Epigrafisine Giriş (1065-1350): Bir Bibliyografya Denemesi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 237.

¹⁰⁹ Laqueur, a.g.e., s. 172.

¹¹⁰ Laqueur, a.g.e., s. 1.

¹¹¹ Mehmet Şener, *Kabir-Fıkıh*, “DİA”, İstanbul, 2001, c. XXIV., s. 35.

görülmemiştir¹¹². İslâm mezarlıklarında ölülerin defnedildiği kabirler, herhangi bir yırtıcı hayvanın açamayacağı şekilde derin olmalıdır ve cenazenin yüzü kible tarafına gelmelidir.

İslâm'a göre kabirler, yerinin belli olmasına kifâyet edecek şekilde yerden birkaç karış yüksekte olabilir¹¹³. Hatta Şâfi mezhebine göre, kabrin toprakla aynı seviyede yani düz (musattah) olması gereklidir¹¹⁴. Bir defasında Hz. Muhammed, Osman bin Maz'ın kabri başına bir taş dikmiş ve “*Bununla kardeşimin kabrini tanır ve bulurum, ailemden ölenleri de yanına gömerim*” demiştir¹¹⁵. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, bir tapınma mahalline dönüşmesini engellemek amacıyla, mezarların üstünün tesviye edilmesini (tesviyet el-kubur) emretmiştir. Bu emre uymak isteyen sahabelerin bir kısmının, mezarlarının üzerinin tesviye edilmesini vasiyet ettikleri bilinmektedir¹¹⁶.

İslâm fukehâsının ekserisine göre, mâhiyeti ne olursa olsun kabre yazı yazılması mekruh sayılmıştır. Ancak Hanefî fıkına göre, ölenin kabrinin kaybolmaması ve saygı duyulup çiğnenmemesi için gerekirse yazı yazılmasında bir sakınca bulunmamaktadır. XVII. asrın mühim İslâm âlim ve fakihlerinden olan Muhammed Emin İbn-i Âbidin'e göre, kabirlerin üzerine, şiir, âyet, öleni övmeye mâtuf yazılar yazılması mekruhtur¹¹⁷.

Hanefî fukahâsından Ömer Nasuhi Bilmen'e göre de, kabirlerin üzerinde oda veya kubbe yapılması ve yazı yazılması, İmam-ı Yusuf'a göre tahrimen mekruhtur yani helâlden çok harama yakındır. Ancak bununla berâber âlimlerden, sâlih kimselerden ve yüksek mevki sahiplerinden olanların mezarlarının kaybolmaması için, yanlarına taş konulmasında ve

¹¹² Şener, a.g.m., s. 35.

¹¹³ Bernard Lewis'in aktardığına göre, Halife El Mütevekkil bir ferman yayınlamak suretiyle, Yahudi ve Hristiyan mezarlarının, Müslüman kabirleriyle karıştırılmayacak şekilde yer hizasında olmalarını buyurmuştur. Bu da göstermektedir ki, kabirlerin toprak seviyesinde olması kaidesi sadece İslâm mezarları için değil, sair dinlere mensupların mezarları için de geçerlidir. Bernard Lewis, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, (Çev. Bahadır Sina Şener, Haz. Mete Tunçay), İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 1996, s. 62.

¹¹⁴ Youssef Ragheb, “İslâm Hukukuna Göre Mezarın Yapısı”, *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1996, c. I., s. 21.

¹¹⁵ Şener, a.g.m., s. 35.

¹¹⁶ Ragheb, a.g.m., s. 21.

¹¹⁷ Şener, a.g.m., s. 35.

isimlerinin yazılmasında bir beis bulunmamaktadır. Ancak bu taşlara hiçbir zaman âyet yazılmamalıdır, zira zamanla taşların kırılıp dökülmesi söz konusu olabilmektedir. Hatta Mâliki mezhebi imamlarına göre her ne sebeple olursa olsun kabir taşlarına Kur'an kelâmı yazılması haramdır¹¹⁸. Ayrıca kabirlerin mermer, taş gibi malzemelerle masraflı ve gösterişli bir şekilde inşâsı da câiz görülmemiştir. Kabirlerin süslenmesi, sembollerle bezenmesi, mum yakılması gibi âdetler de gizli şirke sebebiyet verebileceği düşüncesiyle men edilmiştir¹¹⁹. Mezar taşlarında medfunun kimliğini, makam ve mevkiini belirtecek söz ve işaretlerle, bezemelere sıcak bakılmamıştır. Hz. Peygamber, mezarların alçıyla bezenmesine de, manasız bir hodfüruşluk ve geçersiz bir övünme vesilesi olmaması için yasak getirmiştir. Ancak zamanla fukahâ, bazı mezarlıkların tabi etkilerden korunmasının temini ile yıkılmasının ve yırtıcı hayvanatın zarar vermesinin önüne geçilmesi için, mezarlıkların yapımında alçı kullanılmasına göz yummuşlardır. Bir kısım ulemâ ise, mezarlıkların balçıkla da sıvanmasına karşı çıkmışlardır. Bu karşı çıkmanın kaynağı muhtemelen, ölen kişinin balçıktan dolayı, dışarıda okunan ezanı duyamayacağına dair uydurma bir hadistir¹²⁰.

İslâm'daki ölü ve mezarlık kültüründeki sâdelik Batılı ilim adamlarının da gözünden kaçmamıştır. Türkler ve İslâm dünyası üzerinde geniş çaplı araştırmalar yapan ve son derece kıymetli eserler veren Roux, ölü kültürünün İslâm'a zarar veren bir unsur olduğunu yazmakta ve hicretin ilk yıllarından itibaren Müslümanlarca türbe inşâ edilmediğinden bahsetmektedir. Ona göre şeriat, ölülerin çölde yazıtsız bir kapak taşının altına gömülmesini emretmektedir. Bu mezarlar çoğu kez şekilsiz birer taş yığınının ibarettir. Kahire fetvaları her zaman mezarlıkların tahribi yönünde olmuştur¹²¹. Buna karşılık mezarlıkların, bulunduğu araziyle karıştırılmaması

¹¹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, Merve Yayınları, İstanbul, (Basım Tarihi Bulunmuyor), ss. 267-268.

¹¹⁹ Şener, a.g.m., ss. 35-36.

¹²⁰ Ragheb, a.g.m., s. 22.

¹²¹ Roux, a.g.e., s. 264.

ve ayaklar altında çiğnenmemesi için, bir karış yüksekliğinde yapılması dini bir uygulama hâline gelmiştir¹²².

İslâm inancına göre, en güzel mezar, yeri belli olmayan ya da belli olsa bile toprak gibi kaybolmaya yüz tutmuş olan mezardır. Hz. Aîşe'den nakledilen bir hadise göre, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: *“Allah Yahudi ve Hristiyanlara lanet etsin ki, peygamberlerinin kabrini mâbet hâline getirdiler.”* Yine Hz. Aîşe'den rivâyet edildiği üzere, bazı sahabeler, Habeşistan'da, üzerinde bazı resimlerin işlenmiş olduğu Marya isimli bir kiliseden bahsedince, Hz. Peygamber: *“Onlar içlerinde sâlih bir kişi olduğunda ve o öldüğünde kabrinin üstüne mescit (mâbet) yaptılar ve oraya da bu resimleri işlediler. İşte onlar kıyamet günü aziz ve celil olan Allah'ın yanında yaratılmışların en şerlileridir”* buyurmuşlardır¹²³. İslâm, kabirler ve kabirlerin/mezarların yapısı hakkında son derece kısıtlamalara gitmiş, bununla alâkalı yasaklamalar getirmiştir. Bunun birkaç sebebi olmakla birlikte en başta geleni, İslâm'daki tevhit inancını muhafaza etmektir. İslâm fukahâsı ve âlimleri, kabirlerin kendi toprağından fazla toprak ile yükseltilmesine bile müsâmaha göstermemişlerdir. Kabirlerin üzerinin kubbevâri yapılarla yükseltilmesi, kabir taşlarına manidar sözler ya da kaderden şikâyet edici sözler yazılması İslâm'da hoş görülmemiş hatta yasaklanmıştır. Ancak, kabrin yerden bir iki karış yükseltilmesine, kerpiç kullanılarak, deve hörgücü gibi yapılmasına, başına bir taş konularak, ölünün isminin bu taşta yazılmasına cevaz verildiği de görülmektedir. Ne varki, İmam Şâfi'ye göre kabrin üstünün kemerli değil, düz olması tercih edilmelidir¹²⁴.

Hayrettin Karaman'a göre, İslâm akidesinin mezarların şekli ve umumi olarak mezarlıklar hakkındaki hassasiyetinin iki temel sebebi vardır. Bunların ilki, câhil insanların, ulu kimselerin, fevkal beşer olarak gördükleri şahısların mezarlıklarını mâbet haline getirmesinden duyulan endişedir. Yani işin özünde, İslâm inancındaki tevhidi anlayışı muhâfaza etmek ve

¹²² Ragheb, a.g.m., s. 22.

¹²³ Süleyman Sarı, “Câmi ve Mescitlerle İlgili Fıkhi Hükümler”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, S. XIII., s. 338.

¹²⁴ Hayrettin Karaman, “Ebediyet Yolcusunu Uğurlarken”, *Diyânet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Ankara, Eylül-Ekim 1973, c. XII., S. 5, s. 280.

putperestliğe kayacak davranışlara meydan vermemek bulunmaktadır. Diğer bir sebep ise, İslâm'ın israfı şiddetle men etmesidir. İslâm hayat nizamıdır, yaşayanlarla ilgilenir. Aç, çıplak, işsiz, güçsüz insanlar dururken, ölümlere servet harcanmasına sıcak bakmamaktadır. Bu yüzden kabirlerin yapımında ifrat ve tefritten kaçınmalı, hatt-ı muvâsala temin edilmelidir¹²⁵.

İslâm mezhepleri içerisinde, kabirlere, türbelere en fazla aksülâmel göstereni, Arabistan'daki Beni Temim kabilesine mensup olan Abdülvehhap Bin Muhammed tarafından, 1745'te kurulmuş olan Vehhâbilik mezhebidir. Vehhâbilik, Osmanlı'nın en karışık ve zor dönemlerinde Necd taraflarında ortaya çıkarak yayılmıştır. Vehhâbilik mezhebinin İslâm akidesi yorumuna göre, peygamberden şefaât dilemek, türbe yapmak, kandil yakmak, tespih çekmek, ölümleri ziyâret etmek şirktir. Mezarlıklar, kabirler, türbeler putperestliği çağrıştırdığından câiz değildir. Emir Suud (Suud bin Abdülaziz) Medine'yi 20 Şubat 1807'de zapt ettiğinde türbeleri ve ashab mezarlarını yıkmış, sadece Ravza-i Mutahhara'ya (Hazreti peygamberin mezarı) dokunmamıştır. Bugünkü Suudi Arabistan idârecileri onun soyundan gelmektedir¹²⁶.

Vehhâbilere benzer şekilde, Bâtıniye'nin yedi imamından dördüncüsünü teşkil eden Bab'ın ortaya koyduğu “Babaiye” mezhebine göre de, eğer kendilerinden birine iktidar nasip olursa, Kâbe dâhil olmak üzere tüm peygamber ve evliya kabirlerini yıkmak o kişiye vaciptir¹²⁷.

Osmanlı Mezar Taşlarının Alâmet-i Fârikaları

Osmanlı mezar taşlarının diğer mezarlardan ayrılan birçok yönü bulunduğu yukarıda kısmen zikredilmiş olduğundan, burada daha çok süsleme ve ziynet açısından Osmanlı mezar taşlarının hususiyetlerine ve farklı yanlarına değinilecektir. Ancak konuya girmeden önce, yerli ve yabancı

¹²⁵ Karaman, a.g.m., s. 280.

¹²⁶ Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, (Çev. Serhat Bayram), Kapı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 1015-1016.

¹²⁷ Pakalın, a.g.e., c. I., ss. 133-134.

birçok insan tarafından¹²⁸ sıkça dile getirilen bir hususa dikkat çekmeden edemeyeceğiz. Osmanlı İslâm mezar taşları ve umumi olarak mezarlıkları, birçok noktadan diğer milletlere ait kabristanlardan ayrılmakla beraber, en önemli tefrik hususu, Osmanlı mezarlıklarına girildiğinde insanların içini bir kasvet ve korkunun değil, huzura yönelen bir ruh ikliminin sarıyor olmasıdır. Osmanlı mezar taşları insanlara korku, ürperti ve endişe değil -derin manalar taşıyan bezemeleri ve kitâbeleriyle- ölümün güzel yüzünü aksettirmektedir. Osmanlı mezar taşlarındaki manalı ve insanı tefekkürü sevk eden sözler, aynı zamanda dünyanın fâniliğine ve bu muvakkat hayatta, ebedi âhiret yurdunun esas maksat ittihaz edilmesine ilişkin en iyi eğitmen vazifesi de görmektedir. Şimdi diğer şekli unsurlara değinebiliriz.

Kur'an'ın putperestliği kesin bir şekilde reddetmesinin bir sonucu olarak, mezarlıkların şekli unsurlarında ciddi olarak sâdeliği emrettiğine daha önce değinmiştik. İslâm'da resim yapmak sûretiyle insanların sûretlerinin ortaya çıkarılması da aynı gerekçe ile reddedilmiş, sadece cansız varlıkların ve bu arada bitkilerin resmedilmesine müsaade edilmiştir. Aynı şekilde heykel yapılması da İslâm'da yasak edilmiştir. Ancak zamanla baş kısmı olmamak veya hayatta kalamayacak bir görünümde olmak ya da üstüne basılan, dayanılan halı, minder gibi saygı gösterilmekten uzak eşya üzerinde bulunmak kaydıyla, insan ve hayvanların resmedilmesi câiz görülmüştür. Haç gibi İslâm dışı sembollere ise asla cevaz verilmemiştir.

İslâm'ın resim, heykel gibi sûret tasvirlerine izin vermemesinin temelinde daha çok İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in hadisleri yer almaktadır. Hz. Muhammed, evde gördüğü resimli bir örtüyü yerinden

¹²⁸ Bunlara misâl olarak, İtalyan yazar ve şair Edmondo De Amicis'in şu sözlerini verebiliriz: *"Câminin etrafında ulu ağaçlar altında çiçeklerle çevrilmiş mermerler ve arabeskle parlayan gösterişli kitâbelerle süslenmiş sultan, vezir ve saray büyüklerinin türbeleri yükselir. Bu, fevkalâde bir sessizliğe gömülmüş aristokratik bir mahalle gibi uhrevî bir hüznle beraber dünyevî bir hürmet hissini ilham eden bembeyaz, gölgeli ve şahâne güzelliğe sahip bir mezar şehridir. Mezarlık bahçelerindeki yeşilliğin çelenkler ve demetler halinde sarktığı ve üzerinden akasya, meşe, mersin dallarının yükseldiği beyaz duvarların ve parmaklıkların içine geçiyor ve türbelerin kemerli pencerelerini örten demir dantellerin arasında, tatlı bir ziya içinde, ağaçların yeşil gölgeleri ile boyanmış mermer lahitleri görüyoruz. İstanbul'un başka hiçbir yerinde, ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren Müslüman sanatı bu kadar zarâfetle gözler önüne serilemez. Dudaklarda hem dua, hem tebessüm uyandıran hüzn ve zarâfet dolu bir kabristan bir saray, bir bahçe, bir mâbettir bu..."* Edmondo de Amicis, *İstanbul 1874*, TTK Yayınları, Ankara, 1993, ss. 349-351.

çıkarmış ve şu sözü söylemiştir: “*Kıyâmet günü insanlardan en şiddetli azâba uğrayacak olanlar Allah’ın yarattıklarının benzerini yapanlardır*”¹²⁹. Ayrıca Hz. Peygamberin, içinde resim bulunan evlere meleklerin girmeyeceğine dair meşhûr bir hadisi de bulunmaktadır¹³⁰. Bir defasında İbn-i Abbas, resim çizmekle geçimini sağlayan bir kişinin kendisine bu hususta dinin ne emrettiğini sormasına mukâbil, resim çizenlerin âhirette cezalandırılacağına dâir hadisi aktardıktan sonra, o kişiye, eğer bu işi devam ettirmek zorundaysa cansız şeyleri ve ağaçları çizmesini tavsiye etmiştir¹³¹.

Bazı âlimlere göre, Kur’an’da Hz. Süleyman’ın heykeller yaptırması ve Hz. İsa’nın da çamurdan kuş yapması kötülenmemektedir. Bu yüzden tapınma maksadı gütmeyen heykel yapımına meşrû gözle bakılmıştır. Bu görüşe göre heykel ve resim, tapınma ve saygı duyulma gâyesiyle yapılması, başka bir dinin sembolü olması ve çıplaklık unsuru taşıması sebebiyle haram kılınmıştır¹³².

Yine bir kısım âlimlere göre ise, canlı-cansız ayırımı yapılmaksızın, Allah’ın yaratmasına benzeyecek şekilde, eşyanın resmedilmesi câiz değildir. Zira insanlık tarih boyunca sadece canlı olan varlıklara değil, cansız varlıklara da (güneş gibi) tapmıştır. Bu yüzden cansız varlıkların resmedilmesinde de putperestliğe kaçma ve şirk koşma tehlikesi vârit olabilecektir. Bu görüşe karşı çıkanlara göre ise haram olan bu cansız varlıklara tapmak olup, onların resmini yapmak tapmak manasına gelmemektedir. Bunlara göre, başka bir dinin sembolü (haç gibi) olmaması halinde, cansız varlıkların resimlerini yapmakta dinen bir sakınca bulunmamaktadır. Günümüzün teknolojik imkânları ile fotoğraf çekmeyi de değerlendiren âlimlerin ekserisine göre, fotoğraf çektirmekte devlet adamlarının tanrılaştırılması, müstehcenliğin ve ahlâksızlığın yayılması gibi İslâm dininin onaylamadığı durumlar haricinde dinen bir beis yoktur¹³³. Ayrıca, İslâm uleması arasında, şekil ve resimlerden oluşan harflerin kullanılmasının caiz olduğu hususunda da bir ihtilaf

¹²⁹ Buhari, Libas, 91.

¹³⁰ Buhari, Libas, 92.

¹³¹ Buhari, Libas, 99.

¹³² Tuncay Başoğlu, “Resim”, DİA, İstanbul, 2007, c. XXXIV., s. 580.

¹³³ Başoğlu, a.g.m., s. 580.

bulunmamaktadır. Bunun da istisnası, haç gibi bâtil dinlerin sembollerin bulunduğu eşyaların kullanılmaması şeklindedir. İslâm'da haram ve helâl kılınan şeylerin nesneler değil, fiiller olduğu gerçeği karşısında, bu konuda yasaklananın resim ve sûretlerin bizzat kendisinin olmayıp, bunların kişileri şirke götürmesi, kutsallık ve tapınma vâsıtası olduğu, ağır basan bir yaklaşım olarak görünmektedir. Buna göre bahse konu endişenin ve tehlikenin varlığı durumunda yasaklılık hükmünün cârî olacağı, bunun bulunmayıp daha çok bir ihtiyacın, estetik duygusunun ifadesi olduğu durumlarda bu tür faaliyetleri aslî hüküm olan mubâh çerçevesinde değerlendirmenin uygun olacağı düşünülmektedir¹³⁴. İslâm'da özün şekilden önce olduğu hakikati karşısında, amellerin niyetlere göre olduğu anlayışı doğrultusunda, mesela resim yapan bir kişinin kendisini yüce yaratıcıya benzetme ve kendisini onunla özdeşleştirme düşüncesinde olmayıp, kendisine verilen bu istidâdın bir lütf-ı İlâhî olduğunu bilmesi ve gurura, kibire kapılmaması ve yaptığı resmi ahlâk dışı kullanmaması hâlinde, resim yapmanın sakıncalı olmayacağı fikri İslâm âlimleri arasında genel kabûl görmektedir¹³⁵.

Diğer yandan, Müslümanların ekseriyetle uydukları resim yapma yasağı, İslâm Medeniyetinde estetik duygunun ifâdesi olarak ortaya çıkan başka türlü sanatların gelişmesine de imkân sağlamıştır. Müslüman sanatçılar resim yapma yasağının bir sonucu olarak, hususan hat, tezhip, süsleme ebru, minyatür gibi sanat dallarında ön plana çıkmışlardır¹³⁶. Resim yapma yasağı, İslâm sanatını derinden etkilemiş olduğundan, süsleme ve hattatlık gibi, İslâm'ın yasaklamadığı başka sanat dallarının ileri derecede gelişmesine sebep olmuştur¹³⁷.

Geleneksel İslâm süsleme sanatlarının, Osmanlı mezar taşlarına olan yansıması daha çok, belli cansız varlıkların, kelimelerin, bitkilerin kitâbelere, şâhidelere oyma usûlü ile resmedilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı-İslâm erkek mezar taşlarında umumiyetle görülen süs, mevtanın

¹³⁴ Başoğlu, a.g.m., s. 581.

¹³⁵ Başoğlu, a.g.m., s. 581.

¹³⁶ Başoğlu, a.g.m., s. 582.

¹³⁷ Laqueur, a.g.e., s. 129.

hayatta iken kullandığı başlığıdır. Bunun dışında ne amaçla kullanıldığı pek belli olmayan süslere daha çok kadın mezar taşlarında rastlanmaktadır¹³⁸.

İslâm sanatçılarının önemli sanat dallarından olan süsleme sanatında genellikle ilham kaynağı, resim yapma yasağının dışında yer almasından dolayı, bitkiler olmuştur. Bitkilerin, süsleme sanatında en önemli materyal olduğu gerçeği tüm İslâm dünyası için olduğu gibi, Osmanlı mezar taşları süslemeleri için de geçerlidir. İstanbul’da bulunan Osmanlı mezar taşları üzerindeki süsleme ve bitki motifleri üzerinde yapılan ve 1725 ile 1922 tarihleri arasını kapsayan bir araştırmaya göre, mezar taşlarında daha çok servi, gül ve hurma ağaçları klasik motiflerinin tercih edildiği görülmüştür. Bunların yanında servi ağacına sarılmış asma yapraklarına, lale, karanfil ve sümbül çiçeklerine de rastlanmıştır¹³⁹. Bunların tek tek ya da kombine edilerek mezar taşlarına nakşedilmesinde, bir şeyleri sembolize etme çabasından çok estetik duygular ile hareket edilmiş olduğu düşünülse de, mesela gül çiçeğinin Hz. Peygamberin kokusu olduğuna ilişkin kutsallığın, bu çiçeğin tercih edilmesinde etkisinin olduğu da muhakkaktır¹⁴⁰.

Osmanlı kadın mezar taşlarında ise daha çok, XVIII. asırdan itibaren, tabakta yer alan nar motifine tesâdüf edilmektedir. Nar meyvesinin tercih edilmesinde de tıpkı üzüm ve hurmada olduğu gibi, bu meyvenin cennet meyvesi olarak Kur’an’da¹⁴¹ geçmiş olmasının etkisi bulunmaktadır. Nar meyvesi, mezar taşlarında az da olsa işlenmiş olup, üreme sembolüdür. Tabaktaki incir meyvesi, mezar taşlarında daha çok göze çarpmaktadır. İncir de bolluk ve bereket sembolüdür. Ancak başka kültürlerde bu şekilde sembolize edilen meyve ve bitkilerin, İslâm mezarlıklarında tam olarak anlam taşıyan semboller olduğunu söylemek zordur¹⁴². Çiçek saksıları, kabartma çiçek süsleri, küçük ağaç, küçük nebâtat¹⁴³ ve meyve tabakları daha çok kadın mezar taşlarında görülmektedir. Meyve tabaklarında, yukarıda bahsedilen

¹³⁸ Laqueur, a.g.e., s. 128.

¹³⁹ Sadi S. Kucur, “Mezartaşları”, *Büyük İstanbul Tarihi*, İBB Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul, 2015, c. V., s. 439.

¹⁴⁰ Laqueur, a.g.e., s. 130.

¹⁴¹ Kur’an-ı Kerim, En’am Suresi, 99. Ayet.

¹⁴² Laqueur, a.g.e., s. 132.

¹⁴³ Amicis, a.g.e., s. 64.

meyveler dışında bazen armut, şeftâli, kayısı gibi meyvelerin de resmedildiğine tesâdüf edilmiştir¹⁴⁴. Kadın mezar taşlarında bir gül goncası, başlığın alt kısmındaki boyun bölümüne yerleştirilirken, erkek mezar taşlarında ise açmış bir gül, kavuğun kıvrımları arasına konulmuştur. Eğer gonca hiç açmamışsa, mezarda yatanın çok genç olduğuna işaret etmektedir¹⁴⁵.

Osmanlı mezar taşlarındaki bütün desenler daha çok doğadan alınan bitkilerden oluşmaktadır¹⁴⁶. Ancak Ege Bölgesinde, mezar taşlarında özellikle câmi, türbe, ev ve şehir figürlerine rastlanılmaktadır. Bu tür mimârî tasvirler Balıkesir, İzmir, Tire, Menemen, Bergama, Manisa, Gölarmara, Akhisar, Kula, Turgutlu, Gördes, Alaşehir gibi yerlerde sıkça görölmektedir¹⁴⁷.

Akdeniz bölgesinde yer alan çeşitli tiplerdeki mezar taşlarında da bitkisel bezemeler, çiçek, dal, akantus yaprakları, serviler, lâleler, sümböl, hurma ağacı, asma dal ve yapraklarının stilize edildikleri görölmektedir¹⁴⁸.

Osmanlı mezar taşlarında, mezarda yatanla ilgili tasvirler pek az rastlanılmaktadır. Eğer mevta belli bir sosyal ya da dini bir gruptan değilse arma ya da mesleki tasvirler pek tesâdüf edilmemektedir. Arma tasvirleri de zâten Batılı manâda değil, belli bir grubun işareti, sembolü olma noktasında vücüt bulmaktadır. Armalar daha çok Yeniçerilerin nişanı ve tarikatların gülü şeklinde tezahür etmektedir¹⁴⁹. Özellikle kadın mezar taşlarında tarikat gülleri motifi çokça görölmektedir. Hemen hemen tüm tarikatlarda erkek mezar taşlarındaki kavukların arasına iliştirilen gül desenli motifler, Bektâşi tarikatında farklılık arz etmektedir. Bu tarikata ait mezar taşına ipile geçirilmiş olan on iki köşeli teslim taşı işlenmiştir¹⁵⁰. Teslim taşı, Bektâşi dergâhına bağlılığın bir işareti olarak görölmektedir. On iki köşe, Bektâşilikteki on iki imam inancını sembolize etmektedir. Hayatta iken Bektâşiler tarafından

¹⁴⁴ Laqueur, a.g.e., s. 132.

¹⁴⁵ Laqueur, a.g.e., s. 133.

¹⁴⁶ Laqueur, a.g.e., s. 133.

¹⁴⁷ Kamil Biçici, “Yazılı Araştırmalar Işığında Türkiye Mezar Taşlarına Toplu Bir Bakış”, *Ekev Akademi Dergisi*, Kış 2006, S. 26, s. 178.

¹⁴⁸ Biçici, a.g.m., s. 176.

¹⁴⁹ Laqueur, a.g.e., s. 134.

¹⁵⁰ Laqueur, a.g.e., s. 135, 163.

taşınan bu arma ya da sembol, öldükten sonra Bektâşi mezar taşlarına işlenmektedir. Teslim taşı motifi, Bektâşi mezar taşlarının taçtan sonraki en önemli plastik ögesidir¹⁵¹.

Ölenlerin mesleki tasvirlerine dair remzi tasvirler, daha çok İstanbul'daki gayrimüslim mezar taşlarında bulunmaktadır. Bu taşların çoğu ait oldukları kişilerin hayatta iken yapmış oldukları işleri temsil eden motifleri ihtiva etmektedir. Mesela demircilerde çekiç, örs, kerpeten, meyhanecilerde testi, bardak, tüccarlarda terazi gibi. İslâm mezar taşlarında bu tür mesleki remizlere az rastlanmaktadır; Tulumbacılara ait mezar taşlarındaki tulumba, donanma kuvvetleri mensuplarına ait mezar taşlarındaki çıpa, istim çekici, türbin çarkı gibi¹⁵². Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Osmanlı İslâm mezar taşlarında mesleki işâret ve motiflere az rastlanır ve olanlar da daha çok Batı'dan ilham alanlara aittir. İslâm mezarlıklarında kişilerin meslekleri ve sosyal statüleri hakkında daha çok rastlanan simgeler serpuşlardır. Serpuş, Osmanlı insanını en iyi tanımlayan alâmettir¹⁵³.

Osmanlı insanı umumiyetle dine olan merbutiyetini bir tarikat üzerinden tesis etmeyi yeğlemiş ve bir tasavvuf şeyhine intisap etmeyi tercih etmiştir. Anadolu'da bulunan onlarca tarikata mensup âvamdan havassa, gedâdan padişâha kadar çok geniş bir yelpâzede, büyük kitleler bulunmaktadır. Tarikatlara mensup olan dervişlerin mezar taşlarında, âzâsı oldukları dergâhın alâmet-i farikası bulunmaktadır. Yukarıda kısmen Bektâşi tarikatından olanların mezar taşlarına işâret etmiştik. Şimdi de diğer tarikat mezar taşlarına kısaca değineceğiz.

Daha önce de bahsetmiş olduğumuz gibi tarikat üyelerinin mezar taşlarında en fazla dikkati çeken motif gül desenidir. Ancak her gül deseni bulunan mezar taşının, belli bir tarikata ait olduğu da tam olarak ileri sürülememektedir. Zira gül, umumi olarak tüm İslâmlarda kullanılan bir motiftir. Ancak öylesine motifler vardır ki, belli bir tarikatı, sekti tarif

¹⁵¹ Mustafa Yıldırım, "Bektaşî Mezar Taşlarında Dekoratif Sanatlar", *NEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 1998, c. VIII, s. 8, s. 197.

¹⁵² Laqueur, a.g.e., ss. 135-137.

¹⁵³ Laqueur, a.g.e., s. 137.

etmekte oldukça işe yaramaktadırlar. Mesela Mevlevilerin mezar taşlarındaki başlığı uzun “*sikke*”, Bektâşilerin “*teslim taşı*”, farklı şekillerdeki taşları buna misâl olarak verilebilir. Bektâşilerin başlarına giydikleri serpuşa “*taç*” denilmekte olup, Bektâşi erkekleri genelde iki tür başlık kullanmışlardır. Bu başlıklar dilimlidir ve dilim sayıları dördün katları şeklindedir. Başa giyilen taç, dilim sayısına göre isim almaktadır. Dört dilimli taşlara “*ethemi*” ya da “*haydari*” denilmektedir. Daha sık rastlanılan taç, on iki dilimli olan “*hüseyinî*”dir. İşte bu Bektâşi taşları mezar taşlarına da yansımıştır. Kadın Bektâşilerde ise daha çok rastlanılan motif, bir vazodan taşan gül desenli motiftir¹⁵⁴. Gül deseni Kadiri tarikatına mensup kadın mezar taşlarında da sıkça görülmektedir. Ayrıca Kadiri mezar taşlarında “*18 köşeli yıldız*” ile “*8 yapraklı gül*” motifli kabartmalara da tesâdüf edilmektedir. Kadiri ve Nakşilerin taşları “*müjgânlıdır*” (kirpikli). Bayramilerin tacı altı, Celvetilerin ise on üç terklidir¹⁵⁵. Melâmi-Hamzaviler ise kendilerini içinde bulundukları toplumdan setrettikleri için mezar taşlarında da başlık, sembol veya bilgi bulunmamaktadır. Ancak onların Melâmi-Hamzavi oldukları, serpuşsuz mezar taşlarından anlaşılmaktadır¹⁵⁶. Sümbüli tarikatının kurucusu Sümbül Sinan Efendi’ye intisap edenlerin mezar taşlarına “sümbül motifi” işletildiği görülmektedir¹⁵⁷.

Mezar taşlarından, ölen kişinin bir tarikatla ilişkisi olduğunu ve hatta o tarikattaki makâmını sadece remzi motiflerle değil, bazen ve daha çok da mezar taşı kitâbelerinde yazılmış olan ibârelerden anlamak mümkün olmaktadır. Bazı mezar taşı kitâbelerinde ölen kişinin unvânı şeyh, baba, derviş, sufi, bacı şeklinde yazılıdır. Bazen de orada medfun olan kişinin unvânı yerinde “kutbü’l ârifin” ya da “gavsü’l-vâsiline” gibi ibâreler bulunmakta olup, bunlar o kişinin tarikatın kurucusu ya da lideri olduğuna delâlet etmektedir. Ayrıca şâhidede bulunan yakarış kısmındaki “ya Hu” ya

¹⁵⁴ Yıldırım, a.g.m., s. 196.

¹⁵⁵ Tarikat ehlinin giydiği serpuşun dilimlerinden her birisine verilen addır.

¹⁵⁶ Kucur, a.g.m., s. 439.

¹⁵⁷ Nidayi Sevim, “Osmanlı Mezar Taşlarında Başlıklar, Semboller, Şekiller ve Motifler”, *Düşünen Şehir Dergisi*, Kayseri, Mart 2018, S. V., s. 107.

da “ya Hakk” gibi ifadeler de, mevtanın Bektâşi ya da Mevlevi olduğuna kesin bir delildir¹⁵⁸.

¹⁵⁸ Laqueur, a.g.e., s. 164.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÜLBÜLDERE VE FERİKÖY MEZARLIKLARININ TARİH İLMİNE OLAN KATKISI

1.1.Bülbüldere ve Feriköy Mezarlıkları

İstanbul'un Anadolu yakasında bulunan onlarca mezarlıktan birisi, aynı isimle anılan semtte yer alan Bülbüldere¹ Mezarlığı'dır. Bu mezarlık vapur iskelesi tarafından gelindiğinde yolun sağ tarafında, oldukça dik bir yamaçta ve set şeklindedir. Bülbüldere Mezarlığı esasında iki kısımdan müteşekkildir. Kapıdan girince sağ taraftaki mütevazı kabristan Üsküdarlılara, sol taraftaki gösterişli makberlerin olduğu, engebeli ve dik olanı ise Selânikliler olarak bilinen farklı bir zümreye aittir. Ya da Mehmet Haskan'ın tarifi ile Bağlarbaşı yolu tarafı ve Bülbüldere kenarı Selâniklilere, Selânikliler sokağı tarafı ise Üsküdar'ın yerli ahalisine aittir². XVIII. asır mahkeme kayıtlarında “Mekabir-i Müslimin” olarak geçen bu mezarlık XIX. asrın sonuna doğru kısmen de olsa, Selânik'ten göç eden Avdetilere ayrılmıştır³. Osmanlı Devleti'nde, Dönmelere nasıl olup da ayrı bir mezarlık bölümü tahsis edildiği halen merak konusudur. Zira Osmanlı hukukuna göre Yahudiler ve Hristiyanlar için farklı mezarlıklar tahsis edilebildiği halde, kendilerini Müslüman gibi gösteren Dönmelere hangi statüde farklı bir mezarlık bölümü ayrılmış olduğu anlaşılamamıştır. Muhtemelen hem Osmanlı insanı Dönmelerin hüviyet-i asliyesini bildiklerinden ve hem de Dönmeler kendilerini ahirette de farklı yerde gördüklerinden olsa gerek ki, adı konmamış, zımni bir mutabakat ile bu iş gerçekleşmiş olmalıdır.

¹ Bülbüldere semti bir zamanlar Bülbülleriyle ünlüymüş. Dağhamamı denilen üst kısmı bir bülbül yatağı imiş. 1916-1917 arasındaki Dağhamamı yangınından ve tramvayların işletmeye alınmasından sonra bülbüller orayı tamamen terk etmişler. Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2011, c. III., s. 1462.

² Haskan, a.g.e., c. II., s. 893.

³ Nevzat Erkan, “Osmanlı Dönemi Üsküdar'da Yaşayan Gayrimüslimlerin Mezarlıkları ve Gayrimüslimler Arasında Mezarlık Tartışmaları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII.*, İstanbul, 2-4 Kasım 2010, c. I., s. 311.

Sabetayistler üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Soner Yalçın, Bülbüldere Mezarlığının çeşitli kaynaklarda Sabetayistlerin mezarlığı olarak geçtiğini yazmaktadır. Ona göre de bu mezarlığın tamamına Dönme Mezarlığı demek doğru değildir, arazinin eğiminin arttığı üst taraftaki birinci adada bulunan mezarlar Sabetayistlere aittir⁴. Sabetayist zümre, bu mezarlık kendilerine tahsis edilinceye kadar ölülerini başka bir yere gömmemiş, Selânik'e nakletmiştir⁵. Selânik'teki kabristanları da, aynen inanç sitemlerinde olduğu gibi, Yahudiler ile İslamlara ait mezarların tam ortasındadır⁶. Selânik'te bulunan üç Dönme zümresine ait mezarlıkların en önemli ve onları Türk mezarlıklarından ayıran hususiyeti, mezarlıklarındaki tezyinat ve gösteriştir⁷.

Selânikliler zümresi, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi), 1897 Osmanlı-Yunan Harbi (Teselya Harbi) ve nihayet 1912 Balkan Harbinden sonra peyderpey Selânik'ten İstanbul'a gelmeye başlamışlardır⁸. İşte mezarlığın Selânikliler kısmı 93 Harbi sonrası Selânik'ten hicret eden ve İstanbul'a yerleşen bu zümrece oluşturulmuştur⁹. Reşad Ekrem Koçu, her iki kısımda da rastladığı en eski mezar taşlarının Selânikli Kolcuzâde Mustafa Halim bin Abdullah (1764-1765), Mehmed Ağa (1801-1802), Abdi Osman (1787-1788), Selânikli Süleyman Ağazade Mehmed Ağa (1794-1795), Sâlimzâde Süleyman İbni Ali Ağa (1878), Dudu Paşazâde Abdurrahman Ağa (1861-1862), Selânikli Motoş Ağazâde Abdurrahman Şevki Bey (1889-1890) isimli şahıslara ait olduğunu söylemektedir. Ancak Mehmet Haskan, bu

⁴ Soner Yalçın, *Beyaz Müslümanların Büyük Sırrı Efendi 2*, Doğan Kitap, İstanbul, Haziran 2006, s. 363.

⁵ M. Ertuğrul Düздаğ, *Yakın Tarihimizde Dönmelik ve Dönmeler*, Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul, Kasım 2002, s. 61., *Sebilürreşad*, 17 Kanunusani 1340, c. XXIII., S. 584, s. 189.

⁶ *Dönmeler*, Şems Matbaası, İstanbul, R. 1335/M. 1919, s. 15. (Müellif ismi bulunmamaktadır).

⁷ Cengiz Şişman, *Suskunluğun Yüğü*, (Çev. Ahmet Demirhan), Doğan Kitap, İstanbul, Eylül 2016, s. 261.

⁸ Selânik'in, Osmanlı Cihan Devleti'nin elinden çıkışı vetiresi olan 1912 Balkan Harbi'nden sonra burada yaşayan Sabetayistlerin, Anadolu coğrafyasına olan kitlevi göçleri düşündürücüdür. Şehrin Müslümanlardan çıkıp, Hristiyan bir ahaliye geçmesi bu zümreyi epeyce tedirgin etmiş olmalıdır. Oysa bu zümre gerek yaşantı ve gerekse İslamlara bakış açısından, Hristiyanlara daha yakın olmalıdır. Ancak muhtemelen bahse konu zümrenin kurumsal hafızasında yer edinen Hristiyan zulmü (I. asırda Hristiyan Roma Kralı Titus'un baskıları, Endülüs'ün 1492'de sükût etmesi sonucu yaşananlar ve yine Avrupa'da maruz kaldıkları pogramlar) ve Osmanlı hoşgörüsü, onları Anadolu topraklarına sevk etmiştir.

⁹ Haskan, a.g.e., c. I, s. 199.

mezarlıkta daha eski tarihli mezar taşlarına da tesadüf ettiğini bildirmektedir. Haskan'ın tespitlerine göre, bu mezarlıktaki en eski kabir Kazdağı Mehmed Efendiye ait olan 1650 tarihli kabirdir¹⁰. Buradan anlaşılan, mezarlığın tarihçesinin en eski XVII. asra dayandığıdır. Haskan, şimdiki şeklini 1883 senesinde alan bu mezarlığa ilk Selâniklilerin gömülmesine bu tarihten 120-150 sene önce yani bu zümrenin dini reisi olan Sabetay Sevi asrından hemen sonra da başlanmış olabileceğini bildirmektedir¹¹. Soner Yalçın ise bu kabristandaki en eski mezar taşlarının 1914 İsmail Halil, 1915 Abdurrahman Tevfik Kalyoncu, 1920 Osman Barda, 1922 Felek Ali Bengisu, 1928 Hüsnü Cazzar isimli kişilere ait olduğunu söylemektedir¹². Soner Yalçın'ın verdiği tarihler Haskan ve Koçu gibi bu sahada çalışan tarihçilerin verdikleri ile son derece uyumsuz olup, Yalçın'ın belirttiği tarihlerin en eski olanları olmadığı görülmektedir.

Ekrem Koçu, "*İstanbul Ansiklopedisi*" isimli eserinde bu kabristandaki meşhur birkaç kişinin ve ailenin de ismini vermektedir. Bu isimler ve aileler; meşhur muallim Şemsi Efendi (1917), Karadeniz'in derinliklerinde kaybolan Millet Vapuru süvarisi Besim Kaptan (1960), İbrahim Necmi Başaran (1959), Dilber, Duhani, Kapancı, Kibar, İpekçi, Karakaş, Şamlı, Kavram aileleri şeklindedir¹³. Hatta öyle iddialar vardır ki, Sabetayizm'in Karakaşi kolunun kurucu lideri olan Osman Baba'nın kemiklerinin 1910 senesinde Bülbüldere Mezarlığına nakledildiği ve oğlunun yanına gömüldüğü bile söylenmektedir¹⁴. Koçu, bu mezarlığa "Bülbülderesi Mezarlığı", "Selamsız Mezarlığı" ve "Selânikliler Mezarlığı" isimlerinin verildiğini söylemektedir¹⁵. Aslında Dönme zümresinin Selânik'te de mezarlığı bulunmaktadır. Ahmed Safi'nin beyanına göre, Dönmeler nerede ölürlerse ölsünler mutlaka velev kemikleri de olsa Selanik'e getirilmektedir.

¹⁰ Haskan, a.g.e., c. II., s. 893.

¹¹ Haskan, a.g.e., c. II., s. 894.

¹² Yalçın, *Beyaz Müslümanların...*, s. 364.

¹³ Reşad Ekrem Koçu, "Bülbülderesi Selanikliler Mezarlığı", *İstanbul Ansiklopedisi*, Koçu Yayınları, İstanbul, 1963, c. VI., s. 3173.

¹⁴ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 262.

¹⁵ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, Koçu Yayınları, İstanbul, 1971, c. X., s. 5735.

Ona göre Bülbüldere kabristanına sadece fakir Dönmeler gömülmektedir¹⁶. Galanti'ye göre ise bir Dönme hangi şehre yakın ölürse, o şehirdeki hususi mezarlığa gömülmektedir¹⁷. Ancak Dönmeler artık sadece Bülbüldere ya da Feriköy mezarlıklarına değil, başka mezarlıklara da defnedilmeye başlanmışlardır. Bunlardan birisi de Zincirlikuyu Mezarlığıdır¹⁸. Bülbüldere Mezarlığı artık dolmuş olmasından dolayı gömülmeye başladıkları Karacaahmet, Zincirlikuyu ve diğer mezarlıklarda da kendilerine has adaları bulunmakta, orada bile İslamlarla ihtilat etmemeye hususi ehemmiyet vermeye devam etmektedirler¹⁹.

David Baer'in tarifine göre, "*İstanbul'un Anadolu yakasında, Üsküdar İskeleyi'nin üst tarafında, I. Süleyman'ın eşi Hürrem için yaptırılmış gri taşlı, XVI. yüzyıl camisini geçtikten sonra, Selânikliler Caddesi üzerinde, mihrabının üstünde Selânik'te inşa edilmiş son camiyle aynı kitâbenin bulunduğu bir camiye geçip, Bülbüldere'nin ana girişine, Selâniklilerin Mezarlığı olarak da bilinen İstanbul'daki başlıca Dönme mezarlığına*" girilmektedir²⁰.

¹⁶ Ahmed Safi, *Dönmeler Âdeti*, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul, Eylül 2002, s. 25.

¹⁷ Abraham Galante, *Sabetay Sevi ve Sabetaycılarının Gelenekleri*, (Çev. Erdoğan Ağca), Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul, Mart 2006, s. 93.

¹⁸ Mehmet Şevket Eygi, *Yahudi Türkler Yahut Sabetaycılar*, Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul, Kasım 2003, s. 34.

¹⁹ Yesevize, *Yahudilik ve Dönmeler*, Araştırma Yayınları, İstanbul, (Yayın tarihi olmamakla birlikte 1987'de yayınlandığı öğrenilmiştir), s. 250.

²⁰ Marc David Baer, *Selanikli Dönmeler*, (Çev. Sevinç Kayır), Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 231.

Şekil 1. Bülbuldere Mezarlığını Gösteren Kroki²¹

Mezarlık ve mezarlığın girişindeki Fevziye Hatun Mescidi/Câmi XVII. asırda yaptırılmış, cami ve mezarlığın Selânikli kısımları İstanbul'a göç eden hepsi zengin Selânikliler tarafından, 1883'te yeniden inşa edilmiştir²². Reşad Ekrem Koçu'nun bildirdiğine göre ise, câminin kitâbesinde yapılma tarihi 1882-1883 olarak yer almaktadır²³. Mezarlığın Selâniklilere ait olan kısmı da cami ile aynı tarihte oluşmaya başlamıştır. 1883'te câmiyi inşâ eden kişi Yusuf Efendi'dir. Caminin duvarları kâgir, çatısı ahşaptır, taştan olan minaresinin şerefesi kapalıdır. Cami, 1956-57 senelerinde, Dönme iş adamlarından Selânikli Dilber Kardeşler tarafından hemen hemen yeniden inşa edilmiştir. Bu restorasyonda kapalı olan şerefe, çanak şekline tebdil edilmiş ve eski kitâbesinde yazan “Bânisi Yusuf Efendi” yerine “Hayır Sahipleri” yazılmıştır. Mehmet Şevket Eygi'ye göre, bu cami göz boyamak için yapılmış olup, kiblesi de yanmıştır²⁴. Caminin, 1956-57 restorasyonunda kaldırılıp, caminin sağ duvarının dışına konulan kitâbesinde²⁵ şu manzûm sekizlik yer almaktadır:

Habbezâ kim vâdi-i Bülbulde ashâb-ı kerem

Yaptılar bu mâbedi elhak lâtifü dîlnüvaz

²¹ Google Earth, SET. 10 Ağustos 2020.

²² Baer, a.g.e., ss. 213-232.

²³ Muhtemelen bu tarih, Baer'in dediği gibi yeniden inşa edildiği tarihtir.

²⁴ Eygi, a.g.e., s. 159.

²⁵ Caminin kitâbesine ne yazık ki tarif edilen yerde ya da herhangi bir yerde tesadüf edilememiştir.

Münzevi bir zâhid-i hakbine benzer gûyiya

Hakka el açmış bu kabristan için eyler niyâz

Şâhrah üzre dikilmiş aşk ile ayler nidâ

Essela yâ mü'minin gel benle eyle keşf-i râz

Re'fetâ itmâmına yazdım zehi tarih-i tam

Âbidâ gel Cami-i Feyziyye'de eyle namaz²⁶

Fotoğraf 1. Feyziye Camii- Bülbüldere Mezarlığı Girişi (Fotoğraf: Yılmaz Altunsoy)

Laqueur'e göre bu mezarlık, XVII. asırda Yahudilikten İslâm'a geçmiş olan Dönmelerin mezarlığıdır. Mezarlıkta arazinin eğiminin arttığı, üst taraftaki birinci adada bulunan mezarlar, konumları ve şekli yapıları ile sadece bu mezarlıkta bulunan diğer Müslüman kabristanlarından değil, İstanbul'un diğer yerlerindeki mezarlıklardan da farklı özellikler göstermektedir. Ona göre, oldukça pahalı mermerlerden mamul olan bu mezarlar²⁷, Güney Avrupa mezarlıklarında olduğu gibi çeşitli motiflerle

²⁶ Koçu, a.g.e., c. X., s. 5736.

²⁷ 1952 senesinde Büyük Doğu mecmuasında tefrika olarak yayınlanan, Nazif Özge isimli bir dönmenin itiraflarında, bu mezarlıkların o devrin parasıyla 15-80 bin lira arasında bir maliyetinin olduğu bildirilmektedir. *Tarih ve Toplum Dergisi*, "Nazif Özge Kimdir?", İstanbul, Temmuz 2002, S. 223, c. XXXVIII., s. 20.

(kesik sütunlar, üzeri örtülmüş kül vazoları, açılmış kitap gibi kitabeler) süslenmiştir. Ayrıca dik bir yamaca, büyük bir hassasiyetle teraslanarak oturtulan bu mezarlarda, İstanbul'un hiçbir mezarında olmayan bir etkinin olduğu da muhakkaktır²⁸. Bu mekânın Selâniklilerce tercih edilmesinin mistik birkaç nedeni de bulunmaktadır. Bu zümrenin inancına göre Mesih Sabetay Sevi ölmemiştir ve tekrar geri gelecektir. Ancak Mesih ile buluşabilmek mutlaka bir dere kenarında mümkün olabilecektir²⁹. Ayrıca Talmud'a³⁰ göre, Mesih, bülbüllerin sesine, şakımasına gelecektir³¹ ya da Yalçın Küçük'ün ifadesiyle Mesih, bülbüller öterken gelecektir³². Soner Yalçın da, aslında Şişli-Nişantaşı civarında meskûn olan Sabetayist zümrenin, mezarlık seçimini Avrupa yakasında değil de, Asya yakasında yapmış olmasına bir mana vermeye çalışmaktadır. Ona göre de, Talmud'a göre, Mesih'in bülbüllerin öttüğü yere gelecek olması, Sabetayistlerin inançları arasındadır. Bülbüldere mezarlığının olduğu mevkii, bülbüllerin bir zamanlar kendine mekân seçtiği bir yerdir. Ancak artık korna seslerinden burada bülbül sesi duyulmamaktadır³³. Soner Yalçın'a göre, Sabetayistlerin bu mezarlığı kullanmalarındaki kolaylığın sebebi, bu zümrenin Halveti Aziz Mahmud Hüdayi Dergâhı ile olan münasebetidir. Yani onlar, bu mezarlığı kendilerine tahsis ettirirken, Hüdayi Dergâhından destek almışlardır. Kabrin hemen yanındaki Halveti Asadar Baba Türbesinin varlığı da bunu göstermektedir³⁴. Ancak bu iddialar Hüdayi Vakfı'na yakın çevrelerce yalanlanmıştır. *Altınoluk* dergisi tarafından yapılan bir röportajda, H. Kamil Yılmaz isimli akademisyen, 1628'de, Aziz Mahmud Hüdayi ile aynı sene vefat etmiş olan Asadar Osman Baba'nın, o tarihte henüz iki yaşında olan Sabetay Sevi ile hiçbir alakasının olmadığını ifade etmiş ve bunların tarihî vetirede yakınlıkları fiilen ve fizîken mümkün değildir demek suretiyle, Asadar Osman Dede'nin bulunduğu bu

²⁸ Laqueur, a.g.e., s. 16.

²⁹ Haskan, a.g.e., c. II., s. 894.

³⁰ Talmud, Yahudilerin dini ve medeni ahkâm kitabıdır. Talmud miladın II ve V. asırları arasında tamamlanmıştır. Mustafa Akgün, *Yahudi'nin Tahta Kılıcı*, Akgün Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 23.

³¹ Ilgaz Zorlu, *Evet Ben Selânikliyim, Türkiye Sabetaycılığı*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999, s. 41. - Şişman, *Suskunluğun...*, s. 263.

³² Yalçın Küçük, *İsyân*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, c. I., s. 591.

³³ Yalçın, *Beyaz Müslümanların...*, ss. 364-365.

³⁴ Yalçın, *Beyaz Müslümanların...*, ss. 372-373.

yere Sabetayistlerin gömülmüş olması sebebiyle, Aziz Mahmud Hudayi'nin, Sabetayistlerle ilişkilendirilmesinin yanlış olacağına dikkat çekmiştir.³⁵

Mesih'in bülbüllerin öttüğü yere geleceği efsanesi birçok ilmi eserin ve roman türü edebi metinlerin de içine girmiştir. Bunlardan en ilginç olanı Liz Behmoaras tarafından kaleme alınan “*Mazhar Osman, Kapalı Kutudaki Fırtına*” isimli eserdir. Yazar eserinde, Sabetayist olarak tanımladığı Mazhar Osman'ın biyografisini, akıcı bir üslupla ve son derece keyifli bir şekilde kaleme almıştır. Sultan II. Abdülhamid Han zamanında Tıbbiyeden Akliye ve Asabiye mütehasısı olarak mezun olan Mazhar Osman Bey, daha sonra Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesini kurmuş ve sahasında Ord. Profesörlüğe kadar yükselmiş bir ilim adamıdır. Tevfik Fikret, Fikret Mualla, Naşit Özcan, Afife Jale gibi meşhurların da doktoru olan Mazhar Osman'ı farklı kılan tarafı, yıllardır fıkralara, dost sohbetlerine konu olması ve kendisi hakkında malumat sahibi olan ya da olmayan milyonlarca insan tarafından espri ile karışık bir şekilde hatırlanacak bir şahsiyete malik bulunmasıdır. Behmoaras, Mazhar Osman'ın hayatını anlattığı eserinin bir yerinde, küçük Mazhar'ın Atiye isimindeki annesinin defin merasimine şu sözlerle yer vermektedir: “*Atiye'yi Üsküdar'da Bülbülderesi'ne gömdüler. Defin sırasında mezarlığın yaşlı bekçisi, büyüklerin arasında pek ufak tefek kalan, bir köşeye sığınmış Yusuf'u (Mazhar Osman) süzüyordu. Sonunda ağır adımlarla yanına yaklaştı. Alçak sesle adeta huşu içinde konuştu: 'Evlat buraya neden Bülbülderesi derler bilir misin? Bülbüller o gelinceye kadar ötecekler. İşte o zaman basü ba'del mevt zamanı olacaktır... Sen dua et bülbüller hep ötsün. Çünkü o, onların sesine gelecektir. (Küçük Yusuf Mazhar Osman sordu:) O kim? Bekçi yanıt verdi: Mesih!... Sabetay Zwi*”³⁶.

Çalışmamızın ana konusunu ihtiva eden bahse konu mezarlıkta, 22 Haziran 2019 tarihinde yapmış olduğumuz incelemede, Bülbüldere Mezarlığının, ilk yapıldığı senelerdeki ihtişamından uzak bir durumda olduğu

³⁵ <http://hudayivakfi.org/aziz-mahmud-hudayi-hazretleri-hakkindaki-iddialara-cevap.html>. (SET. 14 Ağustos 2020).

³⁶ Liz Behmoaras, *Mazhar Osman Kapalı Kutudaki Fırtına*, Remzi Kitabevi, İstanbul, Eylül 2001, s. 30.

müşâhede edilmiştir. Mezarlık eskimiştir ve son derece bakımsız görünmektedir. Mezarlık topografik olarak engebeli bir arazi üzerinde müesestir ve yaklaşık olarak 3,6 hektar alana sahiptir. Selâniklilere ait olan kısımda yukarıdan aşağıya doğru mezarlık iki ana bölüme ayrılmış olup, sağ taraf Karakaşilerin, sol taraf ise Kapancıların bölümüdür. Mezarlık son derece bakımsız olduğundan, içinde yaban otları bitmiş, bir kısım mezar taşları ve mermerler tahrip olmuş durumdadır.

Fotoğraf 2. Benim sol tarafım Kapancıların, sağ tarafım ise Karakaşilerin bölümüdür-Bülbüldere Mezarlığı.

Sabetayistler halen Sabetay inancının tüm teferruatına vakıf olarak, doğumdan ölüme kadar onun adetlerine uygun olarak yaşayan, oturdukları yerlerden, gömüldükleri mezarlıklara kadar, farklılık arz eden bir zümredir³⁷. Necip Fazıl'a göre, Sabetayistlerin ayrı bir mezarlığa defnedilmeleri, Sabetay Sevi'nin emir ve öğütleri mucibince yapılmaktadır³⁸. Sabetay Sevi 1675 senesinde Ülgün'de ölmeden önce, yakınında bulunan cemaat mensuplarına, kendisini Müslüman mezarlığına koymamaları için yalvarmıştır³⁹.

Selahattin Galip'e göre, Sabetayistlerin İslâm toplumu içinde kaybolup gittikleri, asimile oldukları yönündeki görüş ve kanaat samimi

³⁷ Selahattin Galip, *Belgelerle Türkiye'de Dönmeler ve Dönmelik*, Kıracı Yay., İstanbul, 1977, ss. 120.

³⁸ Necip Fazıl Kısakürek, *Yahudilik-Masonluk-Dönmelik/Derleme*, (Haz. Suat Ak), Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, Mart 2008, s. 196.

³⁹ Joseph Kastein, *İzmirli Mesih Sabetay Sevi*, Kamer Yay., İstanbul, 2016, s. 281.

değildir. Zira Sabetayistler, ayrı mezarlıklara gömülme, gazete ölüm ilanları bile ayrı bir üslup ile verilmekte, Sabetayistlerin cenaze namazının hangi camide kılınacağı ilan edilmekle birlikte, hangi mezarlığa defnedilecekleri belirtilmemektedir. Zira Sabetayistlerin hangi mezarlığa defnedileceği cemaat tarafından bilindiğinden buna gerek duyulmamaktadır⁴⁰.

Galip şu suali kendisine tevcih etmekte ve cevabını yine kendisi vermektedir: *“Acaba dönmelik gerçekten tarihe karıştı mı? Üsküdar Bağlarbaşı’ndaki Dönme mezarlığında acaba kimler yatıyor? Müslümanlar mı? Haşa ... Hristiyanlar mı? Olamaz? Yahudiler mi? Kafalarını kesseniz yatmazlar orada!... O halde kimler yatıyor ve kimler gömülüyor bu mezarlığa?”*⁴¹.

Necip Fazıl’a göre, Üsküdar’daki hususi mezarlıklarında yatan ve her açıdan ayrılık hayatı yaşayan Dönmeler, ticaret ve sanayi hayatına hâkim olmuşlar ve Türk milletini çürütme gayesinden hiç ayrılmamışlardır⁴².

Mahkeme kararıyla kendisini Sabetayist olarak tescil ettiren ve Mustafa Kemal Paşa’nın ilkokul öğretmeni Simon Zwi’nin (Şemsi Efendi) birkaç kuşak sonraki torunu olduğunu iddia eden Ilgaz Zorlu’ya göre, Üsküdar Bülbülderesi mevkiinin Sabetayıcılar tarafından özel bir ehemmiyeti vardır. Çünkü Talmud’a göre Mesih bülbüllerin sesine gelecektir. Bülbülderesi Mezarlığının, Sabetayistlerce, bülbüllerin fazlaca bulunduğu bu mevkide kurulmasının mistik manası budur. Ona göre yine Bülbülderesi mezarlığının girişinde bulunan Fevziye Hatun Camisi de Sabetayıcı aileler tarafından yaptırılmıştır⁴³. Zorlu’ya göre, bugün Türkiye’de bulunan en büyük Sabetayıcı mezarlığı Bülbülderesi olup, burada bir tane bile Yakubi gömülü değildir⁴⁴. Zorlu, 1924’ten sonra buraya gömülen Sabetayistlerin sayısının 20 binden fazla olduğunu ifade etmektedir⁴⁵.

⁴⁰ Galip, a.g.e., 122.

⁴¹ Galip, a.g.e., 134.

⁴² Kısakürek, a.g.e., s. 198.

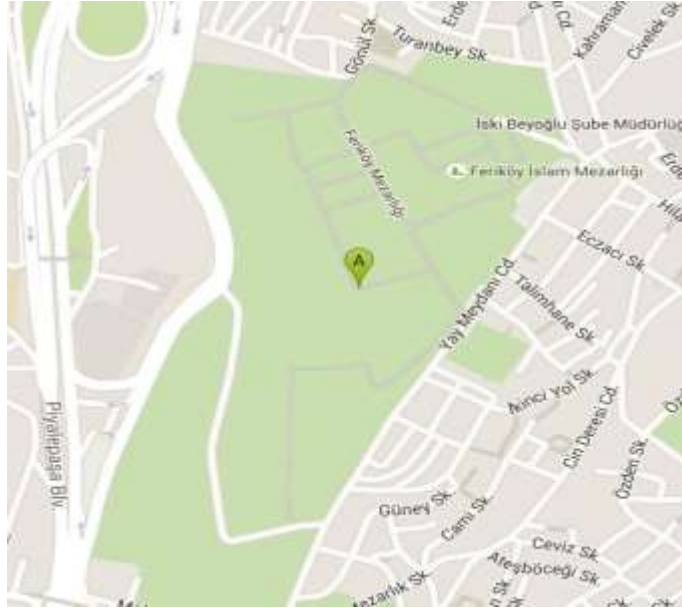
⁴³ Zorlu, a.g.e., s. 41.

⁴⁴ Zorlu, a.g.e., s. 92.

⁴⁵ Zorlu, a.g.e., ss. 210-211.

Kendisi de Selânik doğumlu olan yazar Münevver Ayaşlı'nın Bülbüldere Mezarlığı hakkındaki şu sözleri de son derece dikkate değerdir: *“Dönmeler İstanbul’da da yine eskisi gibi İzmir’de, Selânik’te olduğu gibi yaşamışlardı. Dönmelerde o kadar fark gözetenler vardı ki, kendi mezarlıklarına gömülmek isterler, zinhar Türk Müslüman mezarlıklarına gömülmek istemezlerdi. Kendi mezarlıkları Üsküdar’da Bülbülderesi Mezarlığıdır. Çok çok bakımlı Müslüman mezarlığından çok Hristiyan mezarlığına benzer”*⁴⁶. Ayaşlı, Dönmelerin Selânik hayatı ile İstanbul hayatının aynı olduğuna vurgu yapmakta ve cemaatin Müslümanlardan ayrı mezarlığa gömülme tutkusunu ifade etmektedir.

Feriköy Mezarlığı ise daha sade ve mütevazıdır. Feriköy Mezarlığı, ismini bulunduğu Feriköy semtinden almaktadır. Tepelik alanda kurulu olan mezarlık, İstanbul’un Avrupa yakasında Şişli ilçesi hudutları içerisinde, Hasret Caddesi ile Yay Caddesi arasında kalmaktadır⁴⁷.

Şekil 2. Feriköy Mezarlığını Gösteren Kroki

⁴⁶ Münevver Ayaşlı, *Rumeli ve Muhteşem İstanbul*, Timaş Yay., İstanbul, 2003, s. 99.

⁴⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/Ferik%C3%B6y_Mezarl%C4%B1%C4%9F%C4%B1 (SET. 13.05.2020).

Sabetayist İlgaz Zorlu'ya göre Dönmeliğin bir kolu olan Yakubîler, Feriköy'de kendileri için ayrı olarak satın alınan bir bölüme defnedilmektedir⁴⁸. Ancak Baer, Yakubilerin Feriköy'deki Müslüman mezarlığına defnedildiklerini söylemektedir⁴⁹. Burada medfun olan meşhur Yakubiler arasında Yalman Ailesi, Dışişleri eski Bakanı Coşkun Kırca, Dışişleri eski Müsteşarı Feridun Cemal Erkin, hem mason ve hem de Dönme olan Hüseyin Cahid Yalçın⁵⁰, Tevfik Rüştü Aras'ın eşi Makbule Aras da bulunmaktadır⁵¹. Yalçın Küçük'e göre, Sabetayistlerin Yakubi koluna mensup olup, pek de afişe olmaktan imtina etmeyenleri Feriköy'e defnedilmektedirler⁵². Yakubiler, İslam'a en fazla yakın gibi görünen grup olduklarından, mezar taşları da Müslümanlarınkine benzemektedir. Ancak Yalman ailesinin mezartaşı biraz farklıdır. Yalmanların mezartaşı, sade, süssüz ve üzerinde İslami yazılar bulunmayan, oldukça yüksek ve geniş, üstünde sadece "Yalman Ailesi" ve aile üyelerine ait bir düzine ismin yazılı olduğu, kitap şeklindeki bir mermer kütlesidir⁵³.

Yakubilerin medfun olduğu Feriköy Mezarlığı, Bülbüldere Mezarlığına göre daha az karakteristik özellikler taşır ve çok daha az sayıda Dönme'ye ev sahipliği yapmaktadır. Bu yüzden çalışmamızda daha ziyade Bülbüldere Mezarlığı üzerinde duracağız.

1.2.Karakaşilere Göre Bülbüldere Mezarlığı

Bülbüldere Mezarlığı ziyaretimizde bize eşlik eden, cemaatin Karakaşi koluna mensup, 81 yaşındaki Ercan Uncu ile yapmış olduğumuz mülakattan bazı ana başlıkları çalışmamıza derç etmeyi uygun görüyoruz.

⁴⁸ Soner Yalçın, *Efendi Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, Doğan Kitap, İstanbul, Nisan 2004, s. 220.-Zorlu, a.g.e., s. 93.

⁴⁹ Baer, a.g.e., s. 239.

⁵⁰ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 340.

⁵¹ Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, s. 520.

⁵² Yalçın Küçük, *Tekelistan*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004, s. 334.

⁵³ Baer, a.g.e., s. 355.

Ercan Uncu (81 yaşında ve mezarlık derneğinde yönetici) 35 senedir bu mezarlıkla ilgilendiğini, buraya önceden ve sonradan defnedilenlerin çoğunu tanıdığını ifade etmiş ve bizimle şu kıymetli bilgileri paylaşmıştır:

- Ercan Bey burası (Bülbüldere) nasıl bir mezarlıktır? Biraz bilgi verebilir misiniz?
- “*Bu mezarlığın geçmişi en az 300 senedir. Padişahlık devrinde Selânik’te yaşayan cemaat mensupları, ticaret yapmak ve para kazanmak için sık sık İstanbul’a gelirlermiş. Burada Marpuççularda bir handa kalırlarmış. Nasıl şimdi Anadolu’da yaşayanlar para kazanıp ailesine göndermek için İstanbul’a geliyorlarsa aynı bunun gibi. İşte buraya gelen cemaat mensuplarından, burada vefat edenler, Selânik’e götürülmektense bu mezarlığa konulmaya başlanmış. Çoğu da erkek tabi bunların. Ancak asıl yoğunluk Mübadele’den sonra gelenler ile olmuş. Mübadele’de gelenlerin ekserisi İstanbul, İzmir, Ankara, Adana ve nadiren de olsa Çanakkale ve Sinop’a yerleşmişler. Çanakkale ve Sinop’a gelenler birkaç aileyi geçmez. Asıl merkez İstanbul’dur*”⁵⁴.

⁵⁴ Ercan Uncu Bey’in bu sözlerini teyiden şu bilgiyi vermekte fayda görüyoruz: Dönmelerin tamamına yakını İstanbul ve İzmir şehirlerine iskân edilmişlerdir. Bunun temel sebebi, Dönmelerin bir şekilde Lozan Mübadele Komisyonunda kendilerine yakın isimlerle kurdukları kuvvetli bağıdır. Mesela bir Dönme olan Tefik Rüştü Aras, o dönemde Mübadele Muhtelit Komisyonu Başkanıdır. Dönmeler pekâlâ Aras üzerinden bu ilişkiyi tesis etmiş olabilirler. İzmir’de Alsancak, Karşıyaka, Bornova ve Konak’a, İstanbul’da Karakaşiler daha çok Bakırköy, Bayezid ve Sultanahmet bölgelerine, Kapancılar ve Yakubiler ise büyük oranda Nişantaşı, Şişli, Teşvikiye ve Kuzguncuk semtlerine yerleşmiştir. Dönmeler, mesela Karadeniz bölgesine gitmek istememişler ve kendilerini Karadeniz’e götürecek olan gemide 1200 kadar Dönme isyan çıkarıp, gemiyi zorla İstanbul’a yanaştırmışlardır. Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 329-331.

Fotoğraf 3. Ercan Uncu ile Yapılan Mülakattan Bir Görüntü- Bülbüldere Mezarlığı

- Selânik'ten mübadele ile göç edenlerin yani Yakubi, Karakaşi ve Kapancıların hepsi burada mı medfun?
- *“Değil. Şimdi burada Kapancılar ve Karakaşiler var. 1942-45'e kadar bu iki cemaat, burada ayrı yerlere gömülürdü. Daha sonra Zincirlikuyu'ya gömülmeye başladılar. Yeniler buraya gelmez. Onlar Zincirlikuyu'dalar. Ben 34 senedir buradayım. Bir cemaat mensubunu gördüğüm zaman, oturup kalkmasından, duruşundan, konuşmasından hangi cemaate mensup olduğunu hemen anlarım. Beni burada gören cemaat mensupları her ne hikmetse, beni görür görmez, kendilerinin hangi aileye mensup olduklarını anlamamam için, lanettain başka bir mezarlığın başında dua etmeye başlarlar. Ben arkamı dönüp gittiğimde, bir de bakmışım ki o insanlar az önce dua ettikleri mezarda değil, başka bir mezarda dua etmekte. Amaç bana kendilerini tanıtmamak”.*
- Gizemli bir tarafları var değil mi?
- *“Var idi. Şimdi hiçbir şey yok. Palavra hepsi. O eskiden tutku ile bağlı oldukları şeyler bugün artık aşikâr. Her şey tık tık bilgisayarda çıkıyor. Bunlar dünyanın her tarafına yayılmış. Mesela Fransa'da var, Amerika'da var, İtalya'da var, Kanada'da var (Bu arada bülbül sesleri yoğun olarak işitiliyor). Mesela benim annemin halasının kocası, Mübadele esnasında İstanbul yerine Arjantin'e gitmiş. Takmış peşine 10*

kişi, 15 kişi. Bilmiyorum yani, bunlar kulaktan dolma şeyler. Ben o devre yetişmedim. Sonra bir ya da bir buçuk ay sonra dayanamıyor ve geri dönüyor İstanbul'a. Çünkü Arjantin'de çevre yok, dayanışma içinde olacak bir grup yok”⁵⁵.

- Burada bazı meşhur ailelerin kabirlerini gördük. Mesela İpekçi Ailesi burada, Mustafa Kemal Paşa'nın öğretmeni Şemsi Efendi burada. Başka kimler var? Ahmed Emin Yalman burada mı mesela?
- *“Hasan Tahsin var mesela. Onun mezarı İzmir'de ama burada anıtı var. Hasan Tahsin ilk kurşun atan kişidir”⁵⁶. Yalmanlardan eski Jandarma Genel komutanının⁵⁷ babası burada. Mesela Şamlılar var. Bunlar 1915'ten bu yana buraya gömülüyorlar. Antika, ağır işlemeli, bir kabirdir. Akrabaları yeni ölenleri bu mezara koymak istediler ama bunun imkânsız olduğunu söyledik kendilerine. Yandan tünel açarak girmeyi bile düşündüler. Daha önce birisi bunu da yapmıştı”.*
- Bülbüldere ismi nereden geliyor biliyor musunuz?
- *“Eskiden burada bülbüller ötermiş. Oradan geliyor”.*

⁵⁵ Aslında Arjantin, Yahudilerin Güney Amerika kıtasında yoğun olarak bulundukları bir ülkedir. Rothschild ailesinin bu ülkede büyük çiftlikleri bulunmaktadır. Arjantin aynı zamanda Theodor Herzl'in katıldığı Siyonist kongrelerde de yurt yapılacak yerler arasında değerlendirmeye alınmış bir yerdir. Ancak anlaşıldığına göre, ne Sefarad Yahudileri ve ne de Aşkenazi Yahudileri, Sabetayist zümreyi kendilerinden görmemektedirler ki, bahse konu şahıs kısa zamanda kendisine bir çevre edinemediği ve dayanışma içine girebileceği bir muhitten mahrum olduğu için Arjantin'de yapamamış ve geri dönmüş olmalıdır. Esasında diğer Yahudi gruplar tarafından Sabetayistlerin kabullenilmemesine Ilgaz Zorlu da içerlemektedir. Zorlu, 1492 Sefarad Yahudilerinin Osmanlı topraklarına kabul edilişlerinin 500. sene-i devriyesinde, İstanbul'da yapılan kutlamalarda dönmelerin unutulmuş ve yok sayılmış olmalarına sitem babında bir de makale kaleme almıştır. Ilgaz Zorlu, “500. Yılda Unutulan Bir Cemaat: Türkiye Dönmeleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Eylül 1992, S. 105, ss. 162-163.

⁵⁶ Millî Mücadele'de ilk kurşun atanın Hasan Tahsin olmadığı, Dörtöl'de Kara Hasan isimli bir Türk yiğidi olduğu müdellel olarak ileride açıklanacaktır.

⁵⁷ Bahsedilen komutan 2020 Korona salgınında, Kovid-19 virüsüne yakalanıp vefat eden Aytaç Yalman olup, Aydın Küçük'e göre Aytaç Yalman Kapancı grubuna mensuptur. <https://www.aydinlik.com.tr/arsiv/yalcin-kuecuk-the-doenme>, SET. 11.05.2020. Aytaç Yalman 1940 yılında Üsküdar'da dünyaya gelmiştir. 1960 senesinde Kara Harp Okulu'ndan mezun olan Yalman, 1998 yılında Orgeneral rütbesine terfi etmiş ve akabinde 2. Ordu Komutanlığına atanmıştır. 1998 yılında Suriye ile yaşanan PKK lideri Abdullah Öcalan'ın iade edilmesi konusundaki kriz sonrası, 20 Ekim 1998 tarihinden itibaren Adana Mutabakatı çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyeti adına Türkiye-Suriye güvenlik ilişkilerini yürütmüştür. 24 Ağustos 2000 tarihinde Jandarma Genel Komutanlığı görevine atanmış olan Yalman, 24 Ağustos 2002 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanı olmuş ve daha sonra da 29 Ağustos 2004 tarihinde emekliye ayrılmıştır. Aytaç Yalman ve eşi Belma Yalman 2020 senesinde Kovid-19 teşhisi ile hastaneye kaldırılmışlar ve her ikisi de tedavi sürecinde vefat etmişlerdir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ayta%C3%A7_Yalman, SET. 11 Ağustos 2020.

- Bize anlatacağınız bir anekdot var mıdır?
- “Şimdi bizim cemaat (Karakaşi) daha çok ticaretle uğraşmaktadırlar. Diğerleri ise (Kapancı) bürokrat ağırlıklıdır. Yakubiler de ayrı bir gruptur ve Feriköy’de yatarlar. Onlardan buraya hiç gelen yok. Bu ayrılma ve sürtüşmenin sebebi eski zamanların papazlarıdır⁵⁸. Daha çok dedikodular yüzünden bu hale gelinmiştir.”

Ercan Uncu ile kamera kapandıktan sonra yaptığımız hususi sohbette kendilerinin Sabetay Sevi inancına göre yetiştirildiklerini, ancak akli ermeye başladıktan sonra, araştırarak İslâm’a daha fazla meyyal hale geldiğini ve kendisini tam olarak Müslüman hissettiğini ifade etmiştir.

1.3.Bülbüldere ve Feriköy Mezarlığındaki Semboller, Şekli Unsurlar ve İnanç Sistemleri İle Olan İlişkisi

Bülbüldere mezarlığına atılan ilk adımda hissedilen duygu, içinde bulunulan kabristanın ne tam manasıyla İslâm ve ne de tam manasıyla Yahudi mezarlığı olduğu, sanki bir sentez yapılmaya çalışıldığıdır. Mezarlıkta Sünni İslâm’a uygun çok az ritüel ve simge bulunmakta, az sayıda İslâmi referansa rastlanmaktadır⁵⁹.

John Freely, Bülbüldere Mezarlığının Avdetiler bölümünü ziyaret ettiğinde, buradaki mezar taşlarında ve kabir formlarında, orada medfun olanın Müslüman, Hristiyan ya da Yahudi olduğunu belirleyen bir tek işarete bile rastlamadığını söylemektedir. Ona göre bu mezarlıkta, ne Müslümanların hilali, ne Hristiyanların haçı ve ne de Yahudilerin Davut Yıldızı bulunmaktadır⁶⁰. Ancak Freely, ya bilerek hakikati ketmektedir ya da bahse konu dinlerin tek alamet-i farikası olarak Hilal, Haç ve Davud Yıldızını görme yanlışlığı içine düşmektedir. Bu semboller umumi manâda bahse konu dinlerin ayırıcı remz ve işaretleri olmakla beraber, bunlar dışında onlarca

⁵⁸ Hahamlar demek istemiştir. Ancak şu anda Ercan Bey bu mistik gruba o kadar uzaktır ki, temel meseleleri bile tam olarak bilmemektedir. Karakaşiliği de, anladığımız kadarıyla sadece örften ibaret kalmıştır.

⁵⁹ Baer, a.g.e., s. 246.

⁶⁰ John Freely, *Kayıp Mesih Sabetay Sevi’nin İzini Sürerken*, (Çev. Ayşegül Çetin Tekçe), Remzi Kitabevi, İstanbul, Şubat 2013, s. 30.

işaret, remz, alamet türünden figürler, şekiller ve desenler bulunmaktadır. Mesela bir şahidenin başındaki fes deseni tek başına, nasıl şek ve şüpheyi mahal vermeyecek şekilde orada medfun olanın İslam olduğunu gösteriyor ise, bir kabristandaki yedi kollu şamdan deseni ya da figürü de şüphesiz orada yatanın Yahudi olduğunu bildirmektedir.

Mezarlıklar simgelerin/sembollerin harman olduğu yerlerdir. Belli bir medeniyete, dine, inanca, kültüre mensup olan insanların medfun olduğu kabristanlardaki ana semboller, orada yatanlar hakkında bizlere bilgi vermeye yetmektedir. Ancak herhangi bir sebeple kendilerini ve ait oldukları inancı gizleyenlerin, mezarlıkları da gizemlerle dolu olmakta ve adeta araştırmacıları bir bulmacayı çözer gibi zorlamaktadır. Bülbüldere Mezarlığı da zor ve gizemli çalışma sahalarından birisidir. Zira başta da bahsedildiği üzere, bu mezarlığın yamaçlı olan kısmında yatanların hangi dine, kültüre ve millete mensup olduklarını anlamak ilk başta son derece zor olmaktadır. Bunun için yapılması gereken şey, araştırmamızı biraz daha derinleştirmek ve detaylarda yoğunlaşmak, ikincil (ezoterik) semboller üzerinden okumalar yapmaya çalışmak olmaktadır.

Sembol, Yunanca menşeli bir kelime olup, kırık bir cismin iki parçasının meydana getirdiği teşhis işareti manasındadır. Semboller dış dünya ile aramızdaki duygu vasıtalarıdır. Dış dünyadaki gerçekliğin içe yansımasıdır. Yani semboller bir nevi ilham ve duyma yoludur⁶¹.

Sembollerin tabiatında gizem bulunmaktadır. Ancak gizemli olmakla beraber, tüm insanlara aynı lisanda hitap eden, anlatılmak istenen şeyi en sade ve tabii şekilde ifade eden işaretlerdir. Sembollerin bize ne anlatmak istediğini doğru bir şekilde okuyabilmek için, sembolün ait olduğu kültürün kodlarının da bilinmesi gerekir. Sembollerin bilinmesi, çözülmesi, deşifre edilmesi, geçmiş ile günümüz sembol kültürü arasında bir köprü kurulması demektir. Zira semboller birer iletişim aracı haline gelmiştir.⁶²

⁶¹ Tanju Koray, *Çıtrak Kalfa Usta*, Cesar Rigo Basımevi, İstanbul, 1973, s.11.

⁶² Azize Uygun, "Eski Mezopotamya ve Yahudilikte Yedi Sembol ve Hayır Hatemi", *Tarih Okulu Dergisi*, Nisan 2019, S. 39., s. 601.

Semboller yukarıda da kısmen bahsedildiği üzere ana semboller ve ikinci semboller olarak sınıflandırılabilir. Ya da başka bir ifadeyle, aleni manâ taşıyan semboller ve gizli manâ taşıyan semboller olarak da tasnife tabi tutulabilir. Literatürde, açık mana izhar edenlere “egzoterik”, gizli mana taşıyanlara ise “ezoterik” semboller denilmektedir. Mesela Davut Yıldızı egzoterik bir semboldür ve nerede görölse akla hemen Yahudiliği getirir. Ancak “İki Sütun” sembolünün ne olduğunu ilk aşamada bilebilmek, ehil olanlar dışında pek mümkün değildir. Bu sembolün bize ne mesaj verdiğini anlamak için Tevrat’taki Krallar Kitabının VII/1-12. bölümlerine bakmak, Hiram Usta’nın kim olduğunu bilmek gerekir. Çift sütun sembolü, ezoterik bir semboldür. Her iki sembolün de birbirine bakan veçheleri bulunmaktadır. Eğer bir sembol, ezoterik yönünü tamamen kaybetmişse, artık sembol olmaktan da çıkmıştır.⁶³ Zira gizlilik, gizemlilik sembolizmin asli unsurudur.

Simge ile sembol çoğu kez birbirine karıştırılmaktadır. Simge hiçbir zaman sembol kadar mana yüklü değildir. Simge herhangi bir sahada, herhangi basit bir işi anlatmak için kullanılabilir. Mesela yavaş gidilmesinin istenildiği bir güzergâha konulan kaplumbağa simgesi bu işi anlatmaya kâfidir ve hemen herkes bu simgeden aynı şeyi anlar. Ancak semboller öyle değildir. Sembollerde gizemli manalar vardır. Her sembol aslında bilinçaltına göndermeler yapmaktadır. Sembollerin ne manâya geldiğini anlayabilmek için, o sembolün ait olduğu dünyayı, âlemi bilmek, tanımak gerekir. Mesela “artı (+)” simgesi ya da işareti toplama yapılmasını/değer üretilmesini ifade eder. Ancak mesela “kelebek” sembolü ne manaya gelir, bunun mutlaka ehline araştırılması gerekmektedir. Sembollerin sırları, manâları halen tam olarak çözülebilmiş değildir. Bazen bir araştırmacı çalışmasını tamamladığı anda bile, o sembolün verdiği mesajı tam olarak çözememiş olabilir. Semboller araştırmacıdır, keşfedicidir, insanları taharriye, düşünmeye sevk ederler. Altıncı hissi çalıştırarak, hadiseleri daha kolay kavramamızı sağlarlar. Semboller birçok parçayı birbirine bağlamamız ve böylece ana resmi tamamlamamızı temin ederler. Semboller aynı zamanda ruhu da teskin ve

⁶³ Reşat Atabek, “Semboller”, Mimar Sinan Dergisi, İstanbul, 1978, S. 26, s. 50.

terbiye etmeye yardımcı olurlar. Sembollerin gizemi, insanın acziyetini anlamasına ve yüce bir kudrete sığınarak, bilinçaltı korkularını yenmesine de yararlar. Ayrıca semboller toplumsal dayanışmayı da sağlarlar. Aynı sembol altında birleşen ve gördüğü sembol karşısında benzer duygulara kapılan insanlar, birbirlerini daha iyi anlarlar⁶⁴.

Bülbüldere Mezarlığı bize neler söylemektedir? Orada medfun olan insanlar kimlerdir? Hayatta iken, içinde yaşadıkları Türk toplumunun sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel hayatına ne gibi tesirleri olmuştur? İşte bu ve benzeri suallerin cevaplarını bulabilmek için, bahse konu mezarlıktaki makberlerin, mezar taşı kitabelerinin dillerine bakmak, onları semboller üzerinden okumak gerekmektedir.

1.3.1. Genel

İlk göze çarpan, kabirlerin büyük bir kısmının, İslâm'ın, topraktan birkaç karış yükseklikte yapılmasının dışında müsaade etmediği ölçüde gösterişli olmasıdır. Öyle ki, bazı kabirler üzerine yaptırılan yapılar ve mezar taşları neredeyse iki-üç metreyi bulmaktadır.

Fotoğraf 4. Yaklaşık 2,5 metreyi Bulan Bir Mezar Taşı- Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

İslâm mezarlıklarında pek rastlanmayan türden yapılar, mezar taşları üzerindeki ağıt, nasihat, şiir ve diğer mevki bildiren yazılar, porselen ile

⁶⁴ Atabek, a.g.m., ss. 51-53.

kaplanmış ve cilalanmış resimler, obeliskler⁶⁵, Süleyman Tapınağından alınmış Jakin ve Boaz sütunları, üç başlı mermerler, mermer kabartmalı uzunca ve gösterişli sütunlar, akasya ağacı motifleri, birbiri ile tokalaşan el sembolleri mezarlıkta sıkça göze çarpmaktadır.

Fotoğraf 5. Yaklaşık 2,5 metreyi Bulan Bir Mezar Taşı- Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Fotoğraf 6. Obelisk Türü Mezar Taşı- Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Bülbüldere Mezarlığında görülen sembollerin bir kısmı doğrudan Yahudilikle alakası olmamakla birlikte, dolaylı olarak bu inanca işaret etmektedir. Dolaylı semboller daha çok masonluk üzerinden oluşturulmuştur.

⁶⁵ Obelisk, tepesi piramit şeklinde olan, tek parça, dikine uzun bir kuledir. Çünkü obeliskler ve üzerlerinde taşıdıkları Eski Mısır figürleri, masonlarca kendi sembolleri olarak kabul edilmektedir. İstanbul Dikilitaş'ta bulunan Mısır obeliski buna misaldir.

Bu durumda masonluktan ve masonluk ile Yahudilik arasındaki bağdan ve münasebetten de kısaca bahsetmekte fayda bulunmaktadır.

Fransızca kökenli bir kelime olan mason, “*Maçon*” kelimesinden türetilmiştir ve “*Duvar Ustası*” manâsına gelmektedir ancak çırak, usta, işçi gibi tabirleri sık sık kullanan masonluk, bu alt tabakanın değil, bu tabakayı sömüren emperyalist, kapitalist baronların rağbet gördüğü bir dayanışma örgütü görünümündedir⁶⁶. Masonlara Farmason ya da Franmason (serbest mason= serbest duvar ustası) da denilir. Masonlar iki grupta değerlendirilmelidirler: ameli masonlar ve kabul edilmiş masonlar. Ameli masonlar kurucu masonlara verilen isim olup, kabul edilmiş masonlar ise cemiyete sonradan dâhil olmuş olan masonlardır⁶⁷. Masonların kadınlar locası da bulunmakta olup, buna “*Evlatlık*” denilmektedir⁶⁸.

Masonluğun kendine has son derece katı kuralları bulunmaktadır. Mesela hiçbir mason kendisi dışındaki bir masonun mason olduğunu ifşa edemez. Mason cemiyetlerine alınmak için mutlaka başka bir masonun tavassutu gerekir, ruhsal ve zekâ olarak normal olmak gerektiği gibi bedeni olarak da özürsüz olmak temel şarttır. Mason olduktan sonra sakatlanan bir kişi artık cemiyet içinde idarecilik yapamaz. Anarşist eylemlere katıldığı belirlenen bir mason cemiyetten tard edilir. Mason olmak için erkek olmak, 21 yaşını ikmal etmiş olmak ve ketum olmak gereklidir. Ayrıca en az lise mezunu olmayan ve fakir olanların da bu cemiyette yeri yoktur. Sonradan fakir ve muhtaç hale düşen mason için, cemiyet gerekli destek ve dayanışmayı ortaya koyarak, o kişinin fukaralıktan çıkmasına yardım etmektedir⁶⁹.

Masonluk, önceleri küçük localar bazında faaliyet göstermiş olsa da, 1717 tarihinde Londra’da⁷⁰ bulunan dört locanın birleşmesi ile oluşan “Londra Büyük Locasından” sonra kurumlaşmış ve cemiyet hayatında daha

⁶⁶ İlhami Soysal, *Dünya’da ve Türkiye’de Masonluk ve Masonlar*, Der Yay., İstanbul, 1988, s. XXIII.

⁶⁷ Azmi Özcan, “Masonluk”, DİA, c. XXVIII., Ankara, 2003, ss. 95-96.

⁶⁸ Ziya Uygur, *İnkılaplar, İhtilaller ve Siyonizm*, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1968, s. 376.

⁶⁹ Soysal, a.g.e., ss. XXII-XXIII.

⁷⁰ Paul Naudon, *Tarihte ve Günümüzde Masonluk*, (Çev. Samih Tiryakioğlu), Varlık Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 13.

da etkili olmaya başlamıştır. Masonluğun ilk kurucusunun ve fikir babasının “*Hiram Usta*” isminde bir Yahudi olduğu bilinmektedir Hiram Usta bir yapı ustasıdır. İstanbul Karaköy’de bulunan tarihi Ziraat Bankası binasının balkonunda, elinde balyozu ile Topkapı Sarayına doğru bakan heykel, Masonluğun kurucusu olan Hiram Usta’ya aittir. Hiram Usta, tarihte birkaç kez yıkılmış olan Salamon Tapınağını tekrar inşa etmek emelinde olan bir Yahudi’dir. Ancak bugün duvar ustalığından anlaşılan, yıkılmış olan fiziki duvarı yeniden yapmak değil, kendilerince manevi bir tapınağın inşası için çalışmaktır⁷¹.

Masonluğun halen geçerli olan temel kanunları 1723 senesinde Rahip James Anderson tarafından hazırlanmış ve Anderson Kanunları olarak adlandırılmıştır⁷². Masonluğun temel kavramları arasında dikkat çekenler *hürriyet, eşitlik ve kardeşlik* olup, bu kavramlar çerçevesinde Masonlar Fransız İhtilal-i Kebirinde de etkili olmuşlardır⁷³. Bu kavramların, Jön Türkler ve İttihatçılar tarafından da kullanılmış olması tesadüf ile izah edilecek türden değildir.

Mason cemiyetlerine girebilmek için belli bir dine mensup olma şartı olsa da, ilerleyen safhalarda masonluğun siyasi emellerine göre hareket edilmesi mecburidir. Kendi aralarında birbirlerine “*Birader*”, dışarıdaki insanlara ise “*Harici*” demektedirler. Masonlukta birden otuz üçe kadar dereceler bulunmakta olup, ilk üç derece remzidir. Dörtten sonrası ise felsefi derecelerdir⁷⁴. Rotary, Lions gibi masonluğun alt kollarının amacı ise, Masonluğa adam devşirmektir. Bu kulüpler bir nevi hazırlık sınıfı gibidirler⁷⁵. Bu kulüplerin bir başka amacı ise Masonluğu setretmek, onu saklamaktır⁷⁶. Lions kulübü, mason diktatörlüğünün, hedefine gitmesi için kurulmuş, beynelmilel paravan bir yapıdır ve kökü dışarıdadır (Şikago)⁷⁷.

⁷¹ Naudon, a.g.e., s. 20.

⁷² Naudon, a.g.e., s. 13.

⁷³ Özcan, a.g.m., s. 96.

⁷⁴ Özcan, a.g.m., s. 96.

⁷⁵ Kadir Mısıroğlu, *Filistin Dramının Düşündürdükleri*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 37.

⁷⁶ A.G. Michel, *Mason Diktatörlüğü*, (Çev. Eski Bir Sefir), İhya Yayınları, İstanbul, 1974, s. 16.

⁷⁷ Michel, a.g.e., s. 246.

Masonluk gizli bir cemiyet değildir, ancak faaliyetleri son derece gizlidir. Görünüş ile hakikat arasında uçurumlar bulunmaktadır. Oportünizm ve kendini saklamaya matuf takıyyecilik bu örgütün en mümeyyiz vasfıdır. Cemiyetin temel düsturları arasında, “*Masonluk kendini her yerde hissettirmeli, fakat hiç bir yerde görünmemelidir*”⁷⁸ anlayışı bulunmaktadır. Ayrıca Sabetayistlerin en belirgin sloganları olan “*Benzeme Benzet*” prensibi de, beynelmilel masonluğa şamildir.

Dünyanın her tarafında, binlerce loca tarafından temsil ve idare edilen Masonluğun Türkiye’ye gelişi ise 1720 tarihinde olmuştur⁷⁹. İlk açılan bu loca Galata’da kısa bir süre faaliyetine başlamışsa da, 1748’de, I. Mahmud döneminde kapatılmıştır. Osmanlı’ya Locaların kurumsal manâda gelmeleri 1853 Kırım Harbinin hemen akabine denk gelmektedir. Kırım Harbinde, Ruslara karşı, Osmanlı’ya İngilizlerin müzahir olması, Osmanlı’nın localara sessiz kalmasını sağlamıştır.

Şerif Mardin, Ebuzziya Tevfik’ten nakille, Türkiye’de ilk kurulan locanın İngiliz sefiri Sir Henry Bulwer tarafından 1857 senesinde, daha sonra ise Fransız sefiri tarafından, buna rakip olarak Union d’Orient locasının ise 1858’de kurulduğunu belirtmektedir.⁸⁰ Union d’Orient locasının 1863 senesinde elli üç Türk’ü tekris (masonluğa kabul edilme) etmeyi başardığı bilinmektedir.⁸¹

Osmanlı Devleti ileri gelenleri, ilk başlarda masonluğun ne manaya geldiğini anlayamamıştır. Bazılarına göre masonluk milletlerarası insani bir yardımlaşma ve dayanışma cemiyeti olarak algılanmışsa da, bazıları için ise Hristiyanlığın bir mezhebi ya da Hristiyanların kendi içinde bir meselesi olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Hoca İshak Efendi tarafından 1862 senesinde kaleme alınan “*Şemsu’l Hakika*” isimli eserde, bunların Hristiyanlığın eksiklerini tamamlamak için ortaya çıktığına ve İslam’ı

⁷⁸ Michel, a.g.e., s. 21, 27, 45.

⁷⁹ Özcan, a.g.m., s. 96.

⁸⁰ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev. Mümtazer Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 133.

⁸¹ Özcan, a.g.m., s. 98.

tanınmaları halinde Müslüman olacaklarına dair bilgilerin yer almış olması bu durumun bir delilidir⁸².

Başlangıçta kuruluş sebepleri ve asıl niyetleri tam olarak anlaşılamayan bu örgütün, Birinci Cihan Harbi başta olmak üzere, birçok siyasi ve sosyal hadiselerde, ihtilallerde oynadığı rol zamanla ortaya çıkmış ve bu cemiyetin masum bir yardımlaşma ve dayanışma cemiyeti olmadığı, siyasi faaliyetleri ve gizli emelleri olduğu anlaşılmaya başlanınca da, başta Rusya ve Mısır gibi ülkelerde olmak üzere, cemiyetin faaliyetleri yasaklanmıştır.

Mason cemiyetlerinin faaliyetleri ile Yahudilik arasındaki rabıta zamanla diğer milletler tarafından da fark edilmeye başlanılmıştır. Masonluğun, Yahudilerin dünya milletlerini köleleştirmek için kullandıkları en müessir bir karargâh olduğu, Yahudi nüfusunun bu emellerine ulaşmak için yetersiz kalmasından dolayı, bu eksikliğini masonluk hareketi ile tamamlamaya çalıştığı, yaygın bir kanaat haline gelmiştir⁸³. Atilhan'a göre, masonluk ya da farmasonluk, İbrani ırkından olmayanların tabi olduğu bir Yahudi dinidir⁸⁴. Ona göre masonluk, gizli ve esrarlı varlıklarıyla dürüst ve asil insanların hazmedemedikleri ve anlayamadıkları garip teşrifat ve âdetleriyle etrafına topladığı zayıf seciyeli ve muhteris şahsiyetleriyle bir Yahudi tarikatı, bir Yahudi aleti ve bir İsrail oyuncağından başka bir şey değildir⁸⁵. Benzer bir ifade de Ramsaur tarafından kullanılmıştır. Ona göre, Selanik'te hatırı sayılır bir Yahudi nüfusunun bulunması ve bu Yahudilerin çoğunun mason olması, masonluğun uluslararası Yahudilik yoluyla dünyaya hâkim olma çabası olarak yorumlanmasına yol açmıştır⁸⁶.

⁸² Özcan, a.g.m., s. 98.

⁸³ Kadir Mısıroğlu, *Filistin Dramının ...*, s. 36.

⁸⁴ Cevat Rifat Atilhan, *Farmasonluk İnsanlığın Kanseri*, Aykurt Neşriyat, İstanbul, 1960, s. 7.

⁸⁵ Cevat Rifat Atilhan, *Farmasonlar İslamiyet'i ve Türklüğü Yıkma İçin Nasıl Çalıştılar?* Aykurt Neşriyat, İstanbul, 1963, s. 29.

⁸⁶ Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1972, s. 124.

Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'na göre ise masonluk, dünya ölçüsünde işleyen ve kontrolü tamamen yabancıların elinde olan cehennemî bir politika makinesidir.⁸⁷

Yahudilik ve masonluk arasındaki münasebetler artık dünya efkâr-ı umumiyesi tarafından da anlaşılmıştır. “The World Congueror”⁸⁸ isimli eserinde Louis Marschalko bu hususu açık bir şekilde dile getirmiştir. Marschalko'ya göre, Dünya Yahudi Yahova Krallığı'nın kurulmasında en etkili araçların başında, muhtelif mezheplerin arka planında, Yahudi Protokollerinde adı geçen ve Farmasonluk olarak bilinen esrarengiz bir kuvvet yer almaktadır. Marschalko, İngiltere'nin en büyük mason teşkilatı olan *Bnai Brith*'in bir Yahudi mason teşkilatı olduğunu ifade etmekte, 267 locayı bünyesinde barındırdığını ifade etmektedir. Ona göre bu, Yahudi tesiri bakımından benzer bütün teşekküllerden daha fazladır⁸⁹.

Müellifi malum olmayan *Mason Diktatörlüğü* kitabına göre, masonluk, Yahudi tasavvufu Kabalizmin tatbikatıdır ve Siyonizm'i hedefine götüren bir Yahudi teşkilatıdır⁹⁰. Cevat Rıfat Atilhan ismindeki, ömrünü Siyonizm'le mücadeleye adanmış münevverimize göre, farmasonluk, Yahudiliğin çehresini gizleyen ve onu kamufle eden bir müessesedir⁹¹. Yine Atilhan'a göre, milletimizin, dinimizin, vatanımızın, mukaddesatımızın tek büyük, ezeli ve ebedi düşmanı vardır. Bu düşman, birçok isimler ve maskeler taşıyan ve hakikatte tek bir cisim olan Siyonizm'dir. Yani dünya saltanatını ve bütün insanlara tahakküm etmeyi, insanlığı kendi kölesi yapmayı gaye edinmiş olan İsrailoğludur. Ona göre, din, Allah, beşeriyet ve asalet düşmanı olan bu korkunç canavarın Fransız İhtilalinden beri kullandığı en büyük

⁸⁷ Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamid Han*, Yeni Çığır Kitabevi, (Basım Yılı Bulunmamaktadır), İstanbul, s. 55.

⁸⁸ Eserin isminin manası Dünya Fatihleri olduğu halde, naşiri tarafından (ya da çevirmeni) *Cihani Yutmaya Hazırlanan Sinsi Canavar Yahudi* şeklinde değiştirilmiştir. Bunda Yahudilere Fatih unvanının verilmemesi hassasiyeti bulunduğu naşiri tarafından ifade edilmiştir. Mısıroğlu, *Filistin Dramının...*, s. 37.

⁸⁹ Louis Marschalko, *Cihani Yutmaya Hazırlanan Sinsi Canavar Yahudi*, (Çev. Cüneyd Emiroğlu), Sebil Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 219.

⁹⁰ A.G. Michel, *Mason Diktatörlüğü*, (Çev. Eski Bir Sefir), İhya Yayınları, İstanbul, 1974, s. 15.

⁹¹ Cevat Rıfat Atilhan, *Türk Oğlu Düşmanını Tanı*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 25.

maske ve şerlere alet ettiği teşkilat, *Farmasonluk*⁹². Esasen inkılapçı ve mason garbın zihninde, ezeli ve ebedi İslam ve Kur'an husumeti bulunmaktadır⁹³.

Alman Nazizm'inin kurucu lideri ve İkinci Cihan Harbi'nin en büyük aktörü olan Adolf Hitler ise meşhur hatıratı olan *Kavgam* kitabında, Farmasonluğun Yahudi aleti olduğunu anlatmaktadır. Yahudilerin başka memleketlerdeki idarecileri ve burjuva sınıfını farmasonluğa sokarak, kendi hedeflerine alet ettiğini, bu teşkilatlara girenlerin Yahudi'nin oyuncağı haline geldiğini, ancak farkına varamadıklarını uzun uzadıya anlatmakta ve masonluğun Yahudilik ile aynı amaçlara hizmet ettiğini belirtmektedir⁹⁴.

Mason localarının Yahudiler tarafından sevk ve idare edildiğini iddia edenlerin içinde ve hatta başında Amerikalı meşhur tarihçi yazar yazar Will Durant ve Fransız meslektaşısı Roger Lambelin gelmektedir⁹⁵. Ayrıca Yahudi protokollerini, 1905 senesinde ilk defa neşreden Rus yazar Sergey Nulyef'e göre, Yahudilik, mason cemiyetlerinin arkasındaki gizli güçtür. Yahudi protokollerinde alenen, Yahudilerin, dünyanın her tarafında mason locaları açacaklarına, bu teşkilatların kendilerine ait gizli bir yapılanma olduğuna, değerli ya da değerlendirmek kabiliyetinde olanların oralara çekileceğine, bu locaların Yahudiler için başlıca haber alma ve faaliyetlerinin en önemli vasıtaları olacağına, bütün locaları sadece kendileri tarafından bilinen ve kendilerinden olan büyüklerine bağlayacaklarına, görünen loca temsilcilerinin bu gizli isimlerin emrinde olacağına dair ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir⁹⁶.

La Verite Israelite isimli Fransızca neşriyat yapan bir Yahudi gazetesi, 12 Mart 1912 tarihli sayısında Farmasonluğun ruhunun, Yahudiliğin iman esaslarındaki başlıca temeller olduğunu, Yahudi dili, Yahudi fikirleri ve Yahudi teşkilatının masonlukta ruh bulduğunu anlatmaktadır. Gazeteye göre,

⁹² Atilhan, *Türk Oğlu...*, ss. 17-18.

⁹³ Ziya Uygur, *İnkılaplar, İhtilaller ve Siyonizm*, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1968, s. 373.

⁹⁴ Adolf Hitler, *Kavgam*, (Çev. Yağmur Reyhani), Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 291.

⁹⁵ Will Durant-Roger Lambelin, *Yahudi Tarihi ve Siyonist Liderlerin Protokolleri*, (Çev. Sami Sabit Karaman), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2013, s. 108.

⁹⁶ Durant-Lambelin, a.g.e., ss. 159-161, 174-175.

Farmasonluğa mesnet olan onu besleyen ümit ve emel, İsrail'in dikenli yollarını aydınlatan, ona daima taze kuvvet veren Yahudiliktir⁹⁷.

Masonluğun amacını ise Marschalko şu şekilde özetlemektedir: “*Bu fesatçı liderlerden belki daha tehlikeli olan yardımcı birlikler vardır. Son istatistiklere göre, dünyada altı milyondan fazla mason bulunmakta ve bunların dört milyonu da Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamaktadır. Bu masonların ekseriyeti Komünist değildir, fakat istemeyerek de olsa Komünist gayelerine hizmet etmektedirler. Daha da öteye, maddî menfaatler uğruna, nihaî Komünizm olan ve Komünizm vasıtası ile Yahudi diktatörlüğünü kurmak, insan hürriyetini kaldırmak isteyen Yahudilere yardım etmektedirler*”⁹⁸.

Marschalko'ya göre masonluk kökünden kazınmalıdır, yoksa tüm dünyaya zulüm getireceğinden şüphe duyulmamalıdır. Ona göre: “*Eğer bunun kuvveti (Masonluk-Yahudilik) kökünden sökülmez ve bu siyasî, iktisadî ve fikrî inhisarını devam ettirirse, on veya yirmi yıl içinde insan hürriyetinin, vatan ve millî gurur mefhumlarının ilgasını beraberinde getirecek bir mutlak ‘Dünya Zulmü’ gelecektir. Sonunda, bir tarafta millî, ırkî ve dinî hiçbir bağı kalmamış dört milyar köle, diğer tarafta bütün milletlerin efendileri olacak on beş milyon seçkin insan kalacaktır*”⁹⁹.

Masonluk, Siyonizm, Yahudilik arasındaki münasebetler o kadar aşıkâr hale gelmiştir ki, masonların ritüel ve simgeleri bile buna delildir. Armstrong'a göre, masonların kullandığı pek çok sembol Yahudilik ile bağlantılıdır¹⁰⁰. Mason sembolleri içinde bulunan pergel, cetvel, gönye, şakul ve tesviye gibi aletlerin birer manâsı vardır ve Yahudiliği çağrıştırmaktadır. Zira Yahudilik inancına göre, Allah dünyayı adeta bir mimar gibi inşa etmiştir ve daha sonra kendi haline bırakmıştır. Allah'ı, binaları yaptıktan sonra, kendi haline terk eden mimara benzeten Yahudilik inancı, mimarların

⁹⁷ Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1977, c. II., s. 675.

⁹⁸ Marschalko, a.g.e., s. 261.

⁹⁹ Marschalko, a.g.e., ss. 261-262.

¹⁰⁰ George Armstrong, *Rothschild Para İmparatorluğu*, Destek Yayınları, İstanbul, 2013, s. 63.

en fazla kullandığı aletleri masonluğun simgeleri haline getirmiştir. Öte yandan Hiram Usta bir yapı ya da duvar ustasıdır. Vazifesi ise duvar inşa etmek ya da yıkılan duvarı yeniden yapmaktır. Bu duvarın yıkılan Süleyman Tapınağı'nın duvarı olduğu açıkça ortadadır. Zaten Siyonizm'in temel gayesi de Kudüs'e Yahudileri yerleştirmek ve Süleyman Tapınağının yıkılan duvarlarını yeniden inşa ederek, mabedi ayağa kaldırmaktır. Bu mabedin ayağa kaldırılması da simgedir. Mabet ayağa kalktığında Yahudi krallığı da ayağa kalkmış demektir.

Mason cemiyetleri ısrarla bu bağlantıları inkâr etmekle ile beraber, Yahudilikle bir alakalarının olmadığını iddia etseler de, Masonluk ile Yahudilik, Yahudilik ile de hem siyasi hem de geleneksel Siyonizm aynı hedefleri gerçekleştirmeye matuf, aynı merkezden idare olunan yapılanmalardır. Bunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Yahudi'siz hiçbir mason locası yoktur, Farmasonluk Yahudi düşmanlığından uzaktır¹⁰¹.

Münhasır ilk Osmanlı mason locası Macedonia Risorta 1895'te Selanik'te açılmış olup, bu locanın lideri Emanuel Carasso'dur. Bahse konu locaya çok sayıda Dönme de üye olmuştur. Başta Maliyeci Cavid Bey, Osman Adil Bey, Celal Derviş Bey, Fazlı Necip Bey, Faik Nüzhet Bey olmak üzere birçok Dönme masonudur. Dr. Rıza Nur'a göre, masonluk Türklerce dinsizlik ve küfür olarak algılanmıştır. Halkta bunlara karşı umumi bir nefret ve kin vardır. Ona göre, İstanbul'da açılan mason localarına kaydolan Türklerin büyük çoğunluğu Dönmelerdir¹⁰².

1.3.2. Fotoğraflı Kabirler

Bülbüldere Mezarlığının Avdetilere ayrılmış olan kısmında ilk göze çarpan, kabir şâhidelerinin üzerinde, kimisinde büyük boyutlara ulaşan fotoğrafların varlığıdır. Bu fotoğraflar, orada medfun olan kişinin vesikalık fotoğrafı olup, üstleri seramikle kaplanmıştır. Mezarlıklarda fotoğraf

¹⁰¹ Soysal, a.g.e., ss. 70-71.

¹⁰² Rıza Nur, a.g.e., c. I., s. 220.

kullanımı, Müslümanlar'da pek az rastlanan bir durumdur¹⁰³. Bülbüldere mezarlığında ziyaretçiler kapıdan içeri adım atar atmaz, şık giyimli, çoğu 1930'larda ölmüş, hoş görünüşleri, sosyal statüleri ve zarif elbiseleri olan mevta fotoğrafları ile karşılaşır¹⁰⁴.

Bülbüldere Mezarlığındaki mezar taşları üzerinde bulunan ve üzeri porselenle kaplanmış olan fotoğrafların büyük bir kısmı Osman Hasan isimli bir fotoğraf ve porselen ustasına aittir. Sepya tonlu, porselen kaplanmış bu mezar taşları üzerindeki baskılı fotoğrafların sanatçısı olan Osman Hasan, bu tekniği Rum veya İtalyan ustalardan öğrenmiş ve Bülbüldere Mezarlığındaki şahidelere büyük bir ustalıkla tatbik etmiştir. Yazar Kösemen, Osman Hasan imzalı mezarlık fotoğraflarını konu alan eserinde, Osman Hasan¹⁰⁵ hakkında kısa malumat vermekte ve Bülbüldere Mezarlığındaki Osman Hasan imzalı mezar taşlarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Kösemen'e göre bu mezarlıklardaki fotoğraflar Osman Hasan stilini meydana getirmiştir¹⁰⁶.

¹⁰³ Birkaç sene önce ziyaret ettiğim Azerbaycan'daki bir şehitlikte, mezar taşları üzerine işlenmiş fotoğrafları görmüştüm.

¹⁰⁴ Baer, a.g.e., s. 232.

¹⁰⁵ Kösemen, Osman Hasan isimli fotoğraf ve resim sanatçısının XIX. asrın sonlarında Selanik'te doğduğunu, 1924'lerde Mübadele ile birlikte İstanbul'a geldiğini ve 1953-1956 arası bir tarihte de vefat ettiğini söylemektedir. Tarihlerin kesin olmaması, bu Dönme sanatçı hakkında fazlaca malumat bulunamamasındandır. C. M. Kösemen, *Osman Hasan and The Tombstone Photographs of The Dönmes*, Libra Kitap ve Yayıncılık, İstanbul, 2014, ss. 30-36.

¹⁰⁶ Kösemen, a.g.e., s. 47.

Fotoğraf 7. Osman Hasan İmzalı Bir Mezar Taşı Fotoğrafı- Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Mezarlıklarda fotoğraf kullanımı, teknolojinin gelişmesine paralel olarak gittikçe artmaktadır. İslam mezarlıklarında da son zamanlarda fotoğraf kullanımının yaygınlaştığı göze çarpmaktadır. Ancak Bülbüldere Mezarlığındaki fotoğraflı mezar taşlarını farklı ve orijinal kılan husus, bu mezarlıklardaki fotoğraf kullanımının yaklaşık yüz sene öncesinde görülmeye başlanmış olmasıdır. Aslında mezarlıklarda fotoğraf kullanımı Yahudilikten çok Hristiyanlığa hastır. Ortodoks Hristiyan mezarlarının çoğunda mevtanın fotoğrafının kabir taşına işlendiği görülmektedir. İslam mezarlıklarında fotoğraf kullanılması, İslam inancının bu husustaki men edici yorumuna rağmen artarak devam etmektedir.

Fotoğraf 8. İslam Mezarlıklarında Fotoğraf Kullanımına Bir Misal. 2001’de Şehit Edilen Emniyet Müdürü Gaffar Okkan’ın Mezarı-Sakarya Hendek Şehir Mezarlığı (Fotoğraf <https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/01/24/efsane-emniyet-muduru-gaffar-okkan-olumunun-19-yilinda-aniliyor>), SET. 11 Ağustos 2020.

Baer’e göre, burada yatan Sabetayistlerin 1930’larda vefat etmiş olanlarının, yaklaşık ellili yaşlarda ölmüş oldukları anlaşılmakla birlikte, o senelerde Türkiye’de erkeklerin ortalama 36 ve kadınların ise 39 yaşına kadar yaşadıkları dikkate alındığında, Dönmelerin cemaat içi evlilikten dolayı sağlıklarının bozulduğu ve erken yaşlarda öldükleri yönündeki anlayış doğru gözükmemektedir. Dönmeler, kendi çağlarına göre, diğer gruplarla mukayese edildiğinde yüksek bir ömür yaşamışlardır¹⁰⁷. Bunlar içerisinde 80 yaştan fazla yaşayanların sayısı az değildir.

¹⁰⁷ Baer, a.g.e., s. 232.

Fotoğraf 9. Devrine Göre Şık Giyimli Bir Bayan Sabetayist- Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf M.C. Kösemen)

Fotoğraf 10. 83 Yaşında Vefat Etmiş Bir Sabetayist- Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Kapancı mezarlığı kısmında, 1924 ile 1934 arasında vefat etmiş olanlarının mezar taşlarındaki fotoğraflar İtalya’da bir porselen fabrikasında cilalanmıştır. Yine Kapancıların mezarlarının başında bir övünç vesilesi olsa gerektir ki, “*Selânikli*” ibaresinin bulunması dikkat çekicidir. Karakâşilerin mezarlarında bu ibare bulunmamaktadır, zira Selânikli olmak toplumda menfi

bir anlayışa sebebiyet vermektedir¹⁰⁸. Ancak Kapancıların bu hususta daha pervasız ve cesur oldukları düşünülmektedir. Kapancıların önde gelen mensuplarından bankacı Namık Kapancı, Osman, Mehmet ve Yusuf Kapancı ile eşleri ve kızları da burada medfundur.

Kapancı kısmında dikkati çeken bir diğer husus ise burada yatan Sabetayistlerin çoğunun meslek erbabı ve tanınmış kişiler olmasıdır. Selânikli meşhur Doktor Ziya Osman, Terakki Fevziye Ticaret Mektebinin yönetim kurulu üyeliğini yapmış olan Selânikli Doktor Rıfat İnsel, Doktor Osman Öğütmen, Doktor Mehmet Vamık ve Doktor Tevfik gibi tanınmış tıp üstatları burada yatmaktadır. Ayrıca iş hayatında ünlenmiş Mısırlı ve Hamarat aile mezarlıkları, tanınmış birçok bankacı, avukat, bürokrat Sabetayist de buradadır.

1.3.3. Kibleye Bakmayan Kabirler

Bilindiği gibi İslam'da ölümler kible doğrultusunda konulur ve ölü sağ tarafı üzerine kibleye doğru döndürülür¹⁰⁹. Bu anlayış ve uygulama sadece mezarlıklarda değil, kişi vefat ettiğinde de yapılır. Hatta daha da ilerisi, kişi henüz ölmeden ancak ölüm alametleri belirdiğinde de aynı şey yapılır. “Halet-i intizar” denilen durumda hasta sağına doğru yatırılır ve yüzü kibleye çevrilir. Bu şekildeki tatbikat sünnete uymanın gereğidir¹¹⁰. İslam mezarlarının baş şahideleri yani mevtanın baş kısmı da böylece batı tarafına denk gelmiş olur. Bu husus İslam mezarlıklarının vazgeçilmez şekli unsurlarının başında gelmektedir. Hatta denilebilir ki, İslam mezar baş şahidelerinin batıya dönük olması, ölünün baş yönünün de kible istikametinde olduğunu gösterdiğinden, en önemli İslam mezarlığı sembolüdür. İslam'da, Müslümanların yönlerini kibleye çevirmelerine dair hükmün kaynağı Kur'an'ı Kerim'deki ayetlerdir. Bakara Suresi 143-144. ayetlerde Allah müminlere yönlerini Kâbe'ye, Mescid-i Haram'a çevirmelerini emretmektedir. Müslüman mezarlarının yönünün Kâbe'ye müteveccih olması işte bu ayetlerin bir muktezasıdır. Allah, Kur'an'da açıkça, kibleye dönme

¹⁰⁸ Baer, a.g.e., s. 233.

¹⁰⁹ Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, AÜ DTCTF Yayınları, Ankara, 1971. s. 58.

¹¹⁰ Karaman, “Ebediyet Yolcusunu...”, s. 269.

emrini vermesinin sebeplerinden birisinin de, Peygamberin izinden gidenleri, iki ökçesi üzerinde gerisin geriye döneceklerden ayırmak olduğunu¹¹¹ bildirmektedir. Avdeti zümresinin mezarlarının kible yönünde olmaması, bu ilahi ikaz ile de örtüşmektedir.

Sabetayist mezarlarını, Müslüman mezarlardan ayıran en önemli hususun, bu mezarların çoğunun yönünün kibleye bakmaması olduğunda şüphe bulunmamaktadır. Zira İslam inancına sahip olmayan Dönmelerin Kabesi Selanik'tir. Selanik dışında defnedilen Dönmelerin yönü Selanik istikametine çevrilmiştir¹¹². Ayrıca burada bulunan mezarların büyük kısmının üstü, Yahudi mezarlarında olduğu gibi kapalıdır ve sembollerle doludur.

Mezarlığa yaptığımız saha ziyareti esnasında, mezarlık içerisindeki görevliye bu hususu sorduğumuzda verdiği cevap şu olmuştur: *“Bunların hepsi Müslümandır. Geçmişte bir şeyler olmuş olabilir ama hepsi Müslüman bunların. Mezarların yönü sizi aldatmasın. Ölülerin hepsinin başı kibleye doğrudur. Sadece yoldan geçenler mezar taşlarını rahatça okusun diye taşların bir kısmı ayak tarafına konulmuştur. Kim çıkarıyor bu deli saçması sözleri?”*. Mezarlık görevlisinin bu sözleri inandırıcı değildir¹¹³. Müslümanlara ait mezar taşının yönü, mevtanın kibleye bakması gereken yönüne göre pozisyon almalıdır. Zaten yukarıda da bahsetmiş olduğumuz üzere, Feyziye Camisinin de kiblesinin yanlış olduğu bilinmektedir.

1.3.4. Fatıhasız Mezar Taşları

İslam mezar taşlarında rastlanılan en önemli lafzi unsur, her mezar taşı kitabesinde ziyaretçilerden Fatiha talep edilmesidir. Ancak Bülbüldere Mezarlığında çok sayıda Fatiha talep etmeyen mezar taşına rastlanılmış olsa

¹¹¹ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 143. Ayet (Elmalılı Hamdi Yazır, *Bilgisayar Hatlı Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meal*, Merve Yayınları, İstanbul, (Basım Tarihi bulunmamaktadır), s. 21.)

¹¹² Şişman, *Suskunluğun...*, s. 260.

¹¹³ Dönme mezarlarının kibleye bakmıyor olması Kur'an-ı Kerim'in şu ayetini akla getirmektedir: *“Ehl-i kitaba her türlü mucizeyi getirsen onlar yine de senin kiblene asla dönmezler. Sen de onların kiblesine uymayacaksın. Onlar birbirinin kiblesine de uymazlar...”* Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 145. Ayet.

da, Fatiha isteyen mezar taşları da yok değildir. Hikmet Tanyu bu durumu, Dönme mevtalar içinde samimi olarak dönmüş olanların varlığına bağlamış olsa da¹¹⁴, 1952 senesinde *Büyük Doğu* mecmuasında tefrika olarak yayınlanan Nazif Özge isimli bir Dönmenin ifşaatına göre, bu durum da bir riyakârlıktan ibarettir. Sanki ölü Müslümanmış gibi, tıpkı dükkânlarındaki Besmeleye nazire olarak, mezar taşlarının bazılarında Fatiha ibaresi bulunması, gayrı samimi davranışlarından sadece bir tanesidir¹¹⁵.

Bülbüldere Mezarlığında dikkat çeken bir diğer husus ise, İslâm mezarlıklarında, dini memnuiyetten dolayı pek görülmeyen uzunca kitabe ya da yazıların bulunuyor olmasıdır. Mezar taşlarının bir kaçında, Sabetayist zümreyi çok iyi tarif eden şu ve benzeri cümlelere rastlamak mümkündür: “*Sakladım, söylemedim. Derdimi gizli tuttum, uyuttum*”¹¹⁶. Bu cümleler Selanıkliler olarak bilinen bu zümrenin inanç sistemini tartışmaya yol açan unsurlardan birisidir¹¹⁷. İşin garip tarafı ise bu yazının yer aldığı mezar taşının altında, ziyaretçilerden Fatiha talep edilmiş olmasıdır. Oysa Sabetayist mezar taşlarının büyük çoğunluğunda böyle bir talep içeren ifade bulunmamaktadır.

¹¹⁴ Tanyu, a.g.e., c. II., ss. 1155-1156.

¹¹⁵ Rıfat N. Bali, “Dönmenin Hikayesi Nazif Özge Kimdir”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223, s. 20.

¹¹⁶ Soner Yalçın’a göre, bu ifadeler ikili yaşamın zorluğunu ifade etmektedir ve çok acı vermektedir. Yalçın, *Beyaz Müslümanların...*, s. 364.

¹¹⁷ Ahmet Almaz, *Shekhina*, Postiga Yayınları, İstanbul, Ocak 2010, s. 411.

Fotoğraf 11. Bir Sabetayist Mezar Taşı- Bülbüldere Mezarlığı ((Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Bülbüldere Mezarlığında bulunan Sabetayistlerin çoğunun mezar taşlarında ilahilerden şiirlere, ağıtlardan nasihatlere kadar birçok metin yer alırken, yine birçoğunda, Müslüman mezarlarında görmeye alışık olduğumuz Fatiha talebine dair bir ibare bulunmamaktadır. Fatiha talebi olmamasına mukabil birçok mezar taşında “*Tanrıdan merhumu bağışlaması*” istenmektedir¹¹⁸.

¹¹⁸ Baer, a.g.e., s. 243.

Fotoğraf 12. Dua ve Fatiha Talep Etmeyen Sabetayist Mezar Taşı-Bülbüldere Mezarlığı

Fotoğraf 13. Dua ve Fatiha Talep Etmeyen Sabetayist Mezar Taşı-Bülbüldere Mezarlığı

İslam mezarlarında pek rastlanmayan ancak Bülbüldere Mezarlığında bulunan uzunca yazı ve şiirlerden birkaç misal:

“Dumanla karışık nefesin / Bırakamadın sanki sevgilin / Şimdi artık yanında dostun sigara senin / Nur içinde yat sevgili Gültekin”.

"Hayatım birçok hastalıkların ıstırabına göğüs gererek mütemadi çalışmakla geçti. İngiliz, Fransız, Alman lisanlarını edebiyatına vakıf olarak öğrendim. Manchester'da büyük babamızdan tevarüs ettiğimiz ticari mevki pek az zaman sonra kardeşim Nuri'ye terk ettim. Muvaffakiyetimin varisi hakikisi olan Nuri ailemi yükseltti. Ben 22 yaşında Selânik topraklarında gömüldüm. Şimdi kemiklerim bile kalmadı. İsmimi yâd için Nuri'nin mezarına resmimi koydular. Babam kardeşlerim Hüsnü ve Nuri'nin kemiklerini benim de resmimi sinesinde taşıyor".

"Zafer işte budur... / Gelinlik çağıma yakışsın diye / Bu taştan çelengi ördüğüm için / Gözünüz yaşlarla beni yâd edin / Zıfı burada gördüğüm için / Anneme uğrayın size okutsun / Bir kitap yazıldı öldüğüm için..."

"Burada Selânikli Terakki ve Fevziye Mektebi muallimlerinden Ethem Müfit gömülmüştür. O güzel huyları, temiz yüreği ile herkesin çok sevdiği bir insandı. Daha yaşamak hakkı iken, ölüm onu gurbette bir otel odasında buldu. Tanrı'nın isteği böyle imiş. Kader kendisini evlat zevkinden esirgemişti. Bu büyük acısını okuttuğu talebelerin, kendisini bir baba gibi seven yeğenlerinin sevgileri ve bilhassa hayat ortağı Emine'sinin muhabbet ile unuttu. Ey zair¹¹⁹! Bu sessiz taşlar önünde biraz dur, bir Fatiha'nla sonsuz bir yolun bu geri dönmeyecek yolcusuna ebedi selamlar dile"¹²⁰.

"Merhum elli sekiz senelik hayatını Türk musikisine vakfetmiş. Beş yüzü mütecaviz eser bestelemiş, yüzlerce şakirt yetiştirmiştir. Alaturka musikinin son asırda en yüksek nağmelerini yaratan o hassas dimağ şimdi şu topraklara karışmıştır. Cenabıhak merhumu cennet teraneleri içinde mağfirete zevcesiyle biricik kızını da musiki âleminde bıraktığı ölmez adı teamülle teselliyete mazhar eylesin"¹²¹.

"Hayatımı birçok hastalıktan mustarip olarak geçirdim. İngiliz, Fransız ve Alman dili ve edebiyatını öğrendim. Babamın babasının

¹¹⁹ Ziyaretçi demektir. İslam mezarlıklarında pek rastlanmayan bir hitap şekli olan "Ey Zair"e Bülbüldere Mezarlığında sıkça rastlanmaktadır.

¹²⁰ Selânikli Mevlevi Şeyhi Hasan Akif'in (Akif el Mevlevi) babası Ethem Müfit'in mezar taşında yazılıdır.

¹²¹ Udi Ahmet Bey'e ait mezar taşında yazılıdır. Udi Ahmet Bey'in de Mevlevi olabileceği ifade edilmektedir. Baer, a.g.e., s. 235.

Manchester'daki şirketi bize miras kaldıktan kısa bir süre sonra, onu ailemizi yücelten, başarımın gerçek mirasçısı olan kardeşim Nuri'ye bıraktım. Yirmi iki yaşındayken Selânik'te gömüldüm. Şimdi geride kemiklerim bile kalmadı. Adımın hatırlanması için, fotoğrafımı Nuri'nin mezarına koydular”¹²².

“Ey zair! Burası şimdi aydınlara kavuşmuş bir büyük ruhun kıymetini saklayan muazzez bir kabirdir. Bütün varlığını kendi cinsinin hayrına vakfeden bir yüksek ruh, Hakk'a, hakikate tapınış bir kâmil insandı. Çok hayırlı işleri arasında gelecek nesillerin iyiliğine yararlı olmak için, Fevziye Mektebi'ni de kuran odur. Eli, dili hayra yürüyen bu mübarek varlık, şimdi Mevla'sına kavuştu. Hak nuruna erdi. Ne mutlu”¹²³.

“Zair, burada 23 yaşında bir nevcivan iken vefat eden Uzun Ahmed Ağa ahfadından Avcuzade Ahmet Zühtü medfundur. Hayatının hasta olarak geçirdiği son üç senesini tamamıyla tettebbu, kuş ve çiçeklere hasretmişti. Hayfa ki kendi ömrü de çiçeklerinki kadar süresiz oldu. Bu kabir sükut etmiş büyük bir ümidin ve bir an sönmeyen o yüksek zekanın turab olmuş bir hatırasıdır”¹²⁴.

¹²² Kapancı Nuri Rasim'in mezarında, kardeşi Ethem tarafından yazılmış bir bölümdür. Baer, a.g.e., s. 241.

¹²³ Baer, bu mezar taşının Mustafa Tevfik Efendi isimli bir mutasavvıfa ait olduğunu belirtmektedir. Baer, a.g.e., s. 244.

¹²⁴ Feriköy Mezarlığında bulunan bu kitabe, mezar taşında müzik aletleri nakşedilmiş bir Yakubi'ye aittir.

Fotoğraf 14. Nasihat ihtiva eden sözleriyle bir Sabetayist mezar taşı-Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Fotoğraf 15. Dua talep eden bir Sabetayist mezar taşı-Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Fotoğraf 16. Henüz 20 yaşındayken ölen oğluna ağıt yakan babasının sözlerinin yazıldığı bir Sabetayist mezar taşı-Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Fotoğraf 17. Henüz 20 yaşındayken ölen kız kardeşine ağıt yakan kardeşinin sözlerinin yazıldığı bir Sabetayist mezar taşı-Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Fotoğraf 18. İlginç sözlerin yazılı olduğu bir Sabetayist mezar taşı-Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Fotoğraf 19. Parlak bir zekâya sahip olmasına rağmen henüz 26 yaşında ölen bir Sabetayist'e ait mezar taşı-Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Fotoğraf 20. Yüksek bir zekâyâ sahip olmasına rağmen henüz 23 yaşında ölen bir Sabetayist'e ait mezar taşı-Feriköy Mezarlığı (Fotoğraf M.C. Kösemen)¹²⁵

1.3.5. Tokalaşan El Sembolü

Tokalaşan eller, Yahudi sembollerinden olup, Hz. Yakup'un, Allah ile yapmış olduğu anlaşmayı sembolize etmektedir. Tevrat'ta Tanrı'nın elini tutma fiili ile alakalı birden fazla ayet bulunmakta olup, bu ayetler el sıkışma sembolünün de ilham kaynağı olmuştur. Bu ayetlerden Samuel 2, Bab 22'de yer alan: *“Rabbin azarlamasından, burnundan çıkan güçlü soluktan, denizin dibi göründü, Yeryüzünün temelleri açığa çıktı. Rab yukarıdan **elini uzatıp tuttu**, çıkardı beni derin sulardan. Beni zorlu düşmanımdan, benden nefret edenlerden kurtardı, çünkü onlar benden daha güçlüydü”* ayetleri bu sembolün önemli membalarından birisidir.

İlhami Soysal'a göre, tokalaşma aynı zamanda bir masonik iletişim şeklidir ve önemli bir ritüeldir¹²⁶. Ellerin sağdan ve soldan birbirine sarılarak birleştirilmesi aynı zamanda masonik kardeşliği ifade etmektedir.

¹²⁵ Fotoğrafta bulunan semboller mandolin, dolma kalem, akasya ve güldür. Mandolin ve kalem muhtemelen mevtanın hayattayken müzikle ilgilenmiş olmasına ve talebe olmasına işaret eden konulmuştur.

¹²⁶ İlhami Soysal, *Dünya'da ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*, Der Yayınları, İstanbul, 1988, s. 47.

Masonlukta, masonların birbirlerini tanımalarını sağlayan farklı sembolik el sıkışma işaretleri vardır. Başka bir ifadeyle el tutma ya da sıkma sembolü, tutulan eli karanlıktan çıkarma, hayata döndürme manasını da taşıyan özel bir dokunuştur. Mason localarına üye olanların ilk inisiyasyon¹²⁷ sırasında öğrendikleri ve ileriki hayatları boyunca birbirlerini daha kolay tanıyabilmeleri için başvurdukları el sıkma hareketinin ya da sembolünün birçok şekli bulunmaktadır. Ezoterik el sıkışma ve kavrama biçimlerinden “boaz”¹²⁸ çıraklık, masonlardan birisi başparmağıyla diğer masonun ilk boğumuna bastırırsa bu “tubulcain” yani üstad masonun geçit tutuşu ve son olarak da aslanpençesi şeklindeki el sıkma hareketi ise üstad bir masonun hakiki el tutuşudur¹²⁹.

Dünyanın birçok yerindeki Yahudi mezarlıklarında tokalaşan el sembollerine rastlamak mümkündür. Aşağıdaki fotoğraflarda Bülbüldere Mezarlığındaki bir şahide ile Newyork Brooklyn’deki bir Yahudi mezar taşı görmektesiniz. Tokalaşan el sembolü her iki mezarlıkta da kullanılmıştır.

¹²⁷ Bir cemiyete yeni giren kişinin, o cemiyette ilerlemesi ve gelişmesi için (seyr-i süluk gibi) verilen eğitimlere inisiyasyon denilmektedir.

¹²⁸ Yahudi inancına göre, Süleyman Tapınağının iki sütunundan birisinin adıdır.

¹²⁹ Kathryn Wilkinson, *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller ve İşaretler*, (Çev. Seda Toksoy), Alfa Basım, İstanbul, 2011, s. 261.

Fotoğraf 21. Tokalaşan Eller- Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Fotoğraf 22. Tokalaşan Eller- Newyork-Brooklyn-Bet David Yahudi Mezarlığı (Fotoğraf <https://odatv.com/bulbulderesi-mezarliginin-gizli-kalmis-sirlari-0703101200.html>)

1.3.6. Akasya Ağacı

Akasya ağacı hem Yahudilikte¹³⁰ ve hem de masonlukta önemli bir semboldür. Yahudilikte ve Hristiyanlıkta ölümsüzlüğün sembolü olan akasya¹³¹, masonluğun da değerli bir ağacı olup, masonluğun kurucusu Hiram Usta'nın mezarı üzerinde yaprakları gece eğilip, gündüz göğe doğru bakan, odunu çürümeyen bu ağaç nura kavuşmağa çalışan masonun timsalidir. Fransa'da 1902'den beri, bu isimde bir mason risalesi neşredilmektedir¹³². Ayrıca *Mason Diktatörlüğü* isimli eserde, masonların mabetleri tarif edilirken şu ifadeler yer verilmekte ve bu mabetlerde bulunan akasya ağacına dikkat çekilmektedir: “Doğu, batı ve güneyde üç penceresi vardır. Nazırların önlerinde oturdukları ve J ve B harflerini taşıyan iki direğin başları akasya yaprakları ile örtülüdür, tepelerinde yarık narlar

¹³⁰ Kutsal Ahit sandığı akasya ağacından yapıldığı için Yahudiler bu ağaca kutsiyet verirler. Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 37.1.

¹³¹ Wilkinson, a.g.e., s. 95.

¹³² A. G. Michel, *Mason Diktatörlüğü*, (Çev. Eski Bir Sefir), İhya Yay., İstanbul, 1974, s. 164.

bulunur”¹³³. Michel ayrıca mason localarından birinin de Akasya Locası olduğunu ifade etmektedir¹³⁴. Akasya locaları¹³⁵ hakkında geniş malumat veren İlhami Soysal da bu bilgiyi doğrulamaktadır¹³⁶. Ayrıca masonlar tarafından *Akasya* isimli bir de dergi çıkarılmıştır¹³⁷. Akasyanın masonlar için simgesel önemi haiz bir bitki olduğunun bir delili de Mimar Sinan Dergisi tarafından yayınlanan, büyük mason üstadı Hayrullah Örs’ün mezarı başındaki anma merasimindeki anlatımdır. Buna göre, 6 Kasım 1977 Pazar günü masonlar Hayrullah Örs kardeşlerinin, akasya dalları ve rengârenk çiçeklerle süsledikleri mezarı başında toplanmışlar ve Ebedî Maşrıka intikal eden Büyük Üstatlarının izhar etmiş bulunduğu arzusuna uyararak, ittihat zinciri kurmuşlardır¹³⁸.

Masonluk aslında efsanelerden beslenen bir anlayış ve inanıştır ve bu efsanelerin tamamına yakının kaynağı Yahudi kültüdür. Bir mason efsanesine göre, masonluğun kurucusu olan Hiram Usta öldükten sonra gömülmüş ve cesedinin gömülü olduğu yerin kolayca bulunabilmesi için de üzerine bir akasya dalı dikilmiştir. Bu ritüel şu ifadelerle anlatılmıştır: “*Hiram, efsanede, öldürücü darbeyi yedikten sonra düşer. Masonik ritüelde aday, işte o zaman, tabuta yatırılır, üzerine siyah bir örtü, bunun üzerine de bir akasya dalı konur*”¹³⁹.

Akasya aynı zamanda Tevrat’ta ismi geçen kutsal bir ağaçtır. Bu ağacın ismi Tevrat’ta birçok yerde geçmektedir. Şöyle ki:

— *Üzerinde buhur yakmak için **akasya** ağacından bir sunak yap*¹⁴⁰.

— *Kırmızı boyalı koç derisi, **akasya** ağacı...*¹⁴¹

¹³³ Michel, a.g.e., s. 186.

¹³⁴ Michel, a.g.e., s. 234.

¹³⁵ Bu localardan bir tanesi de 1910 senesinde Türkiye Büyük Locasına katılmış olan Bizansiyo Risorta locası olup, 1925 senesinde ismi değişerek **Akasya Locası** olmuştur. Bu locanın lisansı Fransızcadır ve ilk üstadı da Mustafa Baha’dır.

¹³⁶ Soysal, a.g.e., s. 70.

¹³⁷ Soysal, a.g.e., ss. 70-71.

¹³⁸ *Mimar Sinan Dergisi*, İstanbul, 1978, S. 26, s. 6.

¹³⁹ Koray, a.g.e., s. 104.

¹⁴⁰ Tevrat, Mısır’dan Çıkış, 30.1.

¹⁴¹ Tevrat, Mısır’dan Çıkış, 35.5.

- Sırıkları **akasya** ağacından yap, altınla kapla. Masa onlarla taşınacak¹⁴².
- Konut için **akasya** ağacından dikine çerçeveler yap¹⁴³.
- Konutun bir yanındaki çerçeveler için beş, öbür yanındaki çerçeveler için beş, batıya bakan arka tarafındaki çerçeveler için de beş olmak üzere **akasya** ağacından kirişler yap¹⁴⁴.
- Dört gümüş taban üstünde duran **akasya** ağacından altın kaplı dört direk üzerine as. Çengelleri altın olacak¹⁴⁵.
- Perdeyi asmak için **akasya** ağacından beş direk yap, altınla kapla. Çengelleri de altın olacak. Direkler için tunçtan beş taban dök¹⁴⁶.
- Sunağı **akasya** ağacından kare biçiminde yap¹⁴⁷.
- Sunak için **akasya** ağacından sııklar yap, tunçla kapla¹⁴⁸.
- Üzerinde buhur yakmak için **akasya** ağacından bir sunak yap¹⁴⁹.
- Sırıkları **akasya** ağacından yap ve altınla kapla¹⁵⁰.
- Gümüş ve tunç armağanlar sunan herkes onları Rabbe adadı. Herhangi bir işte kullanılmak üzere kimde **akasya** ağacı varsa getirdi.¹⁵¹
- Konut için **akasya** ağacından dikine çerçeveler yaptı.¹⁵²
- Konutun bir yanındaki çerçeveler için beş, öbür yanındaki çerçeveler için beş, batıya bakan arka tarafındaki çerçeveler için de beş olmak üzere **akasya** ağacından kirişler yaptı¹⁵³.

¹⁴² Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 30.5.

¹⁴³ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 26.15.

¹⁴⁴ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 26.26.

¹⁴⁵ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 26.32.

¹⁴⁶ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 26.37.

¹⁴⁷ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 27.1.

¹⁴⁸ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 30.1.

¹⁴⁹ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 27.6.

¹⁵⁰ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 30.5.

¹⁵¹ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 35.24.

¹⁵² Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 36.20.

¹⁵³ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 36.31.

- *Perde için **akasya** ağacından dört direk yaparak altınla kapladı. Çengelleri de altındı. Direkler için dört gümüş taban döktü*¹⁵⁴.
- *Besalel Ahid Sandığı'nı **akasya** ağacından yaptı*¹⁵⁵.
- *Besalel **akasya** ağacından bir masa yaptı*¹⁵⁶.
- *Sırıkları **akasya** ağacından yaparak tunçla kapladı*¹⁵⁷.
- *Böylece **akasya** ağacından bir sandık yaptım. Öncekiler gibi iki taş levha kestim. İki levhayı da alıp dağa çıktım*¹⁵⁸.
- *Sırıkları **akasya** ağacından yaptı, altınla kapladı*¹⁵⁹.
- *Besalel yakmalık sunu sunağını **akasya** ağacından kare biçiminde yaptı*¹⁶⁰.

Yukarıdaki Tevrat ayetlerinden de görüldüğü üzere akasya ağacı Yahudilik için son derece önemli bir semboldür. Masonluğun kurucusu Hiram Usta'nın Tevrat'ta ismi geçen ilham kaynağı Adoniram'dır¹⁶¹. Adoniram angaryacıların başı ve Süleyman Peygamberin hizmetkârıdır. Adoniram'ın, üç kalfa tarafından öldürüldükten ve bir dağ başına götürülüp gömülmesinden sonra, yerini kolayca bulabilmek için üzerine akasya ağacı dikilmiş olması ve Süleyman Peygamberin hizmetinde bulunanların Adoniram'ı bu akasya dalı sayesinde bulmuş olmaları¹⁶², bu bitkiye izafe edilen kutsiyetin bir ifadesidir.

Bülbüldere Mezarlığının Sabetayistlere mahsus bölümünde çok sayıda akasya motifli mezar taşı bulunmaktadır. Bunlardan üç tanesi numune olarak aşağıda gösterilmiştir.

¹⁵⁴ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 36.36.

¹⁵⁵ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 37.1.

¹⁵⁶ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 37.10.

¹⁵⁷ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 38.6.

¹⁵⁸ Tevrat, Yasanın Tekrarı, 10.3.

¹⁵⁹ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 37.15.

¹⁶⁰ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 38.1.

¹⁶¹ Tevrat, I. Krallar, 4.6.

¹⁶² Naudon, a.g.e..., ss. 18-19.

**Fotoğraf 23. Akasya dalı motifli mezar taşları-
Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)**

**Fotoğraf 24. Akasya dalı motifli mezar
taşları- Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf
Yılmaz Altunsoy)**

Bülbüldere Mezarlığındaki akasya motifli mezar taşlarının benzerleri, Amerika'daki Yahudi mezar taşlarında da görülmektedir.

Aşağıdaki fotoğraflardan da görüleceği üzere, Amerika'daki Yahudi ve mason mezarlıklarında bulunan mezar taşlarında akasya motifi sıkça kullanılmakta ve bu haliyle Bülbüldere Mezarlığındakilerle benzerlik arz etmektedir.

Fotoğraf 25. Akasya dalı motifli mezar taşları- Bet Abraham Yahudi Mezarlığı – Newyork / Brooklyn (Fotoğraf <https://odatv.com/bulbulderesi-mezarliginin-gizli-kalmis-sirlari-0703101200.html>)

Fotoğraf 26. Akasya dalı motifli mezar taşları- Texas State Mason Mezarlığı¹⁶³ (Fotoğraf <https://odatv.com/bulbulderesi-mezarliginin-gizli-kalmis-sirlari-0703101200.html>)

Bülbüldere Mezarlığındaki Sabetayist zümrenin kabirlerinde bulunan akasya motiflerinin gerek Yahudi inancı ve mason ritüel ve simgeleri arasında önemli bir yer tutması ve gerekse de Amerika’da bulunan Yahudi ve mason mezarlıkları ile olan benzerlikleri, bu zümrenin dini inanç ve aidiyetleri konusunda bizlere fikir vermektedir.

1.3.7. Jakin-Boaz Sembolü (Sütun-ı Süleymani¹⁶⁴)

Jakin ve Boaz yani iki sütun sembollerinin de menşei Tevrat’tır. Süleyman Peygamberin, Hiram Usta’ya yaptırdığı, on üç sene süren tapınağın temel yapı unsurlarından birisi de iki sütundur. Tunç ustası olan Hiram Usta, her birinin yüksekliği on sekiz arşın¹⁶⁵ ve çevresi de on iki arşın¹⁶⁶ olan iki tunç sütun dökmüş ve sütunların üzerine de beşer arşın¹⁶⁷ yüksekliğinde

¹⁶³ Amerika’daki Yahudi ve mason mezarlıklarından alınma görüntülerin kaynağı <https://odatv.com/bulbulderesi-mezarliginin-gizli-kalmis-sirlari-0703101200.html> internet adresidir. (SET. 30.12.2019).

¹⁶⁴ Soysal, a.g.e., s. 124.

¹⁶⁵ Yaklaşık 8 metre.

¹⁶⁶ Yaklaşık 5,3 metre.

¹⁶⁷ Yaklaşık 2,2 metre.

dökme tunçtan iki sütun başlığı yapmıştır¹⁶⁸. İşte Tevrat'ın adlandırmasıyla, Hiram Usta tarafından tunçtan dökülen bu iki sütundan sağdakinin adı Jakin, soldakinin adı da Boaz'dır¹⁶⁹. Yahudi inancına göre Jakin “pekiştirir”, Boaz ise “güç Tanrı'dadır” manasına gelmektedir. Başka bir ifadeyle ise Jakin “yerleştirecek”, Boaz ise “kuvvette” manasındadır¹⁷⁰. Bu sütunlar aynı zamanda mabedin ve hanedanın devamlılığını simgelemektedir. Sütunlar, Mısır sütunları model alınarak dikilmiştir. Yahudilerin Babil istilasına uğradıkları hengâmda bu sütunlar kırılmış ve sütunların madeni olan tunç Babil'e götürülmüştür¹⁷¹.

Jakin ve Boaz sütunları, cihanşümül masonlukta da kendisine yer bulmuştur¹⁷². Masonların ana düşünce, sembol ve ritüellerinin çoğu Kabala kaynaklıdır. Jakin-Boaz sütunları da Kabalist bir eser olan Chearé Ora'dan alınmıştır¹⁷³. Birçok mason locasında icra edilen ritlerde bu semboller yer almaktadır. Ancak kullanım ve yerleşim şekli Süleyman mabedinden biraz farklı olabilmektedir. Mesela İskoç ritinde sütunların yerleri aynen Tevrat'taki gibidir. Yani Jakin sağda, Boaz ise soldadır. Buna karşılık Fransız ritinde bu semboller ters taraflardadır. Fransız ritinde Çıraklar Jakin, Kalfalar ise Boaz sütununda sıralanırlar¹⁷⁴. Mason yazarlara göre Jakin güneşe, Boaz ise aya yakındır. Bu yüzden Jakin sütununun rengi kırmızı iken Boaz sütununun rengi beyaz ya da siyahtır. Aslında Tevrat'ta geçen bu iki sütun tunçtan mamul oldukları için bunların asıl rengi bu madenin tabii rengi olan tunç rengidir. Bu sütunların renklendirilmesi işi sonradan masonlarca uydurulmuştur¹⁷⁵.

¹⁶⁸ Tevrat, Krallar I, 7/15-16.

¹⁶⁹ Tevrat, Krallar I, 7/21.

¹⁷⁰ Koray, a.g.e., s. 82.

¹⁷¹ Ahmet Güç, “Yahudilik: V. Mabel ve İbadet”, DİA, İstanbul, 2013, c. XLIII., s. 208.

¹⁷² Masonlar.org sitesinde Jakin ve Boaz sütunları şu şekilde tarif edilmektedir: “Tevrat'ın 1. Krallar 7. babında geçen sütunlar da şöyle anlatılır: “İki tunç direği yaptı. Ve direkleri mabedin eyvanına dikti ve onun adını Jakin koydu ve sol direği dikti ve adını Boaz koydu.” Bütün localarda bulunan iki sütun Hiram'ın Süleyman Mabedinin giriş kapısına koyduğu sütunlardan başkası değildir. Mason localarında JB ve G harfleri bunu temsil eder”.

https://masonlar.org/masonlar_forum/index.php?topic=13681.0 (SET. 31.12.2019)

¹⁷³ Harun Yahya, *Kabala ve Masonluk*, Araştırma Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2007, s. 36.

¹⁷⁴ Koray, a.g.e., s. 83.

¹⁷⁵ Koray, a.g.e., s. 84.

Jakin ve Boaz sütunlarının cinsiyeti de bulunmaktadır. “Tesis edecek” manasına da gelen Jakin (J) erkek sütundur. Çünkü İbranice’de J (Jod, Jot) erkek, faal, aktif, etken demektir. “Kuvvet” manasına gelen Boaz (B) ise B (Beth), ev, mesken, rahim, kabul yani pasif, dişi, edilgen demektir. Çıraklar ve kalfalar nafakalarını bu sütunlarda alırlar. Biraderler sütunları tezyin ederler. Sütunlarda sessizlik esastır¹⁷⁶. Michel’e göre, Süleyman mabedinin giriş kapısının iç sağ tarafındaki tunç sütun olan Jakin ile soldaki sütun olan Boaz kelimeleri birleşince “*Allah, bizzat kendisinin merkezinde bulunduğu mabetle dini, sağlam bir surette kuvvete istinat ettirir*” mesajı ortaya çıkmaktadır¹⁷⁷.

Sabetayist zümre için Jakin ve Boaz sütunlarının büyük ehemmiyeti bulunmaktadır. Zira diğer soydaşları olan İsrailoğulları gibi onların da hayattaki en büyük amaçları Kudüs’te bir Yahudi Devleti kurmak ve Süleyman Mabedini, yani Jakin ve Boaz sütunlarını yeniden inşa etmektir. Sabetayist inanca göre bu büyük hedefi yerine getirecek olan Mesih Sabetay Sevi’den başkası değildir. İşte Sabetayistlerin kabristanlarında bu iki sütun sembolünü kullanmış olmalarının altında yatan o kurtuluş gününe olan özlemdir. Bu inanca göre Mesih Sabetay Sevi yeniden gelecek ve Süleyman Mabedini inşa edecektir. Bu mabet kıyamete kadar ayakta kalacaktır¹⁷⁸. Sabetayistler bu istek ve özlemlerini, bahse konu mabedin iki unsuru olan Jakin ve Boaz sütunlarını mezarlarına dikerek, dile getirmekte ve ruhsal tatmin yolunu bu şekilde bulmaktadırlar. Ayrıca “Hakikat Tanrısı, İsrail Tanrısı, bize yukarıdan bir tapınak gönderecektir” inancı, Dönme iman esaslarındandır. Jakin-Boaz sütunları, aynı zamanda bu tapınağı da çağrıştırmaktadır¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Michel, a.g.e., s. 204.

¹⁷⁷ Michel, a.g.e., s. 178.

¹⁷⁸ Almaz, *Shekhina*..., s. 19.

¹⁷⁹ Şişman, *Suskunluğun*..., s.267.

**Fotoğraf 27. Jakin-Boaz sembolü olan bir kabir-
Bülbuldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)**

**Fotoğraf 28. Jakin-Boaz sembolü olan bir
kabir- Bülbuldere Mezarlığı (Fotoğraf
Yılmaz Altunsoy)**

Sabetayistler için Süleyman Mabedinin bir başka simgesel önemi daha bulunmaktadır. Bilindiği üzere bu mabet tarihte iki defa yerle bir edilmiştir. Bunlardan ilki MÖ 586 senesinde Babillilerce, diğeri ise 70 senesinde Romalılarca yapılan yıkımlardır. Her iki yıkım gününün de Ab ayının 9. gününe tesadüf ettiğine inanılmaktadır. Ab ayının 9. günü¹⁸⁰ aynı zamanda Sabetay Sevi'nin dünyaya geldiği gündür¹⁸¹. Sevi'nin doğum tarihinin, Süleyman Mabedinin iki yıkılış günü ile aynı olduğunu, Sabetay Sevi hakkında en tafsilatlı biyografi eserini kaleme almış olan Gershom Scholem de kabul etmektedir¹⁸². Bu durum Sabetayistlerce, Sevi'nin Mesih olduğunun bir delili olarak addedilmektedir. Süleyman Mabedinin yeniden inşa edilmesi inanç ve isteği, diğer Yahudi sektlerinde olduğundan daha fazla bu zümrede bulunmaktadır.

Türkiye dışında yaşayıp vefat eden Yahudilerin mezarlıklarında da aynı sembolleri görmek mümkündür.

¹⁸⁰ Yahudi takvimine göre 1 Ağustos'a denk gelmektedir.

¹⁸¹ Freely, a.g.e., s. 23.

¹⁸² Gershom Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 102.

Fotoğraf 29. Jakin-Boaz Sembolü Olan Bir Kabir-
New York- Brooklyn Yahudi Mezarlığı

Fotoğraf 30. Jakin-Boaz Sembolü Olan Bir Kabir-
İsrail Yahudi Mezarlığı¹⁸³

1.3.8. Üç Sütun Sembolü

Bülbüldere Mezarlığında sıkça rastlanan bir başka gizemli sembol ise üç sütunlu, yüksek kabir üstü yapılarıdır. Bu yapıların İslâm ile bir ilgisi bulunmadığı gibi, masonluk sembollerinden olduğu bilinmektedir. İlhami Soysal masonlukta üç sütunun ne manâya geldiğini şu şekilde izah etmektedir: “*Bir locada, temel olarak ve kesinlikle, akıl, kuvvet ve güzelliği temsil etmek üzere üç sütun vardır. Yapının kendisinde bu sütunlar yoksa bile, sonradan locaya bu sütunlar eklenir. Bu sütunların anlamı da, ‘bütün büyük ve önemli işlerde izlenecek yolu bulmak için akıl, onu destekleyecek güç ve geliştirmek için de güzellik gerekli’ biçiminde açıklanır*”¹⁸⁴.

Masonluktaki bu üç sütun sembolünün, mabedin girişinde sağda ve solda duran iki sütun sembolü (Jakin-Boaz) ile karıştırılmaması gerekmektedir. Bu üç sütunun adları Kabala’nın¹⁸⁵ üç Sefirotunun¹⁸⁶ adı ile

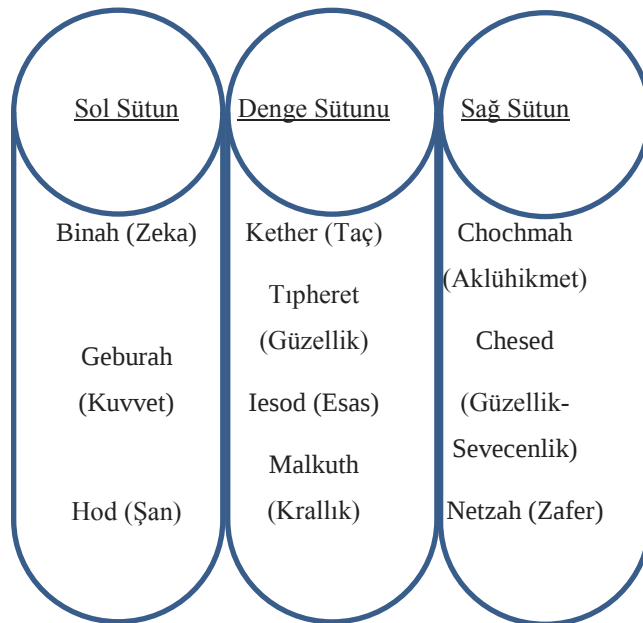
¹⁸³ Fotoğraflar <https://odatv.com/bulbulderesi-ve-suleyman-mabedi-1303101200.html> adresinden alınmıştır. (SET. 31.12.2019).

¹⁸⁴ Soysal, a.g.e., s. 92.

¹⁸⁵ Kabala (KBLH, koph-beth-lamed-he) İbrani geleneğinde, çok geniş bir aralıkta ifşa edilen ve gizli bir biçimde nesilden nesile aktarılan mistik düşünceye ve pratiğe ait standart bir terim haline gelmiştir. Bu terimin yaygın kullanımı ise yaklaşık 800 yıl kadar geriye gitmektedir. Bu tarihten önce Judaizm’in

aynıdır. Bunlar, Chochmah, Geburah ve Chesed'dir.¹⁸⁷ Bu üç sütuna mason locasının üç görevlisi tekabül etmektedir. Aklühikmet, Kuvvet ve Güzellik bu üç sütuna uymaktadır.¹⁸⁸

Bir başka anlatım şekliyle, Sefirot ya da Hayat Ağacı şekle aktarıldığında on Sefirot üç sütunda gruplanmaktadır. Sağ sütun merhameti, sol sütun yargıyı ve orta sütun ise dengeyi sembolize etmektedir. Denge Kabalistik felsefede anahtar bir kavramdır.¹⁸⁹ İşte masonlukta görülen bu üç sütun sembolünün bir kaynağı da budur.

Şekil 3. On Sefirot'un Üç Sütun Altında Gruplanmış Olarak Gösterimi

Bülbüldere Sabetayist Mezarlığında, çok sayıda üç sütunlu kabristan görmek mümkündür.

mistik öğretileri başka isimlerle anılıyordu. Ahmet Akıncı, *Kabala*, Dharma Yayınları, İstanbul, Nisan 2005, s. 14.

¹⁸⁶ Sefirot (Hayat Ağacı), XIII. asırda yazılan ve Kabbala'nın en önemli kitabı haline gelen Sefer Ha Zohar'da geçen bir tür şema olup, bu şemanın Tanrı'nın yansıması olduğuna inanılmaktadır. <https://tr-m.wikipedia.org> (SET. 31.12.2019)

¹⁸⁷ Sefirot'un diğer unsurları ise, Kether (Taç), Binah (Zekâ), Tıphereth (Güzellik), Hod (Şan), Iesod (Esas), Netzah (Zafer), Malkuth (Krallık) şeklindedir. Koray, a.g.e., s. 62.

¹⁸⁸ Koray, a.g.e., s. 61.

¹⁸⁹ Akıncı, a.g.e., s. 54.

**Fotoğraf 31. Üç Sütun Sembollü Mezar-
Bülbüldere Mezarlığı**
(Fotoğraf <https://odatv.com/bulbulderesi-ve-suleyman-mabedi-1303101200.html>)

**Fotoğraf 32 Üç Sütun Sembollü Mezar-
New Hill Mason Üstatları Mezarlığı-
Chicago- ABD¹⁹⁰**
(Fotoğraf <https://odatv.com/bulbulderesi-ve-suleyman-mabedi-1303101200.html>)

1.3.9. Obelisk Sembolü

Obeliskler, eski Mısır mimarisinde kullanılmış olan, tepesi piramit şeklindeki dikine uzun abidevi taşlardır. Başka bir ifadeyle obeliskler, dört köşeli bir kaide üzerinde incelererek yükselen ve en yüksek noktasında piramit biçimini alan tek parça düzgün taşlara verilen isimdir. Obeliskler dairevi ya da dörtkenarlı olabilmektedirler. Dikilitaşlar genelde çift olarak yapılmış ve tapınakların girişlerine dikilmişlerdir. Dikilitaşlar eski Mısır'da güneş tanrısı Ra'yı temsil etmekteydi. Bu taşlar, kralın Tanrı'ya yaklaşma isteğinin ve hâkimiyeti altında bulundurduğu topraklardaki gücünün sonsuzluğunu sembolize etmektedir. Zira bu taşın hem doğu ve hem de batı tarafı her zaman güneşe temas etmekteydi.

¹⁹⁰ Fotoğraf <https://odatv.com/bulbulderesi-mezarliginin-gizli-kalmis-sirlari-0703101200.html> sitesinden alınmıştır. (SET. 30.12.2019).

Dünyanın birçok bölgesinde bu dikey kuleyi andıran taşlara rastlamak mümkündür. Bu taşlardan dünyaca meşhur olanlarından ikisi de İstanbul Sultanahmet Meydanı yakınındaki dikilitaşlar olup, en önemlisi MÖ 1500’lerde eski Mısır firavunlarından Kral Tutmetis III adına yaptırılan ve Karnak Tapınağının önüne dikilen taştır. Bu taşın Mısır’dan getirilmesi Roma Kralı Julianus Apostat asrına (361-363) müsadiftir. Taş bugünkü yerine imparator Theodosius’un emriyle İstanbul Valisi Proklus tarafından dikilmiştir (390). Bugünkü yüksekliği 18,74 m. dir. İkinci dikilitaş (obelisk) ise VII. Konstantinos Porphyrogennetos'a ait olandır ve Sultanahmet meydanında, ilk dikilitaş ile bugünkü İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi binası arasında yer alır (bu taş Colossuni sütunu veya örme sütun da denir). Dikdörtgen ve kare şeklinde yontma taşlardan örülerek inşa edilmiştir (994). Yüksekliği 20,68 m'dir ve 1,60 m yüksekliğinde mermer bir taban üzerinde oturur¹⁹¹.

Eski Mısır’da sıkça görülen obelisklerin Yahudi ya da mason sembolleri arasında yer aldığını tam olarak söyleyemesek de, bu dikilitaşların, Hiram Usta tarafından inşa edilen Süleyman Mabedindeki Jakin-Boaz sütunlarından ilham alınarak yapılmış oldukları iddia edilmektedir¹⁹². Weisse, Asur obelisklerinin masonik sembollerden olduğunu ifade etmektedir¹⁹³. ABD’nin kurucu başkanı olan George Washington meşhur masonlar arasında yer almaktadır ve cenazesi de masonik ritüellere uygun olarak defnedilmiştir. Ayrıca 1884’te Amerika’nın kalbi olan Washington’a dikilen ve 169 metre uzunlukla dünyanın en yüksek obeliski unvanına malik olan anıtın temel taşı da masonlarca temin edilmiştir¹⁹⁴.

¹⁹¹ “Dikilitaş”, *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi (Dam-Dün)*, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul, Ekim 1992, c. V., ss. 317-318.

¹⁹² John A. Weisse, *The Obelisk and Free Masonry*, New York, 1880, s. 7.

¹⁹³ Weisse, a.g.e., s. 143.

¹⁹⁴ http://freemasonrywatch.org/obelisks_freemasonry.html (SET. 01.01.2020).

Fotoğraf 33. Obelisk Anıtı- Washington DC

(Fotoğraf <https://odatv.com/bulbulderesi-ve-suleyman-mabedi-1303101200.html>)

Bülbüldere Mezarlığında obelisk türü mezar taşlarına sıkça rastlanmaktadır.

Fotoğraf 34. Obelisk Mezar Taşları- Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Fotoğraf 35. Obelisk Mezar Taşları-Salem Yahudi Mezarlığı-New York/Brooklyn¹⁹⁵

1.3.10. Galaksi (Satürn) Sembolü

Bülbüldere Mezarlığındaki Dönme mezar taşları içerisindeki bir mezar taşı son derece ezoterik ve gizemlidir. 1970'lerden kalma Zeybek ve Cercis ailelerine ait olan bu mezar taşında, yıldızlar ve gezegenler tasvir edilmiştir. Bahse konu mezar taşındaki on gezegenden bir tanesi kahve renklidir. Buradaki gezegen ve yıldızlar belli bir akışı ya da düzeni göstermemektedir ancak bunların sembolik bir değere haiz olduğu şüphesizdir.

Mezar taşındaki gezegenlerden birisi Satürn'dür. Satürn ise İbranice Sabetay demektir. Wolfson isimli yazara göre, hem Kabalistik ve hem de genel astrolojik fikirlerin etkisi, hem melankoliyi ve hem de dehayı simgeleyen Satürn/Sabetay gezegeni ismi çevresinde dönmektedir. Sabetayist kozmolojide Satürn merkezi bir konumdadır¹⁹⁶. Bülbüldere'deki bir Sabetayist mezar taşı Süleyman Zeybek ile işaretlenmiş ve 1881 tarihi etiketlenmiştir. Kösemen'e göre Süleyman Zeybek, Baruhya Russo¹⁹⁷ yani

¹⁹⁵Fotoğraf <https://odatv.com/bulbulderesi-mezarliginin-gizli-kalmis-sirlari-0703101200.html> sitesinden alınmıştır (SET. 01.01.2020).

¹⁹⁶ Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 166-167.

¹⁹⁷ Baruhya Russo yani Osman Baba, Sabetay Sevi öldükten sonra ruhunun kendisine geçtiğine inanılan bir Sabetayist liderdir. Karakaşi kolunun kurucusudur.

Osman Baba olarak sembolleştirilmiştir ve onun torunudur. Süleyman Zeybek'ten neşet eden diğer isimler, belli bir Karakaşi zümreyi göstermektedir. Gezegen sayısının on olması ile de yukarıda kısmen bahsetmiş olduğumuz on Sefirotun ilgisi bulunmaktadır. Sonuçta buradaki isimler hayat ağacının dallarından ibarettir. Sefirot da hayat ağacı demektir.

Kösemen'e göre kahverengi olan gezegen ise -zaten büyük olması ile de anlaşılmaktadır ki-Jüpiter'dir. Jüpiter bu mezar taşında Abdullah Cercis ile etiketlenmiş olup, bu gezegen muhtemelen İbranice adı Tzedek olan Jüpiter, eski vasiyette efsanevi bir doğruluk kralı ve yüksek papaz olan Melchizedek ile ilgilidir. Bu nedenle Abdullah Cercis, Karakaşiler arasında önemli bir dini şahsiyet olmalıdır ve bu mezar taşı diğer Karakaşi önemli isimler hakkında bize bilgi vermektedir.¹⁹⁸

Fotoğraf 36. Sabetay Sevi ile Müridlerini Simgeleyen Satürn ve Diğer Yıldızlar Mezar Taşı- Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

1.3.11. Mermer Kapaklı Mezarlar

Dönme Mezarlıklarının çoğunda mezarlar mermerle kaplanmıştır. İslam mezarlıklarında kabirlerin üstü mermerle ya da başka bir malzeme ile kaplanmamakta, toprak ile örtülmekle kifayet edilmektedir.

¹⁹⁸ Kösemen, a.g.e., s. 47.

Fotoğraf 37. Mermer ile kaplı mezar-Bülbüldere (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

1.3.12. Ahid Sandığı Sembolü

Ahit Sandığı, Eski Ahid’te ismi geçen ve İbranice’de Aron Ha Kadeş denilen, başka birçok kaynakta Şehadet Sandığı ya da Tanrı Sandığı olarak tesmiye edilen bir sandıktır. Allah ile İsrailoğulları arasında akdedilen bir anlaşmanın ve on emirin yazılı olduğu levhaların saklı olduğu¹⁹⁹, akasya ağacından mamul sandığın şekli ve ölçüleri Tanrı tarafından bildirilmiştir. Bahse konu sandığın uzunluğu 2,5 ve eni ile yüksekliği ise 1,5’er arşındır.

İçi ve dışı altınla kaplanacak olan sandığın kapağının her iki tarafına iki melek tasviri işlenecektir²⁰⁰.

Kur’an’da da Ahid Sandığından “tabut” şeklinde bahsedilmekte, bu sandıkta Harun ve Musa Peygamberlerin ailelerinin bazı kalıntılarının olduğu ve melekler tarafından taşındığı bildirilmektedir²⁰¹.

Bugün Yahudiler, Tevrat tomarlarının muhafaza edildiği dolaba Ahid Sandığı demektedir ve Tevrat’a gösterdikleri saygıyı buna da göstermektedirler²⁰². Ahid Sandığının nerede olduğu bilinmemektedir.

¹⁹⁹ Tevrat, Mısır’dan Çıkış, 25/16-21.

²⁰⁰ Tevrat, Mısır’dan Çıkış, 25/10-21.

²⁰¹ Kur’an-ı Kerim, Bakara Suresi, 248. Ayet.

²⁰² Abdurrahman Küçük, “Ahid Sandığı”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, c. I., s. 535.

Yahudi inancına göre Mesih gelecek ve kutsal Ahid Sandığı'nı bulacaktır, Şekinah'ı²⁰³ ortaya çıkaracaktır²⁰⁴.

Fotoğraf 38. Ahid Sandığı şeklinde kabirler-Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Bülbüldere Mezarlığında, Yahudilerce kutsal addedilen Ahid Sandığı'nı sembolize eden onlarca kabir bulunmaktadır. Sabetayist zümre, Mesih'e olan özlem ve sevgilerini, mezarlıklarını Ahid Sandığı şeklinde yaparak dile getirmektedirler.

Aynı şekilde başka memleketlerde yaşayan Yahudilere ait mezarlıklarda da, Bülbüldere'ye benzer şekilde Ahid Sandığı formunda kabirler bulunmaktadır. Bu da göstermektedir ki, Sabetayist zümre aslında esas dinlerinden hiç kopmamış ve kabir motif ve şekillerinde de kendi dindaşları ile aynı tarzda buluşmuştur. Aşağıdaki fotoğraf ile Fotoğraf 38'deki fotoğraflar mukayese edildiğinde bu durum açıkça görülmektedir.

²⁰³ Tanrı'nın ilahi varlığının mesken yeri manâsındadır.

²⁰⁴ Almaz, *Shekhina...*, s. 30.

Fotoğraf 39. New Orleans Yahudi Mezarlığı–ABD

(Fotoğraf <https://odatv.com/bulbulderesi-ve-suleyman-mabedi-1303101200.html>)

1.3.13. Kelebek Sembolü

Bülbüldere Mezarlığında en fazla rastlanılan figürlerin başında “kelebek” sembolü gelmektedir. Çok sayıda mezarda tesadüf edilen bu sembol, daha çok devlette görev almış bürokratlar ile doktorların kabirlerinde bulunmaktadır. Bu sembol, Dönmelere has bir sembol olarak algılanmaktadır. Kösemen’e göre, kelebek motifi metamorfoza, başkalaşıma, evrime, yeniden doğuşa ya da Kabala’da yaygın olan bir başka inanca işaret olabilir.²⁰⁵

Gerçekten de kelebekler, tırtıldan metamorfozunun daha güzel ve güçlü bir şeye yani kelebeğe dönüşmesiyle, dönüşümün de simgesidirler. Buradaki dönüşümün keskin ve çarpıcı olması, Yahudilikten İslam’a olan dönüşüme ve Dönmelere ilham kaynağı olmasını ya da mezarlıklarında sembol olarak kullanılmasını sağlamış olabilir. Ya da kelebeğin, tırtıldan kelebeğe dönüşmesi yani bir bedenden başka bir bedene tenasüh etmiş olması ile Kabalistlerde ve tabiki de bu arada Sabetayistlerde ortak inanç olan ruhun başka bir bedende yaşamaya devam etmesi yani reenkarnasyon (tenasüh) arasında bir bağ kurmak suretiyle bu canlıyı sembol haline getirmiş

²⁰⁵ Kösemen, a.g.e., s. 38.

olabilirler. Zira Sabetayist inanca göre Sabetay Sevi ölmemiştir ve tıpkı kelebekler gibi başka bir bedende, başka bir şekil altında yaşamaya devam etmiştir²⁰⁶. Kabalistlerde ortak olan tenasüh inancı, Hz. Âdem'den bu yana son Mesih'e kadar, Mesih'in değişik şekillerde görünmüş olduğunu düşünmeye imkân vermektedir. Scholem'e göre, XIX. asırda Dönmeler, Hz. Âdem'den beri Mesih'in ruhundan 18 tenasüh olduğunu hesaplamışlardır²⁰⁷. Dönmelerin Graetz tarafından neşredilen 18 Emirnamesinin ilki "*Tanrı birdir ve Sabetay onun peygamberidir. Âdem, İbrahim, Yakup, Musa ve Ester ile diğerleri, Sabetay'ın ruhunun sadece parçalarıdır. Böylece Maaminim, Sabetay'ın, Âdem, İbrahim gibi isimler altında 18 kez bu dünyaya geldiğine inanır...*"²⁰⁸ şeklinde devam etmektedir. Bu emirden açıkça Sabetaycılarının reenkarnasyona/metamorfoza iman ettikleri anlaşılmaktadır.

Karakaşi zümrede zirveyi bulan bu reenkarnasyon inancına göre, Sabetay Sevi'nin ölümünden sonra doğmuş olan Baruhya Russo yani Osman Baba, Tanrının enkarnasyonudur. 1716 senesinde bu zümre için, bu mistik inanç genel kabul görmüştür²⁰⁹. Bülbüldere Mezarlığının daha ziyade Karakaşi grubuna ait olduğu düşünüldüğünde, kelebek sembolü daha da önem arz etmektedir.

Kelebeklerin bir diğer özelliği ise polimorfik olmasıdır. Yani avcılardan ya da diğer düşmanlarından kaçmak için renk değiştirip, kamufle olmalarıdır. Kelebeğin bu hususiyeti, Dönme zümresinin kamufle olma anlayışı ile de örtüşmektedir. Kelebek figürleri aynı zamanda hayatın faniliğini ve ruhların göçünü de temsil etmektedir²¹⁰.

Sarı Kelebek, İkinci Cihan Harbi yıllarında Hitler Almanya'sında soykırıma maruz kalan ya da toplama kamplarında çile çeken Yahudiler için bir nevi hürriyetin sembolü olarak görülmüştür. Toplama kamplarındaki

²⁰⁶ Eyüp Şahin, *İlk Defa Yayınlanan Belgelerle Hasan Tahsin Gerçeği*, Ketebe Yayınları, İstanbul, Kasım 2019, s. 18.

²⁰⁷ Gershom Scholem, "Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönmeleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXX, S. 1, Ankara, 1988, s. 222.

²⁰⁸ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 221.

²⁰⁹ Scholem, "Gizli Yahudi...", s. 229.

²¹⁰ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 267.

Yahudiler kelebeği sanatlarında ve edebi metinlerinde bol miktarda kullanmışlar ve kelebekli şiirler yazmışlardır.²¹¹ Bu şiirlerden bir tanesi ve belki de en meşhur olanı Pavel Fridman'a ait olanıdır:

*KELEBEK*²¹²

Sonuncuydu

En sonuncuydu

Öyle parlaktı ışıltılıydı göz kamaştıracak kadar sarıydı ki

Belki de güneşin gözyaşlarıydı şarkı söyleyen

Beyaz bir tasa karşı

O kadar o kadar sarıydı

Yükseldi yukarıya hafifçe

Biliyorum gitti o çünkü

Bir elveda öpücüğü vermek istedi dünyaya

Yedi haftadır burada yaşıyorum

Kapatılmış olarak bu kampa

Ama burada buldum soydaşlarımı

Karahindibalar çağırıyor beni

Ve bahçedeki beyaz kestane Mumlar...

Ne ki başka bir kelebek görmedim asla

O kelebek sonuncuydu...

Yaşamazlar kelekler burada toplama kampında...

Pavel Fridman

²¹¹<https://www.creativejewishmom.com/2017/04/why-is-the-butterfly-a-symbol-of-the-holocaust.html#tpe-action-resize-385> (SET, 20.01.2020)

²¹²http://www.turkyahudileri.com/images/haberler_duyurular/linkler/kelebek_siir.pdf (SET.20.01.2020)

Fotoğraf 40. Kelebek motifli mezarlar-Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf M.C. Kösemen)

Fotoğraf 41. Kelebek motifli bir Yakubi Mezarı-Feriköy Mezarlığı (Fotoğraf M.C. Kösemen)

1.3.14. Işık Sembolü

Bülbüldere Mezarlığında görülen bir diğer sembol ise ışık sembolüdür. Kabala'ya göre, yazılı ve sözlü Tevrat birdir. Çünkü ikisi de vahiyden doğmuştur. Tanrı'nın her bir sözü yetmiş sese bölünmüş ve bu yetmiş sesin her birisi de yetmiş ışık halinde gözükmuştür. Böylece İsrailoğulları vahiy sesini hem işitmiş ve hem de görmüşlerdir²¹³. Görme fiili ışık sayesinde olmuştur. Yine Kabala'ya göre Tanrısal insan saf ışıktan oluşmuştur²¹⁴. Bu yüzden mistik Yahudilikte ve Kabala'da ışık önemli bir semboldür. Hatta kimilerine göre ışık Kabala öğretisinin ana sembolüdür.

Diğer taraftan Sabetaycılarının önemli dualarından birisinde Sabetay Sevi, Nehoray olarak tasvir edilmiştir. Nehoray ise Aramice'de ışık demektir.

“Gel, gel, gel, gel, gel, Sabetay Sevi

Gel, gel, gel, gel, gel, sen Nehoray'sın

Sonra, sonra, sonra geç kalma

Ruhum gel, ruhum gel, kalmadı magimino”

Judah Levi Tovah (Derviş Efendi)²¹⁵.

Bülbüldere Mezarlığı ile başka memleketlerdeki Yahudi Mezarlıklarındaki ışık sembollü kabirlerin fotoğraflarını aşağıda görebilirsiniz. Böylesine önemli bir sembol olan ışık, Bülbüldere'de çokça kullanılmış olmakla, diğer Yahudi kabristanlarına benzemektedir.

²¹³ Perle Epstein, *Kabala Musevi Mistiklerin Yolu*, Dharma Yayınları, İstanbul, Kasım 2000, s. 66.

²¹⁴ Akıncı, a.g.e., ss. 76-77.

²¹⁵ Almaz, *Shekhina...*, s. 119.

Fotoğraf 42. Işık sembolü kabir- Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Fotoğraf 43. Işık sembolü kabir- Mikalov Yahudi Mezarlığı – Prag /Çekya²¹⁶
(Fotoğraf <https://odatv.com/bulbulderesi-ve-suleyman-mabedi-1303101200.html>)

1.3.15. Perde Sembolü

Bülbüldere Mezarlığında sık rastlanan mezar taşlarından birisi de üzerine perde örtülmüş olanlardır. Perde, Tevrat'ta sıkça geçen ve Kabala inancında yeri olan bir semboldür. Tevrat'ta birçok ayette perdeden bahsedilmekte ve Tanrının evine yapılacak olan perde tarif edilmektedir. Mısır'dan Çıkış, 26. bölümde geçen ayetlerin bir kısmı şu şekildedir:

- 1. Tanrı'nın evini on **perdeden** yap. **Perdeler** lacivert, mor, kırmızı iplikle özenle dokunmuş ince ketenden olsun, üzeri Keruvlar'la²¹⁷ ustaca süslensin.
- 2. Her **perdenin** boyu yirmi sekiz, eni dört arşın olmalı. Bütün **perdeler** aynı ölçüde olacak.
- 3. **Perdeler** beşer beşer birbirine eklenerek iki takım **perde** yapılacak.
- 5. Birinci takımın ilk **perdesiyle** ikinci takımın son **perdesine** ellişer ilmek aç. İlmekler birbirine karşı olmalı.

²¹⁶ Fotoğraf <https://odatv.com/bulbulderesi-mezarliginin-gizli-kalmis-sirlari-0703101200.html> sitesinden alınmıştır (SET. 01.01.2020).

²¹⁷ Keruvlar, Yahudi inancına göre Tanrı'ya tapınma ve övgüyle meşgul melekse varlıklardır.

- 6. Elli altın kopça yap, **perdeleri** kopçalayarak çadırı birleştir. Böylece konut tek parça haline gelecek.
- 7. Konutun üstünü kaplayacak çadır için keçi kılından on bir **perde** yap.
- 8. Her **perdenin** boyu otuz, eni dört arşın olacak. On bir **perde** de aynı ölçüde olmalı.
- 9. Beş **perde** birbirine, altı **perde** birbirine birleştirilecek. Altıncı **perdeyi** çadırın önünde katla.
- 10. Her iki **perde** takımının kenarlarına ellişer ilmek aç.
- 12. Çadırın **perdelerinden** artan yarım perde konutun arkasından sarkacak.
- 13. **Perdelerin** uzun kenarlarından artan kumaş çadırın yanlarından birer arşın sarkarak konutu örtecek.
- 31. Lacivert, mor, kırmızı iplikle özenle dokunmuş ince ketenden bir **perde** yap; üzerini Keruvlar'la ustaca süsle.
- 33. **Perdeyi** kopçaların altına asıp Levha Sandığı'nı perdenin arkasına koy. Perde Kutsal Yer'le En Kutsal Yer'i birbirinden ayıracak.
- 35. Masayı **perdenin** öbür tarafına, konutun kuzeye bakan yanına yerleştir; şamdanı masanın karşısına, konutun güney tarafına koy.
- 36. Çadırın giriş bölümüne lacivert, mor, kırmızı iplikle özenle dokunmuş ince ketenden nakışlı bir **perde** yap.
- 37. **Perdeyi** asmak için akasya ağacından beş direk yap, altınla kapla. Çengelleri de altın olacak. Direkler için tunçtan beş taban dök.

Örtü ile ilgili olarak Tanrı'nın Musa'ya emrettiği ilk ayet şöyle demektedir: "Bir **perde** için elli düğüm yapacaksın... ve onun karşısında yer alan perde için de elli düğüm yapacaksın!.." ²¹⁸. İbranice İncil'e göre cemaat çadırı olarak da bilinen Tabernacle (İbranice Miskhan) yani ikamet yerinin

²¹⁸ Akıncı, a.g.e., s. 16.

nasıl yapılacağı bu ayetlerle tarif edilmiştir. Buradaki tarifte en fazla dikkat çeken obje perdedir.

Bülbüldere Mezarlığında, diğer İstanbul mezarlıklarında hiç rastlanmayan türden, üstü perde ya da perdeye benzer örtü ile örtülmüş mezar taşları dikkat çekmektedir. Bu mezar taşları üzerindeki örtünün Tevrat ve Kabala menşeli olduğu düşünülmektedir.

Fotoğraf 44. Üzeri düğümlü perde ile örtülmüş mezar taşı- Bülbüldere Mezarlığı

Fotoğraf 45. Üzeri düğümlü perde ile örtülmüş mezar taşı- Bülbüldere Mezarlığı

Fotoğraf 46. Üzeri perde ile örtülmüş obelisk tarzı mezar taşı- Bülbüldere Mezarlığı

Fotoğraf 44 ve 45’de görülen perdelerin düğümlü olması, tam da Tevrat’ın yukarıda zikredilen ayetlerindeki perde şekliyle uyum halindedir. Fotoğraf 47’de ise Amerika’daki bir Yahudi mezarlığında kullanılan düğümlü perdeli mezar taşı görülmektedir.

Fotoğraf 47. Beth Abraham Yahudi Mezarlığı Brooklyn- New York²¹⁹.

1.3.16. Vazo Sembolü

Bülbüldere Mezarlığında çokça müşahede ettiğimiz sembollerden birisi de vazodur. Birçok kabirde rastlanılan bu sembolün ne manaya geldiğini yine Kabala’da bulmaktayız.

Kabala’ya göre, daha doğrusu Kabalistik sisteme Mesih inancını sokan İzak Luria Aşkenazi Kabalasına göre, Tanrı gönderilen bir ışık ve onun yansımından ibarettir. Gönderilen bu ışık kütlesi kaynağına geri dönmüşse de, 268 adet ışık ilk kaynağına dönememiş ve maddeye yapışıp kalmıştır. Tanrısal enerjinin tekrar kaynağına dönmesi için bir tamir/restorasyon vetiresi yaşanacaktır. Buna Kabala literatüründe “*tikkun felsefesi*” denilmektedir²²⁰.

Başka bir ifadeyle Tanrının varlığından habersiz, maddi âlemde sıkışıp kalmış olan Tanrısal ışık parçalarının serbest kalması ve geriye, ait olduğu âleme dönmesi halinde ilk mükemmellik sağlanmış olacaktır²²¹. Yani dünyanın kurtuluşu, bu ışıkların yapışıp kaldığı maddi yapının parçalanmasına bağlıdır. İzak Luria²²² inancına göre, Mesih’in geliş zamanı Tikkun’un gerçekleşmesiyle olacaktır. Buna göre, Tikkun gerçekleşecek,

²¹⁹ Fotoğraf <https://odatv.com/bulbulderesi-mezarliginin-gizli-kalmis-sirlari-0703101200.html> sitesinden alınmıştır (SET. 01.01.2020).

²²⁰ Zorlu, a.g.e.,s. 103.

²²¹ Akıncı, a.g.e., ss. 345-346.

²²² Rabbi İzak Luria Aşkenazi (1534-1572), Kabala’nın önemli bir kolu olan Tikkun felsefesinin kurucusu olan Yahudi din âlimidir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Isaac_Luria, (SET. 11 Ağustos 2020)

Mesih yeniden dünyaya gelecek ve dünyayı kurtaracaktır²²³. Tikkun vetiresi başladıktan sonra, kırık parçalarda hapsolan ışık huzmeleri kurtulduğunda, ilahi ışığın sürgünü de sona erecek ve hem evren ve hem de insanlık kurtulmuş olacaktır²²⁴.

Sabetay Sevi, Luria'nın bu doktrinine uygun olarak 1648 senesinde kendisinde Mesihlik alametlerini görmüş ve Tanrı'nın kutsal ruhunun kendi bedenine girdiğini iddia ederek, Tanrı'nın, söylenmesi yasak olan adını telaffuz etmiş ve Tikkun'un gerektirdiği her türlü gizemli davranışı sergilemiştir²²⁵. Luria felsefesine göre, dünyada sıkışıp kalmış olan bu ışık huzmesi *vazolara* dolmuştur ve ışığın şiddetine dayanamayan son altı vazanın kırılması ile Tikkun gerçekleşecektir²²⁶.

Sabetay Sevi'nin Mesihliğini ilk ilan ettiği ve Sinagoga giderek Tanrı'nın yasak olan ismini telaffuz ettiği hengâmda, onun arkasından giden kalabalığın elindeki vazolar, bu Tikkun inancının bir gereği olsa gerektir. Gerçekten de Sabetay Sevi'nin bu ilk Mesihi yürüyüşünde arkasından gidenlerin ellerinde içi çiçekli vazolar bulunuyordu²²⁷.

Diğer yandan Sabetay Sevi'nin 1676 senesinde Ülgün'de ölmesinden sonra, son eşi olan Jochebed (Ayşe),²²⁸ kardeşi Yakup Kerido'yu, Sabetay Sevi'nin ruhunun içinde yer aldığı mistik bir vazo olarak tanımlamıştır²²⁹.

Tikkun, ışık, vazo, Mesih ve kurtuluş imgeleri arasında önemli bir yeri olan vazo sembolünün, Sabetayist zümre tarafından benimsenip, kabristanlarında bu sembole fazlaca yer verdikleri düşünülmektedir. Aşağıdaki fotoğraflarda, bazen baş ve bazen de ayak şahide kısımlarında

²²³ Zorlu, a.g.e., s. 77.

²²⁴ Freely, a.g.e., s. 34.

²²⁵ Freely, a.g.e., s. 38.

²²⁶ Sadık Acar, *İbn Arabî'de Miraç Fenomeni*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016, s. 46.

²²⁷ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 349, Freely, a.g.e., s. 114., Kastein, a.g.e., ss. 142-148.

²²⁸ Jochebed'in döndükten sonraki ismi konusunda da ihtilaf bulunmaktadır. Scholem'e göre Jochebed'in yeni ismi "Asya"dır. Scholem, "Gizli Yahudi...", s. 225. Galanti'ye göre ise Ayiche'dir. Galante, *Sabetay Sevi...*, s. 82.

²²⁹ Şahin, a.g.e., s. 19., Scholem, "Gizli Yahudi...", s. 225., Neslihan Ünal-Gülsüm Tütüncü, "İstanbul ve Selanik Yahudi Cemaatlerinin Gelişim Dinamiklerinin Karşılaştırmalı Analizi", *Osmanlı Dönemi Balkanlarda Kültürel ve Sosyal Hayat*, Ankara, 2018, s. 316.

mermer vazoların bulunması ile bu mistik anlayış arasında bir bağ olduğu kanaatine varılmaktadır.

Fotoğraf 48. Vazo Sembollü Bir Mezar- Bülbuldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Fotoğraf 49. Vazo Sembollü Bir Mezar- Bülbuldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Fotoğraf 50. Vazo Sembollü Bir Mezar- Bülbuldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

1.4. Bülbuldere Mezarlığında Medfun/Sabetayist Bazı Önemli Şahsiyetler

1.4.1. Şemsi Efendi (Simon Zwi)

Bülbuldere Mezarlığında göze çarpan bir diğer husus ise Türk eğitim camiasında ismi duyulmuş olan birçok Sabetayist'in burada yatıyor olmasıdır. Şüphesiz burada medfun olan eğitimcilerin başında Mustafa Kemal Paşa'nın ilkokul öğretmeni olan ve Kapancılar koluna mensup²³⁰ bulunan meşhur Sabetayist²³¹ Şemsi Efendi (Simon Zwi- 1852-1917) önemli bir yere sahiptir.

²³⁰ Zorlu, a.g.e.,s. 18.

²³¹ İlber Ortaylı, Şemsi Efendi Okulu ve o okulun başmuallimi Şemsi Efendi'nin Sabetayist mezhepten olduğunu doğrulamakta ve o dönemde hiç kimsenin, ilkokul çağındaki bir çocuğunu, kendi cemaati dışında bir ocağa (okula) koyamayacağından bahsetmektedir. Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 27.

Şemsi Efendi'nin doğum tarihi konusunda tam bir mutabakat yoktur. 1851 ya da 1852 senesinde Selanik'in doğu mahallelerinden olan Koca Kasım Paşa Mahallesi'nde, ikisi de Sabetaycı olan²³² Rabia Hanım ile Abdi Efendi çiftinin oğlu olarak dünyaya geldiği bilinmektedir. Şemsi Efendi'nin Babası Abdi Efendi tuhafiyecilikle geçimini sağlayan, orta halli bir Selaniklidir²³³.

Şemsi Efendi, ilköğreniminin ardından gittiği, Selanik Rüştîyesinden 1867 senesinde mezun olmuştur²³⁴. Arapça, Farsça ve Fransızca'ya vâkıf olan Şemsi Efendi, ailesinin geçimine katkıda bulunmak maksadıyla, 1869-1871 tarihleri arasında Aynaroz'da²³⁵ gümrük kâtipliği yapmıştır. Daha sonra eğitim hayatına giren Şemsi Efendi, 1871 senesinden itibaren, Selanik'te açılan bir ecnebi okulunda²³⁶ öğretmen olarak çalışmaya başlamıştır²³⁷.

Şemsi Efendi, Selanik Maarif Müdürü Radoviçli Mustafa Bey'in yardım ve desteği ile 1872 senesinde, Selanik Çarşamba Dergâhı isimli bir tekkenin karşısında kendisine ait ilk mektebini açmıştır. Bu mektebin adı “*Şemsi Efendi Mektebi*” dir. Bu okulda, 280 öğrencili üç ilkokul sınıfı ve 260 öğrencili üç ortaokul sınıfı bulunmaktaydı. Okulun yeri bugün tam olarak bilinmemektedir²³⁸. Şemsi Efendi'nin açmış olduğu bu okul, açacağı diğer okullar gibi pek fazla uzun ömürlü olmamıştır. Daha sonra İsmail Hakkı Efendi isimli bir eğitimci ile beraber Selanik'te eski bir mescidi²³⁹, 1879

²³² Zorlu, a.g.e., s. 19.

²³³ Azmi Koçak, *Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi*, Düşler Sokağı Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2006, ss. 11-14.

²³⁴ Özcan Mert, “Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi (1852-1917)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1991, c. VII., S. 20., s. 332.

²³⁵ Selanik'in doğusunda bir yarımada şehridir. Osmanlı eserleri ile tanınmaktadır.

²³⁶ Bir Fransız Okulu olan Peres Lazaristes isimli okuldur. Yalçın, *Beyaz Müslümanların...*, s. 178.

²³⁷ Mert, a.g.m., ss. 332-333.

²³⁸ Hristos K. Hristodulu, *Mustafa Kemal ve Selanik Yaşamı*, (Çev. Burcu Yamansavaşçılar), Telos Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2008, s. 85.

²³⁹ Bu mescit, Selanik Sinan Paşa Mahallesi'ndedir ve mescitten okula dönüştürülmesi noktasında Mithat Paşa bizzat destek vermiştir. Yalçın, *Beyaz Müslümanların...*, s. 183. Kabalistik din eğitimi verdiği bilinen Şemsi Efendi'ye, bir mescidin tahsis edilmiş olması, Mithat Paşa'nın dededen Yahudi olduğuna dair Drumont'un iddialarını kuvvetlendirmektedir. Drumont, Mithat Paşa'nın Rusçuklu bir hahamın torunu olduğunu iddia etmektedir. İsmail Hami Danişmend de bu iddiadan bahsetmiştir. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1961, c. IV., s. 507. Mithat Paşa, Selanik Valiliği döneminde, memur olan Yakubilerin başlarını sifra vurdurarak tıraş olmaları adetine de son vermiştir. İbrahim Alaettin Gövsa, *Sabatay Sevi*, Milenyum Yayınları, İstanbul, Ekim 2000, s. 75.- Galante, *Sabatay Sevi...*, s. 81. – Baer, a.g.e., s. 206. Mithat Paşa, bu tasarrufu ile, Sabetayistlerin daha da kripto hale gelmelerine hizmet etmiştir.

senesinde okula çevirmişler ve müştereken bu özel okulu işletmeye başlamışlardır²⁴⁰. Ancak bu ortaklık da pek uzun sürmemiştir. Ortaklığın bozulmasının sebebi, Kapancıların finanse ettiği okula,²⁴¹ Şemsi Efendi tarafından Karakaşi ailelerin çocuklarının da alınmak istemesidir²⁴².

Şemsi Efendi'nin Selânik'te açmış olduğu ve finansmanını Sabetayistlerin Kapancı grubunun sağladığı Fevziye Mektepleri isimli okul²⁴³, devrinde gâvurluk öğrettiği gerekçesiyle²⁴⁴, Hafız Kerim²⁴⁵ isimli bir kişinin önderliğindeki Müslümanlar tarafından basılmış, Şemsi Efendi okulun penceresinden atlamak suretiyle kaçıp saklanarak kendisini zor kurtarmıştır²⁴⁶. Ancak başka bir sefer, ahali kendisini sokakta yakalamış ve darp edip, tehditkâr sözler söylemişlerdir²⁴⁷. Hristodulu, Şemsi Efendi'nin fanatik Müslümanların öfkesini topladığını, Müslümanların ne pahasına olursa olsun bu okulun kapanmasını istediklerini ve okula sık sık saldırılar düzenlediklerini yazmaktadır²⁴⁸. Hristodulu, Şemsi Efendi gibi Selanikli Sabetayist bir Dönme olan Galip Pasiner'in, 1938'de *Akşam* gazetesinde neşrettiği hatıralarından nakille, bu öfkenin sebebinin, Şemsi Efendi'nin başka dinlerin usulüne göre eğitim veriyor olmasına bağlamaktadır. Ancak Şemsi Efendi, bu "haşerelerin" tehdit ve baskılarına aldırış etmeden, canı pahasına eğitim faaliyetlerine devam etmiştir²⁴⁹. Pasiner, okulun eğitim sisteminin başka dinlere göre inşa edildiğini anlatmakta, ancak bu hususta detay vermemekte, okula yapılan baskının sebebini de "...Şemsi Efendi

²⁴⁰ Koçak, *Atatürk'ün İlk Öğretmeni...*, s. 35.

²⁴¹ Sabetayistlerin Kapancılar kolu, eğitim ve öğretime diğerlerinden daha fazla ehemmiyet vermişler ve bu maksatla Selânik'te Şemsi Efendi ve Terakki, İstanbul'da ise Fevziye ve Şişli Terakki okullarını açmışlardır. Abdurrahman Küçük, "Dönme", DİA, İstanbul, 1994, c. IX., s. 519.

²⁴² Yalçın, *Beyaz Müslümanların...*, s. 183.

²⁴³ Zorlu, a.g.e., s. 18.

²⁴⁴ Mert, a.g.m., s. 338.

²⁴⁵ Galip Pasiner makalesinde Hafız Kerim isimli genç hocaefendiden müspet sözlerle bahsetmekte ve onun münevver bir hoca olduğunu söylemektedir. Galip Pasiner'in tenkid ettiği mesele tedrisat usulünün ve sisteminin eskiliği meselesidir. Yoksa Hafız Kerim'in Okulu, ona göre şehrin en iyi iptidai okuludur. Galip Pasiner, "Meslek ve Vazife Aşığı Bir Maarifçi", *Akşam* gazetesi, 13 Kânunuevvel 1938, s. 9.

²⁴⁶ Baer, a.g.e., ss. 72-73.

²⁴⁷ Pasiner, a.g.m., s. 9.

²⁴⁸ Galip Pasiner makalesinde, Müslüman fanatikler veya benzeri bir tabir kullanmamakta, saldırıyı düzenleyenlerin, serseri takımından 40-50 kişilik haşereler olduğunu söylemektedir. Pasiner, a.g.m., s. 9.

²⁴⁹ Hristodulu, a.g.e., ss. 86-87.

çocuklara gâvur usulünde ders okutuyor, oyun oynatıyor ve jimnastik yaptırıyormuş...” demekle yetinmektedir²⁵⁰. Oysa Şemsi Efendi, öğrencilerine Sabetayistlerin kurallarını ve prensiplerini öğretmektedir²⁵¹. Bu hususta detaylı malumatı, Şemsi Efendi’nin altıncı nesilden torunu olduğunu iddia eden Ilgaz Zorlu vermektedir. Ona göre, Şemsi Efendi, devrinin en büyük Sabetayist Kabalistik düşünce adamıdır. Onun bu okulları açma gayesi ise, 1800’lerde yaşanan Osman Baba hadisesinden sonra cemaatin bölünmüş olan halini toparlamak, Kapancı ve Karakaşileri bir çatı altında toplamak ve yeniden cemaat içi birliği sağlamaktır. Bir diğer amacı ise, Sabetayist düşünce ve dini kurallarını yeni nesillere aktarmaktır²⁵². Akaid dersi vermesinin sebebi de budur²⁵³. Ancak ne var ki, Şemsi Efendi’nin Kabalacılık açısından tatbik etmek istediği radikal fikirleri, içinde yaşadığı çağın şartlarını aşan durumlardır²⁵⁴.

Bu dönemde Şemsi Efendi’nin yardımına, 1873-1874 yıllarında Selânik Valiliği yapmış olan Mithat Paşa yetişmiştir. Mithat Paşa, Şemsi Efendi’nin okulunun kapatılması meselesini Selânik Vilayet Meclisine getirmiş ve oradan çıkan karar gereğince okul eğitim faaliyetlerine devam etmiştir²⁵⁵. Mithat Paşa tarafından korunup kollanan Şemsi Efendi, Mithat Paşa’ya karşı minnet duygusu içine girmiş ve Mithat Paşa tarafından açılan Mekteb-i Sanayi’de öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Mithat Paşa ile olan yakınlaşması²⁵⁶, onun fikirlerinden de etkilenmesine yol açmıştır. Şemsi

²⁵⁰ Mert, a.g.m., s. 338.

²⁵¹ Hüda Derviş, *Türkiye’de Dönme Yahudi Gerçeği*, ARK Yayınları, İstanbul, 2006, s. 62.

²⁵² Mehmet Şevket Eygi de, Ilgaz Zorlu’ya ait olan bu fikirlere katılmakta ve “*Ama onun amaçları çok daha başkaydı, o giderek dini duygularını (Kabalistik Sabetayizm) kaybetmeye başlayan Sabetayıcıların ancak eğitim yoluyla kurtarılacaklarına inanıyordu. Sabetayıcılık tamamen Kabalistik bir hareket olmakla beraber, başlangıcından 19. yüzyıla kadar geçen süre zarfında gündelik yaşamdaki anlamını yitirmeye başlamıştı*” demektedir. Eygi, a.g.e., ss. 167-168.

²⁵³ Zorlu, a.g.e., ss. 19-20.

²⁵⁴ Süleyman Yeşilyurt, *Yahudi Dönmeler ve Mum Söndü Ayinleri*, Kültür Sanat Yayınları, Ankara, Şubat 2007. s. 109.

²⁵⁵ Yalçın, *Beyaz Müslümanların...*, s. 181.

²⁵⁶ Mithat Paşa’nın Selanik Valiliği döneminde olsa gerek, Sabetayist zümreyi tanımış ve onları sevip, koruyup kollamıştır. Bir defasında bu Avdeti zümre aleyhinde Mithat Paşa’yı imale etmek isteyenlere Paşa, bu zümreden bir mahpus getirmelerini söylemiş, Avdeti mahpus olmadığını söylediklerinde ise dilenci Avdeti getirmelerini istemiş, buna da yok cevabını alınca, bu cemaati gammazlayanları azarlamış ve Sabetayistleri ise övmüştür. Orhan Koloğlu, “350 Yıllık Serüven”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223, s. 58. Bir Dönmenin hükümet tarafından mahkûm ve

Efendi, Mithat Paşa sayesinde beşinci dereceden bir Mecidi Nişanının ve Maarif nişanlarının sahibi olmuştur. Şemsi Efendi, Mithat Paşa'dan öğrendiği yenilikçi fikirler sayesinde hürriyet, meşrutiyet gibi kavramları başta talebesi Mustafa Kemal olmak üzere, o devirde kendisinden ders alanlara aktarmaya gayret etmiştir²⁵⁷.

Fevziye Mektepleri Sabetayist okullarıdır. İlk kurucusu Şemsi Efendi ve ilk müdürü ise daha sonraları Osmanlı Devleti'nin Maliye Nazırlığını da yapmış olan ve 1926 İzmir Suikastı davasından dolayı idam edilen Cavid Bey'dir. 1900 senesinde okula tüm mal varlığını bağışlayan Mısırlı ailesi de, on kişilik kurucu listesinde yer alan diğerleri gibi Karakaşi gruba mensuptur²⁵⁸.

1879 senesinde *Mekteb-i Terakki* isimli okulda öğretmenlik yapan Şemsi Efendi, bir ara İstanbul'daki *Şemsü'l Maarif* isimli okulda çalışmak ve idarecilik yapmak için İstanbul'a davet edilmişse de, anlaşma vaki olamadığından tekrar Selanik'e geri dönmüştür²⁵⁹.

mahpus edildiği görülmüş şey değildir. Bir Dönme hükümete şikâyet edilse bile, grup tarafından mutlaka kurtarılmaktadır. Ahmed Safi, *Dönmeler Âdeti*.... S. 20. Leskovikli Mehmed Rauf Bey'de eserinde, Selanik'in yarısına tekabül eden Dönmelerin içinde bir tek dilenciye rastlanmadığını ifade etmekte ve bu zümrenin kendi içindeki yardımlaşma ve dayanışmasını takdirle karşılamaktadır. Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Ne İdi*, (Haz. Bülent Demirbaş), Arba Yayınları, İstanbul, Kasım 1991, s. 87. Yahudi kavminin umumi bir hususiyeti olan yardım sandığı bulundurmamak ve ihtiyacı olan Yahudilere oradan yardımda bulunmak âdeti, Dönme zümresinde de mevcuttur. Bu yardımlaşma ve dayanışma tatbikatının en bariz numunelerinden birisi de 1942 senesinde alınmaya başlanan Varlık Vergisini ödemekte zorlanan Dönmelere, bu yardım sandıkları vasıtasıyla cemaat içinde destek olunmasıdır. Şişman, *Suskunluğun*..., s. 252. Ahmed Safi'nin anlattığına göre, Dönmelerin mükemmel işleyen millet sandıkları vardır. Bir Dönme, çocuğuna 20 para harçlık verse, o çocuk parasının yarısını hemen sandığa yatırır. Zengin Dönmelerin sandığa yaptıkları yardım miktarı çok yüksektir. Dönmeler istedikleri ve ihtiyaçları olduğu bir zamanda hem bu sandıktan ve hem de haricen topladıkları paralardan ciddi bir meblağı ortaya koyabilmektedirler. Sandıklarda bir müdür, bir kasadar ve birkaç tane de tahsildar ve memur bulunmaktadır. Sandığın sermayesi ait olduğu gruba aittir. Dışarıya faizle borç para vermektedirler. Dışarıya borç para verirken mutlaka ya muteber bir kefil ya da rehin vermek gerekmektedir. Bunun için bir nizamnameleri bile vardır. Sandıkları İstanbul'daki Emniyet sandığına benzese de, ondan daha muntazamdır. Dönmeler kendi içlerinde tembel adam bırakmamaktadırlar. Fakir, düşkün ve ihtiyar olanlarına yardım etmekte, zaruret çekmelerine müsaade etmemektedirler. Mesela kış gelince kendilerinden olan erzak memurları, odun, kömür, un gibi ihtiyaç maddelerini fakir Dönmelerin evine kadar götürüp teslim etmektedirler. Ahmed Safi, *Dönmeler Âdeti*..., ss. 18-20.

²⁵⁷ Mert, a.g.m., s. 340.

²⁵⁸ Yalçın, *Beyaz Türklerin*..., s. 43.

²⁵⁹ Mert, a.g.m., s. 334.

Şemsi Efendi'nin Selanik'teki eğitimcilik hayatı, 1912 Balkan Harbine kadar sürmüştür. Şehrin 8 Kasım 1912 günü Yunan kuvvetlerine teslim edilmesinden sonra, Şemsi Efendi İstanbul'a göç etmiştir.

Şemsi Efendi, Tanzimat ile birlikte başlayan maarifte usul-i cedidin sıkı tatbikatçılarından birisi olmasıyla Selanik'te ve hatta İstanbul'da bile ün salmıştır. Aslında devrin eğitim fakültesi mahiyetindeki “Darü'l Muallimin” de okumamış olan Şemsi Efendi, tamamen kendi gayretleri ile eğitimci olmuş ve o yönde çalışmalar yapmıştır.²⁶⁰

Şemsi Efendi'nin Selanik'i terk etme sebebinin, bu şehrin Yunan işgaline düşmesi olmadığı düşünülmektedir. Zira Şemsi Efendi kendisini Türk milleti ve devleti ile tam olarak özdeşleştirmiş bir kişiliğe sahip değildir. Onun yüzü hep Batıya dönük olmuştur. Şemsi Efendi'nin 1912 senesinde Selanik'ten çıkmasının sebebinin, Sabetayist gruplar arasında yaşanan tartışma ve kavgalara bağlayanlar da vardır. Şemsi Efendi Selanik'ten kendi rızası ile çıkmamıştır, gönderilmiştir. Zira Şemsi Efendi'nin “kışkırtıcı ve karıştııcı” tavrından cemaat rahatsız olmuştur²⁶¹. İstanbul'da, cemaatinin kendisine alaka göstermemesinden dolayı²⁶² son derece sıkıntılı günler geçiren ilköğretim müfettişi Şemsi Efendi, 1917 senesinde İstanbul'da Eyüp semtinde ölmüştür. Kabri Bülbüldere Mezarlığındadır²⁶³. Makbule isimli bir hanım ile evlenmiş olan Şemsi Efendi'nin Yekta ve Marife isimli iki kızı dünyaya gelmiştir²⁶⁴.

Şemsi Efendi'nin bizim tarihimizdeki ehemmiyeti yeni usullerle eğitim veren okullar açmış, başarılı bir eğitimci olmasından değildir. Şemsi Efendi'yi farklı kılan husus, onun, Türkiye Cumhuriyetinin ilk

²⁶⁰ Mert, a.g.e., s. 337.

²⁶¹ Yeşilyurt, *Yahudi Dönmeler...*, s. 109.

²⁶² Süleyman Yeşilyurt, Şemsi Efendi'nin Kapancı Grubunun öncü isimlerinden olmasından dolayı Karakaşi grup tarafından dışlandığını, bilhassa Karakaşi grubun önde gelen isimlerinden olan Zonguldak Mebusu Celal Sahir Erozan'ın, tarikatın liderliğini ele geçirmek ihtirasından dolayı, Şemsi Efendi'ye tepkili olduğunu yazmaktadır. Yeşilyurt, *Yahudi Dönmeler...*, s. 109.

²⁶³ Yeşilyurt, *Yahudi Dönmeler...*, s. 109.

²⁶⁴ Koçak, a.g.e., s. 34.

cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın ilk öğretmeni olmasıdır²⁶⁵. Yoksa Şemsi Efendi, çoktan hafızalardan çıkmış gitmiş ya da belki hiç ismi bile duyulmamış olabilirdi.

Şemsi Efendi'nin hayatına dair az sayıdaki eserden anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk öğretmeni olan Şemsi Efendi, sadece önemli bir eğitimci değil, aynı zamanda siyasi ve fikri planda hedefleri de olan bir ideal adamıdır. Tevrat, Kabala ve Yahudilik konusunda ciddi bilgi donanımına sahip bir Kabalisttir. Altıncı kuşaktan torunu olduğunu iddia eden Ilgaz Zorluya göre, hayatının büyük bir bölümünü Zohar'ı tetkik ederek geçirmiş olan bu kişinin en büyük ideali, Sabetayist grupları yekvücut hale getirmektir. Ancak buna muvaffak olamadan ölmüştür²⁶⁶. Baer, Şemsi Efendi'nin mezarının konumunun Kapancılar ile Karakaşiler arasında, Kapancılar bölümünde olmakla birlikte, iki cemaatin en yakın olduğu noktalardan birisinde olmasını, hayatı boyunca bu iki cemaati birleştirme amacı için çalışmasına bir remz olarak değerlendirmektedir²⁶⁷.

²⁶⁵ Mustafa Kemal Atatürk'ün, Şemsi Efendi ile birlikte toplam dört Dönme hocaı olmuştur. Diğer hocaları şunlardır; Ahmed Emin Yalman'ın babası Osman Tevfik (Hat ve tarih), Nakıyüddin Yücekök (Fransızca) ve Tevfik Kılınççioğlu (Musiki). Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 285-286. Bunlardan Osman Tevfik Bey son derece ilerici, Batıcı bir kişilik olup, kendisi hattattır. Osman Tevfik Bey aynı zamanda *Gonca-i Edep* dergisinin imtiyaz sahiplerindendir. *Selanik'te Osmanlı Matbuatı Gonca-i Edep...*, ss. 15-26.

²⁶⁶ Zorlu, a.g.e., s. 21.

²⁶⁷ Baer, a.g.e..., s. 245.

Fotoğraf 51. Mustafa Kemal Paşa'nın Öğretmeni Şemsi Efendi'nin (Simon Zwi) Kabri-Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Gonca Altunsoy)

Sabetaycı cemaatin önemli din adamlarından (haham) olan Şemsi Efendi, aynı zamanda politik bir şahsiyettir. Osmanlı'da 1908 Meşrutiyet ihtilaline kadar herhangi bir siyasi faaliyete karışmamış olan Sabetayistlerin, Meşrutiyet öncesinde bazı siyasi çalışmalar yaptıkları bilinmektedir. Bu çalışmaları yapanlardan birisi de Şemsi Efendi'dir. Şemsi Efendi, II. Meşrutiyet öncesi Selanik'te nutuklar irat etmiştir²⁶⁸. Hatta bu nutukları irad etmiş olması ve 1908'de yapılan seçimlere aktif olarak katılmış bulunması, Dönme güruhunda, vaziyetlerinin dikkate alınmadığı için tenkit konusu bile yapılmıştır²⁶⁹. Şemsi Efendi, Meşrutiyet sonrası kız talebelerini de yanına alarak kutlamalara katılmak üzere İstanbul'a gelmiştir. Burada Sultan Reşad ile de görüşen Şemsi Efendi, Sultan'ın gerçekleştirmiş olduğu Rumeli

²⁶⁸ Zorlu, a.g.e., s. 50.

²⁶⁹ Düздаğ, *Yakın Tarihimizde...*, s. 276.

seyahati esnasında, 7 Haziran 1911 tarihinde Selanik'e gelmesiyle kendisini "Şeyhü'l Muallimin" sıfatıyla karşılamıştır²⁷⁰.

Ilgaz Zorlu'nun anlatımına göre, Kabalist üstad ve Atatürk'ün meşhur öğretmeni Şemsi Efendi'nin Mesih konusunda farklı görüşleri ve bu hususta Ladino lisanı ile yazmış olduğu bir de risalesi bulunmaktadır. Şemsi Efendi'ye göre, Mesihî dönem üç ana bölümden oluşmaktadır. İlki Mesih'in gelişinin haber verileceği dönemdir ve bunu gerçekleştiren Rav Ari'dir (Luria). İkincisi Mesih'in insan suretinde yeryüzüne inerek daima Rabbe inanan bir cemaati ortaya çıkaracağı dönemdir ki, bunu gerçekleştiren Sabetay Sevi'dir. Son dönem ise Mesih'in yeniden geri geleceği dönemdir ki, o da aslında ona inanan kutsal cemaatinin tamamen yok olacağı 6000 yılına denk gelmektedir. Şu an İsrail 'de yaşayan Kabalistler de 6000 yılını Mesih'in geri geleceği dönem olarak beklemektedirler. Bunun nedeni de, Rabbin dünyayı altı günde yaratıp (her gün 1000 yıla denk gelmektedir) bir gün dinlendiği şeklindeki Torah metnine dayandırılmış olmasıdır²⁷¹. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Şemsi Efendi eğitimciliğinin yanında dini, mistik yönü de olan bir Hahamdır. Fakat onun Sabetayist bir din adamı olduğu ve hahamlık yaptığı pek bilinmemektedir. Asıl adı rabbi Simon Zwi olan bu şahıs, bütün hayatını Sabetayistlerin eğitimine adanmıştır²⁷².

Mustafa Kemal küçük bir çocuk iken ve okul çağına henüz vasil olmuşken, annesi ile babası arasında yaşanan bir tartışmadan bahsetmektedir. Hemen hemen bütün okul kitaplarında yer alan meşhur bir tartışmadır bu. Tartışmanın konusu Mustafa Kemal'in hangi okulda tedrisat yapacağıdır²⁷³. Annesi Zübeyde Hanım onun mahalle mektebine gitmesini ve geleneksel usullerle eğitim almasını isterken, Ali Rıza Efendi ise küçük Mustafa'nın

²⁷⁰ Mert, a.g.e., s. 341.

²⁷¹ Zorlu, a.g.e., s. 109.

²⁷² Ahmet Almaz, *Tarihin Esrarengiz Bir Sahifesi Dönmeler ve Dönmelerin Hakikati*, Kültür Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2002, s. 104.

²⁷³ Ilgaz Zorlu bu hususta Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta malumat verdiğini yazmaktadır. Zorlu, a.g.e., s. 17. Ancak Nutuk, Mustafa Kemal'in hayat hikayesi ya da otobiyografisi değildir ve 1919 tarihinden başlamaktadır. Yani Nutuk'ta böyle bir malumat bulunmamaktadır. Mustafa Kemal Paşa bu meseleyi ilk defa 1922 senesinde Ahmed Emin Yalman isimli meşhur Sabetayist gazeteciye verdiği röportajda anlatmıştır. Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, c. I., s. 3.

Şemsi Efendi Mektebine gitmesini istemektedir. Ali Rıza Efendi ile Zübeyde Hanım arasında bu hususta çok şiddetli tartışmalar yaşanmıştır ama iş ustaca halledilmiştir. Mustafa ilk önce âmin alayları ile mahalle mektebine gitmiş ama kısa bir müddet sonra bu okuldan alınarak Şemsi Efendi Mektebine yazılmıştır²⁷⁴. Hristodulu'ya göre, Şemsi Efendi adında radikal bir Dönme eğitimcinin özel okulu, küçük Mustafa için en uygun seçim olmuştur²⁷⁵.

Mustafa Kemal, 1886 veya 1887 senesinde başlamış olduğu bahse konu mektepte, Ali Rıza Efendi'nin vefatından iki sene öncesine kadar (1891) okumuştur²⁷⁶. Mango'ya göre, mensup olduğu topluluktaki genç kızları eğitmek için açılan ve bir Dönme olan Şemsi Efendi'nin okulunda Mustafa Kemal 7-8 yaşına kadar okumuştur²⁷⁷. Hüda Derviş'e göre Şemsi Efendi başta olmak üzere bu okuldaki hocaların hepsi Sabetayist yani Yahudi Dönmesi idiler²⁷⁸. Yalçın Küçük, Şemsi Efendi okulunda eğitim görenlerin tamamının 1907 senesine kadar, gayri Hristiyan ve gayrimüslim olduklarından bahsetmekte ve bu hususa delil olarak da Ilgaz Zorlu'nun mahkemesindeki savunmalarını göstermektedir²⁷⁹.

Şemsi Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa'nın eğitim ve gelişimindeki etkisini Yahya Akyüz şu sözlerle dile getirmiştir: “*Şemsi Efendi: Atatürk'ün ilk öğretmenidir. Eğitim tarihimizde yeni pedagojik yöntem ve uygulamaları ilk deneyenlerdendir. Öğrencileri, bir üst düzeyde okul olan Rüştideki öğrencilerden daha bilgili yetişiyorlardı. Atatürk'ün dinde bağnazlığa karşı görüşlerinde, yenilikçi fikirlerinde, disiplin duygularının gelişmesinde Şemsi Efendinin öğretim ve uygulamalarının şüphesiz payı vardır*”²⁸⁰. Akyüz'e göre, Mustafa Kemal'in Latin Alfabesine geçiş kararının altında da Şemsi

²⁷⁴ İğdemir, a.g.e., c. I., s. 3.

²⁷⁵ Hristodulu, a.g.e., s. 82.

²⁷⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, Nisan 1994, c. I., s. 46.

²⁷⁷ Andrew Mango, *Atatürk*, (Çev. Füsün Doruker), Sabah Kitapları, İstanbul, Nisan 2000, s. 36.

²⁷⁸ Derviş, a.g.e., s. 62.

²⁷⁹ Yalçın Küçük, *Şebeke*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004, c. I, s. 425.

²⁸⁰ Yahya Akyüz, “Atatürk'ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, Atatürk ve Türk Dili ve Edebiyatı, *Türk Eğitim ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar*, (Ed. Doğan Atılğan), AÜ Basımevi, Ankara, 2006, s. 187.

Efendi'den almış olduğu eğitimin tesiri bulunmaktadır²⁸¹. Özcan Mert de bu hususu kabul etmektedir²⁸². Baer'e göre, Şemsi Efendi ile bu ülkenin kurucusunun sahibi olduğu seküler fikirler arasında bağ bulunmaktadır²⁸³.

Benim Ailem: Atatürk'ün Saklanan Ailesi isimli eserinde Ali Güler, “Şemsi Efendi'nin öğretmen olarak çalıştığı Terakki ve Fevziye adlı okullar, “Dönmeler”, “Avdetiler” veya “Selânikliler” diye bilinen cemaat tarafından kurulup hizmete sokulan özel okullar olarak bilinmektedir. Burada öğretim açısından devlet okullarının programları tatbik edilerek “İslâm Akaidi” gibi dersler okutulurdu. Bu durum söz konusu eğitim kurumlarının Müslüman Türkler tarafından da benimsenmesine yol açmıştır”²⁸⁴ demek suretiyle, bu okulların birer Sabetayist eğitim kurumları olduğunu kabul etmekte ve eğitim müfredatı içinde İslâm akaidine dair derslerin de bulunduğunu anlatmaktadır. Ancak verilen bu derslerde, İslâm akaidi hangi bakış açısı ile anlatılmaktadır? Bu sorunun cevabı bulunmamaktadır. Ayrıca Ilgaz Zorlu burada okutulan akaid derslerinin Kabala'ya dair olduğundan bahsetmektedir²⁸⁵. Diğer bir tartışma konusu ise bu okullarda okuyanların tamamının Dönme olup olmadığı meselesi olup, Cengiz Şişman'a göre 1907'den önce bu okullarda Dönme olmayanların kabul edilip edilmediği belli değildir²⁸⁶. Ancak 1907'den sonra Dönme olmayan ve doğrudan Yahudi olan talebeler de eğitim almışlardır. Ona göre, Selanik'teki okullara devam edip, Dönme olmayanlara tek örnek Selanik doğumlu yazar Münevver Ayaşlı'nın yakınlarıdır²⁸⁷.

²⁸¹ Yahya Akyüz, “Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1992, c. VIII., S. 23., s. 234.

²⁸² Mert, a.g.e., s. 345.

²⁸³ Baer, a.g.e., s. 245.

²⁸⁴ Ali Güler, *Benim Ailem: Atatürk'ün Saklanan Ailesi*, Yılmaz Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 35.

²⁸⁵ Zorlu, a.g.e., s. 20.

²⁸⁶ İlber Ortaylı, Şemsi Efendi'nin Yahudiliğin bir mezhebi olan Sabetayizme mensubiyetini kabul etmekte ve bu dönemde hiç kimsenin ilkokul çağındaki evladını, başka cemaatlerin okullarına göndermeyeceklerine vurgu yapmaktadır. Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 27.

²⁸⁷ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 282.

1.4.2. Maliyeci Cavid Bey (Karakâşî Cavid Bey)

Osmanlının son Maliye Nazırlarından olan Cavid Bey, 1875 senesinde Selânik'te dünyaya gelmiştir. Dönme camiasından Recep Naim Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Selânik'te ikmal eden Cavid Bey, orta ve yüksek tahsilini İstanbul'da yapmış, 1896 senesinde Mekteb-i Mülkiye'den mezun olmuştur. Ziraat Bankasında ve diğer bazı devlet dairelerinde memur ve bürokrat olarak çalıştıktan sonra, 1902 senesinde memleketi olan Selânik'e geri dönmüştür²⁸⁸. 1902 de Selânik'e tekrar avdet etmesinin en büyük sebebi, Selânik merkezli²⁸⁹ İttihat ve Terakki Cemiyetine dâhil olmaktır. Burada Şemsi Efendi tarafından, Kapancı zümresinin finansman ve desteği ile kurulan Fevziye Mektebinin, 1903-1908 yılları arasında²⁹⁰ beş sene müddetle müdürlüğünü yapmıştır²⁹¹. Daha sonra birkaç kez Selânik ve Çanakkale mebusluğu görevlerinde de bulunan Cavid Bey, Hüseyin Hilmi Paşa ve İbrahim Hakkı Paşa'nın kurduğu kabinede 1909 yılının Haziran ayından itibaren maliye nazırlığı yapmıştır. En son 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesinde maliye nazırı olarak görev almış ve 8 Kasım 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa kabinesinin istifa etmesiyle beraber nazırlıktan ayrılmıştır²⁹². 31 Mart hadisesinden sonra, Meclis-i Mebusan tarafından, tahtından indirilen Sultan Abdülhamid Han'a hal tebliğ etme vazifesi, soydaşı olan Emanuel Karasso ile birlikte kendisine tevdi edilmiş, ancak Cavit Bey hal tebliğ heyetinde bir Dönme ve bir de Yahudi'nin bulunmasını doğru bulmadığı için kendi iradesi ile bu görevi reddetmiştir²⁹³.

²⁸⁸ Selim İlkin, "Cavid Bey (1875-1926)", DİA, İstanbul, 1993, c. VII., s. 175.

²⁸⁹ İttihad ve Terakki'nin merkez-i umumisi bu tarihte her ne kadar Paris olsa da, cemiyet fikri planda Selanik'te kuvvet bulmuş ve fikri merkezi Selanik olmuştur. Selanik 1907 senesinden sonra cemiyetin "iç merkezi" olarak resmen faaliyetlerine merkezlik etmiştir. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, c. I, Kısım. I, s. 316.

²⁹⁰ Şahin, a.g.e., s. 26.

²⁹¹ Soner Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, s. 43.

²⁹² Ahmet İzzet Paşa, Cavid Bey'in kabineye alınmasında Abdurrahman Şeref Bey'in tavassutu olduğunu söylemiş ve o dönemde Cavid Bey'den mali açıdan çok istifade ettiklerini, devletin sıkıntılı zamanında 12 ila 20 milyon lira kadar bir kazanca vesile olduğundan bahsetmiştir. Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., c. II., s. 21.

²⁹³ Baer, a.g.e., s. 127. Cengiz Şişman, Baer'in, Hal tebliğ heyetinde Maliyeci Cavid Bey'in de yer aldığını söylediğini ifade etmektedir. Ancak Baer'in böyle bir iddia ve ifadesi bulunmamaktadır.

Cavid Bey, İttihatçı olmasına rağmen Alman ekolüne mesafelidir, Cihan Harbi öncesi İtilaf Devletlerine yakın bir duruşu vardır²⁹⁴, aslında harbe taraftar değildir²⁹⁵. Liberal fikirlidir, Osmanlının dış devletlere ya da finans kurumlarına borçlanmasını teşvik etmiştir²⁹⁶. Maliye Nazırlığı döneminde, Özellikle Yahudi finans çevrelerine çok yakın durmuş ve devletin de buralardan borç almasını temin etmiştir. Osmanlı Mebusan Meclisinde görev yapan Gümölcineli İsmail Hakkı Bey'e göre, Cavid Bey'in 1910 senesinde Fransa'da görüşme yaptığı dört bankanın dördü de Yahudilere aittir. Hatta Osmanlı'ya borç vermeyi kabul eden Deutschebank, bir Yahudi olan Jacques Menashe'nin aracılığıyla bu işe rıza göstermiştir²⁹⁷. Paul Besemmer, Cavid Bey'e yöneltilen, Siyonist bankalarla işbirliği yaptığına dair iddiaların birer iftiradan ibaret olduğunu söylemektedir²⁹⁸. Ancak Cavid Bey ve Talat Paşa, Siyonist suçlamalar muvacehesinde hükümetten düşürülmüşlerdir²⁹⁹. Cavid Bey aynı zamanda, Veritas locasına müntesip bir masondur³⁰⁰.

Mütareke'den sonra, İttihatçı olduğu için muhakeme edilen Cavid Bey, 15 seneye mahkûm olmuştur. Bir süre gizlense de, 1919 senesinde Avrupa'ya kaçmış³⁰¹, 1921 Londra Konferansında Türkiye'yi temsil etmiş, Duyun-ı Umumiye azalığı yapmıştır. Lozan'da mali müşavir olarak görev

²⁹⁴ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2000, s. 425.

²⁹⁵ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştittiklerim*, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 117.- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, c. IV, s. 1984.- Ahmed İzzet Paşa, *Feryadım...*, c. II, s. 21.

²⁹⁶ Cavit Bey, dış borçsuz ve yabancı sermayesiz yaşanmayacağına inanan ve İsmet Paşa'ya "Ankara başkent yapılamaz. Zira yabancılar Ankara için para vermezler" diyecek kadar yabancı sermayeye taraftar olan birisidir. *Devrim*, 5 Ocak 1971, s. 4.

²⁹⁷ Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1990, s. 157.

²⁹⁸ Paul Besemmer, "Cavid Bey'e Mektuplar", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII, S. 223, s. 22.

²⁹⁹ Öke, *Kutsal Topraklarda...*, ss. 162-163.

³⁰⁰ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 303.

³⁰¹ Osmanlı Cihan Devletini harbe sokan İttihad ve Terakkiciler içinde sayıldığından, firari Cavid Bey ve diğer firarilerle alakalı olarak yapılan gıyabi muhakeme neticesinde, Cavid Bey hakkında 13 Temmuz 1919 tarihinde sudur eden irade-i seniyyeye göre, on beş sene müddetle kürek cezası verilmesine ve hukuk-ı medeniyeden iskat ile mallarının usulünce devlet idaresi altına alınmasına karar verilmiştir. İnal, *Son Sadrazamlar...*, c. IV., s. 2043.

alsa da sonradan azledilmiştir³⁰². 1926 yılı Haziran ayında yaşanan Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir Suikastı hadisesinde gözaltına alınmıştır. Kendisine kaçmasını tavsiye edenlere aldırmamış ve suçsuz olduğuna inandığı için kaçma tekliflerini reddetmiştir. Cavid Bey ve diğer bazı İttihatçı kökenli sanıkların, suikastla alakası olmadığı bilinmektedir. O zamanki idarenin amacı, İttihatçı kalıntılarını tamamen ortadan kaldırmak ve İttihatçıların yeniden iktidara gelmelerinin önüne geçmektir. Cavid Bey savunmasında, Cihan Harbinden mesul tutulamayacağını, her zaman sulh yanlısı olduğunu, iktisadi faaliyetlerle uğraştığını, hayatını millete hizmete adanmış olduğunu, dünya zevki namına bir şey bilmediğini anlatıp beratını istese de, mahkemece idama mahkûm edilmiştir³⁰³. İdam kararını öğrenen Cavid Bey'in son sözleri şunlar olmuştur: “*Mahkemenin kararı haksızdır, ben masumum. Hüseyin Cahit Bey'e selamımı söyleyiniz. Çocuklarıma ve refikama baksın*³⁰⁴. *Yalnız şunu söyleyeceğim. Bir gün Allah sizden intikam alır*”³⁰⁵.

³⁰² Abdurrahman Küçük, Cavid Bey'in TC'nin ilk Maliye Bakanı olduğunu söylemekte (Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)*..., s. 399.) ve bu bilgiye itimaden birçok yazar da bunu yazmaktadır. Ancak bu bilgi doğru değildir. Cavid Bey, Lozan'da yaşanan fikri çatışmalardan sonra tamamen siyasetin dışında kalmış, İttihatçı ruhu yeniden canlandırmak için bir takım görüşme ve toplantılar düzenlemiş ancak daha sonra malum İzmir Suikastı davasından dolayı idam edilmiştir. Ayrıca Cavid Bey'in İzmir Suikastı davasından muhakeme edildiği sene 1924 değil, 1926'dır. Abdurrahman Küçük tarafından aynı sayfada verilen bu bilgi de hatalıdır.

³⁰³ Cavid Bey, *İdama Beş Kala*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 217-218.

³⁰⁴ Cavid Bey'in son evliliği, Sultan Abdülhamid Han'ın oğlu Abdürrahim Efendi'nin eski eşi Aliye Hanım ile olmuş ve bu evlilikten Osman Şiar isimli evlatları dünyaya gelmiştir. Cavid Bey'in bu vasiyeti üzerine, Osman Şiar'a bakma görevini Hüseyin Cahid Yalçın üzerine almış ve Osman Şiar'a (Yalçın) kendi soyadını vermiştir. Cavid Bey'in kendi akrabalarının soyadı Gerçel'dir. Kardeşleri Mustafa Şefkati Gerçel, İsmail Kazım Gerçel ve Recep Gerçel'in kabirleri Bülbüldere'dedir. Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, ss. 320-321. Dönmelerin, Şefkati Bey'in Allah'ın soyundan geldiğine dair bir inançları olduğu iddia edilmiştir. Rıfat N. Bali, “Nazif Özge Kimdir?”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223, s. 21. Münevver Ayaşlı, Cavid ve Cahid Beylerin, o devirde dünyaya gelen hilkat garibesini siyam ikizleri Radika ve Rodika gibi yapışık olarak gezdiklerini ve bu yüzden İtilafçılar tarafından isimlerinin Radika-Rodika şeklinde lakaplandırıldıklarını söylemektedir. Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, Bedir Yayınevi, (Yayınlandığı şehir belirtilmemiştir), 1975, s. 29. Tanin gazetesinin başmuharriri Hüseyin Cahid Yalçın, 5 Ocak 1924 tarihli *Tanin* gazetesinin 1. sayfasında açıkça ve büyük bir istekle, Karakaşi Rüştü Bey'in ifşaatlarına cevap sadedinde Dönmeleri müdafaa etmiştir. Ona göre, Türkçe konuşan Selaniklilerin vatanseverlikleri, dürüstlük ve vatana hizmetleri sorgulanamayacak kadar yüksektir. Hüseyin Cahid, “Siyasiyyat”, *Tanin* gazetesi, (5 Kânunusani 1340) 5 Ocak 1924, s. 1. Cengiz Şişman, Hüseyin Cahid için “mason ve muhtemelen de Dönme” tabirini kullanmaktadır. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 340.

³⁰⁵ Nermin Zahide Aydın, “Maliye Nazırı Cavid Bey”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, c. XII., S. 2, s. 10.

Cavid Bey'in infazı, Dr. Nazım Bey, Filibeli Hilmi Bey³⁰⁶ ve Yenibahçeli Nail Bey ile birlikte, 26 Ağustos 1926 tarihinde gerçekleşmiştir. Kader arkadaşları gibi kendisinin de mezar yeri belli değildir. İdam edildikleri cezaevinin avlusuna gömülmüşlerdir. 1950'den sonra, Cavid Bey'in kemikleri Ankara Cebeci Asri Mezarlığına taşınmasına rağmen, burada da mezar yeri bilinmemektedir.

İttihatçılar içerisinde ekalliyette olan bir İngiliz taraftarı grup vardır. Cavid Bey de bu grubun içindedir. İktisaden Fransız, siyaseten İngiliz yanlısı olduğu için, Almanlarla aynı safta cihan harbine girmemizi istememiş, İngilizlerle ittifak yapılmasını teşvik etmiştir³⁰⁷. İngiliz taraftarı olması, o dönemde İngiliz siyasetine Siyonistlerin hâkim olması olarak yorumlanagelmiştir³⁰⁸. Birinci Osmanlı Mebusan Meclisinde Dersim Mebusu olan, muhalif kanada mensup Mutedil Hürriyetperveran Fırkası temsilcisi Lütfü Fikri Bey, meclisteki bütçe konuşmalarının birisinde açıkça, Nesim Ruso, Emanuel Karasso, Metr Salem ve Jacques Menashe gibi Yahudilerle olan münasebetinden dolayı Cavid Bey'i Siyonist olmakla suçlamıştır³⁰⁹. Cavid Bey aynı zamanda, birçok dinden oluşan Osmanlı toplumunu idare eden padişahın İslam halifesi olmamasını istemiştir.

Avrupa yıllarında beş parasız kalan Ca³¹⁰vid Bey için Fransa Başbakanı Clemanceau'nun “*o halde Yahudiliği neye yaradı*” şeklinde söz söylediği, hatıratında yer almaktadır.³¹¹ Yani Yahudiliği herkes tarafından bilinmektedir ve kendisi de Clemanceau'nun bu sözlerine hatıratında itiraz etmiş değildir, zımnen Yahudi olduğunu kabul etmiş durumdadır. Osmanlı Cihan Devletinde ticari anlaşmaları gerçekleştiren Cavid Bey, Yahudilerin Filistin'e göç etmelerini sağlayacak para konusunda gerekli tedbirleri de almıştır. Avrupa'daki finans çevreleriyle olan ilişkilerinde hep bunu gözetmiştir. Yahudilerin hedeflerini gerçekleştirmelerinde, Osmanlı Devleti

³⁰⁶ 1913 Bab-ı Ali baskınında görev almış, eski bir İttihatçı ve komitecidir.

³⁰⁷ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 313.

³⁰⁸ Yalçın, *Beyaz Müslümanların...*, s. 339.

³⁰⁹ Öke, *Kutsal Topraklarda...*, s. 156.

³¹⁰ Ortaylı, *Osmanlı Barışı...*, s. 23.

³¹¹ Devrim Gazetesi, 12 Ocak 1971, s. 4.

üzerinde baskı uygulamıştır³¹². Rıza Nur’a göre ise, maliyeci Cavid Bey, Lozan’da Duyun-ı Umumiye borçlarının, Osmanlı’dan ayrılan devletçiklere taksiminde, sadece faizlerin taksim edilebileceğini söylemiş, anaparasının taksimine yanaşmamıştır. Rıza Nur, Cavid Bey’e itimat etmediğinden müstakil bir ecnebi mütehassısı olan Günter’den bu hususta görüş almış ve Günter, borçların devletçiklere taksiminde anaparanın da taksim edilebileceği yönünde görüş bildirmiştir. Ancak Cavid Bey bu görüşe de yanaşmamış ve bu haliyle de devlete “ihamet” etmiştir³¹³. Rıza Nur, Lozan’da mali işler müşaviri olan Cavid Bey’in muhalif fikrine rağmen, sermaye kısmının da hisseleri nispetinde bu devletçiklere taksim edildiğini bildirmekte ve Cavid Bey’in fikrine bakınca bunun büyük bir muvaffakiyet olduğunu söylemektedir³¹⁴.

Sabetayistlerin Karakaşi kolunun ruhani lideri olan Cavid Bey³¹⁵, 1926 senesinde kurban gittiği İzmir Suikastı davasına, İttihatçı-Millî çekişmesinden mi, yoksa Karakaşi-Kapancı çekişmesinden dolayı mı bulaştırılmıştır, tam olarak belli değildir. Ancak bilinen tek şey, İzmir Suikastı ile doğrudan ya da dolaylı bir ilişkisinin olmadığıdır³¹⁶. 1924 mübadelesi ile Türkiye’ye gelen Dönmelerin, özellikle bu iki kolu arasında, devlette etkin olma mücadelesi yaşanmıştır.

Cavid Bey, Osmanlı’nın son devrinde sadece iktisadi hayatta değil, sosyal ve siyasi hayatta da izler bırakmış Dönmelerden birisidir. İttihatçılar içinde moda olan Arap düşmanlığını körükleme işinde Halide Edip, Hüseyin Cahid, Celal Nuri gibi isimlerin başında Cavid Bey gelmektedir³¹⁷. Cavid Bey hakkında ileri sürülen Siyonistlik iddiası ise pek de dayanaktan mahrum değildir. Onun maliye nazırlığı devrinde piyasaya çıkan on para üzerindeki

³¹² Derviş, *a.g.e.*, s. 48.

³¹³ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, Heidi Schmit (Naşir), Frankfurt am Main, 1982, c. II., ss. 981-983.

³¹⁴ Rıza Nur, *a.g.e.*, c. II., s. 1051.

³¹⁵ Yalçın, *Beyaz Müslümanların...*, s. 42, 286, 332, 377.

³¹⁶ Cavid Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında şahsi husumet bulunmaktadır. İzmir suikastından yaklaşık bir sene önce hayata geçirilen şapka inkılabına karşı çıkan Cavid Bey’e sinirlenen Mustafa Kemal Paşa’nın “Beyimin dinine mi dokunuyor acaba” dediği Falih Rıfkı Bey tarafından yazılmıştır. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, Yayın Tarihi Bulunmamaktadır, s. 503.

³¹⁷ Yalçın, *Beyaz Müslümanların...*, ss.143-144.

Davut Yıldızı³¹⁸ bunun bir göstergesi hükmündedir. Cavid Bey'in İngiliz siyasetine yakın durmasının sebebi de, o devrin süper gücü olan İngiltere'de Yahudi lobisinin güçlü olması olabilir. Cavid Bey ölünceye kadar Siyonistliğe rağbet eden adam damgasını sırtında taşımıştır³¹⁹. Mahkeme kararıyla Sabetayist Yahudi olduğunu tescil ettiren Ilgaz Zorlu'ya göre Siyonizm hareketine Sabetayistler büyük destek vermişlerdir. Ilgaz Zorlu, bir dönemin etkili isimlerinden Ahmed Emin Yalman ve Cavid Bey'in İsrail'in kuruluşunu destekleyen fikirler ileri sürmelerini de rastlantı olarak görmediğini ifade etmekte ve bu suretle Cavid Bey'in Siyonist olduğunu belirtmektedir³²⁰. 1926 mahkemesinden sonra affedilmesi için ünlü Yahudi zengini Rothschild'in bile Mustafa Kemal Paşa'ya ricada bulunmuş olması, onun Siyonistliğinin bir başka delili olarak görülmektedir³²¹.

Gazeteci Mustafa Kaplan, başta Şemsi Efendi (Simon Zwi) olmak üzere Halide Edip Adıvar, Ahmed Emin Yalman, Şefik Hüsnü Değmer, Sabiha Sertel, Abdi İpekçi, Coşkun Kırca ve sabık Maliye Nazırı Cavid Bey gibi isimlerin yeni kurulan Türkiye Devletinde son derece etkili rol sahibi olduklarını, bu şahısların birer Yahudi oldukları halde kendilerini Müslüman gibi göstermelerinin ise bir sosyal trajedi olduğunu söylemekte ve onları kapalı devre çalışan insanlar olarak nitelemektedir. Ona göre, bunlar gibi Dönmelerin gerçek kimlikleri ile sosyal hayatta var olmaları ve hatta İsrail tarafından kabul görmeleri, kapalı devre olmalarından daha iyi bir durumdur³²².

1.4.3. Hasan Tahsin (Osman Nevres)

³¹⁸ Yalçın, *Beyaz Müslümanların...*, s. 252.

³¹⁹ Öke, *Kutsal Topraklarda...*, s. 209.

³²⁰ Zorlu, a.g.e., s. 24.

³²¹ Süleyman Kocabaş, *Türkiye'de Gizli Tarih II Dönmelik ve Dönmeler*, Vatan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 42.

³²² Zorlu, a.g.e., s. 179.

Hasan Tahsin'in asıl ismi Osman Recep Nevres'tir. 1884³²³ yılında Selânik'te, Recep Ağa ile Rabia Hanım'ın oğlu olarak dünyaya gelmiştir³²⁴. Dedesinin adı Alaybeyoğlu Osman Bey'dir. Osman Nevres Efendi'nin üç kardeşi bulunmaktadır. Birisi kendisinden büyük olan üvey kardeşi Mehmet Recep Bey, diğerleri ise öz kardeşleri olan Binnaz ve Melek Hanım'lardır³²⁵. Hasan Tahsin'in asıl ismindeki Recep babasından, Osman ise dedesinden gelmektedir. Hasan Tahsin ismini ise Teşkilat-ı Mahsusa tarafından verilen gizli bir görev için Romanya'ya giderken sahte isim olarak almış ve ömür boyu bu adı kullanmıştır. Asıl Hasan Tahsin de, Osman Nevres Bey gibi bir gazetecidir³²⁶ ve "Silah" isimli bir gazeteyi çıkardığı için Silahçı Hasan Tahsin olarak anılmış, ancak 1914 senesinde faili meçhul bir cinayete, kimilerine göre de, İttihad ve Terakki'nin kendi iç hesaplaşmasına kurban gitmiştir³²⁷.

İlk eğitimini Selânik'te Simon Zwi (Şemsi Efendi) okulunda yapmış, daha sonra ise Cavid Bey'in müdürlüğünü deruhte ettiği meşhur Sabetayist okul Fevziye Mektebine gitmiş, Cavid Bey, kendi meşrebinden yani Karakaşi olan ve aynı zamanda zekâ ve çalışkanlığı ile ön plana çıkan küçük Osman Nevres'i çok sevmiş ve onunla ilgilenmiş³²⁸, İttihatçı olmasında ciddi katkı sağlamıştır³²⁹. İttihat ve Terakki'nin desteğiyle, 1908'de meşrutiyet ilan edildikten sonra, Osman Nevres, Paris Sorbonne Üniversitesi'ne hukuk ve felsefe tahsili için gitmiş ve burada sosyalist olmuştur³³⁰. Paris'te sosyalist derneklerin ve partilerin düzenlemiş olduğu toplantı ve konferanslara

³²³ Osman Nevres'in doğum tarihi hakkında kaynaklarda ihtilaf bulunmaktadır. Nurdoğan Taçalan (*Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, Yayın Yeri Bulunmamaktadır, Eylül 1970, s. 127), Zeynel Kozanoğlu (*Anıt Adam Osman Nevres "Hasan Tahsin"*, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İzmir, Yayın Tarihi Bulunmamaktadır, s. 45), *Yeni Türk Ansiklopedisi* (Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985, c. IV., s. 1224) Osman Nevres Efendi'nin doğum tarihini 1888 olarak verirlerken, bu hususta en ciddi çalışmalardan birisini yapmış bulunan Bilge Umar ise 1884 tarihini kabul etmektedir. Osman Nevres'in çocukluk arkadaşı olan Suavi Kökmen ise, Osman Nevres'in kendisinden üç yaş büyük olduğunu ve 1890 doğumlu olduğunu ifade etmektedir (Kozanoğlu, a.g.e., s. 139).

³²⁴ Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 116.

³²⁵ Taçalan, a.g.e., s. 128.

³²⁶ Gazetecilikten önce Bahriye Yüzbaşısı idi. Kozanoğlu, a.g.e., s. 153.

³²⁷ Şahin, a.g.e., ss. 64-69.

³²⁸ Taçalan, a.g.e., s. 128.

³²⁹ Taçalan, a.g.e., s. 129.

³³⁰ Umar, a.g.e., s. 117.

katılmayı ihmal etmeyen Osman Nevres, Belçikalı sosyalist Van Der Velde'nin tesiri altında kalmıştır³³¹. Aynı zamanda millî şairlerimizin en büyüklerinden olan Yahya Kemal Beyatlı ile de Paris'te sıkı dostluk kurmuş³³² olan Nevres'in Sorbonne Üniversitesinden mezun olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir.

1912 senesinde, kendisi gibi Karakaşi olan Dr. Nazım Bey'in tavassut ve desteğiyle³³³ Teşkilat-ı Mahsusa bünyesine giren Osman Nevres, kendisine verilen ilk görev olan Balkan Cemiyeti rüesasından Buxton Kardeşler isimli iki İngiliz kardeşin vurulması işini, 2 Ekim 1914 tarihinde Bükreş'te ifa etmiştir³³⁴. Romanya Kralı I. Carol'un cenaze merasimine katılmak üzere otellerinden çıkan Noel Buxton ve kardeşi Charles³³⁵ Buxton'a ateş eden Osman Nevres, cemiyetin asıl mesulü ve azılı Türk düşmanı olan Noel Buxton'ı çenesinden hafifçe, ancak kardeşini ciğerinden ciddi şekilde yaralamıştır. Seken kurşunlardan birisi de Bulgaristan Kralının oğlunun şapkasını delip geçmiştir. Uzun bir muhakemeden sonra Osman Nevres, Romen adli makamlarınca 15 yıl kalebentlik cezasına çarptırılmış, ancak Osmanlı'dan çekinen Romen makamları cezasını 5 sene kalebentliğe çevirmiştir³³⁶. Lord Noel Buxton, Osman Nevres'i cezaevinde birkaç defa ziyaret etmiş, kendisine yiyecek, içecek, kitap götürmüş ve Osman Nevres ile sıkı bir dostluk kurmuştur³³⁷. Ahmed Emin Yalman'a göre, bu tarihten sonra, Hasan Tahsin ile dostluklarını ilerleten Buxton kardeşler³³⁸, bu dostluğun da tesiriyle Türk düşmanlığını terk etmişlerdir³³⁹. Osman Nevres, 8 Aralık 1916

³³¹ Taçalan, a.g.e., s. 130.

³³² Kozanoğlu, a.g.e., s. 62.

³³³ Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, s. 261.

³³⁴ Kozanoğlu, a.g.e., s. 113.

³³⁵ Bazı kaynaklarda Leland olarak geçmektedir. Düzdağ, *Yakın Tarihimizde...*, s. 425.

³³⁶ Kozanoğlu, a.g.e., s. 113., Taçalan, a.g.e., s. 135.

³³⁷ Hasan Tahsin, İzmir'e geldiğinde ticari amaçlı olarak bastırıldığı kartvizitinde adını "Hasan Tahsin Bukston" yazacak kadar düşmanına perestiş etmiş bir zattır. Ertuğrul Düzdağ, 1967 senesinde, Hasan Tahsin'in kardeşi Melek Hanım ile yaptığı röportaj esnasında bu kartı gördüğünü ileri sürmektedir. Düzdağ, *Yakın Tarihimizde...*, s. 423.

³³⁸ Kaderin ne garip bir cilvesidir ki, Ahmed Emin Yalman da 22 Kasım 1952 tarihinde Malatya'da, o dönem bir lise talebesi olan Hüseyin Üzmez'in kurşunlarına hedef olmuş, ölümden dönmüş ve daha sonra da canına kast eden Üzmez ile dost olmuştur. Tıpkı Hasan Tahsin ile Noel Buxton gibi. Yesevize, *Yahudilik ve Dönmeler...*, s. 432.

³³⁹ Ahmed Emin Yalman, *Havalar da 50.000 Kilometre Seyahat*, Vatan Matbaası, İstanbul, 1943, c. I., ss. 250-252.

tarihinde, Birinci Cihan Harbinde Türk ve Alman ordularının Bükreş'i işgal etmelerinden sonra serbest kalmış ve İstanbul'a dönmüştür³⁴⁰. Daha sonra muhtemelen hapisyanede yakalandığı bir hastalığın tedavisi ya da belki başka bir gizli görev için, Osmanlı Hükümetinin sevkıyla, 1917 senesinde İsviçre'nin Lozan şehrine gitmiştir³⁴¹. Osman Nevres, 1918 senesinin ortalarında, büyük bir ihtimalle o dönemde moda olmaya başlayan vagonla ticaret yapmak için İzmir'e gelmiş³⁴² ve orada Hukuk-ı Beşer isimli bir gazete neşretmeye başlamıştır. Ancak bu gazete, 10 Aralık 1918 tarihli sayısındaki "*hissiyat-ı diniyeyi rencide edici*" yayınından dolayı, sıkıyönetim kararnamesinin 6. maddesine istinaden İzmir Merkez Kumandanlığı kararı ile kapatılmıştır. Bolşevizmin etkisinde kalan Osman Nevres, Müslüman kadınların açılıp saçılmasını ve erkeklerle beraber tiyatro ve eğlencelere gitmesini savunmuştur³⁴³. Nitekim o dönemde Aydın'da kumandan olarak görev yapan Sakallı Nurettin Paşa, Hasan Tahsin Efendi'nin Aydın'da vermiş olduğu bir konferansta Bolşeviklik propagandası yaptığını, İzmir Valisi Rahmi Bey'e bir şifre ile bildirmiştir.³⁴⁴

Hasan Tahsin ya da Osman Nevres ismini Türk tarihi açısından ehemmiyetli ve farklı kılan husus ne gazeteciliğidir, ne de Buxton kardeşlere kurşun sıkmış olmasıdır. Onu tarihi bir şahsiyet haline getiren hadise, Birinci Cihan Harbi sonunda müttefiklerce Paris'te varılan mutabakat neticesinde, 15 Mayıs 1919 günü Yunan Evzon³⁴⁵ Alaylarının İzmir'e işgal amaçlı olarak çıkmış olması ve akabinde yaşanan ilk kurşun meselesidir. İzmir Konak

³⁴⁰ Kozanoğlu, a.g.e., s. 113.

³⁴¹ Umar, a.g.e., s. 118.

³⁴² *Köylü* gazetesi, 17 Kânunuevvel 1334 tarihli neşriyatında, Hasan Tahsin'i İzmir'e, vagon ile mal taşıma işini yapması için gönderenin Talat Paşa olduğunu yazmıştır. Ancak elindeki tavsiye mektubuna rağmen İzmir'de kendisine gerekli alaka gösterilmemiş ve bu işte başarılı olamamıştır. Hasan Tahsin, Talat Paşa'nın referans mektubuna rağmen kendisine yardım edilmemesinden sonra İttihatçılara düşman kesilmiştir. Taçalan, a.g.e., s. 138. Talat Paşa ise hatıralarında vagon ticareti işini anlatmış, bu işin nasıl suistimal edildiğinden bahsetmiş ve artık kimseye vagon verilmemesi için Enver Paşa'dan ricada bulunduğunu zikretmiştir. Mehmet Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, (Haz. Alpay Kabacalı), T. İş bankası Yayınları, İstanbul, Temmuz 2019, s. 34.

³⁴³ Umar, a.g.e., ss. 118-119.

³⁴⁴ Taçalan, a.g.e., s. 125.

³⁴⁵ Kelimenin doğru yazım ve kullanımı Efzon, Efzun vs. değil Evzon'dur. Evzon birlikleri daha çok Yunanistan'ın dağlık bölgelerinden gelen savaşçı gençlerine verilen isimdir. Evzon birliğine mensup erler İskoç askerleri gibi etek giyerler ve seçme askerlerdir. Umar, a.g.e., 111.

meydanında şehre ayak basan Evzonların, tam Konak Saat Kulesi'ni geçip, Kemeraltı bölgesine giriş yaptıkları esnada patlayan bir silahtan çıkan kurşun, Evzon Alayının bayraktarını yere devirmiş ve bu ilk kurşun bir manâda Yunan katliamının ilk fitilini ateşlemiştir. İşte bu ilk kurşunu atanın kim olduğu hep tartışıl原因 olmuş olup, birçok kaynakta Hasan Tahsin yani Osman Nevres ismi ön plana çıkmıştır.

Yunan Harbinde ya da Millî Mücadele'de ilk kurşunu, Yunan'a karşı, Sabetayist Dönme³⁴⁶ Osman Nevres'in attığına dair ilk bilgiye, Karakaşı Rüştü Bey'in ifşaatından sonra, ona cevap mahiyetinde bir tefrika kaleme alan Sabetayist (Yakubi) yazar Ahmed Emin Yalman'ın yazılarında rastlanmaktadır. Yalman 4 Ocak 1924 tarihli *Vatan* gazetesinde Yunan'a ilk kurşunu Hasan Tahsin Bey'in attığını yazmıştır. Ancak bundan evvel ya da sonra uzunca bir müddet bu ilk kurşunu kimin attığına dair gerek resmi ve gerekse gayrı resmi kaynaklarda herhangi bir malumata rastlanılmamıştır. Elimizde bulunan 1931 yılı resmi tarih kitaplarında da Hasan Tahsin ya da Osman Nevres isimlerine rastlanmamaktadır. Hadiseden 12 sene sonra yazılan bir resmi tarih kitabında bu ismin yer almaması şaşılacak bir şeydir. Ahmed Emin Yalman'dan önce, ilk kurşunu Osman Nevres'in attığına dair bilgi olmadığı gibi³⁴⁷, kurşunun kime atıldığı, nerede atıldığı, kimin attığı hususunda da rivayetler muhtelifdir. Osman Nevres Efendi'nin ilk kurşun kahramanı ilan edilmesinden sonra yazılan çizilenlerde de birbirini tutmayan bir sürü rivayet bulunmaktadır. Mesela, Osman Nevres kurşunu kime sıkmıştır, sıktıktan sonra oracıkta mı süngülenmiştir, kaçarken mi yakalanmıştır, evinde mi kısıtılmıştır belli değildir.

³⁴⁶ Hasan Tahsin müstear isimli Osman Nevres'in Dönme kimliği her nedense birçok kaynakta gizlenmekte ve görmezden gelinmektedir. Ancak onun Sabetayist (Dönme) zümreye mensubiyeti su götürmez bir hakikat olup, devletin resmi raporlarında bile yer almaktadır. Aslında Ahmed Emin Yalman tarafından 4 Ocak 1924 tarihli *Vatan* gazetesinde yazılan yazı bile tek başına bu durumu tevsik etmeye yeterlidir. Zira Ahmed Emin Yalman, Osman Nevres'in, bu zümrenin (Dönme) yetiştirdiği kahramanlardan olduğunu ifşa etmiştir. Düzdağ, *Yakın Tarihimizde ...*, s. 153, 275. Ayrıca Hasan Tahsin anıtının Dönme Mezarlığı olan Bülbüldere'de yer almış olması da onun dönmeliğinin ispatına yeterli bir delildir.

³⁴⁷ Ahmed Emin Yalman, kendi hayatını konu edindiği *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* isimli otobiyografisinde İzmir'in işgalini ve ilk mukavemetleri uzunca anlatmış olmasına rağmen, ne bu bahiste ve ne de eserinin herhangi bir yerinde Hasan Tahsin'den bahsetmiş değildir.

Genelkurmay tarafından kaleme alınan ve daha çok ATASE belgeleriyle oluşturulan bir esere göre de İzmir'in işgali esnasında ilk kurşunu kimin attığı belli değildir. Bahse konu eserde bu husus şu şekilde ifade edilmiştir: *“Kordon boyunda yapılan dinî törenden sonra Alay Komutanı ve Sancağı, bu sancaktan daha büyük çapta bir Yunan bayrağı olduğu halde, yürüyüş kolu kordon boyunca hükümet konağı-Kışla-Güzelyalı istikametinde, Türk mahalleleri içinden Karantina'ya doğru yürüyüşe geçti. Yerli Rumlar kitleler halinde. Yunan yürüyüş kolunun her iki tarafını sarmış vaziyette gidiyorlardı. Etrafı gürültücü ve elleri silâhlı yerli Rumlar tarafından çevrilmiş bir halde ilerleyen yürüyüş kolunun baş tarafı Kışla hizasını geçip tramvay yoluna saptıktan sonra, bir tabanca sesi duyuldu. Bunun üzerine, Evzon Taburu evvelâ geldiği istikamette kaçmaya başladı. Saat kulesi hizalarına gelince kışlaya karşı mevzilenerek, tüfek ve makineli tüfeklerle, kışlanın kapı ve pencerelerini ateş altına aldı. Bu sırada Rumlar da oralardaki Türkleri öldürmeye ve soygunculuğa koyuldular”*³⁴⁸. Resmi bir hüviyeti olması hasebiyle bu eser son derece ehemmiyetli olup, eserin hiçbir yerinde Hasan Tahsin ismine rastlanmamaktadır. Bu konuyu ve ilk kurşunu atanın Hasan Tahsin olduğunu dile getirenlerin başında Rahmi Apak gelmektedir. Ancak Rahmi Apak bile bu hususta kesin bir hükme varamamakta, hapisten yeni çıkmış, genç, uzun boylu ve yağız bir delikanlının ilk kurşunu atan kişi olabileceğini, bu kimliği meçhul şahsın silahından çıkan kurşunun müheykel Evzon bayraktarını yere devirmiş olabileceğini anlatmakta ve *“Bu silahlardır ki İstiklal Savaşını yaratmıştır”* demek suretiyle, kurşun atan birden fazla kahramanı kabul etmektedir³⁴⁹.

Kimilerine göre ilk kurşunu patlatan bir Yunan askeridir³⁵⁰, kimilerine göre bir İtalyan ajanı, kimlerine göre bir Rum, kimilerine göre bir hapishane

³⁴⁸ TC Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi I. Kısım*, “Yunanlıların Batı Anadolu'da İstilâ Hareketine Başlamaları, İzmir'in İşgali-Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması, Millî Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs-4 Eylül 1919)”, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, Yayın No: 94/81, c. II, ss. 42-43. ATASE Arşivi; No. 161, Kİs. 14, Dos. 45, F. 78/14 ve ATASE Arşivi; No. 161, Kİs. 95. 342. F. İ.

³⁴⁹ Apak, a.g.e., s. 5.

³⁵⁰ Bu iddiayı dile getirenlerden birisi de o dönem İzmir 17. Kolordu Kumandanı olan General Ali Nadir Paşa'dır. Taçalan, a.g.e., s. 250.

kaçkını ya da Giritli Hasan Tahsin isminde bir şahıs ve kimilerine göre ise Saatçi Aziz Efendi'dir. Bazılarına göre ise ilk kurşunun şerefi o sırada kahvehanede oturan Germencikli İbrahim'e veya hapishaneden yeni çıkmış olan Arap Rasim adındaki bir gence aittir³⁵¹. Maarif Vekâleti tarafından 1931 tarihinde basılan resmi tarih kitabında ise Yunan Evzon taburlarının, Yunanlılar tarafından açılan ateşi bahane ederek, kışlayı ateş altına aldıklarından bahsedilmekte ve Hasan Tahsin ismi kitabın hiçbir yerinde zikredilmemektedir³⁵².

Ekrem Buğra Ekinci, bir rivayete göre İzmir'de düşmana ilk kurşun sıkının İzmir Merkez Kumandanı Kaymakam (Yarbay) Arif Bey olduğunu, yaveri Aziziyeli Hoşafıoğlu Hüseyin'den nakille ifade etmektedir. Hoşafıoğlu Hüseyin hadiseye bizzat şahit olan kişidir ve gördükleri aynen şöyledir: *“Arif Bey, işgali pencereden seyrediyordu. Bir ara dayanamayarak elimdeki mavzeri aldı. Halkın şeytan askeri dediği Efzon askerlerinden Yunan bayrağını elinde taşıyana sıktı. Asker yerden bir arşın (yarım metre) sıçrayıp elindeki bayrakla beraber taşların üzerine düştü. Piyadeler geri kaçıştılar. Biraz sonra Yunanlılar makineli tüfek atışına başladılar”*³⁵³.

İsmail Hami Danişmend'e göre ilk kurşunu sıkın Türk yiğidinin kim olduğu malum değildir. Danişmend bu hususta şunları söylemektedir: *“İzmir'e çıkarılan ve vaktiyle asırlarca Türk tabiiyet ve himâyesi altında Katolik-Lâtin taarruzundan masun yaşadıkları için mevcudiyetlerini bile bize medyun olan Yunan askerlerinin başında miralay Saphiriotis/Saphiropolis isminde bir cani vardır: O sırada mahut Averoff ve Limnos zırhlıları da, limandadır. Yunan barbarları karaya çıkar çıkmaz fes giyen veyahut «Zito Venizelos!» demeyen masum ve silâhsız insanların hepsini öldürmeye başlamışlardır: Bu kanlı faciayı gemilerinin güvertesinden gören İngiliz ve Amerikan bahriyelilerinden bazıları denize atılıp insanlık namına Türklerin imdadına yetişmek istedikleri için, kaptanlar şehre karşı perde vazifesini görecektenteler çekirmişler ve bu suretle gemilerdeki askerlerin karadaki*

³⁵¹ Umar, a.g.e., ss. 122-148.

³⁵² Tarih, Maarif Vekâleti, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, c. IV, s. 29.

³⁵³ <http://www.ekrembugraekinci.com/makale.asp?id=294> (SET. 19.02.2020).

faciayı görmelerine medeniyet namına set çekmişlerdir! 17. Kolordu askerlik dairesi reisi cennetmekân Süleyman Fethi Bey'in Türk ordusu tarihine şeref veren şanlı şehadeti işte o sıradadır; Yunan vahşileri bu muhterem Türk askerine «Zito Venizelos!» diye bağırmasını teklif edince kahraman zabitemiz: 'Ben Türk askeriyim, öyle şey söyleyemem' dediği için orta çağ barbarlarına rahmet okutacak bir vahşetle kahpece şehit edilmiştir. O sırada otuz Türk zabiti daha şehit edildikten başka, halktan bazı ihtiyarlar denize atılmış ve dükkânlar yağma edilmiştir. Türk milleti namına ilk kurşun işte o sırada atılmıştır. Yağız çehreli bir Türk genci bu ilk kurşunuyla Yunan bayraktarını gebertip yere sermiş ve ondan sonra da son kurşununa kadar tek başına harp etmiştir; mübarek adı bile malum olmayan bu aslan yavrusunu millî tarihimiz daima hürmet ve minnetle yâd edecektir: Ona yakışan yegâne isim «Türk» ismidir”³⁵⁴.

Görüldüğü üzere, İsmail Hami Danişmend'in bile Osman Nevres isminden haberi bulunmamaktadır. İlk kurşunu atan şahıs tarihimizde meçhul olarak kalmış ve bu durumdan istifade etmek isteyen malum Sabetayist zümre, hemencecik kendi adamları olan Osman Nevres'e bu işin şerefini vermişler ve bu vesile ile kendi zümrelerinin halk nezdinde yücelmesini temin etmişlerdir. Şimdi herkes, kaynağına bakmadan, delili var mı yok mu düşünmeden, ilk kurşunu atanın Hasan Tahsin (Osman Nevres Recep) olduğuna inanmaktadır. Sabetayist kadroların en iyi bildiği ve icra ettiği iş işte bu algı yönetimini yapmak ve toplumu kendileri lehine imale etmektir. Yalçın Küçük bu hususu şu net ifadelerle dile getirmektedir: “*Asıl adı Osman Nevres olan Hasan Tahsin'in ilk kurşunu attığı iddiası da yıllar sonra icat edilmişti; bu, "Kurtuluş ateşini İbrani asıllılara bağlamak için bulunmuş bir formüldür ve dolayısıyla "yalan" diyebiliyoruz. Yalnız bir yalandan, bugüne göre sürdürülmek istendiğine göre bir büyük yalandan, bir büyük yalana gitmemek durumundayız*”³⁵⁵.

³⁵⁴ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, c. IV, s. 460.

³⁵⁵ Yalçın Küçük, *Çöküş*, Mızrak Yayınları, İstanbul, Ocak 2010, s. 254.

Ali İhsan Sabis Paşa tarafından kaleme alınan *Harp Hatıralarım* isimli eserde de bu hususta şu bilgi verilmekle yetinilmekte ve Hasan Tahsin ya da Osman Nevres Recep ismi hiçbir şekilde geçmemektedir: “...Yunan askerleri şehre çıkar çıkmaz, yerli Rumlar da iltihak ederek, adeta bir katliam yapılmış; oradaki Askerlik Kalem Reisi Miralay Süleyman Fethi Bey şehit edilmiş, Kolordu Kumandanı vesaire esir alınmış...”³⁵⁶.

Soner Yalçın, *Efendi* isimli kitabında bu hususa değinerek, Hasan Tahsin adına, 1973 senesinde, İzmir’de anıt yaptırılması gündeme geldiğinde, İzmir Belediyesi Eski Reisi Behçet Uz’un, 22 Ocak 1973 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyerek, ilk kurşunu Hasan Tahsin’in atmadığını, atanın tespit edilemediğini söylediğini yazmaktadır³⁵⁷. Eski reis ve bakan Uz’a göre, İzmir’de Yunanlılara ilk kurşunu atan gazeteci Hasan Tahsin değildir. O işgal günü hadiseleri arasında öldürülenlerden sadece birisidir. İlk kurşunu kimin attığı tespit edilememiştir. Bu yüzden Hasan Tahsin Bey adına anıt yaptırmak manasızdır. Bunun yerine, o gün şehit edilenlerin tümü adına bir anıt dikilmesi daha yerinde bir davranış olacaktır. Buna benzer bir başka iddia da İzmir’in tanınmış isimlerinden eski milletvekili Avukat Necdet Öklem’den gelmiştir. Ona göre de, ilk kurşunu atan Hasan Tahsin değildir ve Hasan Tahsin evinde öldürülmüştür. İlk kurşun, Yunan Evzon alayı askerlerinden ya da onlarla birlikte yürüyen bir Rum’un tabancasından belki de kazara çıkmıştır.³⁵⁸

Yine Ahmet İzzet Paşa da *Feryadım* isimli hatıratında bu mevzuda şunları söylemekte ve Hasan Tahsin isminden hiç bahsetmemektedir: “Yunanlıların İzmir’e ayak basmaları bir vahşet ve zorbalık örneğidir. Sebepsiz yere Müslüman halkı tahkir ettiler, dövdüler ve öldürdüler. Müslümanları, Türk asker ve subaylarını, hatta Vali ve kumandanı ‘Yaşasın Venizelos’ diye bağırmaya mecbur ettiler. Kurmay Albay Şehit Süleyman Fethi Bey, bu zorlamaya mert bir şekilde karşı koyduğu için öyle bir şekilde

³⁵⁶ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, c. V., s. 60.

³⁵⁷ Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, s. 262.

³⁵⁸ Umar, a.g.e., ss. 120-123.

dövülmüş ve yaralanmıştır ki, bunun etkisiyle bir iki gün içinde ruhunu teslim etmiştir. Allah'ın rahmeti üzerine olsun"³⁵⁹. Döneme bizzat şahitlik yapan ve Mütareke devrinin sadrazamı olarak bilinen Ahmet İzzet Paşa'nın Miralay Fethi Bey'i tanıyıp, onun düşmana karşı yaptığı mukavemeti bilip, Hasan Tahsin ya da Osman Nevres Recep ismini hatırlamaması pek düşünülecek bir şey değildir. Eğer Hasan Tahsin ismi, 15 Mayıs 1919 hadiselerinde geçmiş olsaydı, Ahmet İzzet Paşa'nın ona da rahmet okuyacağından şüphemiz yoktur.

Hasan Tahsin ismi, onun vefatından 18 sene sonra devletin resmi evrakları arasına girmiştir. Dönemin Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, her ne hikmetse durduk yere İstanbul ve İzmir Valiliklerine birer yazı gönderterek, Hasan Tahsin hakkında bu vilayetlerden malumat talep etmiştir. İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ ve İzmir Valisi Fazlı Güleç'e gönderilen 10 Mayıs 1937 tarih ve 4687 sayılı yazının muhteviyatı şu şekildedir: "*Balkan ihtilal komitesi reislerinden Bakiston*³⁶⁰ *biraderlerden birini öldürmesi*³⁶¹ *üzerine Romanya'da müebbeden hapse mahkûm edilip*³⁶², *ordumuzun Romanya'ya girmesi üzerine kurtarılan ve bilahare İzmir'de meş'um işgal sırasında Yunan bayrağını ilk çeken Yunan neferini öldürmesi üzerine şehit edilen Tahsin ismindeki zatın hayat ve hüviyeti hakkında münasip surette malumat elde edilmesini ve efrad-ı ailesi mevcut ise nerede ve kimler olduklarının tespitini ve Tahsin'in son resminden bir tanesinin münasip surette tedarik edilerek Vekâlete gönderilmesini rica ederim*"³⁶³.

İzmir Valiliğinden gönderilen 22 Mayıs 1937 tarih ve 5157 sayılı yazıda, Hasan Tahsin isimli zatın asıl isminin Osman Nevres olduğu, Buxton kardeşler suikastını icra etmesinden dolayı Romanya'da müebbeden hapse

³⁵⁹ Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, c. II., s. 41.

³⁶⁰ Buxton olacaktı.

³⁶¹ Buxton kardeşlerden birisi öldürülmemiştir. Noel Buxton çenesinden hafif yaralanmış ve kısa müddet sonra taburcu olmuştur. Küçük Buxton ise ciğerinden yaralanmış ama ölmemiş, iyileşmiştir. Şahin, *a.g.e.*, ss. 129-130.

³⁶² Müebbet hapis cezası almamış, 15 sene ceza almış ve daha sonra 5 sene kalebentliğe tahvil edilmiştir.

³⁶³ Şahin, *a.g.e.*, s. 367. Dâhiliye Vekâleti yazısının bir sureti bu çalışmanın ekinde (Ek-1) yer almaktadır.

atıldığı ve daha sonra ordumuzun Romanya'yı işgal etmesiyle hapisten kurtarıldığı bilgilerine yer verilmiştir. Ayrıca, Hasan Tahsin'in teverrüm ettiği, İttihad ve Terakki tarafından tedavi ettirildiği, sonradan İzmir'e gelerek bir Fransız kadını ile metres hayatı yaşamaya başladığı, burada Hukuk-ı Beşer isiminde bir gazete çıkardığı ve 15 Mayıs 1335 (1919) günü Yunan askerlerine bomba attığı ve orada şehit edildiği de yazılmıştır. İzmir Valisine göre, o gün Türklere yapılan işkence ve katliamlara işte atılan bu bomba sebep olmuştur. Bahse konu zatın fotoğrafı ise tedarik edilememiştir³⁶⁴.

İstanbul Valiliğinin cevabi yazısı ise 2 Ekim 1937 tarihli. İstanbul Valisinin verdiği malumat, İzmir Valisinin verdiği bir nevi tekrarı gibidir. Ancak İstanbul Valiliğinden gelen cevabi yazıda son derece ehemmiyetli ve calib-i dikkat bir malumat yer almaktadır. İstanbul Valisi ilk defa resmi bir evraka girecek şekilde, Hasan Tahsin'in Selanik Dönmelerinden olduğunu beyan etmiştir³⁶⁵. Ayrıca İstanbul Valiliği ilgili yazıda, Hasan Tahsin'in ilk kurşunu attığından hiç söz etmemiştir³⁶⁶.

İstanbul Valiliğinin, Hasan Tahsin Bey'in, Yunan Harbinde ilk kurşunu atan kişi olduğundan bahsetmemiş olması dikkat çekicidir. Zira Anadolu'da düşmana ilk kurşun atma hadisesi, İzmir'in işgalinden altı ay önce Güney'de vukua gelmiştir. Mütareke sonrası başlayan işgallere karşı ilk direniş Fransızlara karşı Hatay-Dörtyol civarında meydana gelmiştir. Hareketi

³⁶⁴ Şahin, a.g.e., ss. 368-369. İzmir Valiliğinin yazısının bir sureti bu çalışmanın ekinde (Ek-2) yer almaktadır.

³⁶⁵ Cemal Kutay, Hasan Tahsin'in nesebi hakkında: “*Sülâlesi, Osmanlıların Rumeli'ye geçişleri sırasında, Evlâd-ı Fatihan olarak gelip, adına Rumeli denilen toprakları, Türkleştirmek için sınır öncülüğü yapan bir soydandı*” demek suretiyle, onun Türk asıllı bir aileye mensup olduğundan bahsetmektedir. Ancak Cemal Kutay burada tarihi bir yanlışlığa düşmektedir. Zira Hasan Tahsin'in Yahudi Dönmesi olduğu en başta Ahmed Emin Yalman'ın beyanı olmak üzere, birçok kaynakla sabittir. Cemal Kutay, Hasan Tahsin'in Buxton Kardeşler suikastının tarihini de 1914 yerine 1911 olarak vermiştir. Kutay ayrıca, Buxton kardeşlerin vurulma anını bir konferans çıkışı olarak tasvir etmiştir. Oysa Buxtonlar, Romanya Kralı Carol'un cenaze merasimi esnasında vurulmuştur. Bu hususu Noel Buxton hatıralarında detaylı olarak anlatmaktadır. Kutay'ın bu türden bilgi kirliliğine yol açacak, belgesiz yazıları olduğu bilinmektedir. Cemal Kutay, “Bir Fedaiden Bakir Destanlar”, *Tarih Konuşuyor*, 1 Mayıs 1964, c. I., S. 4., s. 1104. Cemal Kutay'ın, Hasan Tahsin'in nesebi hakkında vermiş olduğu bilginin kaynağı muhtemelen Nurdoğan Taçalan'dır. Zira Taçalan eserinde, Hasan Tahsin'in babası Recep Ağanın akıncı bir Türk ailesinden geldiğini yazmaktadır. Taçalan, a.g.e., s. 127.

³⁶⁶ Şahin, a.g.e., s. 371. İstanbul Valiliğinin yazısının bir sureti bu çalışmanın ekinde (Ek-3) yer almaktadır.

başlatan yani düşmana ilk kurşunu sıkan da Kara Hasan Paşa müfrezesine bağlı Ömer Hocaoglu Mehmet Kara isimli bir Türk'tür. Bakınız bu hadise bir resmi tarih dokümanı olan Genel Kurmaybaşkanlığı yayınlarında nasıl ele alınmıştır: *“Fransızlar, İskenderun’a asker çıkardıktan sonra, 11 Aralık 1918’de takviyeli bir piyade alayı ile Dört Yol kasabasını işgal etmişlerdir... Bir müddet sonra Dört Yol’a yakın Özerli köyünde Fransız askerleri, halka yine hakaret etmeye başlamışlardır. Bu hakaretlere tahammül edemeyen köy halkı karşı koyduklarından Fransız ve Ermenilerden kurulu bir müfreze halkın malını yağma etmiş ve köy ihtiyar heyetinden Muhtar Şeyhmuzzade Mehmet Ağa ile üye Abdülkadir Ağazade Yusuf Ağa’yı elleri bağlı olarak Fransız işgal komutanının kapısı önünde süngülemek suretiyle şehit etmişlerdir. Bu duruma katlanamayan Ömer Hocaoglu Mehmet (Kara) çatışmaya girdiği Ermenilerden ikisini vurarak Karakese köyüne kaçmıştır. Fransızlar ve Ermeniler bu cinayetten sonra Dört Yol’un hemen güneyinde bulunan Karakese köyüne taarruz etmişlerdir. Buradaki halk kendisini savunmak için Dört Yol’a ve Özerli’ye giden yolları taştan barikat yapmak suretiyle kapatmış ve buraya gelen Fransızlara ateşle karşı koymuşlardır. Fransızlar bu umulmayan karşı koymada büyük şaşkınlığa uğramışlar, çarpışmalar sırasında 15 asker kayıp vererek Dört Yol’a çekilmek zorunda kalmışlardır. 19 Aralık 1918’de yapılan bu çarpışma, Türk milletinin saldıran düşmana karşı ilk ayaklanması ve direnişi başlatması bakımından çok önemlidir... Bunun üzerine Kara Hasan Fransız kuvvetlerine rastladığı yerde taarruz etmeye başlamıştır. 1919 başından itibaren harekete geçen Kara Hasan ve arkadaşları Türkiye’de ilk millî mukavemeti meydana getirmişlerdir...”³⁶⁷.*

Hakikat şudur ki, 15 Mayıs 1919 tarihi düşmana ilk kurşunun sıkıldığı tarih değildir³⁶⁸. Düşmana ilk silahlı mukavemet bundan tam altı ay önce 19

³⁶⁷ TC Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi*, c. IV., ss. 61-63.

³⁶⁸ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk* isimli eserinde: “Yunan ordusu işgal dairesini genişletirken, Ayvalık’a da asker çıkardı. Ali Bey, bu Yunan kuvvetine karşı 28 Mayıs 1919’da muharebeye girişti. Bu tarihe kadar, Yunan kıtaları hiçbir tarafta ateşle karşılık görmemişti” demektedir ve hem 15 Mayıs tarihinde İzmir’de Yunan’a karşı bir mukavemet olmadığını söylemekte ve hem de Yunanlılara karşı ilk mukavemetin Ayvalık’ta 172. Alay Kumandanı Kaymakam Ali Bey tarafından, 28 Mayıs 1919 günü

Aralık 1918 tarihinde Hatay civarında olmuştur ve düşmana ilk kurşunu sıkan da Kara Mehmet isimli bir Türk yiğididir. 15 Mayıs 1919 günü de Yunan işgaline karşı İzmir halkında mukavemet olmuştur, başta Miralay Fethi Bey olmak üzere birçok şehidimiz vardır, ancak düşmana ilk kurşunu kimin sıktığı belli değildir. Hasan Tahsin efsanesi, Sabetayist gazeteci Ahmed Emin Yalman tarafından Sabetayist zümreyi savunma adına ilk defa dile getirilmiş olup, daha önceki kaynaklarda bu bilgiye asla rastlanılmamaktadır. Bu bilgiye kaynak olarak Miralay Ali Kemal Sırrı Bey'in raporu gösteriliyorsa da, Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Sırrı Bey'in o esnada İstanbul'da vazifeli olması ve bahse konu raporunda da ilk kurşunu atanın Hasan Tahsin olduğuna dair bir bilgiye yer vermemesi hakikati karşısında, bu rapora dayanılarak yapılan izahat boşa çıkmaktadır³⁶⁹. Ali Kemal Sırrı Bey'in raporuna mehzaz olan rapor büyük ihtimalle İzmir Mıntıka Müfettişi Yüzbaşı Ziya Bey'in 5 Haziran 1919 tarihli raporu olup, bahse konu raporda açıkça “...Nereden atıldığı henüz anlaşılamayan ve en kuvvetli ihtimal zikredilen müfreze etrafında bulunan revolverli kimselerden birisinin belki de kendi ihtiyarı dışında olarak tabancasının patlamasından meydana çıkan bir sedayı takiben Yunan er ve subayları derhal geldikleri istikamete doğru kaçmaya başlamış” denilmek suretiyle, ilk kurşunu kimin attığının bilinmediği ifade edilmektedir³⁷⁰. Yani kaynak raporlarda yer alan bilgiler de doğru yansıtılmamış, Sabetayist emele uydurulmaya çalışılmıştır. Kimileri Hasan Tahsin efsanesi için gazeteci dayanışmasının bir ürünü derken, kimileri de bunu Sabetayist zümrenin dayanışmasına bağlamaktadır. Bu dayanışma o haldedir ki, İzmir sokaklarında fes giyerken kimsenin görmediği, her zaman şapka giyen Osman Nevres'in ölümünden sonra ailesine yardım yapan da bir Yahudi olan Heinrich Van Der Zee olacaktır. Hasan Tahsin'in de, onun bir dönem elinden tutan, onu eğiten, ittihatçı yapan, aynı Sabetayist zümreye

yapıldığını ifade etmektedir. Nutuk'un hiçbir yerinde Hasan Tahsin ismi geçmemektedir. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2015, s. 346.

³⁶⁹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, c. VI., ss. 201-203.

³⁷⁰ Bayar, a.g.e., c. VI., s. 196.

mensup olduğu büyüğü Cavid Bey gibi mezarı belli değildir. Bülbulderesi mezarlığında adına dikilmiş bir anıt vardır³⁷¹.

Fotoğraf 52. Osman Nevres adına dikilmiş sembolik mezar taşı- Bülbuldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)

Hasan Tahsin ile alakalı söylenecek çok söz bulunmaktadır ancak bu çalışmanın hacmi daha fazla yazmamıza müsaade etmemektedir. Seyyid Kutub'un şu sözleri tam da Hasan Tahsin'in durumunu, daha doğrusu ölümünden yıllar sonra onu kahraman bir Müslüman Türk gibi göstermeye gayret edenlerin durumunu izah etmektedir: “ *(Yahudiler) İslam'la ve Müslümanlıkla hiçbir ilgisi olmayan kimseleri birer İslam bilgini ve kahraman olarak tanıttılar. Kendi yararlarına kullandıkları bazı sahte kişileri de birer önder olarak takdim ettiler. Bu sahtekârlıklarını ve yalanlarını da birer gerçekmiş gibi göstermeye çalıştılar*”³⁷².

1.4.4. Karakaşı Rüştü Bey

Karakaşı Rüştü Bey, Sabetayistlerin Karakaşı koluna mensup, Fevziye mekteplerinden mezun bir tüccardır³⁷³. Babası Selanikli Ömer Çelebi

³⁷¹ Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, s. 262.

³⁷² Seyyid Kutub, *Yahudi ile Savaşımız*, (Çev. Abdülhamid Dağdeviren), Arslan Yayınları, İstanbul, Mayıs 1990, s. 93.

³⁷³ İstanbul'da Karakaş Mağazasının sahibidir. Bir dönem Almanya'da bazı şirketlerin idaresinde de bulunmuştur. Almaz, *Tarihin Esrarengiz...*, s. 130. Konfeksiyon mağazasını bir müddet sonra oğulları

ahfadından Karakaşzade Mehmet Efendidir. Karakaşı Osman Rüştü Bey 1878 tarihinde Selanik'te dünyaya gelmiş ve 24 Şubat 1931 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Bülbüldere Mezarlığındadır. *Vakit* gazetesi muhabirlerinden İhsan Arif Bey'in beyanatına göre Rüştü Bey, orta boylu, tıknaz, esmer ve kumral saçlı bir insandır³⁷⁴. Oğullarından birisinin tarifine göre aşırı Türkçüdür ve Hamdullah Suphi Bey ile dostluk münasebeti vardır³⁷⁵.

Karakaşı Rüştü Bey'i Türk ve Dönmelik tarihi açısından önemli kılan husus, Rüştü Bey'in 1 Ocak 1924 tarihinde TBMM'ne vermiş olduğu bir dilekçedir³⁷⁶. Cumhuriyet döneminde Sabetayist zümreye ilk defa dikkat

olan Mehmet ve Feridun'a terk etmiştir. Abdurrahman Küçük, *Dönmeler (Sabetayistler) Tarihi*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, Temmuz 2005, s. 395.

³⁷⁴ M. Ertuğrul Düzdağ, *Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 333.

³⁷⁵ Küçük, *Dönmeler (Sabetayistler)* ..., s. 395.

³⁷⁶ Karakaşı Rüştü Bey ile eş zamanlı olarak, Atina'da da benzer gerekçelerle, Sabetayist zümrenin mübadele dışı tutulmasına dair bir müracaat da, Yunan millî meclisine yapılmıştır. Bu müracaatı yapan kişi Yunan Meclisinde mebus olan Mustafa Arif Efendi (Kenber) isimli Sabetayist bir şahıstır (Kendisi Faik Nüzhet Bey'in kayınpederidir. Yunan devlet adamları ile görüşen Mustafa Efendi mübadelenin Türk ve Rumlara münhasır olması gerektiğini, kendilerinin ne Türk ve ne de Müslüman olduklarını iddia etmiştir. Küçük, *Dönmeler (Sabetayistler)* ..., s. 401. Ancak, Mustafa Efendi'nin Konatas isimli Yunan siyasetçi ile olan dostluğuna istinaden vermiş olduğu arıza, Konatas tarafından Yunan Meclis-i Millisine getirilmesine rağmen, Yunanlılar bu zümrenin Türklerden daha muzır olduğunu ileri sürerek bu talebi reddetmiş ve Sabetayistlerin mübadele ahkamına tabi olmalarına karar vermiştir. *Sebülürreşad* mecmuası, 10 Kanunusani 1340 (10 Ocak 1924), c. XXIII., S. 583, s. 172. Scholem de Selanik Dönmelerinin Atina yönetimine yapmış oldukları bu minvaldeki müracaatlarını kabul etmektedir. Scholem, "Gizli Yahudi...", s. 236. Suphi Nuri İleri, 6 Ocak 1924 tarihli *İleri* gazetesinde "Cumhureçuluk, Dönmelik, Rumluk" başlıklı bir yazı kaleme almış ve Selanik Dönmelerinin mübadeleden hariç tutulmak istediklerini, Türkiye'ye gelmek istemediklerini işittiklerini belirterek, gelmezlerse gelmesinler, bizi istemeyeni biz de istemeyiz demiştir. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 341. *Vakit* gazetesi ise 7 Ocak 1924 tarihli bir yazıda alenen, eğer Selanikliler, Yunanistan Parlamentosuna başvurup, Türkiye'ye gelmek istemediklerini bildirmişlerse, o zaman gelseler de bir faydalarının olmayacağını beyanla, mübadele gerçekleşmeden evvel bu konunun muhtelit komisyonca tetkik edilmesini talep etmiştir. Ancak muhtelit komisyon reisi Tevfik Rüştü Bey, Dönmelerin bu teşebbüsünü yalanlamıştır. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 342. Lozan müzakerelerinin yapıldığı dönemde bir müracaat da Lozan'da ikinci murahhas olan Rıza Nur Bey'e yapılmıştır. Muslihiddin Adil Lozan'a gelmiş ve Rıza Nur'dan Selanik Müslümanlarının mübadeleden hariç tutulmasını rica etmiştir. Gerekçesi de burada bir Makedonya Türk devleti kurmaktır. Ancak Rıza Nur bu talebi manasız bulmuş ve reddetmiştir. Rıza Nur bu şahsın Selanik Dönmeleri olduğunu anlamış ve şu sözlerle bu durumu anlatmıştır: "...Gayesi sırf Selanik Dönmelerini mübadeleden istisna ettirmektir. Demek Dönmeler yol masraflarını vererek onu bu iş için Lozan'a göndermişlerdi... Demek Türkiye'de bunlar Türk'ten başka türlü düşünen ve zıt menfaat sahibi bir zümredirler. İşin felaketi bunlar Türk görünüyorlar. Rumlar, Ermeniler bunlardan çok çok iyi... Bu arada yani Türk'ün can, baş kaygısında Sabetay Sevi'nin oğulları da bu işte idiler..." Rıza Nur, a.g.e., c. II., ss. 946-947. Aynı zamanda Selanik Fazilet mason locasının kurucularından olan Dönme Muslihiddin Adil, sıkı bir İslam karşıtıdır. 16 Ekim 1931 günü CHP Genel Sekreteri Recep Peker tarafından, İstanbul Üniversitesinde parti programı okunduğunda, Diyanet İşleri Başkanlığı ile din tedrisatı gündeme geldiğinde, Muslihiddin Adil, laik bir devlette bunların bulunmasının sebebini sormuştur. Ertuğrul

çekilmesini sağlayan ve toplumda bu zümreye karşı farkındalık meydana getiren bu dilekçede Dönmelerin kim oldukları, hüviyet-i asliyelerinin ne olduğu uzun uzadıya anlatılmıştır. Rüştü Bey'e göre kendisinin de mensubu olduğu Dönme zümresi ne Türk'tür ne de Müslüman. 300 seneden beri Türk toplumunu aldatmaktadırlar. Görünüşte Müslüman olan bu zümre, aslında Yahudi inanç ve adetlerini yaşamaya devam etmektedirler. Dönmeler resmen ve şeklen İslam'ı seçmiş görünmekle birlikte, aslında dönmemişlerdir ve Müslümanları aldatmışlardır³⁷⁷.

Karakaşi Rüştü Bey'in meclise vermiş olduğu dilekçe Yunus Nadi'nin sahibi olduğu *Yenigün* gazetesinde tefrika suretinde yayınlanmış ve bu şekilde efkâr-ı umumi bu hadiseden haberdar olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazılan dilekçede, dışarıda Müslüman, içeride Yahudi adetlerine göre yaşayan bu zümrenin bir an önce eski adet ve inançlarını terk ederek, içinde bulundukları ikiyüzlü³⁷⁸ tutum ve davranıştan dönmeleri için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Ona göre Osmanlı Devleti bu Avdeti zümresini asimile etmediği için mesuldür. Karakaşi Rüştü Bey'in bu ifşaatından sonra tartışmalar alevlenmiş, başta *Akşam*, *İkdam*, *İleri*, *Mihrap*,

Düzdağ, *Yakın Tarih Yazıları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 204. Muslihiddin Adil aynı zamanda Yakubilerce Selanik'te neşredilen *Gonca-i Edep* dergisinde yazılar yazmıştır. *Selanik'te Osmanlı Matbuatı Gonca-i Edep...*, s. 32. Yine başka bir iki yüzlü ve pragmatik yaklaşım da İstanbul'un işgali yıllarında vaki olmuştur. 1918 sonrasında İstanbul'u işgal eden müttefikler, kendi karargâhlarında, azınlıklardan elemanlar çalıştırma kararı alınca, bir kısım Dönmeler, kendilerinin Müslüman değil, Yahudi olduklarını ifade etmek suretiyle, İngiliz karargâhlarına iş başvurusu yapmışlardır. Müttefikler, Dönmelerin saf Yahudi olduklarını, dışarıdan evlilik yapmadıklarını, bu sayede ırklarını koruduklarını kabul etmişler ancak bir hikmete binaen Dönmelere iş vermeye yanaşmamışlardır. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 324.

³⁷⁷ Mustafa Ünal, "Sırat-ı Müstakim (*Sebilü'r-Reşad*) Dergilerinde Yahudilik ve Yahudiler ile İlgili Yazılar", *Türkiye'de Dinler Tarihinin Kurumsallaşması Sürecinde Abdurrahman Küçük*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016, s. 332.

³⁷⁸ Dönmelerin mürâi ve ikiyüzlü tutum ve davranışlarını anlatan, Taha Kivanç'a ait şu ifadeler son derece enteresandır: "*Jarusalem Post* Gazetesindeki yazıda görüşlerine başvurulmuş Cohen-Harounoff adlı Meşhed kökenli biri, atalarının Meşhed'te yaşadığı çifte hayatı anlatıyor; insanın içini sızlatan ayrıntılar var anlatımında. Çocuklarına Müslüman isimleri vermişler, ama evde İbranice isimleriyle çağırıyorlar... Etilerini Müslüman kasaptan almışlar, ama yemeyip başkalarına veya köpeklerle vermişler; kendileri etlerini "koşer" denilen dini usulle kesip yemeyi sürdürmüşler... Kızlarına başkaları tâlib çıkmasın diye kendi gibi olanlarla "beşik kertmesi" yapmışlar... Musevi dinine göre çalışmanın yasak olduğu cumartesi günü (Şabat) dükkânlarını açık tutmuşlar, ama kapıya koydukları çocukları, müşteriye, "Babam rahatsız" diye geri çevirmiş... Şabat'ı ilân eden mumu sadece cuma gecesi yakmaya korktukları için her gece yakma âdeti geliştirmişler..."

<https://www.yenisafak.com/yazarlar/tahakivanc/cifte-standardin-boylesi-41627> (SET. 18.04.2020), Küçük, *Tekelistan...*, s. 254., Akgün, *Yahudi'nin...*, s. 43.

Resimli Dünya, Resimli Gazete, Son Saat, Tanin, Vatan, Yedigün ve Yenigün gazeteleri olmak üzere, dönemin birçok basın kuruluşunda konu kendisine yer bulmuştur. Sabetaycılık etrafındaki tartışmalar üç dört sene boyunca devam etmiştir³⁷⁹.

Karakaşı Rüştü Bey'in meclise yazdığı mektup, Dönmelerin ve dönmeliğin ne olduğunu anlamamıza yaraması noktasından son derece önemlidir. Bundan dolayı, bu tarihi mektubun önemli bahislerini, buraya derç etmeyi uygun buluyoruz. Karakaşzade Rüştü Bey kendi cemaatini ifşa ve Türk milletini de ikaz babında çok önemli açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti birbiriyle mütecanis unsurlardan oluşan milliyet düsturu ve mefhumu üzerine bina edilmektedir. Bunun için ocaklar açılmış, risaleler, kitaplar neşredilmiş, maarif programı buna göre teşekkül ettirilmiştir. Zaten kapitülasyonlar da bu maksada mebni olarak kaldırılmıştır. Geleceğin Türkiyesi, Türklük anlayışı ile yoğrulmaktadır. Bunun içindir ki İslâm olduğu halde gayr-i Türk zihniyeti taşıyan Arnavut ve Araplar bile hudud-u millî dâhiline kabul edilmemektedir. Saf Türklük içinde mürâi ve sahtekâr olanlar var ise de, bunlar asıl hedeflere ulaşılmasına mani olacak kabiliyet ve güce malik değillerdir. Eğer bu kitleler tespit edilirse onların tecrit edilmesi ya da hudud-ı millî dışına atılması lazımdır. Rüştü Bey'e göre, Türklük içine sızmış ve İslam görüntüsü altına girmiş bir kitle mevcuttur. Bu kitle, *iki üç asır evvel İspanya'nın engizisyonundan kaçıp, Türklerin cenah-ı şefkat ve sahabetine iltica etmiş ve bilâhare bir mesele-i siyasiye cürmüyle olan reislerinin telkiniyle sahte olarak İslâmiyet nâm ve kisvesine bürünen Selanik Dönmeleridir.*

Rüştü Bey, Dönmelerin üç kısımdan oluştuğunu ve aslen ve ırken Yahudi olduklarını ifade etmektedir. Dönmelerin Türklükle alakası olmadığı gibi, İslam'la da ruhen ve vicdanen bir ilgisi bulunmamaktadır. Bunlar zaman zaman renk değiştirerek İslamları aldatagelmışler ve onlardanmış gibi görünmeye gayret etmişlerdir. Bin türlü riya ve sahte tavır ve kıyafetlerle

³⁷⁹ Cengiz Şişman-Muharrem Varol, "Erken Cumhuriyet Dönemi Sabataycılık Tartışmaları: Türk Sesi Gazetesinden 1924 Tarihli Bilinmeyen Bir Tefrika", *Türkiyat Mecmuası*, Bahar 2015, c. XXV., s. 192.

büyük Türk kitlesi arasına sokularak pek çok servet kazanmış olan Dönmeler, memleketin büyük ticarei ve iktisadî noktalarını elde ederek mühim ve mühlik (helak eden) bir âmil olagelmışlerdir. TBMM, behemehâl, Makedonya'dan getirilecek olan Dönmeler konusuna el atmalı ve aslen ırken, harsen Türk ve İslam olmayan bu kitleyi Mübadele'den muaf tutmalı ya da muaf tutmayacaksa da ülkenin değişik yerlerinde dağıtmalıdır. Son olarak Karakaşi Rüştü Bey, TBMM azalarına şöyle seslenmiştir: *“Ey Türklüğün istiklâl ve selâmet ve saadeti için her türlü varlığını fedadan çekinmeyen Büyük Millet Meclisi Azây-ı Kiramı! Bunlar için ne düşünüyorsunuz? Mübadele edecek misiniz? Hususi mübadele usulleriyle bunların tekrar mütekâsif (yoğunlaşan) bir tarzda İstanbul, İzmir, Bursa gibi memleketin iktisadî kapularında bu yabancı, zeki kitlenin sahte İslâm ve sahte Türk nikâblariyle (örtüleriyle) yerleşip kazanmalarına müsaade edecek misiniz?”*³⁸⁰.

Karakaşi Rüştü Bey'in Meclise yazdığı mektupta özet olarak şunlar ifade edilmektedir:

- Millî mefkûre peşinde koşan yeni Türk hükümeti mademki Türklük üzerine bir devlet bina etmiştir, o zaman kendi tebaasının mütecanis olmasına dikkat etmek zorundadır.
- Eğer milletin birlik ve beraberliğini tehdit eden bir unsur varsa, bu, o devletin inzibat kuvvetlerince halledilebilir. Ancak bu birliği tehdit eden büyük bir zümre ise o zaman iş millet namına Meclise düşmektedir.
- Müslüman Türk milletinin birlik ve mütecanisiyetinin önündeki manilerden birisi de, asırlardır kendilerini Müslüman Türk olarak gösteren, sahtekâr Selanik Dönmeleridir.
- Dönme taifesinin dinen İslam ile ırken de Türklükle hiçbir alakası yoktur.
- Bu zümre mensupları bin türlü riya, sahte tavır ve kıyafetle Türk milleti içine sokulmuş ve servet sahibi olmuştur.

³⁸⁰ *Vakit* gazetesi, 4 Kânunusani 1340 (4 Ocak 1924). Transkripsiyonu şu eserden iktibas edilmiştir: Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)* ..., ss. 389-391.

— Mademki hükümet mübadele meselesini Türklere hasretmiştir –dındaşınız olan Arnavutlar bile hariçte kalmıştır- o zaman Müslüman ve Türk olmayan bu kitlenin de ya mübadele dışı bırakılması ya da geldiklerinde damgalanarak, Türk ve İslam milleti ile tamamen kaynaşıp, asimile olmalarının temin edilmesi elzemdir.

Karakaşi Rüştü Bey’in bu ifşaatı, konu etrafında ehil olan ya da olmayan birçok kesimin fikir beyan etmesine ve Sabetayist zümre hakkında toplumda bir bilinçlenme meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Rüştü Bey’in yazdıklarından sonra Türkiye Hahambaşılığının görüşüne başvurulmuş ve Hahamlık “*Onlar bizim itikadımıza kısmen muhalif bir tarikat takip ederlerdi*” cevabını vermiş ve isterlerse tekrar Musevi dinine avdet edebileceklerini söylemiştir. Nasıl ki Endülüs’ün sükûtundan sonra, Hristiyanların baskılarından bezen Yahudiler Marrani olmuş ve daha sonra da yeniden eski dinleri olan Yahudiliğe dönmüşlerse, Türklük içindeki Dönme Yahudilerin de tekrar eski dinlerine avdetleri mümkündür. Yahudilikte tekrar kabul şartları Halakah’ta³⁸¹ düzenlenmiş olup, Tanrı’nın birliğini inkâr etmeyip, putperestliğe sapmayanlar için geri dönüş kapısı açık bırakılmıştır. Yahudilere göre Sabetayistler kâfir değil, günahkâr Yahudilerdir³⁸².

Karakaşi Rüştü Bey’in bu ifşaatı, Türk ve Sabetayist zümrede infiale meydan vermenin ve senelerce süren tartışma zeminine oturmanın dışında, resmi manâda bir sonuç vermemiş, bir karara iktiran etmemiştir.³⁸³ Rüştü Bey’in bu çıkışının altında yatanın, mensubu Dönme zümresini mübadeleden hariç tutmaya matuf olduğu yönündeki iddialar ise gerçeklerle pek de örtüşmemektedir. Zira Rüştü Bey iki alternatifli bir çözümden bahsetmektedir. Bunlardan ilki bu zümrenin mübadele dışına çıkarılması iken, diğeri ise mübadeleye tabi olmaları halinde, Türkiye’nin değişik yerlerine dağıtılmaları suretiyle tamamen asimile edilmeleri yönündedir.

³⁸¹ Yahudi hukuk kitabıdır.

³⁸² Abdurrahman Küçük, *Tarihten Günümüze Sabataycılık/Dönmelik Meselesine Yaklaşımlar, Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2004, s. 148.

³⁸³ Pakalın, a.g.e., c. I., s. 475.

Karakaşı Rüştü Bey'in bu dilekçeden ayrı olarak dönemin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben, 29 Aralık 1923 tarihinde yazdığı bir mektup da bulunmaktadır. Meclise hitaben yazdığına nazaran kısa olan bu mektupta da benzer konular ele alınmıştır. Rüştü Bey ısrarla Dönmelerin ne ırken ve ne de dinen Türklerle maddi-manevi bir iştiraki bulunmadığını beyanla, bu zümrenin millî hudutlar dışında bırakılmasını ya da asimile edilmelerini talep etmiştir³⁸⁴.

Bahse konu dilekçeler devlet nezdinde ciddiye ve itibara alınmamış olsa da, Dönme zümresine mensup gazeteciler tarafından dikkate alınmış ve o devrin değme Dönme yazarlarından Ahmed Emin Yalman'ın başyazar olduğu *Vatan* gazetesinde dizi halinde bu hususta yazılar yazılmıştır. Ahmed Emin Yalman büyük bir panik göstergesi olarak, Dönmeleri zayıf ve küçük göstermeye çalışan yazılar kaleme almıştır. Yalman ilk iş olarak Rüştü Bey'in yakınlarıyla geçinemediğini, sinir hastası olduğunu³⁸⁵, karısından ayrıldığını³⁸⁶ ruhi dengesini kaybettiğini beyan ederek, malum ifşaatin failini efkâr-ı umumiye nazarından ıskat etmeye çalışmıştır³⁸⁷. Yalman, 4 Ocak 1924 tarihli *Vatan* Gazetesinde meseleyi tamamen inkâr yoluna gidemeyeceğinden, bu zümreye mensup olup da, vatan için canını feda eden Hasan Tahsin, Kaymakam Şükrü Bey gibi isimlerin faziletlerini tek tek sıralama yoluna

³⁸⁴ Düzdağ, *Yakın Tarihimizde* ..., ss. 271-273.

³⁸⁵ Rüştü Bey bu ithamlara 7 Kânunusani 1924 tarihli *Vakit* Gazetesi vasıtasıyla cevap vermiş ve "...hemşeri ve yakın akrabamın iddiası vechile ne hissiyat ve asabiyete mağlubum, ne de bir tarafın telkinatı ve tahrikâtı ile bu işe mübaşeret ettim" demiştir. Gövsa, a.g.e., ss. 90-91. Bir başka gazete yazısında ise bu iddialara "Deniliyor ki Rüştü Karakaş sinir hastasıymış. Kadın meselesine kızgınmış. O nedenle bu Dönmelik meselesini kurcalıyormuş diyerek meseleyi önemsiz göstererek örtbas etmeye ve işi sulandırmaya... Kadın meselesinden dolayı sinir hastası değilim, benim ve bütün ailem her Dönme gibidir. Herhalde kendimi bilir, yaptığım işlerin mahiyetinin farkındayım. Zaman zaman nükseden gizli bir sevincin kesinlikle tedavisini isteyen samimi bir ruha sahibim" şeklinde cevap vermiştir. Almaz, *Tarihin Esrarengiz*..., s. 137.

³⁸⁶ Rüştü Bey, ilk hanımının vefatından son derece müteessir olmuş, sinir krizleri geçirmiş ve daha sonra başka bir hanımla tezevvüç etmiştir. Ancak yaptığı bu evlilikte mutsuz olmuş ve karısıyla sık sık kavga eder hale gelmiştir. Neticede iş mahkemeye intikal etmiş ve bu eşinden ayrılmıştır. Bu hadiseden sonra da tüm akrabaları ile münasebetini kesmiş ve kendi zümresinden intikam almak için bir çabaya girmiştir. Derviş, a.g.e., ss. 94-95. Ancak her ne saikle söylerse söylesin, Rüştü Bey'in anlattıkları Dönme hakikatinin dışı vurulmasından başka bir şey değildir.

³⁸⁷ Düzdağ, *Yakın Tarihimizde*..., ss. 273-274.

gitmiş ve bu zümreyi millet ve devlet nezdinde meşrulaştırma gayreti içine girmiştir.³⁸⁸

Ahmed Emin Yalman tarafından *Vatan* gazetesinde yapılan, Rüştü Bey'in şahsı ve anlattıklarıyla alakalı neşriyata, Rüştü Bey 8-24 Ocak 1924 tarihleri arasında, *Vakit* gazetesinde tefrika suretinde cevaplar vermiştir. Rüştü Bey bu yazı dizileriyle mensubu olduğu Sabetayist zümrenin ele alınır yanını bırakmamış ve resmi dilekçelerde bahsetmediği ne kadar cemaat sırrı varsa tamamen ifşa etmiştir. Ahmed Emin Yalman, Rüştü Bey'in dilekçesine cevap vermiş olmakla adeta arı kovanına çomak sokmuş ve pandoranın kapağını kendi elleriyle açma gafletinde bulunmuştur. Rüştü Bey 8 Ocak 1924 tarihli *Vakit* Gazetesine verdiği beyanatlarında; validesinin kendisine kuzu eti yedirmediğini, cemaat tarafından Dönmeler dışında bir kadınla temas etmesine müsaade edilmediğini, aksi takdirde cemaatten tard edilmekle tehdit edildiğini, cemaat içi ibadetlerini dışarıya aksettirmemesi için tembihte bulunulduğunu, mumsöndü ayinlerini (dört gönül bayramı), kendi aralarında üç kabileye ayırdıklarını, bu kabilelerin tek amaçlarının menfaat olduğunu, mübadeleye illa tabi olacaklarsa mutlaka Anadolu'ya dağıtılıp, Türklerle kaynaşmak suretiyle asimile edilmeleri gerektiğini anlatmıştır³⁸⁹.

Neşriyatı yapan gazete, konuyla alakalı uzmanlarından da görüşler almış, bir doktor, Dönme zümresinin hastalıklı (veremli) olduğunu³⁹⁰ ve

³⁸⁸ Düzdağ, *Yakın Tarihimizde...*, ss. 274-275. Ahmed Emin Yalman tarafından kaleme alınan yazının tamamı, Abdurrahman Küçük tarafından neşredilmiş olup, bu esere bakılabilir. Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)...*, ss. 392-393.

³⁸⁹ Düzdağ, *Yakın Tarihimizde...*, ss. 327-332. Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)...*, ss. 359-371.

³⁹⁰ Ahmed Safi, bu üç grubun Allah tarafından sürekli hasta olduklarını, koca hastalıktan kurtulsa kadının, kadın kurtulsa çocuklarının sürekli hasta olduklarını, bunların sağlık içinde olduklarının pek görülmediğini yazmaktadır. Ahmed Safi, *Dönmeler Âdeti...*, s. 18. *Rafıza Hasna* mahlası ile 1909'da Dönmeler tarafından Selanik'te çıkarılan haftalık *Kadın* isimli dergide şiirler yazan Kapani Dönme Rasim Haşmet'in Enin-i Muhit isimli şu şiiri, Dönme güruhunun içinde bulunduğu sosyo-psikolojik sıkışmanın ve türlü türlü emrazın bir ifadesi şeklindedir:

*Alçak bu tavan, az daha yükselmeye mani!
Hep böyle kalın perdeler altında, mevani
Pişinde, ne yapsak diyorum, ey koca tali!*

.....

*Alçak bu tavan, eski bu ev, hasta bu sima
Hep saralı, hep sıtmalı ihvan ve evidda
Vahdet ve teavün arasak olmuyor asla
Temin edebilsek o da badi-i belaya*

içimize alınmaması gerektiğini, bir iktisatçı, zeki ve çalışkan olan bu zümre içimize alınırsa memleketin iktisadiyatının bunların eline geçme ihtimali olduğunu bu yüzden alınmamaları gerektiğini, bir sosyolog ise bu zümre eliyle inkılapların daha iyi oturtulacağından bahisle, içimize alınmaları gerektiğini beyan etmişlerdir³⁹¹.

Ertuğrul Düzdağ'ın naklettiğine göre, Rüştü Bey, 17, 18 ve 24 Ocak 1924 tarihlerinde *Vakit* gazetesine aynı minval üzere açıklamalarda bulunmuştur. Kendisinin halis muhlis bir Dönme olduğunu, ancak cemaati tarafından aforoz edildiğini anlatan Rüştü Bey, yaptığı ifşaatlardan memnun olduğunu, korkmadığını ve gerekirse kendisini istiklal mahkemelerine verebileceklerini, kendisinin Genç Selanikli imzasıyla bir tehdit mektubu aldığını, bu mektupta “*Rüştü Bey sen Dönmelerin elinde can vereceksin*” yazdığını anlatmış ve cemaat içi hurafe ve ayinleri teker teker deşifre etmiştir. Yaptığı ifşaatlarda, Dönmelerin de bir halifesi olduğunu ve el'an İstanbul'da ikamet ettiğini, ancak şu anda ismini vermeyi doğru bulmadığını, Dönmelerin, çocuklarını Yahudi esaslarına göre sünnet ve nikâh ettirdiklerini³⁹², beşik kертmesi adetlerini, gece yarısı Yahudiliğe göre kıyılan dini nikâhlarını, nikâhlarda hahamlarca edilen duaları, kadın mevtaları erkek

*Bir yol buna, bir el buna, ey asr-ı tekâmül!
Artık bu kavim söndü, harap oldu, tezelzül
Hep etti ve hergün çürüyor ruhları
Acizleri ahmaksa da, zenginleri alçak!*

.....

Kadın dergisi, 9 Mart 1325, s. 9. (Şiirin tamamı Osmanlıca metin halinde çalışmanın sonunda yer alan Ek-6'dadır).

³⁹¹ Düzdağ, *Yakın Tarihimizde...*, ss. 332-333.

³⁹² Nikâh ve zıfâf öncesi ayinleri de ciddi şekilde farklılık arz etmektedir. Karakaşiler arasında ilah mertebesine konulmuş olan Osman Baba'nın heykeli, bu grubun ibadethanelerinde ve ayin yapılan evlerinde bulunmaktadır (Bakırköy'de zengin bir Karakaşi'nin evinde Osman Baba'nın mumdan heykelinin ya da mumyasının bulunduğu iddia edilmiştir. Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 330. Yeni evlenen gençler, ibadethaneye cemaat önderi eşliğinde girmekte, önce gelin ve daha sonra da damat Osman Baba'nın heykeli önünde saygıyla eğilip, diz çöküp, heykelin el ve ayaklarını öpmektedirler. Sonra cemaat önderi genç çifti kutsamaktadır. Mücevherle işlenmiş kutsal bir bileziğin gelinin koluna takılmasıyla birlikte kutsama işlemi gerçekleşmiş olmaktadır. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 256. Osman Baba'nın Selanik'teki evinde hayatta iken yattığı yatak halen yapılı vaziyette durmaktadır. Yatağa dokunmanın, yeni evlenen çift ve denize açılacak denizcilere şans ve uğur getirdiğine inanılmaktadır. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 262.

gassalların yıkadıklarını, kuzu bayramı gecesi yaşananları ve bu yaşananlardan meydana gelen mukaddes çocukları tek tek anlatmıştır³⁹³.

Karakaşı Rüştü Bey bu ifşaatlardan hemen hemen bir sene sonra, sanki iki sene önceki gazetelerde çıkan sözler kendisine ait değilmişçesine keskin bir dönüş yapmış ve bu defa da kendi zümresini müdafaa etmiştir. 26 Kasım 1925 tarihli *Son Saat* gazetesinde, İbranice dua okuyan hemen hemen hiçbir kimse kalmadığını, ortada hurafe namına bir şey bulunmadığını, binlerce insan içinde üç beş kara cahil mutaassıbın mevcudiyetinden naşı bütün Dönmelere günah isnat etmenin günah olduğunu beyan etmiştir. Rüştü Bey'e göre, Dönmelerin ibadethaneleri, duaları, kitapları, hurafeleri, büyük mürşit olan Gazi Paşa'nın nur-ı ziya bombalarıyla berhava olmuştur. Yeni yetişen Dönme nesli, Türk hars ve terbiyesini bütünüyle kabul etmiştir. Gazi Paşa'nın inkılapları sayesinde Türklük ve Dönmelik ayrılığı sayfası tamamen kapanmıştır. Asırlardır Dönmeler Türklerin sürurlarıyla mesrur, ıstıraplarıyla da müteallim olmuşlardır³⁹⁴. Rüştü Bey hangi saikle bilinmez ama tamamen çark etmiş ve Ahmed Emin Yalman ile aynı çizgiye gelmiştir. Ona göre memlekette artık Dönme yoktur. Ancak aradan geçen zaman içerisinde kamuoyu Dönmeleri tanıdığı için, Rüştü Bey'in bu son ifadelerine halktan tepki gelmiştir. Kamuoyu matbuata yazdığı mektuplarda şunları sormuştur: *"Binlerce ticarethaneye sahip olan Dönmeler neden yanlarında hiç Türk çalıştırmazlar, neden Türklerle kız alıp vermezler, neden dini nikâhlarında imam bulundurmazlar, neden cenazelerini Türk imamlara yıkatmazlar"*³⁹⁵, *neden kendileri için ayrı mezarlık ihdas ederler, neden nadiren de olsa*

³⁹³ Düздаğ, *Yakın Tarihimizde...*, ss. 333-339.

³⁹⁴ Düздаğ, *Yakın Tarihimizde...*, ss. 350-353.

³⁹⁵ Dönmelerin kendilerine ait cenaze imamları vardır ve bu hususi imamlar İslam dinine göre değil, Sabetayist inanca uygun olarak teşhiz ve tekfin işlemlerini yerine getirmektedirler. Sabetayistler, *"İçinizi temizlemeden gelmeyiniz"* ferman-ı Musevîsi itikadınca, ölümlerini yıkarlarken bağırsaklarını temizlemeyi ihmal etmemektedirler. *Dönmeler*, Şems Matbaası, İstanbul, R. 1335, H. 1338, M. 1919, s. 15. (Müellif ismi bulunmamaktadır), Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)*..., ss. 384-385. Dönmeler, cenaze tekfin, teşhiz ve defin işlemlerini her iki dinin gereklerine göre yerine getirmektedirler. Yani dışarıda İslami usullere riayet ederlerken, evlerinde ise en az on kişiden oluşan Dönme cemaati, bir Dönme din adamı önderliğinde yapılan İbrani dualarla ölümlerine son vazifelerini yerine getirmektedirler. Dönmeler üzerine yaptığı çalışmalar ile bilinen Cengiz Şişman, bir arkadaşının, Dönmeler cenaze merasimi için kâfi sayıya ulaşamadıkları bir anda kendisinden törene katılmasını rica ettiklerini anlattığını söylemektedir. Şişman, *Susunluğun...*, s. 260.

Türklerle evlenen mensuplarına çok kötü davranırlar?’’³⁹⁶. Karakaşzade’nin bu keskin dönüşü Resimli Gazete’yi çileden çıkarmış olmalı ki, 19 Aralık 1925 tarihli sayısında Rüştü Bey, Dönme komisyonculuğu yapmakla ve hakikatleri ketmetmekle itham edilmiştir.³⁹⁷

Karakaşi Rüştü Bey’in durduk yere neden kendi cemaatini önce itham ve daha sonra da tebrie etme çabası içine girdiği bugün bile tam olarak anlaşılamamıştır³⁹⁸. Daha sonraki yıllarda ise tartışmaya *Sebilü’r-Reşad* (*Sırat-ı Müstakim*) ve *Büyük Doğu* mecmuaları da katılmış, hususan Ahmed Emin Yalman’ın yaptığı İslam karşıtı neşriyata, Yalman’ın Dönme kimliği üzerinden cevaplar verilmiştir.

Fotoğraf 53. Karakaşi Osman Rüştü Bey'in Kabri- Bülbüldere Mezarlığı (Fotoğraf Yılmaz Altunsoy)³⁹⁹

³⁹⁶ Düzdağ, *Yakın Tarihimizde...*, s. 354.

³⁹⁷ Düzdağ, *Yakın Tarihimizde...*, ss. 356-359.

³⁹⁸ Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, s. 313.

³⁹⁹ Karakaşi Osman Rüştü Bey’in kabrinde ve mezar taşında Sabetayistliği ya da doğrudan Yahudiliği çağrıştıran bir alamet tespit edilememiştir. Mezar taşının gösterişli olması tek başına bir Yahudilik alameti sayılmamalıdır. Zira son zamanlarda Müslüman mezar taşları da büyük ve gösterişli olarak yapılmaktadır. Bu da Karakaşi Rüştü Bey’in gerçekten dönmüş olabileceğinin bir işareti olarak görülebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SABETAYİZM'İN KISA TARİHÇESİ

2.1.Dönmelik, Sabetayizm, Avdetilik, Sazanikos, Sebtiyunluk

“Dönme”, “Sabetayist” ya da biraz daha eskiler için “Avdeti” kelimeleri aslında hiç de yabancı olmadığı kavramlardır. Osmanlı insanı bir de bu kavramlara “*Sebtiyunlar*” kelimesini ilave etmiştir. Ancak içeriği ve ne manâya geldiği fazlaca bilinmez. Fazlaca bilinmeme sebebi, XVII. asırda çıkan bu Yahudi tarikatının ya da cemaatinin kendisini büyük bir gayret ve ihtimamla saklamış olmasıdır. Bu tarikata mensup olanların dış görüntü olarak İslâmlardan hiç bir farkı yoktur. İsimleri Müslüman ismidir, hayat tarzları İslâm’a tam uygun olmasa da, İslâm ile çelişmez. Buna büyük önem

verilmiştir. Avdetiler¹, çift kişilikli, çift dinli, çift kültürlü bir zümredir. Sokakta Müslüman, evde Yahudi'dirler. Camilere giderler, abdest alırlar, namaz kılarlar². Bu onlara göre vaciptir. Müslüman gibi Müslümanlara ait dini bayramları kutlarlar, ancak bu sadece görünüştedir. Bu zümre her ne kadar dışarıda İslamların ibadethanelerine gitseler de, kendi evlerinde, Yahudiliğe ait mabetleri vardır. İslamların bayramlarını kutlarmış gibi yapsalar da kendilerine ait, kendi dini akidelerinin gereği olarak senede 12 dini bayramları vardır ve bunları günü geldiğinde kutlarlar. Bu bayramlar içerisinde Adar³ ayının 22'sinde kutlanan Kuzu Bayramı ve Ab⁴ ayının 9. gününe tesadüf eden Meserret Bayramı (Sabetay Sevi'nin doğum günü) da bulunmaktadır⁵. Yaygın düşünceye göre Sabetayistler, dönmüş gibi yapmışlardır, ama dönmelikleri görünüşten ibarettir. Yahudilikte mürailik esastır ve olabildiğince dönmüş gibi yani samimi gibi davranmak şarttır. Mesela bunun için çocuklarını Yahudi dindaşları gibi doğar doğmaz değil, İslamlar gibi yedi sekiz yaşına geldiğinde sünnet ettirmektedirler⁶. Camille Vallaux ve Jean Brunhes tarafından 1921 senesinde kaleme alınan *Tarihin Coğrafyası* isimli esere göre Sabetaycıların görünüşte ihtida etmiş gibi olmalarının sebebi, İslamlarla daha etkili mücadele etmektir⁷.

Avdeti kelimesi Arapça kökenli olup, eskiye dönme, rücu etme mânâsında bu zümre için kullanılmıştır. Batı membalarında ise dönme kelimesinden kaynaklı “Dönmeh” ya da “Doenmeh” ibarelerinin, Yahudilikten İslâm'a dönenler için kullanıldığı görülmektedir.

¹ İlber Ortaylı, Sabetayistler için Dönme ya da Avdeti kelimelerinin kullanılmasının doğru olmadığını söylemektedir. Muhtemelen bu ifadeden kasıt, bu zümrenin dönmediklerine vurgu yapmak olmalıdır. İlber Ortaylı, İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Yayınları, İstanbul, Ocak 2018, s. 26.

² Münevver Ayaşlı, Adliye Nazırı Rıza Paşa'nın Selanik Valiliği döneminde, bu mürai Dönmelerden nefret ettiğini ve “Bu herifler benim namazıma mani oluyorlar. Bu mürai, münafık herifler namaz kılmasınlar diye ben de namaz kılmıyorum” dediğini anlatmaktadır. Ayaşlı'nın anlatımına göre, Ramazan geceleri, Dönme ileri gelenleri başlarına takkelerini koyar, ellerine tespihlerini alır Vali Paşa'nın konağına teravih namazı kılmaya giderlermiş. Vali Paşa da bu münafıklara namaz kıldırmayacağım diye kendisi de namazdan mahrum olmuştur. Ayaşlı, *Dersaadet...*, ss. 176-177.

³ İbrani=Yahudi takviminde 6. Aya verilen isimdir.

⁴ İbrani=Yahudi takviminde 11. Aya verilen isim olup, Ağustos ayına denk düşmektedir. Aslı Av ayıdır. Levant Arapçasında Av ayı Ab olarak telaffuz edilmektedir.

⁵ *Mihrab* mecmuası, 15 Kanunusani 1340 (15 Ocak 1924), S. 5., s. 153.

⁶ A.g.y., s. 153.

⁷ A.g.y., s. 151.

Bir başka tanımlamaya göre ise, “*Dönme*” kelimesi Fransızca iki kelimenin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bu kelimelerden ilki “*dü*”, diğer ise “*neme*” dir. Bunlardan “*dü*” kelimesi Fransızca iki anlamına gelirken, “*neme*” kelimesi ise kişilik, kimlik manasındadır. Bu iki kelime birleştiğinde ortaya çıkan “*düneme*” kelimesi çift karakterli, çift kimlikli olma manâsına gelir ki, bu da tam olarak Türkiye Dönmelerini tavsif eder. Bu yorum Fars kaynaklarına dayanmakta olup⁸, bize göre bu kelimelerin tesadüf eseri bir araya gelmesi ile oluşmuştur ve hakikati yansıtmamaktadır. Dönme kelimesi Türkçedir ve Türkiye kökenli Dönmeler için kullanılmıştır.

Dönmelerin ne tarafa döndükleri tam olarak anlaşılamamaktadır. Görünüşte Yahudilikten İslâm’a döndükleri bilinmektedir. Ancak İslâm ıstılahında, başka bir dinden İslâm’a giren ve İslâm ile müşerref olanlara “*ihtida etti*” yani “*hidayete erdi*” denilirken, Yahudi Dönmeleri için bu kelime kullanılmamış, “*Dönme*” tabiri istimal edilmiştir. Bunun sebebi, aslında Yahudilerin tam olarak ihtida etmemiş olmalarından kinaye olsa gerektir. Osmanlı insanı, İslâm’a geçtiğini söyleyen Yahudilerin, aslında hiçbir zaman samimi ve özden bir dönüş yapmadıklarına inanmıştır. Zaten ileride de göreceğimiz üzere, Sabetay Sevi isimli sahte Mesih’in, İslâm’a döndüğünü ilan etmesinden sonra, tekrar eski dinine döndüğü ve bu yüzden Arnavutluk’a sürüldüğü bilinmektedir. Yani Türkiye Yahudileri önce İslâm’a dönmüş ya da dönmüş gibi yapmış, ancak hemen tekrar kendi dinlerine bir dönüş daha yapmışlardır. Yani sürekli bir dönme fiili içinde, çift kişilikli olarak hayatlarına devam etmişlerdir.

Osmanlı kaynaklarında Dönmeler için “*Sebtiyun*” kelimesinin sıkça kullanıldığını görmekteyiz⁹. Bu kelimenin Dönmeler için kullanıldığından şüphe olmamakla birlikte, kelimenin etimolojik ya da semantik olarak nereden kaynaklandığı konusunda tam bir açıklık ve netlik bulunmamaktadır. Dönmelerden sürekli şüphe duyulduğundan dolayı “*septik*” yani şüpheli kelimesinden mi türetilmiştir, yoksa Yahudiler’de cumartesi gününün kutsal

⁸ Derviş, a.g.e., s. 17.

⁹ BOA, DH. EUM. THR. 27/29, BOA, DH. TMIK. M. 190/22, BOA, HR. TH. 248/19, BOA, ZB. 382/84, ZB. 381/120, BOA, HR. SFR.3. 486/92.

olmasından mı kaynaklanmıştır tam belli değildir. Ancak kuvvetle muhtemeldir ki, cumartesi gününün kutsallığından kinaye olarak bu kelime seçilmiştir. Zira Arapça Cumartesi gününün karşılığı “Sebt” kelimesidir. Bu günün İbrani lisanındaki karşılığı ise “Şabat”tır. Hatta Yahudilerin, cumartesiye kutsamaları ve Şabat orucunu o gün tutup, insanlarla ihtilat etmemelerinden ve o günü ibadet ve dinlenme vasıtası olarak görmelerinden dolayı, “Cumartesiciler” olarak da tesmiye edildikleri bilinmektedir. Bu cemaat mensuplarına yalnızca Edirne’de “Sazanikos”¹⁰ yani küçük sazan balıkları denildiği de görülmektedir¹¹. Bilindiği üzere, Sazan balığı renkleri sürekli değişen bir balıktır¹². Selânik menşeli Yahudi Dönmeleri de sürekli renk değiştirdiklerinden, Sazan balığına benzetilmiş olmalıdırlar¹³. Bütün bu niteleme ve isimlendirmelere soğuk duran Dönmeler kendilerine “Selanıklılar” denilmesini tercih etmektedirler¹⁴. Ancak bu tabir, ilk baştan bu yana Dönmeliğin maskesi ya da örtmecesi şeklindedir¹⁵.

Dönmeler ve Dönmelik üzerine araştırmalar yapan Abdurrahman Küçük, “Dönme” ile “Münafık” kelimeleri ve kavramları arasında bir ilgi kurarak, her iki kavramın ıstılâhî manâlarını açıklamakta ve ortak yönlerini saymaktadır. Küçük’e göre, münafık kelimesi, Asr-ı Saadet’te zahiren Müslüman olduklarını açıklayıp, bâtinen küfürlerini sürdüren; İslâm’ın başlangıcından beri Allah’a ve ahiret gününe inanmadıkları halde, mecburen

¹⁰ Dönmeleri anlatan bir belgesel filmin adı da “Sazanikos”tur.

¹¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, c. I., s. 474.

¹² Sabetay Sevi’ye müntesip olanlar nezdinde balık sembolü önemlidir. Zira güneş balık burcuna girince İsrailoğullarının kurtuluşu gerçekleşecektir. Bu kurtuluş ise ancak beklenen Mesih yani Sabetay Sevi tarafından sağlanacaktır. Buradaki sazan balığının da ayrıca bu manâda bir remz olma ihtimali de düşünülmelidir.

¹³ Sazanikos filminde, sazan balıkları iki akıntı arasında sürekli gidip geldikleri için ve Dönmeler bu balığa benzetildiği için, kendilerine Sazanikos ismi verildiğinden bahsedilmektedir. Michele Blumental-Michel Grosman, *Sazanikos (Dönmehs) Filmi*, (Çev. Conqueror), 1992 Yapım, 3,55. dakika.

¹⁴ Michele Blumental-Michel Grosman, *Sazanikos (Dönmehs) Filmi*, (Çev. Conqueror), 1992 Yapım, 20,25. dakika.

¹⁵ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 264.

ve isteksiz olarak Hz. Muhammed'e uymuş olan kimseleri tanımlamak için kullanılmaktadır¹⁶.

Abdurrahman Küçük, Dönmeliğin tanımını şu şekilde yapmaktadır: “*Dönme, XVII. yüzyıldan itibaren Türkiye'nin muhtelif şehirlerinde, bilhassa Selânik'te, Müslüman adı ve kıyafeti altında yaşayan "Gizli Müslüman-Musevi Cemaati" fertlerine, Osmanlı Türkleri tarafından, Yahudilik'ten İslâm'a döndüklerini belirtmek maksadı ile verilen bir isimdir. Müslüman adı ve kıyafeti altında yaşayan, fakat Yahudi inancı ve âdetlerini devam ettiren dönmelere, eskiden nezaket kastı ile "avdeti" de denilmiştir. Bir başka kaynaktan da şöyle denilmektedir: "Bu tabir (Dönme); 1912 Balkan Harbi'nden evvel Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde bulunan Selânik şehrinde mukim bir kısım Osmanlı vatandaşlarını ifade etmektedir. Evvelce Musevi dininde bulunmakta iken, bazı siyasi sebeplerle İslâmiyet'i kabul etmiş olmaları yüzünden kendilerine dinden dönmüş manasına "Dönme" denilmekte idi*”¹⁷. Başmuharriri Mehmed Akif olan *Sebilü'r-Reşad* mecmuasına göre ise, Sabetay Sevi Mehmed-i Rabia'nın (IV. Mehmed=Avcı Mehmed) huzuruna çıkarılmış ve dininden bu esnada dönmüştür. Bu hadiseden beri, Sabetay Sevi ile beraber İslâm'a dönen efradına “Dönme” denilmiştir¹⁸.

Küçük'e göre, hem Dönmeler ve hem de münafıklar ikiyüzlüdürler, müraidirler¹⁹, göstermelik davranışlar sergilerler, “*Müslüman olduk*” derler ama aslında olmamışlardır. Tüm davranışları göz boyamaya matuftur. Bunlardan, hem Müslümanlar ve hem de hakiki Yahudiler her zaman endişe duymuşlardır. Bu zümrenin en kötü yanları ise, eski inançlarına yani Yahudiliğe hizmet etmek gibi bir huylarının olmasıdır.

¹⁶ Abdurrahman Küçük, “Münafıklık ve Dönmelik Üzerine Bir Araştırma”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1987, c. XXIX, S. 1, s. 348.

¹⁷ Küçük, “Münafıklık ve Dönmelik Üzerine...”, s. 355.

¹⁸ *Sebilü'r-reşad* mecmuası, 10 Kanunusani 1340 (10 Ocak 1924), c. XXIII., S. 583, s. 172.

¹⁹ Dönmelerin mürailiklerine bir misal Ahmed Emin Yalman'ın hayatını konu edinen otobiyografisinde göze çarpmaktadır. Yalman, doğduğunda herkesin kendisinin çok talihli bir çocuk olacağına hükmettiklerini, zira Cuma'ya rast gelen bir Kadir gününde ve tam da öğle ezanı okunurken dünyaya geldiğini söylemektedir. Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, (Haz. Erol Şadi Erdinç), Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, İstanbul, 1997, s. 7.

2.2.İlk Olarak Fark Edilmeleri

İngiliz Sefiri Porter, 1768’de Türklerin, Dönmelerin gizli hayatlarının farkına varamamış olmalarına şaşırdığını yazmıştır²⁰. Birçok kaynakta Osmanlı mülkünde yaşayan Dönmelerin ilk önce Hristiyan misyonerler tarafından fark edildiğine dair malumat bulunmaktadır. XIX. asrın başından itibaren yoğun bir misyoner akınına uğrayan Osmanlı toprakları, Hristiyanlarla birlikte Dönme Yahudilerin de misyonerlerin hedefinde olmasına sahne olmuştur. Misyonerlik yapacakları coğrafyada yaşayan etnik gruplar hakkında çeşitli kitaplar okuyan ve her türlü bilgi donanımına sahip olan misyonerler, Dönmelerin açık sırrına da vakıf olmuşlardır. Onlara göre Mesihçi Dönmeler, devşirilmeye, din değiştirmeye en fazla yatkın olan gruplardır. Bu hususta bir Alman misyoner olan Joseph Wolff, 1924’te İskenderiye’de tanıdığı bir Yahudi’den, Selanik’te Molcho ve Kordo adında, dışarıda Muhammedi olduklarını söyleyen ancak onlara kız alıp vermeyen bir Yahudi grubun var olduğunu işitmiştir. Wolff’un anlatımına göre bunlar Müslümanlarla asla evlenmemektedirler, kızlarını Dönmelere ya da Hristiyanlara verebilmektedirler. Wolff’un anlatımına göre Dönmeler, Protestan Hristiyanlara yakın bir zümredir. Yine 1826 senesinde Selanik’i ziyaret eden Benjamin Barker isimli misyoner, Dönmelerin gizli Yahudi olduklarından, ancak Müslüman Türklerle aynı imtiyazlara sahip olabilmek adına, haricen Türk’müş gibi davrandıklarından bahsetmektedir. Ona göre bu Dönmeler’in Türkler’le herhangi bir bağı bulunmamaktadır. Onlar, Yahudi tören ve ibadetlerini muhafaza etmekte, dışarıda Türkçe, evde ise Ladinoca konuşmakta ve çocuklarını da aynen Yahudiler gibi doğumlarının sekizinci gününde sünnet etmektedirler. Ancak Türk adetlerini takip etmek adına daha ileri yaşlarda sünnet ettirdikleri de olmaktadır. Bir başka Misyoner olan Edward M. Dodd ise Dönmelerin, Selanik’in Rum ve İslam ahalisinden daha asil olduklarını ve kendileriyle ticaret yapmanın diğer unsurlara nazaran çok daha emniyetli olduğunu, zira Dönmelerin Yahudiler gibi kibirli

²⁰ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 204.

olmadıklarını, hoş sohbet olduklarını ve ticari muamelelerinde dürüst olduklarını²¹ söylemektedir²². Şüphesiz bu misyonerler tesadüfen Dönmelerle tanışmış değildir. ABD merkezli Boston Kadınlar Cemiyeti isimli misyoner örgüt, Türkiye'ye gönderilen misyon şeflerinden bir kısmını Ermenilerle ilgilenmesi için tavzif ederken, bir kısmını da İzmir'deki Dönmelerle irtibat sağlaması için vazifelendirmiştir²³.

Dönmeler ya da Sabetayistler hakkında çok fazla malumat olmamasının iki önemli sebebi vardır. Bunlardan ilki, Türkiye Dönmelerinin kendilerini ifşa etmeme konusunda gösterdikleri hassasiyet ve bundan dolayı kapalı bir kutu misali, kendi içlerine kapanık olan hayat tarzını sürdürmüş olmalarıdır. Bu anlayış üç asırdan fazla bir müddet muhafaza edilmiştir. Dönmelerin ilk ifşa olmaları 1722 senesine tesadüf etmektedir. Dönemin Selanik Valisi Hasan Paşa, Dönmelerin ne İslam, ne de Yahudiliği takip etmediklerini görüp, bu zümreyi imha etmeye karar vermiş, ancak kısa bir müddet içinde bu emeline muvaffak olamadan kendisi ölmüş ya da öldürülmüştür. Bu durum dindar Dönmeler tarafından kendi inançlarını ve konumlarını sağlamlaştırma konusunda bir fırsata dönüştürülmüştür²⁴.

Diğer bir ifşa olma hadisesi de 1875'li yıllarda meydana gelmiştir. Selânikli bir dönmenin, elbisesini tamir ettirmek için terziye bırakması ve elbisenin içinden çıkan kâğıtlarda İbranice duaların, Davut Yıldızı'nın, Sabetay Sevi'nin mührünün, Tevrat ve Talmud'ta bulunan duaların yazılı olması, Osmanlı toplumunun ilk defa Dönme gerçeği ile yüzleşmesini

²¹ Dönmeler belki ticari anlayış olarak dürüstlüğü, daha çok para kazanmanın bir gereği ve vasıtası olarak görmüş olabilirler. Ancak özellikle bağlı oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı temel yükümlülükleri olan vergi verme konusunda pek fazla dürüst olmadıklarına dair Osmanlı arşiv belgelerinde rastladığımız M. 10 Ağustos 1845 (H. 5 Şaban 1261) tarihli bir belge aydınlatıcı olmaktadır. Bahse konu arşiv belgesine göre Dönmeler tahrir-i temettuatıta doğru beyanda bulunmamaktadırlar ve bu yüzden devrin mahalli idarecisi, Dönmelerin gerçek mali durumlarının ortaya çıkarılması için üzerlerine gidilmesini sağlayacak bir emirnameyi Dersaadet'ten talep etmektedir. BOA, MVL., 41/18.

²² Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 209-211.

²³ Necdet Sevinç, *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Milenyum Yayınları, İstanbul, Şubat 2002, s. 119.

²⁴ Galante, *Sabetay Sevi...*, s. 86.

sağlamıştır. Daha sonra Selânikli bir Yahudi olan gazeteci Sam Saadi Levy²⁵, bu kâğıtları gazetesinde neşretmiştir²⁶.

Gazetelere düşmeyen bir başka hadise ise terzinin tesadüfen yaptığı keşfiyattan yaklaşık 13 sene önce vukua gelmiştir. Devletin, Dönmelerin hakiki durumundan haberdar olduğu tarih, bu tarihtir desek herhalde yanlış bir şey söylemiş olmayız. 1862 senesinde Selanik Valisi olan Hüseyin Hüsnü Paşa²⁷ tarafından Babıali'ye gönderilen bir telgrafta, Selanik'te aniden kaybolan Şerif Çavuş isimli bir şahsın aranması esnasında tesadüf elde edilen bazı garip şeylerden bahsedilmektedir. Kaybolan şahsı aramakta olan inzibat görevlileri bir Dönme şahsa ait eve girmişler ve girdikleri bu evde birisi Kanuni Sultan Süleyman'a ait olmak üzere iki adet kılıç ele geçirmişlerdir. Ayrıca kanlar içinde bir Yatağan Bıçağı ile birlikte adam dövmekte kullanılan değnekler bulmuşlardır. Hüsnü Paşa bu durumdan şüphelenmiş ve durumun ayrıca tahkik edildiğini 4 Haziran 1862'de Sadarete bildirmiştir²⁸.

Sadaretten gelen 6 Haziran 1862 tarihli cevabi yazıda, “*Fi 6 Zilhicce 1278 tarihiyle müverrah telgrafnameleri alınarak Şerif Çavuş'un gaybubetinden dolayı, maznun olan mahal ve eşhasın taharrisi emrinde maruf olan himmetleri bai's-i mahzuziyyet olmakla badezîn dahi taharriyyat-ı mukteziyye icrasıyla iş'ar olunduğu vechile keyfiyyetin zahire ihracına ve neticenin icrasına itina buyrula...*”²⁹ denilmek suretiyle tahkikatın mahallinde devam ettirilmesi ve sonucun ortaya çıkarılması emrolunmuştur.

Yapılan tahkikat neticesinde Avdeti taifesine mahsus olan hanede bulunan kanlı bıçağın Şerif Çavuş'a ait olmadığı anlaşılmış olmakla beraber, ele geçen falaka değneklerinin, kendi usulleri hilafına hareket eden kadın ve

²⁵ 1870-1959 yılları arasında yaşamış, Selanikli bir Yahudi gazetecidir. 1912'ye kadar Selanik'te *Journal de Salonique* isimli gazete başta olmak üzere birkaç gazetenin sahipliğini ve muharrirliğini yapmıştır. Selanik'in Yunan işgaline uğramasından sonra gazetelerini satıp, Fransa'ya dönmüş ve çalışmalarına burada devam etmiştir.

²⁶ Abdurrahman Küçük, *Dönme*, DİA, İstanbul, 1994, c. IX., s. 519.

²⁷ Hüseyin Hüsnü Paşa (Ölümü 1877), Sultan Abdülaziz Han zamanında Zaptiye Müşirliğinde ve muhtelif valiliklerde bulunmuş bir Osmanlı paşasıdır. 1858'de vezirlik rütbesiyle önce Yanya, daha sonra da Girit, Selanik, Adalar, Konya, Bursa ve tekrar Yanya şehirlerinde valilik yapmıştır. Vali iken inzibat ve idareye ait yaptığı işlerle meşhur olmuştur. İbrahim Alaettin, *Meşhur Adamlar*, Çıkaran Sedat Simavi, İstanbul, 1933-1935, c. II., ss. 756-757.

²⁸ BOA, A. MKT. UM, 571/44. (H. 08.12.1278).

²⁹ BOA, A. MKT. UM, 571/44. (H. 08.12.1278).

erkekleri terbiye etmek için Avdetilerce kullandıklarının anlaşıldığı, İslam’a tam meyledenleri gizlice telef ettiklerinin³⁰ ortaya çıktığı, bahse konu evin bu zümrece meşveret ve mücazat amacı ile kullanıldığının tespit edildiği Sadarete bildirilmektedir. Avdetilere ait olan bu hane, geceleri Avdeti erkekler ve gündüzleri de Avdeti kadınlarca istişare ve mücazat amaçlı olarak kullanılmaktadır. Hüsnü Paşa, durumu bir telgraf ile 16 Haziran 1862 tarihinde Sadarete bildirmişti³¹. İşte bu hadise ile Osmanlı Devleti durumun vahametinin farkına ilk defa varmıştır, ancak nasıl bir yol izleyeceğini tam olarak bilememektedir³². Aynı konudan “Tarihin Esrarengiz Bir Sahifesi” adlı makalesinde bahseden Ahmed Emin Yalman’a göre, evin bekçisi olan Nimetullah ismindeki Dönme hanım, Hüsnü Paşa tarafından konuşturulmak istenmiş, ancak Nimettullah kadın cemaatin sırlarını deşifre etmemiştir. Ona göre bu hadise cemaati dağıtacağı yerde, aksine daha da kenetlenmelerine sebep olmuştur³³.

Yine bir başka hadiseyi aktaran Ahmed Safi isimli bir yazarımızdır. Ona göre 1864 senesinde Kambur isminde bir Dönme, Selanik’te Müslümanlarla irtibata geçmiş ve kendi cemaatinin bir kısım sırlarını deşifre etmiştir. Kambur’un beyanlarına göre “Saadethane”³⁴ ismini verdikleri bir Yakubi evinde Sevi ile Yakup Çelebi’nin hususi eşyaları bulunmaktadır.

³⁰ Cengiz Şişman, Ritter Hahn isimli Alman yazardan nakille, Hüsnü Paşa’nın Valiliği zamanında Dönmeliktен İslam’a dönmek isteyen bir gencin, Dönme cemaati tarafından etkin bir şekilde susturulduğundan bahsetmektedir. İlk önce kaybolan gencin öldüğü ifşa edilmiş, ancak daha sonra mezarı açıldığında boğazında boğulma izleri görülmüştür. Bu misal de göstermektedir ki, Dönmeler, 18 Emir içinde yer alan adam öldürmeme prensibine rağmen, kendilerine ihanet ettiğine inandıkları zümre mensuplarını infaz etmektedirler. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 217. Muhtemelen Dönmeler, Graetz tarafından Almanca’dan tercüme edilen Emirlerde yer alan “*Dinin sırlarını ifşa eden Maaminin öldürülmesi günah değildir*” şeklindeki 12. Emir ile “*Eğer dininizden bir Kelippa’ya (Dönme olmayan) ya da bir İsraili’ye bahsederseniz cezalandırılacaksınız*” mealindeki talimatlara ittibaen bu infazları yerine getirmektedirler. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 222.

³¹ BOA, A. MKT. UM, 572/1. (H. 16.12.1278).

³² Trablusgarp faciasının baş müsebbibi olarak iştihar etmiş olan İbrahim Hakkı Paşa, babasının kendisine aktardığı bir sözü nakletmektedir. Hüsnü Paşa Selanik Valisi iken, Avdetilerin arkasına casus koyar, pencereden, camdan ibadetlerini takip ettirmiş. Bu durumun yanlışlığını kendisine ihtar edenlere ise hiç kulak vermemiş. Bu durumu tenkit eden Hakkı Paşa, “*Herifler Musevi’yiz ne yapacaksınız*” deselerdi, Hüsnü Paşa ne yapacaktı, binlerce âdemi idam mı edecekti? Demek suretiyle, devletin bu husustaki çaresizliğini gözler önüne sermektedir. İnal, *Son Sadrazamlar...*, c. IV., ss. 1798-1799.

³³ Almaz, *Tarihin Esrarengiz...*, ss. 57-58.

³⁴ Dönmelerin Selanik’teki evleri gizli geçit ve dehlizlerle birbirine bağlı olarak inşa edilmiştir. Bu tür yapılara, daha çok yer altı suç örgütlerinde rastlanmaktadır. Dönmelerin bu esrarlı halleri suç işlemelerinden değil, gizli inanç ve ibadetlerinin ortaya çıkarılmasını arzu etmemelerindendir.

Eşraftan Abdullah Efendi ismindeki bir zat durumu Vali Hüsnü Paşa'ya aktarmıştır. Dönmelere karşı aksülamel gösteren Hüsnü Paşa bahse konu evi basmış ve arama yapmıştır. Arama esnasında iki sandık, III. Selim'in, aynı taifeden bir şerbetdara verdiği bir kılıç ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya ait bazı hediyeler bulunmuştur. Hüsnü Paşa sandıkların açılmasını istemiştir ancak Dönmeler Padişah hazretlerinin açık emri olmadan sandıkları Paşa'ya teslim etmek istememişlerdir. Vali durumun sıkıntılı olduğunu ve bir isyana dönüşme potansiyeli taşıdığını görünce Dersaadet'ten müsaade talep etmiştir. Ancak Yakubi taifesi Paşa'dan daha atik davranmış ve muhtemelen mabeyindeki bazı memurlara rüşvet vermek suretiyle, Paşa'nın Yanya Valiliğine tayin edilmesini temin etmişlerdir. Böylece iki sandık dolusu cemaat sırrı ifşa edilemeden ortadan kaldırılmıştır³⁵.

Sabetayistlerin kendisini siyasi ve içtimai sahada ortaya koymaya başlamaları daha çok Abdülhamid Han sırasında olmuştur. Masonlar, İttihatçılar ve ordu içindeki yandaşları ile birlikte Abdülhamid Han'ı devirenler ya da devirenlere akıl hocalığı, üst akıllık yapanlar Sabetayistler olmuştur. Sabetayistler gerek Balkan Harplerinde, gerekse de Birinci Cihan Harbinde Osmanlı aleyhine faaliyette bulunmaktan çekinmemişler, bunu alenen yapmışlardır. Vallaux ve Brunhes'e göre 1908 Jön Türk inkılabının kısm-ı azamını, işte bu zahiren Müslüman olan ama batınen İslamlar ile mücadele eden Dönmeler idare etmişlerdir. Dönmelerin bugünkü Türklüğün mukadderatında büyük tesirleri vardır³⁶.

1924 yılında, Sabetayistlerin Karakaşi koluna mensup olan Karakaş Rüştü ismindeki bir Dönme, ilk defa, Dönmelerin çift karakterli ve iki dinli olduğunu, aslında dönmediklerini, Türk ve Müslüman olan halkı kandırdıklarını ortaya koyan bir dilekçeyi Meclise vererek, kendi cemaatini deşifre etmiştir³⁷. Karakaş Rüştü, Osmanlı'yı, Sabetayist zümreyi zorla asimile etmediği için tenkit etmiş ve bu zümre hakkında gerekli kanuni düzenlemenin yapılmasını istemiştir. Bahse konu dilekçe 1 Ocak 1924'ten

³⁵ Ahmed Safi, *Dönmeler Âdeti...*, ss. 57-59.

³⁶ *Mihrab* mecmuası, 15 Kanunusani 1340 (15 Ocak 1924), S. 5., ss. 153-154.

³⁷ Bu hususta önceki bölümde mufassal malumat verilmiştir.

itibaren Yunus Nadi tarafından *Yenigün* gazetesinde tefrika halinde yayınlanmıştır³⁸. Hadise o dönem basınında ve TBMM’de uzun müddet tartışılmış, ancak daha sonra üzerinde durulmayarak kapanmıştır. Birçok Sabetayist aile ellerindeki belge ve bilgileri bu hadiseden sonra korkarak imha etmişlerdir³⁹. 1937 senesinde Yunus Nadi ile Ahmed Emin Yalman arasında çıkan ve odağında Yalman’ın Dönme olduğunun ifşa edildiği tartışma ise, Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul matbuatına gönderdiği bir emirle son bulmuştur⁴⁰.

Dönmelerin fazla bilinmemesinin diğer bir nedeni de, 1917 yılında Selânik’te çıkan yangında, tüm kütüphanelerinin, arşivlerinin ve soy kütüklerinin yanmış/yakılmış olmasıdır. 1924 Karakaş Rüştü hadisesinden sonra cemaatin kendini iyice içine kapatmış olması da, bilgi azlığının sebepleri arasında gösterilmektedir. Bütün bu sebeplerin yanında, Osmanlı insanının çok kültürlülüğe olan yatkınlığı, başka dini inanç sahiplerine olan müsamahası, bu hususta algılarının pek de açık olmamasına sebep olmuştur denilebilir. Dönmelerin fark edilmeleri ve Türk toplumunda Dönmeler aleyhine bir aksülamel meydana gelmesinin sebebi, bu zümrenin farklı bir inancı takip etmesi değil, İslam’a zarar verecek bazı fiil ve davranışlara tevessül etmeleridir.

Dönmeler, 1924 Mübadele’sinden sonra, Türk toplumunu özünden, köklerinden, dininden, medeniyetinden, tarihinden koparmak için başlatılan bir proje kapsamında, ciddi bir görev yürütmüşlerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında devlete ve toplumun önde gelen kurumlarına (basın, kültür hayatı, siyaset, üniversiteler, hariciye vs.) hâkim olan Dönmeler, Türk toplumunu bambaşka bir hüviyete dönüştürme konusunda epeyce emek sarf etmişlerdir. Devlet ilk defa 12.11.1942 tarih ve 4305 sayılı kanuna dayanan Varlık Vergisi ile Dönmelerin hukuki statüsünü tanımıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ikilisi bu kanunla Dönmelerin karşısına (D)

³⁸ Cengiz Şişman, Muharrem Varol, *Erken Cumhuriyet Dönemi Sabetaycılık Tartışmaları: Türk Sesi Gazetesinde 1924 Tarihli Bilinmeyen Bir Tefrika*, *Türkiyat Mecmuası*, c. XXV., Bahar 2015, s. 192.

³⁹ Zorlu, a.g.e., ss. 13-14.

⁴⁰ Kemal Özer, *Gülen Şeytanlar Tarihi*, Hayy Kitap, İstanbul, Mart 2018, s.109.

işareti koymuş ve onlara gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında bir vergi oranı uygulama yoluna gitmiştir. Buna göre Dönmeler (D), Müslümanlardan (M) iki kat daha fazla vergi ile muhatap olmuşlardır. Özde Yahudi olan Dönmeler ise bu vergi uygulamasına, kendilerinin de Türk ve Müslüman olduklarını iddia ederek, itiraz etmişlerdir. Mesela D grubuna dâhil olan Bezmenlerin o dönem vergi yükü 1 milyar lirayı aşmıştır⁴¹.

2.3.Mistik Siyonist: Sabetay Sevi

Sabetay Sevi, 1 Ağustos 1626 tarihinde⁴², İzmirli bir tavuk tüccarı⁴³ olan ve Türkler arasında Kara Menteş olarak iştihar eden Mordecai (Mordehay)⁴⁴ ile Clara Sevi'nin ortanca oğlu olarak İzmir'de⁴⁵ dünyaya gelmiştir⁴⁶. Aile Mora yani Pelopennes asıllıdır. Sabetay Sevi'nin babası Mordehay, Selanik, Manisa, Urla ve başka yerlerden gelen Yahudi göç dalgasıyla birlikte Yunanistan'dan İzmir'e gelmiştir⁴⁷. Sevi ailesinin, İspanya'dan göç eden Sefarad Yahudilerine mi, yoksa Almanya kökenli Aşkenaz Yahudilerine mi mensup olduğu konusunda ihtilaf olmakla birlikte, Aşkenaz Yahudilerinden oldukları konusu biraz daha ağır basmaktadır⁴⁸.

⁴¹ Yesevize, *Yahudilik ve Dönmeler...*, ss. 277-278.

⁴² Yahudi takvimine göre 9 Ab 5386 tarihine tekabül etmektedir. Alaettin Gövsa eserinde doğum ayını Temmuz olarak belirtmektedir. Ancak Scholem, Sevi'nin Ağustos ayında doğduğundan bahsetmektedir. Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 102. Joseph Kastein de eserinde Sevi'nin doğduğu ayı Temmuz olarak vermektedir. Kastein, a.g.e., s. 15. Erhan Afyoncu da zannedersen Scholem'i baz almak suretiyle 1 Ağustos tarihini Sevi'nin doğum günü olarak benimsediğinden, biz de bu tarihi doğru kabul ederek eserimize almış bulunuyoruz. Afyoncu, *Sahte Mesih...*, s. 85.

⁴³ *Sebilü'r-reşad* mecmuası, 10 Kanunusani 1340 (10 Ocak 1924), c. XXIII., S. 583, s. 172.

⁴⁴ Gövsa, a.g.e., s. 15.

⁴⁵ XVII. asrın başlarından itibaren İzmir Akdeniz'in önemli ticaret ve liman şehirlerinden birisi olmaya başlamıştır. 1580'lerde nüfusu 2 bin kadar olan İzmir Kasabası, artan önemine paralel olarak 1650'de 30-40 bin nüfusa sahip olmuştur. 1580'de kasabanın tamamı Türk iken, 1610'larda Ermeni, Rum ve Yahudiler de burada yaşamaya başlamışlardır. 1600 senesinde şehirde hiç yabancı konsolos bulunmazken, 1620'de Venedik, İngiliz, Hollanda ve Fransa'nın birer konsolosu bulunmaktaydı. Daniel Hoffman, *İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650*, (Çev. Ayşe Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 1995, s. 125.

⁴⁶ 11 Kânunusani 1924 tarihli *Vatan* gazetesi, Sabetay Sevi'nin doğduğu yeri Edirne olarak göstermiş olsa da, başta Gershom Scholem olmak üzere ekser kaynaklarda doğum yeri İzmir olarak bildirilmektedir. Scholem bu hususta şu ifadeyi kullanmaktadır: "*Sabetay Sevi 5386'da birinci ve ikinci tapınakların yıkılışının anıldığı gün olan Av'ın (Ab) dokuzuncu gününde (1626 Ağustosunda) İzmir'de doğmuştu*". Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 102.

⁴⁷ Hoffman, *İzmir ve...*, s. 81.

⁴⁸ Kendisi de bir Dönme olan Alaettin Gövsa, Sabetay Sevi'nin ailesinin İspanyol Yahudi'si yani Sefarad olduğu konusunda ısrarcıdır. Gövsa, a.g.e., s. 15.

Gershom Scholem'in, David Kahana isimli yazardan aktardığı şu bilgi, bu hususta yegâne malumat olarak ortada durmaktadır: Yazar'a göre, Sabetay Sevi, kendisini ziyarete gelen bir Polonyalıyı, Almanca-İbranice karışımı olan Yeddişçe lisanı ile "schweig" yani "sus" diyerek azarlamıştır⁴⁹. Sevi'nin Almanca biliyor olması, onun ve ailesinin Aşkenaz⁵⁰ kökenli olabileceğine işaret etmektedir⁵¹. Bazı yazarlar ise Sevi ailesinin Yunan kökenli olmasından dolayı "Romanyot"⁵² asıllı olabileceğine hükmetmektedirler⁵³. Sabetay Sevi'nin anne ve babası, o Mesihliğini ilan etmeden (1666'dan önce) önce ölmüşlerdir. Babası zaten gut hastasıdır ve sürekli alil haldedir. Sevi'nin annesine düşkün olduğu, Sabetayist kaynaklardan anlaşılmaktadır. Hatta öyledir ki, kendisi Gelibolu'da esir ve sürgün hayatı yaşarken, cemaat üyelerine yazdığı mektuplarda, annesinin mezarını ziyaret etmenin ve mezar taşına yüz sürmenin, Kudüs'te hac yapmak kadar kıymetli olduğunu anlatmıştır. Kendisini ilk Mesih olarak tanıyan Gazzeli Nathan'ın bu buyruğa uyduğu söylenmektedir⁵⁴.

Baba Mordecai Sevi, tavuk ticareti ve yabancı şirketlerin mümessilliği ile zengin olmuş bir Yahudi'dir. Üç oğlu bulunmaktadır. Joseph ve Elijah⁵⁵

⁴⁹ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 104

⁵⁰ Esas itibarıyla Yahudilik içerisinde iki ana kol göze çarpmaktadır. Bunlar doğu Yahudileri olan ve Alman ekolüne yakın duran Aşkenazlar (Aşkenasim) ve güney Yahudileri veya Sefaradlardır (Sefardim). Doğu Yahudileri, Yahudiliğin aşağı yukarı onda dokuzunu teşkil ederler ve Rusya, Polonya, Galiciya, Macaristan, Avusturya ve Almanya Yahudileri ile Kuzey Amerika ve Batı Avrupa Yahudilerinin büyük bir kısmı bu gruba dâhildir. Bütün Yahudilerin onda birini teşkil eden güney Yahudileri ise Afrika, Balkanlar, İtalya, İspanya, Fransa, Portekiz, İngiltere ve Hollanda Yahudilerinden oluşmaktadır. Theodor Fritsch, *Tarih Boyunca Yahudi Meselesi*, (Çev. Münir Abdurrahman), Akçağ Yayınları, İstanbul, 1972, ss. 26-27. Ancak bu iki ana kol dışında Yevanikçe (Rumca-İbranice karışımı) konuşan Romanyotlar, Arapça konuşan Mustarap Yahudileri, Kırım-Tatar bölgesi menşeli Karaim Yahudileri gibi küçük cemaatler de bulunmaktadır.

⁵¹ Scholem, Sevi'nin ilk eşinin Polonyalı olmasından naşi, Almanca ya da Yeddişçe lisanını ilk eşinden öğrenmiş olabileceğini, Yeddişçe bilmesinin kesin olarak Aşkenaz olduğuna delil olamayacağını belirtmektedir. Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 105.

⁵² Romanyotlar, Rumca konuşan Yahudilerdir. İstanbul fetholunduğunda burada bulunan eski Doğu Roma kalıntısı Yahudi zümresidir. Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, (Çev. Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül 2010, s. 46. Romanyotlar ve Karaim Yahudileri, ülkeye Sefarad ve Aşkenazi Yahudileri henüz gelmemişken, Bizans devrinden beri bu coğrafyada yaşayan Yahudi cemaatleridir. Şişman, *Susunluğun...*, s. 44.

⁵³ Şişman, *Susunluğun...*, s. 40.

⁵⁴ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 107.

⁵⁵ Sabetayist kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre, ağabeyi olan Joseph ileride Sabetay'ın yolundan gidecektir. Ancak kardeşi Elijah, tam bir geleneksel (Ortodoks) Yahudi olarak hayata gözlerini yumacaktır. Sabetay'ın bir de kız kardeşi olduğundan bahseden kaynaklar (İsveçli Seyyah Michael Eneman gibi) olsa da, bu bilgi doğrulanmış değildir. Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 106.

isimli oğulları ticarete kabiliyetlidir ve baba Sevi tüm işlerini bu oğulları üzerine bina etmiştir. Ancak ortanca oğlu olan Sabetay farklıdır. Ticaret ile ilgilenmek istememektedir. O daha çok ilimle ve dini konularla alakadar olmak niyetindedir. Yaradılışı icabı, fitri meyli bu yöndedir. Babası küçük Sevi'yi zorlamamış ve onun din ilimlerinde eğitim almasını desteklemiştir. İlim denildiğinde o dönemde Yahudiler için Talmud, Hristiyanlar içinse İncil akla gelmektedir.

Sabetay'ın ilk öğretmeni Joseph Escapa olmuştur⁵⁶. Bir Yahudi Rabbisi yani din adamı olan Escapa o zamana kadar böyle parlak bir talebeye sahip olmamıştır. Hafızası son derece kuvvetli olan bu küçük Yahudi, henüz 15 yaşında olmasına rağmen Talmud başta olmak üzere tüm dini eserleri okumuş, hatta hıfzettiği⁵⁷. Yahudiliğin mistik yönü olarak tarif edilebilecek Kabala ve Zohar'ı tedris etmiş ve henüz on sekiz yaşına geldiğinde, kendisine dini manâda büyük bir paye olan “Hakham”⁵⁸ unvanı verilmiştir. Hayatı boyunca delilik, aptallık, sahtekârlık, büyücülük gibi birçok ithama maruz kalmıştır ama hiç kimse ona cahil ya da bilgisiz diyememiştir. Dini ilimlere olan vukufiyeti had safhada olmuştur. Bu vukufiyettir ki, zamanı geldiğinde kendisini, aslında mevcut olmayan payelere ve manevi makamlara layık görmesini sağlayacak ve zaten her ne başına gelecekse de ondan sonra gelecektir.

Sabetay, yirmili yaşlardan sonra artık eğitim hayatının tamamlandığına karar vermiş ve inzivaya çekilmiştir. Disiplinli bir hayatı benimsemiş, malayani ve boş şeylerden günah olduğu için uzak durmuş ve münzevi bir hayat sürdürmeye başlamıştır. Ancak bir süre sonra Kabala üzerinde çalışmaya ve eğitimini bu yönde devam ettirmeye karar vermiştir. Manevi alanda hem ilim ve hem de zühd ile hızla ilerlemiştir. Onun manevi sahadaki bu ilerlemesine paralel olan başka bir gelişme de kardeşlerinin ticaretinde meydana gelmiştir. Kardeşleri, babalarından aldıkları ticari

⁵⁶ Kastein, a.g.e., s. 16. Alaettin Gövsa, Sabetay Sevi'nin ilk hocasının Rabbi İsak d'Alba olduğundan bahsetmektedir. Gövsa, a.g.e., s. 15. Scholem de bu fikre yakın durmaktadır. Scholem, Mistik Mesih..., s. 108.

⁵⁷ Kastein, a.g.e., s. 17.

⁵⁸ Sefarad Yahudilerinin din adamlarına (Rabbilere) verdiği unvandır.

tezgâhlarını büyütmüşlerdir. Öyle ki, İzmir'in en zengin ve itibarlı ailelerinden birisi Sevi ailesidir artık. Aile maddi alandaki bu gelişmeyi, Sabetay'ın manevi gelişiminin ve dindar oluşunun bir mükâfatı olarak görmüş⁵⁹ ve kendisine bundan dolayı maddi-manevi destek olmuştur. Sabetay hayatı boyunca gelir getiren bir iş yapmamış, ailesinin maddi desteği ve cemaatinin katkılarıyla hayatını idame ettirmiştir.

2.4.Evlilikleri

Babası, her baba gibi evladının bir an evvel kendi yuvasını kurmasını arzu etmiş ve onun için Sevi ailesinin sosyal statüsüne denk bir aileden, zengin ve güzel bir kız bularak, oğlunu evlendirmek istemiştir. Nitekim aranan eş adayı kısa zamanda bulunmuş ve dillere destan bir düğün ile Sabetay dünya evine ilk adımını atmıştır. Ancak düğünün üzerinden çok kısa bir zaman geçtikten sonra⁶⁰, Polonyalı eşi soluğu mahkemenin önünde almıştır. Eşinden yani Rabbi Sabetay'dan ayrılmak istediğini bildirmiştir. Ayrılma sebebi ise, eşi ile bir türlü hem hal olamamasıdır. Yani Sabetay bu ilk eşine elini bile sürmemiştir. Ona bir eş gibi davranmamış, kendi zahit hayatını devam ettirmiştir. Mahkeme Sabetay'ı huzuruna çağırarak, iddiaları yüzüne okumuş ve savunma yapmasını istemiştir. Genç damat Sabetay iddiaları kabulle beraber, herhangi bir mazeret ileri sürmeyince, Yahudi Mahkemesi boşanmalarına karar vermiştir. Sabetay Sevi boşanma belgesi olan “*Get*”i eşine takdim etmiş ve böylelikle ilk evliliği sona ermiştir⁶¹.

Bundan sonra yapacağı iki evliliği de aynı gerekçe ile başlamadan son bulmuştur. Genç Sabetay'ın reculiyetinin olmadığı ya da ergenlik çağlarından itibaren gördüğü bir kısım rüyaların reculiyetine psikolojik olarak zarar verdiği yazılıp çizilmiştir. Henüz sinni buluğa erdiği sıralarda yani on altılı yaşlarında iken gördüğü bir rüyada, bir ateş ya da alevin inerek erkeklik

⁵⁹ Kastein, a.g.e., s. 23.

⁶⁰ Bazı kaynaklara göre bu evlilik en az üç yıl sürmüştür. Ancak bu süre, birçok Yahudi kaynağına göre fantastik bulunmaktadır. Bu süreyi uzun göstermek gayretinde olanların, Sabetay'a, uzun süre evli kaldığı halde eşine elini bile sürmeme erdemini gösterdiği için daha fazla mistisizm ve ululuk yükleme gayretinde oldukları anlaşılmaktadır.

⁶¹ Kastein, a.g.e., ss. 25-26.

organını yaraladığı ve buna bağlı bir travma eseri olarak evliliklerinin başarısız olduğu söylenmiştir. Öyleyse neden üç defa evlilik yaptığı suali her zaman kafalarda yer etmekle birlikte, bunun da Mesihlik için ilahi bir remz ya da bir işaret olduğu iddia edilegelmiştir. Bu iddiaların kaynağı da yine Sabetay'ın kendisidir. Ona göre, kutsal ruhun (Ruach Ha'kodesh) eşlerinin hiç birinin Tanrının takdir ettiği eş olmadığı, kendisine ilham edilip, bildirilmiştir⁶². O, evliliklerindeki başarısızlığını, kendisinin kutsal kitap Torah ile evli olması ile izah etmekten kaçınmamış, ayrılıkla sonuçlanan evliliklerine de mistik bir hava vermeyi ihmal etmemiştir⁶³.

Evlilikleri içerisinde en ilginç olanı ise, üçüncü eşi olan Sarah ile yaptığı evlilik olmuştur. Sarah⁶⁴ isimli Yahudi kızı, annesi ve Nayır isimdeki babasını kaybetmiş ve Polonya'da bir Manastır'a bırakılmıştır⁶⁵. Aslında Yahudi kızı olmasına rağmen, kimsesizlikten dolayı Manastır'da bir Hristiyan gibi yetiştirilmiş olan Sarah, ölmüş olan babasının, kendisinin tanassur etmesinden dolayı kabrinde rahat uyuyamadığını ve huzursuz olduğunu, bu durumu, rüyalarına girerek kendisine söylemiş olduğunu ve bir an evvel Manastır'dan kaçarak, şehirdeki Yahudi mezarlığına gitmesini ve birkaç gün sonra ölülerini gömmeye gelecek olan Yahudilere sığınarak, kendisini bu hayattan kurtarmasını söylediğini ileri sürmüştür. Sarah bu rüyaya uyarak, Manastır'ın penceresinden aşağıya atlamış ve yere düşmemesi için de babasının ruhaniyeti onu kollarına almıştır⁶⁶.

Gerçekten birkaç gün sonra mezarlığa gelen Yahudiler, her halinden Yahudi olduğu belli olan, üstü başı rezil rüsva ama sanki bu dünyaya ait değilmişçesine güzel olan kızı bulmuşlar ve hikâyesini dinleyince ona sahip çıkmışlardır. Rivayetlere göre, kız mezarlıkta bulunduğu üzerinde *"bu kız Mesih'e eş olacak"* şeklinde bir yazı vardır. Kızı daha fazla saklamaktan çekinen Yahudiler, yaptıkları araştırmalar sonucunda, kızın bir erkek kardeşi

⁶² Kastein, a.g.e., s. 26.

⁶³ Zorlu, a.g.e.,s. 126

⁶⁴ Bazı kaynaklarda Sarah yerine Miriam (mesela de la Croix isimli yazarda) ismi de geçmektedir. Ancak genel kabul gören isim Sarah'tır.

⁶⁵ Kısakürek, a.g.e., s. 192.

⁶⁶ Kastein, a.g.e., ss. 98-99.

olduğunu ve Hollanda’da ticaretle uğraştığını öğrenmişler ve kızı gizli yollarla erkek kardeşinin yanına, Amsterdam’a yollamışlardır. Ancak kız burada mutlu olamamış, kardeşinin kendisine Yahudi bir eş bulması ve evlenmesi yönündeki telkinlerine kulak tıkayarak, kendisinin Mesih ile evlenmek için yaratıldığını, eşi olacak olan Mesih’in dünyaya teşrif ettiğini herkese ilan etmiş ve Mesih’i bulmak için tüm dünyayı dolaşmaya başlamıştır. Ancak öylesine gayrı ahlaki bir hayat sürmüştür ki, iddiası olan Mesih’e eş olmak misyonundan çok uzaklarda bir yerlerdedir. Büyük kurtarıcının eşi olmak için yaratıldığını iddia eden Sarah’ın iffetli ve namuslu bir kadın olması, dindar bir hayat sürmesi beklenirken, o tam manâsıyla bir fahişeye dönüşmüştür⁶⁷. Tıpkı Suzanne Portnoy’un kaleme aldığı “*Kasap, Fırıncı, Şamdancı*” kitabındaki çılgın Yahudi kadın gibidir. Kimseye bağlanmadan, dilediği erkekle birlikte olmayı hayat felsefesi ve tarzı haline getirmiş, ahlaksız bir kadına dönüşmüştür. Ancak Sarah, kendisine zekice gizem katmaya ve sürdüğü ahlak dışı hayatı mistisize etmeye devam etmiştir. Ona göre, Tanrı kendisine, Mesih’in eşi oluncaya kadar, dilediği erkeklerle beraber olması ve nefsanî arzularını tatmin etmesi için izin vermiştir⁶⁸.

Durumdan haberdar olan Sabetay, bu sıralarda Mısır’da Raphael Joseph’le birlikte ve derhal kızın bulunmasını istemiş ve onunla evlenmesi gerektiğini etrafına söylemiştir. Ona göre, daha önce yapmış olduğu iki evliliğinin başarısızlıkla sonuçlanmasının sebebi, Tanrı’nın bu evliliklere onay vermemiş olmasıdır. Ancak bu defa Tanrı peşinen, Sarah’ın kendi eşi olmasını istemiş ve bunu Sarah’a bildirmiştir. Sarah’a derhal elçiler gönderilmiş, elçiler kızı alarak Mısır’a ya da Kudüs’e getirmişler ve Sabetay’a takdim etmişlerdir. Rivayete göre, eş adaylarının her ikisi de birbirlerini görür görmez, “*evet bu benim eşim olacak kişi*” demişlerdir⁶⁹.

Sevi, Sarah ile 1664 ilkbaharında evlenmiş, ancak diğer evliliklerinde olduğu gibi üçüncü eşi olan Sarah’ın da eline bile dokunmamıştır. Bu evliliğe kendisini motive eden sadece ve sadece kadının beyanlarını Tanrısal bir

⁶⁷ Zorlu, a.g.e., s. 28, s. 71., Kastein, a.g.e., ss. 99-101.

⁶⁸ Kastein, a.g.e., s. 101.

⁶⁹ Kastein, a.g.e., s. 102.

buyruk ve ilahi bir işaret olarak algılamış olmasıdır. Sevi'nin eşi Sarah, bazı yazışmalarında ve mektuplarında, Musa Peygamberin kızı olan ve Mesih'e eş olacağı bilinen Leydi Kraliçe Rebeccah ismini kullanmaktan da imtina etmemiştir⁷⁰. Kendini peygamber kızı olarak ilan eden Sarah, evlilik öncesinde olduğu gibi, evlilik sonrasında da bir fahişe gibi davranmaya devam etmiştir. Karısına erkeklik yapamayan Sabetay, karısının etraftaki genç erkeklerle birlikte olmasına da ses çıkarmamıştır. Mesih, sahte kraliçe ile sahte bir evlilik yapmıştır. Hiç şüphesiz, bir fahişe ile evlenmiş olmasının arkasında yatan bir başka sebep de, kutsal kitapları olan Tanah'ta anlatılan, Hoşea peygamberin bir fahişe ile evlenmiş olmasıdır⁷¹. Sabetay Sevi, bir fahişe ile evlenmiş olmasını bu şekilde izah etmiştir⁷². Yalnız bir fark vardır, Hoşea Peygamber, karısı Gomer ile evlendiğinde Gomer bakiredir. İlk çocukları da ortak çocuklarıdır. Gomer isimli Yahudi kadın, ikinci çocuğu olan Lo Ruhuma'yı (merhamete ermeyen) ve daha sonraki çocuklarını başka erkeklerden peydahlamıştır. Hoşea Peygamber bu durumu bilmesine rağmen Tanrı'nın kendisine: “*Git kendine bir kötü kadın ve zina çocukları al; çünkü memleket Rabbin ardından ayrılarak çok zina ediyor*”⁷³ diye emrettiğini söyleyerek, fahişe olan eski karısını tekrar nikâhına almıştır.

Sarah'ın, sahte Mesih üzerinde etkisi olduğu şüphesizdir. Sarah'ın gücü sadece, Mesihlik alameti olmasından kaynaklanmamıştır. Sahte Mesih, Sarah'ı eş olarak aldıktan ve Mesihliğini ilan ettikten sonra, yaptığı bir kısım içtihatlar ile geleneksel Yahudi inancında yaptığı reformlarda Sarah'ın izi ve etkisi olmuştur. Yahudi inancına göre kadınlar ile erkekler sosyal hayatta çoğu kez birbirinden ayrılmaktaydı. Kadınlar ile erkekler aynı hizada yürümez, kadınlar sinagogta Tevrat okunurken minbere çıkamaz, erkeklerle dans vs. yapmazlardı. Ancak Sabetay, Mesihliğini ilan ettikten hemen sonra, kadınlar ile erkeklerin sosyal hayatta tamamen eşit olduklarını, sokakta ya da kapalı yerlerde dans edebileceklerini, minbere çıkabileceklerini söylemiştir. Zaten bu tarz bir hayatın uç noktalarında yaşayan Sarah için bu “*Yahudi*

⁷⁰ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 178.

⁷¹ Zorlu, a.g.e., s. 71.

⁷² Kastein, a.g.e., s. 104.

⁷³ Hoşea 1:2

Açılımı”, iyiden iyiye kendisini ait olduğu hayatın içine sürüklemeye başlamıştır. Sarah, duygusal olarak yakınlık duyduğu her adamla ilgilenerek, diğer kadınlara bu yönde menfi örnek olmuştur. Ancak, kadın açılımı o noktaya gelmiştir ki, daha önce kendisinden boşanan kadınlar ile bir araya gelmek ve sohbet etmek Yahudiler için caiz olmazken, Sabetay bu kaideyi de değiştirmiş, kendisinden boşanan iki eski eşi ile görüşür ve konuşur hale gelmiştir⁷⁴. Bu durum her halde en fazla Sarah’ı rahatsız etmiş olmalıdır. Sarah her ne kadar eşine sadık, namuslu bir kadın profili çizmemiş olsa da, güç timsali olan Mesih’i kimse ile paylaşmak istemeyeceği de ortadadır. Kadın açılımı, en çok da açılımın öncüsü olan kadını vurmuştur. Sessiz devrimlerin, en önce kendi çocuklarını yemesi gibi bir şeydir bu. Sabetay, kadınlara hürriyet kisvesi altında, Yahudi geleneklerine aykırı olarak, birçok içtimai ahlaksızlığa kapı aralamıştır. Bunu yapmaktaki en büyük hedefi, hiç şüphe yok ki, kadınların desteğini almak ve kocaları üzerindeki güç ve etkilerinden, kurmaya çalıştığı “*Mesihi Nizam*“ adına istifade etmektir. Kadınlar bu özgürleştirme hareketine güçlü bir şekilde destek vermişlerdir. Havva Ana’nın suçunun affedildiğine inanıp, Tanrı’nın Mesih eliyle kadınlara yeni bir paye verdiğini düşünerek, yeni sosyal statülerine dört elle sarılmışlar, bu statüyü Tanrı nezdinde beraat ilanı olarak görmüşlerdir.

Bazı kaynaklarda, Sabetay’ın Kudüs’ten Mısır’a gittiği esnada, yani Sarah ile evlenme kararı verdiği hengâmda, manik depresif⁷⁵ bir halet-i ruhiye içinde olduğu, sağlıklı karar almaktan çok uzak bulunduğu, bu büyücü ya da fahişe kadının iddia ve taleplerine, Mesih olma saiki ve sarhoşluğu ile karar vermiş olabileceği aktarılmaktadır. Üçüncü eşi ile olan evliliği tam 7 yıl sürmüştür. Bu eşinin ölümünden sonra ise dördüncü evliliğini Ülgün’de Jachobed (Ayşe) ile yapmış ve hayatının sonuna kadar da bu kadınla yaşamıştır.

Sabetay Sevi, karısı Sarah ile İzmir’e avdet ettikten ve Mesihliğini ilan ettikten sonra, bir gece Yüce Tanrı’nın ruhunun kendisine temessül

⁷⁴ Kastein, a.g.e., ss. 134-135.

⁷⁵ Modern psikolojide bu hastalığa “iki uçlu duygu durum bozukluğu” denilmekte olup, bu hastalığa tutulan hasta sürekli neşe ile hüznün arasında gidip gelmektedir.

ettiğini ve tam olarak Mesihliğinin onaylanması için, karısı ile cinsel birliktelik yaşaması gerektiğinin kendisine tebliğ edildiğini bildirerek, eşiyle beraber olmuştur. Aynı tebliğ her nasıl olmuşsa Sarah'a da gelmiştir. Zifaf gecesinden sonra, fahişeliği dillere destan olmuş olan Sarah'ın aslında bir bakire olduğuna dair kanlı çarşaf, halka açıkça gösterilmiştir⁷⁶.

Sabetay artık Mesihliğine kendisi de inanmıştır. Gazzeli Nathan ya da kendisine gönülden inanan Yahudi cemaatinin yüceltmelerine ihtiyacı kalmamıştır. Nathan ya da benzerleri vazifelerini yapmışlar ve Sabetay'ın içindeki gerçekliği (!) erken fark ederek, ona ayna olmuşlardır. Artık aynaya hacet yoktur. Mesih olduğu ve yüce bir misyon için vazifelendirildiği açıkça ortadadır (!). Sabetay bu yalana öylesine inanmıştır ki, artık alelade hadiseler bile kendisine Mesihliğinin Tanrısal onayı gibi gelmeye başlamıştır. Kim bilir belki de kanlı çarşaf, son derece zeki, hayalperest ve düzenbaz bir kadın olan Sarah tarafından planlanmış bir düzmecedен ibarettir. Beraber olmalarının Tanrı buyruğu olduğunun kendisine de bildirilmesi gibi. Ancak Sabetay artık akıl tutulması yaşamaktadır. Bakire olmayan eşinin, bekâretine dair tiyatronun sahnelenmesine göz göre göre inanmış ve inanmakla da kalmayıp, halkını da buna inandırmaya çalışmıştır. Bununla iki şeyi hedeflemiş olmalıdır; öncelikle, Yahudiler için evlenmek ve neslin devamı için çocuk sahibi olmak son derece önemlidir. Mesih'in recul olmadığının bilinmesi, onun yüce hedefleri için bir nakisedir. Diğer taraftan ise, her ne kadar Hoşea peygambere, bir fahişe ile evlenmesi Tanrı tarafından emredilmiş olsa da bu bir istisnadır. Asıl olan bakire ve ahlaklı bir kadınla evlenmek olmalıdır. Sarah'ın aslında ahlaklı ve namuslu bir kadın olduğunun, halk tarafından bilinen kötü şöhretinin bir yanılgıdan ibaret bulunduğunun, mistik bir hadise ile ortaya konulması, hem Mesih'i, hem de eşi Sarah'ı (Rebeccah) tebrie etmeye yarayacağından şüphe yoktur. Ancak cemaatin aklıyla da alay eder pozisyona düşmemek gerekmektedir. Bunun için bu hadiseyi, Mesihliğin bir alameti haline dönüştürmek, son derece akıllıca bir manevra olarak görülmüş olmalıdır. Ancak hakikat şudur ki; Sarah bir Kibele Rahibi ya da hadmedilmiş

⁷⁶ Kastein, a.g.e., s. 126.

biriyle evlenmiş gibi pek tatmin olmuş görünmezken, kocası kendi ağzıyla söylediği üzere, diğer evliliklerinde yaptığı gibi eşinden uzak durmuştur. Daha sonrasında, Sarah'ın bu ilişkiden bir erkek çocuğu dünyaya getirdiği ve isminin de İshmael (İsmail) Mordecai olduğu yalanı yayılmış olsa da, ekser kaynakların ittifak ettiği husus şudur ki, Sabetay çocuksuz olarak ölmüştür⁷⁷. Gershom Scholem, *“1666 Ekim'inde veya (sonraki bir hamilelikten) 1667 yazında, Sarah'ın ona bir erkek çocuk doğurduğu, çocuğun gerçekten ergenlik çağında öldüğü bir vakıadır. Coenen ve onun peşinden giden yazarlar, Sabetay'ın çocuklarına yapılan bütün atıfların inanan safdillerin hayal ürünü olduklarını ifade etmekle yanılmışlardı. Bu özel kehanet gerçekleşmişti ve adı Ishmael Mordecai olan çocuğun var olduğuna ilişkin delile itiraz edilemez”*⁷⁸ demek suretiyle, Sevi'nin çocuğu olmadığı yönünde düşünce serdeden ender Yahudi yazarlar kategorisinde yer almıştır.

Birçok kaynak, Mesih'in eşine karşı yapılan fahişelik ithamının boş çıkartılması, bunların birer iftiradan ibaret olduğunun ortaya konulması için, Tesniye 22/13-30⁷⁹ da belirtilen ayetlere uygun olarak böyle bir yalana

⁷⁷ Sabetayistler, Mesih'in ölmediğine, kaybolduğuna inanmaktadırlar.

⁷⁸ Scholem, *Mistik Mesih...*, ss. 366-367.

⁷⁹ Tevrat'ın Tesniye bölümünde konuya ilişkin olarak yer alan ayetler şu şekildedir; 13. Eğer bir adam bir kadın alır ve ona yaklaşır ve ondan nefret ederse, 14. ve ona ayıp şeyler isnat edip onun ismini kötülere ve: Bu kadını aldım ve ona yaklaştığım zaman kendisinde kızlık nişanlarını bulmadım, derse; 15. o zaman genç kadının babası ve anası, genç kadının kızlık nişanlarını alacaklar ve kapıya, şehrin ihtiyarlarına getirecekler; 16. ve genç kadının babası ihtiyarlara diyecek: Kızımı bu adama karı olarak verdim ve ondan nefret ediyor; 17. ve işte: Senin kızında kızlık nişanlarını bulmadım, diyerek ona ayıp şeyler isnat etti ve lâkin kızımın kızlık nişanları bunlardır. Ve esvabı şehrin ihtiyarları önüne serecekler. 18. Ve o şehrin ihtiyarları o adamı alıp kendisini tedip edecekler; 19. ve yüz şekel gümüş para cezasına onu mahkûm edip genç kadının babasına verecekler, çünkü o adam İsrail'in bir kızının ismini kötüledi ve kadın o adamın karısı olacak; bütün ömrünce onu boşayamayacaktır. 20. Fakat bu şey, genç kadında kızlık nişanları bulunmadığı, hakikatse; 21. o zaman genç kadını babasının evinin kapısına çıkaracaklar ve şehrin adamları onu taşla taşılayacaklar ve ölecek, çünkü babasının evinde zina etmiş olmakla İsrail'de alçaklık etmiştir ve aranızdan kötülüğü kaldıracaksın. 22. «Eğer bir adam başka birinin karısıyla yatarken yakalanırsa hem kadınla yatan adam, hem kadın, ikisi de öldürülecek. İsrail'den kötülüğü atacaksınız. 23. «Eğer bir adam kentte başka biriyle nişanlı erden bir kızla karşılaşır ve onunla yatarsa, 24. ikisini de kentin kapısına götürecek, taşılayarak öldürecek. Çünkü kız kentte olduğu halde yardım istemek için bağırmadı; adam da komşusunun karısıyla ilişki kurdu. Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldıracaksınız. 25. «Eğer bir adam kırdaki nişanlı bir kızla karşılaşır, onu yakalayıp tecavüz ederse, yalnız tecavüz eden adam öldürülecek. 26. Kıza hiçbir şey yapmayacaksınız. Çünkü kızın ölümü hak edecek bir günahı yoktur. Bu, komşusuna saldırıp onu öldüren adamın davasına benzer. 27. Adam kızı kırdaki gördüğünde nişanlı kız bağırırsa da onu kurtaran olmamıştır. 28. «Eğer bir adam nişanlı olmayan erden bir kızla karşılaşır, tutup onunla yatarsa ve bu ortaya çıkarsa, 29. kızla yatan adam kızın babasına elli gümüş verecek. Kıza tecavüz

başvurulmuş olabileceğini belirtmektedir ki, gerçeğe en yakın analiz bu olsa gerektir. Zira kutsal kitap bekâreti son derece önemsemekte, bakire çıkmayan kızların, babasının evinin kapısı önünde taşlanarak öldürülmesini yani recm cezasına çarptırılmasını emretmektedir⁸⁰. Mesih'in böylesine aşağılanan bir kadınla evlenmesi, Mesihlik makamına zarar verebilecek, hatta muhalifleri tarafından aleyhinde kullanılabilecek önemli bir silahtır. Bu silahın, geleneksel Yahudiliğe inanan ve Mesihlik alametlerinin, sırf bu yüzden Sabetay'da olmadığını düşünen inkârcılardan alınması gerekmektedir.

2.5.Masihliğini İlan Etmesi

Yahudi kaynaklarına ve dini otoritelerine göre 1648 senesi, Mesih'i bir sene olmuştur. Yani Yahudileri zulümlerden kurtaracak ve dünyaya sultan edecek olan Mesih'in geleceği sene bu senedir. Madem Mesih bu sene gelecektir, Sevi'ye göre, Yahudi âleminde kendisinden bu makama daha uygun kimse olmadığına göre, kendisi Mesih olmalıdır. 1648 senesi dolmadan Mesihliğini ilan ederse, cemaatinin ve dindaşlarının beklediği "Mesih-i muntazır"⁸¹ olma vasfını haiz olabilecek olan Sevi, eğer fırsatı kaçırırsa hiç kimsenin ona inanmasını beklemenin doğru olmayacağını düşünmektedir. Kendisini harekete geçmeye zorlayan Sevi, en yakınındakilere kendisinin beklenen Mesih olduğunu ifşa etmiş, ancak yakınındakilere bu sırrı zamanı gelinceye kadar gizli tutmalarını öğütlemiştir. Ona göre henüz açıktan tebliğ ve ifşa etme zamanı gelmemiştir. Ne de olsa hem İsa Peygamber ve hem de Müslümanların Peygamberi olan Hz. Muhammed de benzer bir usul ile hareket etmemiş midir? Önce çok yakınlarına sırrını açıklayıp, belli bir güce kavuştuktan sonra da herkese ilan edilmesi ve mücadelenin başlatılması, peygamberi bir metot ile olmalıdır. Bu yüzden sahte Mesih de bu şekilde davranmıştır. Ancak 1648 senesi sona

ettiği için onu karı olarak alacak ve yaşamı boyunca onu boşayamayacaktır. 30. «Kimse babasının karısını almayacak, babasının evlilik yatağına leke sürmeyecektir.» (Tesniye 22:13-30)

⁸⁰ Tesniye, 22/20-21.

⁸¹ *Dönmeler*, Şems Matbaası, İstanbul, R. 1335, H. 1338, M. 1919, s. 7. (Müellif ismi bulunmamaktadır).

ermek üzere olmasına rağmen, kendi kendisini Mesih ilan etmesinden başka, onun Mesihliğine işaret edecek, tasdik edecek hiçbir ilahi işaret, hiçbir Rabbani gelişme olmamıştır. Henüz 22 yaşında olan Rabbi Sabetay'ın Mesihliğine, kendi etrafındaki bir avuç sadık adamından başka inanan yoktur. Sahte Mesih bir şeyler yapmak zorundadır, yoksa Mesihlik iddiası sonuçsuz kalabilir hatta aleyhine kullanılabilir sonuçlar meydana getirebilecek durumdadır⁸².

Sabetay Sevi bir gün sinagoga gitmiş, minbere çıkmış ve ilk defa tanrının ismi olan “*Shemhamforash*” ismini kürsüden söylemiştir. Yahudi inancına göre, Tanrı'nın ismini büyük sürgünden sonra hiç kimse tam olarak telaffuz etmemiştir⁸³. Bu konuda inançlarından gelen bir yasak bulunmaktadır. Tanrı'nın tam adını söyleyecek olan kişi sadece Mesih'tir. Başkası söylerse, kâfirlikle itham edilmektedir. Meşhur Rabbi Sabetay, kâfir olamayacak kadar dindar, sofı bir Yahudi'dir. O zaman mutlaka Mesih olmalıdır ki, bu sözü telaffuz edebilsin. Ya da tam bir bozguncu.

Sabetay Sevi'nin beklenen Mesih olmadığını ileri süren önemli Yahudi din adamları vardır. Kutsal kitaplarda tarif edilen Mesih ile Sabetay arasında hiçbir bağ kuramayan din adamlarının ilk işi onu tekfir etmek ve dinden aforoz etmek olmuştur. Yahudi Cherem kanunlarına göre Sabetay Sevi lanetlenmekte ve şu sözlerle dinden atılmaktadır: “*Meleklerin ve kutsal varlığın emriyle onu, Tanrı'nın ve insanların önünde, Tevrat'a ve indirilmiş 613 ayetine dayanarak Elisha'nın çocukları lanetlediği gibi kutsal kitapta yer alan bütün lanetlerle lanetliyor ve aforoz ediyoruz. Gece ve gündüz, uyuduğunda ve uyandığında, dışarı çıktığında ve içeri girdiğinde lanet onunla olsun ve Tanrı onu affetmesin. Tanrı'nın kutsal kitapta yazan bütün kini ve öfkesi başından aşağıya yağsın. İsmi cennetten çıkarılsın. Anısı İsrail yurdundan silinsin. Kimse onunla beraber olmasın, kimse onunla konuşmasın ve ona bir şey yazmasın, kimse onun varlığını çatısı altında kabul etmesin, kimse ona dört arşından fazla yaklaşmasın ve onun elinin yazdığı hiçbir şeyi*

⁸² Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)*... ss. 225-232. Afyoncu, *Sahte Mesih*..., ss. 88-92.

⁸³ Kastein, a.g.e., ss. 49-66.

okumasın”⁸⁴. Ancak bu aforoz cezası, beklenen etkiyi göstermek yerine, Sabetay Sevi’nin hedefine bir adım daha yaklaşmasını sağlamıştır. Zira geleneksel din anlayışına sahip olan din adamları tarafından aforoz edilmiş, dışlanmış ve reddedilmiş olmak da Mesihlik alametlerindendir. Bu aforoz ve lanetleme eylemi, tam tersi bir sonuç meydana getirmeye başlamıştır. Artık Mesih’in yolu açılmaktadır...

İzmir artık Sevi için emniyetli bir şehir olmaktan çok uzaktır. Zira şehirdeki önemli Yahudi din adamları Sevi’nin dinden çıktığına fetva vermiş ve onun öldürülmesini kararlaştırmışlardır. Her ne kadar, bu ölüm fermanı kabil-i tatbik olmaktan çok uzak olsa da, daha fazla karmaşaya sebebiyet vermek istemeyen Sevi, İzmir’den ayrılmak zorunda kalmış ve İstanbul’un yolunu tutmuştur. Aynı zamanda, bir gün bu şehre tüm dünyanın kralı olarak geri döneceğini yakın dostlarına telkin etmiş ve onları inançlarında diri olmaya teşvik etmeyi de ihmal etmemiştir. Ailesinin yardım ve destekleriyle Mesih davasını başka Yahudi topluluklarına anlatmak ve kendisine tabi cemaatler bulmak için seyahatlere çıkan Sevi, önce anavatanı olan Mora’ya gitmiş, sonrasında ise Atina’yı ziyaret etmiştir. Bu şehirlerde beklenen ilgiyi göremese de isminin duyulmuş olması bile onu mutlu etmeye yetmiştir. Bu seyahatinde asıl önemli durağı ise meşhur Sefarad Yahudilerinin toplanma yeri olan, Makedonya’nın önemli şehri Selânik olacaktır. Selânik o dönemde dünyanın önemli Kabalistik merkezlerinden birisidir. Ancak burada da Mesihliğini ilan etmeye cesaret edememiştir. Zira Selânikliler kendisinin Tanrı’nın ağıza alınması yasak olan ismini söylemiş olmasından haberleri vardır. Burada sadece deli damgasını yemekle kalmıştır. Moralsizce de olsa tam sekiz sene seyahat etmiş ve gittiği her yerde Yahudi cemaati ile istişarelerde bulunmuştur. Yaptığı bir nevi Mesihliği için kamuoyu oluşturmak ve zemin hazırlamaktır. Ayrıca Hristiyan dünyasından bir kısım din adamları ile de görüşmüş ve Mesih inancının onlarda da olduğunu görerek, bundan kendi davasına destek almıştır. Yani bir nevi modern

⁸⁴ Kastein, s. 56.

Evangelizm'in temellerini o tarihlerde atmıştır⁸⁵. Evangelist inanca göre, Hazreti İsa, Yahudiler Kudüs'e dönmeden gelmeyecektir. Yahudileri Kudüs'e götürecek olan ise Mesih'tir. Yani bu anlayışa göre, Hristiyan dünyası kendi menfaatini istiyorsa, Yahudilerden çıkacak olan Mesih'e de inanmak durumundadır. Bu fikri epeyce işleyen ve olgunlaştıran Sevi, Selânik'ten sonra rotayı İstanbul'a çevirmiş ve 1650 senesinde İstanbul'a gelmiştir. Sevi, İstanbul'da Abraham isimli bir Yahudi tarafından karşılanmış ve kendisine Mesihlik beratı verilmiştir⁸⁶. Bir parşömen kâğıttaki beratta aynen şunlar yazılıdır: *"Ben Abraham Acher, büyük bir sıkıntı içinde kırk yıldır bu mağaraya kapatıldım, çünkü Mısır nehrinde yaşayan büyük canavar hâlâ tahtta oturuyordu. Mucizelerle dolu çağın neden hâlâ gelmediğinin sırrını çözmeye çalıştım ve Tanrı'nın bana şu sözleri söylediğini duydum; -5386 yılında Mordecai Sevi'nin bir oğlu olacak ve adını Sabetay koyacak. Ve o büyük ejderhayı devirip, iblisi öldürecek. O Tanrı'nın kutsadığı kişi olacak ve benim (Tanrı'nın) tahtıma oturacak. Krallığı sonsuza dek sürecek ve benim halkımın, İsrail'in kurtarıcısı ondan başka kimse olmayacak"*⁸⁷. Aynı metin Gershom Scholem'in eserinde şu şekilde yer almaktadır: *"Ve ben Abraham kırk yıl boyunca onun nehirlerinin ortasında yatan büyük ejderhanın gücünden dolayı acı çekerek, bu mucizelerin sonu ne zaman gelecek diye (merak ederek) (krş. Daniel 12:6) kapalı kaldıktan sonra sevdiğimin sesi duyuldu (dedi ki), "Duyun 5386 (1626) yılında Mordecai Sevi'nin bir oğlu olacak ve ona Sabetay Sevi diyecekler. Büyük ejderhaya boyun eğdirecek, delici yılanın gücünü ve düzenbaz yılanın gücünü ellerinden alacak ve o gerçek Mesih olacak. Elleri olmadan (yani silahları olmadan) (sonun zamanı gelene kadar) savaşa gidecek. Krallığı ebedi olacak ve Beni İsrail'in ondan başka kurtarıcısı olmayacak. Ayağa kalk ve fakir ve zayıf olmasına karşın bu adamın gücünü işit. (O) gözümün bebeği ve kalbimin ta kendisi gibi benim sevdiğimdir... (ardından ilk kurtarıcı olan Musa'ya atfî ima eden çevrilebilir*

⁸⁵ Kastein, a.g.e., s. 77.

⁸⁶ Sabetay Sevi, kendisine Mesihlik beratı veren bu sahtekâra, dünyayı 38 krallığa böldüğü zaman, kendisine Türkiye krallığını vererek, diyet ve vefa borcunu ödeyecektir.

⁸⁷ Kastein, a.g.e., s. 66.

gibi olmayan bazı Kabalacı sözcük oyunları geliyor) ve o benim tahtının üstünde oturacak, çünkü el Tanrı'nın tahtı üstündedir”⁸⁸.

Şimdi bu belgeyi ve yaşanan hadiseyi değerlendirdiğimizde karşımıza şu hakikat çıkmaktadır: Şeyh uçmamakta, müritleri onu uçurmaktadır. Sahte belge ile sahte rüyalar ve sözde Tanrı ile doğrudan görüşmelerle, sahte evliliklerle ve bunların meydana getirdiği sahte bir dünyanın içinde kendini Mesih olarak gören şahısla, hayali ve mistik bir kurgu yapılmaktadır. Bu kurgu içerisinde kutsal kitaplar, inanan Yahudi cemaati mensupları, Sinagoglar, aile bireyleri yani herkes sadece bir araçtır. Amaç ise, toplumu belli bir ütopya peşinden koşturmak ve bundan maddi ya da manevi fayda temin etmektir. Sonsuza kadar kral olarak kalacak olan Sahte Mesih Sabetay'ın krallığı henüz kurulmadan ve Yahudiler Kudüs'e gidemeden, 1666 senesinde Osmanlı tarafından bu hayali krallığa son verilecektir. Korku nedir bilmeyen, ejderhaları yenecek ve Yahudilerin halaskârı olacak olan Sevi, 1666 senesinde davasından dönecek ve bırakınız Yahudileri kurtarmayı, kendi canını bile zor kurtarıp, İslâm'a geçecektir. Yani bahse konu berat belgesi de, her şey gibi sahtedir, Abraham da sahtedir, Nathan da sahtedir, Sabetay da sahtedir. Hatta Yahudilerin Tevrat'a dayanmayan, sonradan Kabbala ile dinlerine dâhil ettikleri Mesih inancı da sahtedir. Bu kadar sahte bir dünya, halen Yahudi toplumunu etkilemeye devam etmektedir. Asıl şaşılacak olan husus budur. Abraham tarafından verilen belgenin sahte olduğunu herhalde en iyi bilen yine Abraham olsa gerektir. Abraham İstanbul'da yaşayan bir hahamdır. Dünyanın her yanında inançlarından ve başka sebeplerden dolayı zulüm gören Yahudilere nispet edilmeyecek kadar iyi şartlarda ve hür bir ortamda yaşayan Abraham, kendilerine kapıları açan, bağrına basan ve asla inançlarına müdahale etmeyen Osmanlı padişahını zalim, ejderha ya da iblis olarak niteleyecek kadar gözü dönmüş bir tavır içine girmiştir. Yahudilerin genel karakteristik seciyeleri budur. İşte bu yüzden Yahudiler dünyanın her yerinde dışlanmış ve zulme uğramışlardır. Yahudiler, normal zamanlarda yaşadıkları memleketin tüm kurallarına, müesses nizamın

⁸⁸ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 206.

gereklerine harfiyen uyarlar, hatta bırakınız kurallara uymayı tabasbus derecesinde başlarındaki otoriteyi yüceltmektedirler. Sabetay Sevi'nin 18 Emir'i arasında bu hususta bir emir de yer almaktadır. Ancak ne zaman ki, kendilerine itimad-ı nefisleri gelir ve ne zaman ki gücü elde ederler ve ne zaman ki sancağı altında yaşadıkları devlet zayıflamıştır, işte o zaman hakiki yüzlerini ortaya koymaktadırlar.

Sabetay bu sahte belgeyi ilahi bir emir gibi kabul etmiş ve Hristiyanların 1666 senesinde bir Mesih beklediklerini de bildiği için⁸⁹, 1666 senesine kadar biraz daha sessiz kalmayı ve fazlaca ortaya çıkmamayı yeğlemiştir. Amacı davasında Hristiyanların da desteğini almaktır. Yahudilerin tek hedefi İslâm'dır. İslâm'ın mümessilliğini de Türkler yapmaktadır. Türkler aynı zamanda o dönemde, Arz-ı Mev'ud⁹⁰ olarak tarif

⁸⁹ Necip Fazıl Kısakürek'e göre, yalnız Yahudiler arasında değil, Hristiyan Protestanlar arasında da 1666 senesinde bir Mesih beklentisi bulunmaktaydı. Kısakürek, *a.g.e.*, ss. 181-182.

⁹⁰ Yeri gelmişken şu meşhur Arz-ı Mev'ud'dan bahsetmek isteriz. Arz-ı Mev'ud hem Kur'an'da hem de Tevrat'ta geçmektedir. Yahudi kutsal kitabına göre, Tanrı Yahova, kendi istek ve emirlerine uymaları şartıyla, İsrailoğulları'na Arz-ı Mev'ud'u verecek ve diğer insanlara üstün kılınmalarını ve onlar üzerinde hâkimiyet kurmalarını sağlayacaktır (Ahd-i Atik (Tanah), Çıkış, XI/1-6). Kur'an-ı Kerim'de ise bu vaat, doğrudan Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya yapılmakta, onların bereketli topraklara kavuşturulacakları müjdelanmaktadır (Kur'an-ı Kerim, Araf: 136-141,160, Enbiya: 71, Kasas: 5-6). Hazreti Musa kavmi olan İsrailoğulları'nı, sözlerinde durmamalarına rağmen, yeni bir ahid yapmak suretiyle, vaat edilen yere götürmüş ve "Ey Kavmim! Allah'ın sizin için yaratmış olduğu Arz-ı Mukaddes'e giriniz ve arkanıza dönmeyiniz. Sonra hüsrana uğrayanlardan olursunuz" (Maide Suresi, 21. Ayet) demiş, ancak Yahudiler, Hazreti Musa'ya karşı gelmiş ve isyan etmişlerdir. Kur'an'a göre, Allah'a isyan etmemek ve iyi birer kul olmak şartıyla, Yahudilere belli bir toprak parçası vaat edilmiştir ancak bu toprak parçasının neresi olduğu hakkında malumat bulunmamaktadır. Ayrıca İsrailoğulları, ahitlerini bozmuşlardır. Bu yüzden İlahi mükâfat olan bereketli toprakları hak etmiş değillerdir. Yahudi kutsal kitabında ise Arz-ı Mev'ud daha teferruatlı bir şekilde tarif edilmektedir. Buna göre Allah, Hazreti İbrahim'in soyundan gelenlere, Mısır Irmağından (Nil Nehri), Büyük Irmağa (Fırat Nehri) kadar olan toprakları, o bölgede yaşayanların hâkimiyeti altına vermiştir (Tanah, Tekvin, XV/7-8, 18-21). Aynı vaat Hazreti Musa'dan önce Yakup peygambere ve daha sonra ise Yuşa peygambere de yapılmıştır. Arz-ı Mev'ud, Yahudi inancına göre ancak Mesih'in gelmesi ile mümkün olabilecektir. Yahudiler, MS. 67'li yıllarda Roma'dan zorla çıkarılıncaya kadar Roma İmparatorluğu'na karşı, daha sonra ise Türklere karşı savaştıkları bir Mesih beklentisi içindedirler. Bu yüzden, Büyük İsrail Devletini kuracak bir Mesih beklentisi Yahudiler arasında her zaman olmuş ve bu beklenti çoğu kez sahte Mesihleri ortaya çıkarsa da Yahudi şuurunu diri tutması açısından önemli görülmüştür. Sabetay Sevi ve başkaca sahte Mesihler ile başlayan Yahudi siyasi hedeflerine ulaşma ve Filistin'e dönme arzuları, Theodor Herzl ile bambaşka bir boyut kazanmış ve siyasallaşmıştır. **Theodor Herzl**, 26 Nisan 1896 tarihinde, İngiltere'nin Viyana sefaretinde görevli Papaz William Hechler ile birlikte, Orient Expresiyle tekrar Viyana'ya dönerken heyecanlı haritasını açmış ve kuracağı devletinin yerini işaretlemiştir: "Kuzey hududu Kapadokya'ya bakan (Kayseri ve civarı) dağlar, güneyi Süveyş Kanalı. Slogan da şu olacak: Davut ve Süleyman'ın Filistin'i" (Herzl, a.g.e., s. 64.). Yahudilerin Arz-ı Mev'ud hedefleri üç aşamalıdır. Birinci hedefleri Filistin'e dönmektir ki bunu başarmışlardır. İkinci hedefleri Nil ile Fırat arasındaki toprakları ele geçirmektir ki, şu anda bunun planlarını yapmakta, hatta plan yapmak bir yana Arap Baharı ile birlikte bunu uygulamaya koymaya başlamış bulunmaktadırlar. Üçüncü hedefleri ise tüm dünyaya hâkim olmak, dünya Yahudi Krallığını

ettikleri, kendilerine vaat edilmiş kutsal toprakların sahibi pozisyonundadırlar. Türkler, Sabetay’a göre Ye’cüc ve Me’cüc’tür (Gog ve Magog)⁹¹. Anadolu’daki Türk Devleti ise işgal edilip, ortadan kaldırılması gereken Edom’dur⁹². Bu büyük güce karşı mücadelede kendilerine yardım edecek olanlar ise Hristiyan dünyası olacaktır. Hristiyan dünyasının desteğini almadan bu büyük ejderhanın (Türkler kastediliyor) yenilmesi mümkün değildir. Bu yüzden, kendi Mesihi fikirlerine, Hristiyanların da yamanmalarının temin edilmesinde, kendilerince büyük fayda vardır. Yani denilebilir ki, Sevi, modern Evangelizm’in, İslam’a karşı Haçlı-Siyon ittifakının tarihsel planda temelini atan adamdır. Sevi, İstanbul’da da fazlaca kalamamış ve rotasını Kudüs’e doğru kırmıştır.

Sabetay Sevi, 1662 (1663) yılında Kudüs’e gelmiş, Arz-ı Mev’ud’un kalbini ve kurmayı planladığı krallığının başkentini ziyaret etmiş, kısa bir süre Kudüs’te kaldıktan sonra ise Mısır’a geçmiştir⁹³. Mısır’da yaşayan Yahudilerin başı konumundaki, Osmanlı Devleti’nin bölgedeki vergi tahsildarı olan Çelebi ile tanışmıştır. Yine o tarihlerde Kudüs’te Yahudiliğin önemli eğitim merkezlerinden birisi olan Talmud Kolejinde, Gazzeli Nathan olarak bilinen bir hahambaşı da bulunmaktadır. Gazzeli Nathan, Kudüs’e Polonya’dan gelmiş olan bir Aşkenazi ailesine mensuptur. Nathan Gazzati

kurmak ve insanları köleleştirmektir. Bu ideal çerçevesinde Sabetay Sevi, dünyayı 38 parçaya bölmüş ve cemaat üyelerine taksim etmiştir (Abdurrahman Küçük, “Yahudilikteki Arz-ı Mev’ud Anlayışının Boyutları”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1994, c. XXXIII., S.1. s.105). Yahudilerin tek amacı Filistin’e dönmek değildir, eğer öyle olsaydı, bu amaçlarına ulaşmış olan Yahudilerin dünyayı daha fazla tehdit etmemeleri gerekirdi. Ancak amaçları tüm dünyaya hâkim olmak olduğundan, özellikle Orta Doğu’da ve umumi mânâda da tüm dünyada huzursuzluk kaynağı olmaya devam etmektedirler. Yahudiler kendilerine şartlı olarak vaat edilen, ancak şartlarını yerine getirmedikleri için hakları olmayan bir idealin peşinde koşmakta ve başta Türkiye olmak üzere tüm dünyayı ateşe atma planları içinde bulunmaktadır.

⁹¹ Kastein, a.g.e., s. 120, 236.

⁹² Gershom Scholem, Mesih’in neden Hristiyan âlemindeki Yahudilere (Edom’da yaşayan Yahudilere) değil de Müslümanlar arasındaki Yahudilere gönderildiğini, bir başka Sabetayist yazardan nakille şu şekilde izah etmekte ve Türkiye’nin neden Yahudiler için yeni Edom olduğunu anlatmaktadır: “*Edom’daki (Hristiyan âlemindeki) bütün kutsal kıvılcımlar Türkiye’de toplanmışlardı, çünkü Yeniçeriler Türk olarak yetiştirilen genç Hristiyan çocukların içinden seçiliyorlardı ve Tanrı yalnızca kutsal bir kıvılcım taşıyanların seçilmesi için icabına bakıyordu. Bu yüzden Edom’un ve İshmael’in bütün kutsal kıvılcımları şimdi Büyük Türk’ün içine gömülmüşlerdi veya onda toplanmışlardı*”. Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 790.

⁹³ Bazı kaynaklarda önce Mısır’a gittiği ve 1663 senesinde ise Gazze üzerinden Kudüs’e geçtiği yazılmaktadır. Misal olarak Freely bu hususta şunu söylemektedir: “*Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Sabetay 1662 yazında Kudüs’e gitmek üzere Kahire’den ayrıldı*”. Freely, a.g.e., s. 60.

olarak da ün yapmış olan bu Kabalistik kâhin, Sabetay Sevi'nin beklenen Mesih olduğunu ilan etmiştir. Gazzeli Nathan ya da bilinen diğer adıyla Nathan Levi, fakir bir aileye mensuptur. Babası Avrupa'da, Kudüs'te yaşayan fakirler için yardımlar toplayan bir din adamıdır ve oğlunu da iyi bir din adamı olarak yetiştirmiştir. Nathan fakirdir ama zengin bir ailenin (Samuel Lizbona) bir gözü görmeyen, güzel bir kızıyla evlenmiştir. Sabetay Seviden en az 17 yaş daha küçük olmasına rağmen, yapmış olduğu Kabbalistik kehanet ve tahminlerle şöhretşiar olmuştur. Sabetay Sevi 1662 senesinde Kudüs'te olmasına ve Nathan ile aynı şehirde yaşamış bulunmasına rağmen, o dönemde herhangi bir tanışıklıkları olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.

İşte bu Kabalistik feylesof Nathan Levi, bir gün oruçlu iken, tek başına Tanrı'ya gözyaşları içinde dua ederken, kendisine peygamberlik geldiğini ve peygamberliğinin de Mesih olduğuna inandığı Sabetay Sevi'ye meylettiğini ifade ederek, Sabetay'ın beklenen Mesih olduğunu ilan etmiştir. Gazzeli Nathan, 1665 senesinde bir Şabbat (Cumartesi) günü rüya mıdır, hayal midir, yakaza mıdır belli olmayan bir âlemde, garip şeyler gördüğünü iddia etmiştir. Dünyanın yaratıldığı gündeki gibi gökyüzünde birbiriyle çarpışan ışıklar ve o ışıklardan nebean eden harflerin oluşturduğu bir yazıyı okumuştur. Yazıda: *“ve Tanrı bana, kurtarıcının, Sabetay Sevi'nin geldiğini bildirdi”* yazmaktadır. Aynı rüyada gaipten gelen bir ses ise şunu söylemiştir: *“Bir yıl ve birkaç gün geçtikten sonra gerçek sana gösterilecek ve gözlerin Davut soyundan gelecek olan Mesih krallığına şahit olacak”*⁹⁴.

Kendisinden başka iki kişi ya da bir güç tarafından da Mesihliğinin tasdik edilmiş olması, Sabetay Sevi'nin alenen kendi Mesihliğini ilan etmesine sebep olacaktır. Mesihliğini, İzmir'de, ifşa ettiği tarih yaklaşık olarak Aralık 1665 senesidir⁹⁵, yani tam kırk yaşındayken. Burada İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'e bir öykünme ve onu taklit izleri bulunmaktadır. Zira 40 yaşı, nübüvvet yaşıdır. Sabetay Sevi, kendisine düşman olan hahamların bir kısmının Mesihliğini kabul etmesinin de tesiri ile

⁹⁴ Kastein, a.g.e., s. 105.

⁹⁵ Genel olarak Mesihliğini ilan ettiği tarih 1666 olarak kabul edilmektedir.

kendi yalanına kendisi inanan insanlar misali, iyiden iyiye Mesihlik havasına girmiş ve İzmir’de tam kırk yaşındayken Mesihliğini ilan ettiğinde, etrafındaki cemaat tarafından büyük oranda desteklenmiştir. Zamanın ruhu, yaşanan hadiselerin çetinliği, Sabetay’ı Mesih olarak ilan eden Nathan ve Abraham gibi din adamlarının şahitliği, karısı Sarah’ın ilahi bir emir alarak kendisi ile evlenmek istediğini bildirmesi, Hristiyan âleminin Mesih beklentisinin bu yıla denk gelmesi gibi hadiseler neticesinde, Sabetay, Mesihliğini artık tereddüde mahal vermeksizin açıklamıştır. İnsanlar kendisine öyle tezahüratlarda bulunmuşlardır ki, ihtimal kendisi bile buna şaşırmıştır. “Kralımız, Mesih’imiz, Kurtarıcımız, Halaskârımız... Çok Yaşa. Vive Sultan Sevi” nidaları her tarafı inletmiş, insanlar gözyaşları içinde kendisine inanmış ve teveccüh göstermiştir. Kendisine karşı çıkan Yahudi Rabbileri ve Hahamları bile bu coşkun akan sele kendilerini kaptırmaktan alıkoyamamışlardır. Halk arasında öyle bir sevgiye ve itibara mazhar olmuştur ki, şöhreti ülke hudutlarını da aşmıştır. Artık dünya Yahudileri beklenen kurtarıcısına kavuşmak için gün saymaya başlamışlardır. Hollanda, Ukrayna, İspanya, Almanya, Polonya, Fransa, Rusya gibi ülkelerde yaşayan Yahudiler, diasporadan kurtulup, Sion Tepesi’ne kuracakları devlet için heyecan duymaya başlamışlar, bir an evvel yaşadıkları ülkelerdeki mallarını, mülklerini satarak, İsrail Devleti’ni kuracakları Filistin’e doğru büyük bir göçe hazırlanmışlardır. Erken dönem Siyonizmi’nin etkisine kapılan Yahudiler yollara düşmüşler, kendi krallıklarının sancağı altında yaşamak için heyecan ve aşkla büyük bir yürüyüş başlatmışlardır. Ancak hiç kimsenin aklına şu soru gelmemiştir: Dünyanın süper gücü olan Osmanlı’ya rağmen nasıl olacak da Kudüs merkezli bir İsrail Krallığı kurulabilecek, Türklere rağmen bu iş nasıl başarılabacaktır? Yahudiler o derece efsunlanmış durumdadırlar ki, hiç kimsenin aklına böyle bir soru gelmediği gibi, bunu düşünmeye bile gerek görmemişlerdir. Ne de olsa “Mesih dünyaya teşrif etti, Tanrı yardım edecek ve büyük ejderha yani Türkler yenilecek” diye düşünmüşlerdir. Bu sırada Türk Devleti ise Girit meselesi ve kendi içinde yaşanan bir kısım karmaşalarla meşgul olduğundan, bu küçük Yahudi gailisine zaman ayırmayı bile gerekli görmemiş, kendi hudutları içinde

meydana gelen, Musevi şeriatını tahkir etmeye matuf bu sahte Mesih hareketini başta epeyce bir müddet küçümsemiş ve ehemmiyet vermekten imtina etmiştir⁹⁶.

Sabetay Sevi, Mesihliğini ilan etmekle kalmamış, dünya Yahudilerinin tümüne hitaben bir de Mesihlik bildirisi kaleme alarak, her tarafa dağıtılmasını sağlamıştır. Bahse konu bildiride şu sözler yer almıştır: *“İsrail’deki kardeşler dinleyin. Mesih’imiz İzmir’de dünyaya geldi, adı Sabetay Sevi. Çok yakında herkese krallığını gösterecek ve Sultandan⁹⁷ kraliyet tacını alıp, kendi başına geçirecek. Türklerin Sultanı, Kenan diyarındaki bir köle gibi onun peşinden gidecek, çünkü güç ve şan Sabetay’ın eline geçecek. Fakat aradan dokuz ay geçtikten sonra Mesih’imiz İsrail’in gözleri önünde kaybolacak ve hiç kimse onun ölü mü yoksa diri mi olduğunu bilemeyecek. Ancak o, hepimizin bildiği gibi hiçbir faninin şimdiye dek geçemediği Sabbation Nehri’nden geçecek. Orada Musa’nın kızıyla evlenecek ve Mesih’imiz Musa ile birlikte Kudüs’e gelecek, yaşlı Yahudiler atlara binecekler. O ise bir ejderhaya binecek, ejderhanın yularının dizginleri yedi başlı bir yılan olacak. Yolumun üzerinde ona İsrail’in düşmanları olan Gog ve Magog⁹⁸ güçlü bir orduyla saldırarak. Ama Mesih düşmanlarını sıradan insanların yaptıkları silahlarla bozguna uğratmayacak. Burundan aldığı nefesle onları bozguna uğratıp, tek bir sözle helak edecek. Ve Kudüs’e girdiğinde, Tanrı gökyüzünden altından ve değerli taşlardan bir taht indirecek. Bu tahtın ışıltısı tüm şehri dolduracak, ona oturan Mesih, Yüce*

⁹⁶ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)*..., ss. 272-273.

⁹⁷ Sultan dediği, Osmanlı Sultanı olan IV. Mehmet (Avcı)’tir.

⁹⁸ Gog ve Magog, İslam’da yer alan Ye’cüc ve Me’cüc demektir. Tevrat’ta ve diğer kutsal Yahudi kaynaklarında (Eski Ahit gibi) Gog ve Magog isimleri geçmektedir. Mesela Hezekiel 38 ve 39’da açıkça, İsrailoğulları’nı terbiye edecek ve işgal edecek Gog ve Magog’tan bahsedilmektedir. Kuzeyden gelecek olan Gog’lar, deniz kumları kadar kalabalık olacaktır ve İsrailoğullarının baş düşmanı bunlardır. Magog ise daha çok bir memleket ismi gibi geçmektedir. Yani Magog bir memleket ismidir, Gog ise o memleketin kralı ya da reisidir. Kutsal kitaplarında kuzeyden gelecek bir kavim olarak tarif edildiği için, Kudüs’ün kuzeyinde yer alan Hazar Türkleri ya da Slavların Gog’lar olabileceği yönünde bir inanç olmakla birlikte, Yahudilerin ekseriyetinde hâkim olan kanaat, Gog’ların Türkler olduğu şeklindedir. Bu yüzden Yahudiler Türkleri asla sevmemektedirler. İsrail üzerine yürüyecek olan kuvvetin kuzeyden geleceğine dair Hezekiel 39’da şu malumat bulunmaktadır: *“Sen ve seninle birlikte birçok ulustan oluşan tümü ata binmiş büyük bir kalabalık, güçlü bir ordu uzak kuzeyden geleceksiniz. Ülkeyi kaplayan bir bulut gibi halkım İsrail’in üzerine yürüyeceksiniz. Son günlerde, ey Gog, seni ülkeme saldırtacağım. Öyle ki, ulusların gözü önünde kutsallığımı senin aracılığıyla gösterdiğim zaman beni tanıyabilsinler”*.

*Rahip, kendini kurban olarak sunacak. Ve o gün tüm dünyada ölümler mezarlarından kalkacak. İşte tüm bunları size haber veriyorum*⁹⁹.

Sabetay Sevi, Mesihliğini ilan ettikten ve kendince bu kutlu ilan etrafındaki Yahudiler ve diğer şehirlerde, ülkelerde yaşayan Yahudiler nezdinde makes bulmaya başladıktan sonra, Yahudi inancına ait olan birçok kuralı değiştirmeye başlamıştır. Ne de olsa kendisi Mesih'tir. Peygamberlerin kural koyma yetkisi varsa, kendisinin olmaması nasıl düşünülebilir, diye söylemiştir. Artık Yahudilerin çektikleri acılar, ıstıraplar, sefaletler son bulacaktır. Bu eza ve cefalar Tanrı'nın kendileri için verdiği bir ceza olmanın yanında, ahiret yurdunu kazanmaları için bir imtihan vesilesidir. Ancak Mesihî çağ başladığına göre, acılar da son bulmalıdır. Tanrı da böyle istemiş olsa gerek ki, Yahudi milletini kendisi ile mükâfatlandırmış diye düşünmekte ve ilk iş olarak 10 Tevet orucunu bir ibadet ve Tanrı'ya yaklaşma, arınma şeklinden çıkarmak suretiyle ve eğlenceye dönüştürmek maksadıyla bir tebliğ yayınlamıştır¹⁰⁰. Dinde reform adı altında, keyfi, shevi ve hissi bir kısım kurallar getirerek, cemaatinin dindar bir millet olmasını önlemeye, tamamen sefihane bir hayat yaşamalarını teşvik etmeye başlamış, içki, kadın, eğlence artık bundan sonra Yahudilerin yeni hayat tarzı olmuştur. Aslında yapılanlar reformdan ziyade, devrim mahiyetindedir. Artık sabretmenin yerini harekete geçmek, ibadet etmenin yerini eğlenmek, korkunun yerini başkaldırmak, sinmişliğin yerini ise itimat-ı nefis almıştır. İtimat-ı nefis o raddeye gelmiştir ki, kutsal Şabbat gününde sinagogta yapılan dini ayinlerde, Osmanlı Sultanının adını anmak adetleri iken, padişahın adının yerine kendi adının konulmasını emredecek hale gelmiştir. Hatta hükümdarlık tacını¹⁰¹ kendisi giymiş, bunun için bir de merasim yapılmıştır¹⁰². Artık konu, Yahudilerin iç meselesi olmanın ötesine geçmeye, devlet için bir dâhili emniyet meselesi olmaya başlamıştır. Öyle ki, safdil bazı Bektaşiler de, Sabetay'ın gerçek

⁹⁹ Kastein, a.g.e., ss. 106-107

¹⁰⁰ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 448.

¹⁰¹ Üstünde "Sevi'nin Tacı" yazan ve melekler tarafından tutulan bir tacın altındaki bir resmi, Gershom Scholem'in *Mistik Mesih Sabetay Sevi* isimli kitabının 480. sayfasında yer almaktadır. (Scholem, *Mistik Mesih...*)

¹⁰² Abdurrahman Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi*, Aziz Andaç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 257.

Mesih olduğunu kabul ettiklerini beyan etmişler ve kendisine tabi olmuşlardır. İran Şiileri arasında da kabul gördüğüne dair rivayetler vardır. Zira Şiilikteki Mehdi inancının, Yahudilikteki Mesih inancından etkilenecek meydana geldiği ve Şiiliğin oluşumunda Yahudi etkisinin bulunduğu iddia edilegelmiştir¹⁰³. Hatta sadece Müslümanlardan değil, Hristiyan unsurlardan da kendisine biat edenler olduğu rivayet edilmektedir¹⁰⁴. Yahudilerin çoğu, Mesihleri yani kendilerini Kudüs'e götürecek ve selamete çıkaracak olan krallarının geldiğini, bundan sonra ona itaat edeceklerini, onun dışında kral ya da otorite tanımadıklarını, vergi vermeyeceklerini, yasalara uymayacaklarını alenen beyan etmişler, çalışmayı da bırakmışlar, borçlarını ödemez olmuşlar¹⁰⁵ ve ticari hayat durma noktasına gelmiştir¹⁰⁶.

Yahudilerin ya da daha doğru ifadesiyle dönemin Sabetayist Yahudilerinin içinde bulunduğu psikolojik ve sosyal durumu Kievli bir ilahiyatçı olan Golyatovsky şöyle anlatır: *“Kalplerini ve evlerini terk ettiler. Günlük işlerini bıraktılar ve kısa bir süre içinde bir bulutla onları Kudüs'e taşıyacak Mesih'in peşine düştüler. Çoğu günlerce oruç tuttu, hatta çocuklarının yemek yemesini bile engelledi. Kışın en sert soğukunda nehirlerde yıkanarak, hazırlıksız dualar okudular. Hristiyanlara yukarıdan bakıyorlardı ve kendi Mesih'lerinin onlar üzerinde bir tehdit olduğunu söylüyorlardı. “Bekleyin çok yakında sizlerin efendisi olacağımızı göreceksiniz!” diyorlardı. Ne Talmud bilgileri, ne saçlarını sürekli ayırma adetleri, ne de nesiller boyu süregelen İncil'den yavaş yavaş uzaklaşmaları Mesih hakkında duydukları her şeye safça inanmalarına engel oldu. Herhalde mantıksal ve düşünsel melekelerinin düzgün çalışmaması onları diğer uç noktaya taşıdı ve sadece yaşamın duygusal yanıyla temas kurmalarına yol açtı. Zira onların arasında çok bilgiçlik taslayan ve Sabetaycılığa karşı çok güçlü muhalefet eden bir hareket bile ortaya çıktı: Hassidizm”*¹⁰⁷. Hatta

¹⁰³ Küçük, *Dönmeler (Sabetayistler)...*, s. 266., Zorlu, a.g.e., s. 122.

¹⁰⁴ Taha Akyol, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine*, Ufuk Kitapları, İstanbul, Kasım 2002, s. 65.

¹⁰⁵ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1947, s. 152.

¹⁰⁶ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 403.

¹⁰⁷ Kastein, a.g.e., s. 164.

çılgınlığın hangi boyutlara ulaştığını anlatan Joseph Kastein, o döneme ait bir belgede şu ifadelerin yer aldığını anlatmaktadır: “Onlar, rivayetlerin aksine Mesih olduğunu iddia etmeyip, sadece kutlu ulusu bir araya getirmek üzere Tanrı tarafından görevlendirildiğini söyleyen bir adamın etrafında toplanıyorlar. Geçen ay şehrin zengin Yahudilerinden olan Abraham Perena ailesiyle birlikte Kudüs’e gitti. 3000 Pound gibi çok düşük bir fiyattan evini sattığı ve satın alan kişinin Yahudilerin bir kralı olduğuna ikna olması halinde ondan tek bir kuruş almayacağını kabul ettiği söyleniyor”¹⁰⁸. 1666 senesinde Edirne’de sokaklarda ellerinde kazma kürek olan Yahudilerin varlığından bahsedilmektedir. Bu Yahudiler, Mesih’in geçeceği yolu düzeltmekle meşguldürler¹⁰⁹.

Daha vahim ve bir o kadar da trajikomik olanı ise, Yahudilerin bir kısmının yani Sabetay’a gönülden bağlı olanların saçlarını kısa kestirmeye başlamış olmalarıdır. Bunun sebebi ise, yakında çalacak olan Mesihi borunun sesini daha iyi duyabilmektir. Sabetayistlerde öylesine bir inanç zehirlenmesi yaşanmıştır ki, içlerinde ilim adamlarının ciddi olarak kesafetle bulunduğu cemaat, sadece kalplerinin ve kör inançlarının kontrolü altında hareket etmişlerdir. Akılları iptal olmuş, kalpleri ise dakikada belki yüzlerce defa atar hale gelmiştir. İnançları ve hırsları, akıllarını perdelemeye yetmiş de artmıştır bile. Cemaat artık tehlikeli ve kontrol dışı bir sahaya doğru süratle savrulmaya başlamış, adeta pimi çekilmiş bir bomba misali, ne zaman, nerede ve nasıl patlayacağı belli olmayan, korkunç bir hüviyete bürünmüştür.

Artık ok yaydan çıkmak üzere olduğundan, birilerinin bir şey yapmaması halinde, bu küçük mistik kavim hem kendi başlarına ve hem de Osmanlı Cihan Devleti’nin başına pahalıya mal olabilecek hale gelmiştir. Sevi artık imzalarını, “Yüce Mesih, bir aslan kadar kudretli, bir ayı kadar güçlü, Tanrı’nın atadığı Sabetay Sevi” şeklinde atmaya başlamıştır. Osmanlı’nın hadiseyi hafife alması, Yahudiler arasında, Osmanlı inzibat ve devlet adamlarının da Sabetay’dan çekindiği şeklinde yorumlara neden

¹⁰⁸ Kastein, a.g.e., ss. 164-165.

¹⁰⁹ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 101.

olmaya başlamıştır. Oysa mesele, Osmanlı için, adiyattan ve ehemmiyetsiz bir şey olarak algılanmıştır.

2.5.1. Devlet Hadise İle İlgilenmeye Başlıyor

İzmir’de yaşananlar, aşırılık, çılgınlık, şaşkınlık, ne yaptığını bilmezlik sınırının çok ötesine geçmeye başlamıştır. Öyle ki, Sabetayistler, tamamen din çizgisinin dışına çıkmaya başlamışlar, işin daha da kötüsü, din dışı hayat tarzını da Mesihi davet ve tebliğlerle yapmışlar ve bunu da bir nevi ibadet olarak algılamışlardır. Kadim dinleri göz göre göre tahrip olmaya başlamış, ancak bu duruma ses çıkaracak, daha da ötesi yapılanları engelleyebilecek bir dini otorite de kalmamıştır. Yine de sessiz kalmayı doğru bulmayan ve Eski Ahit’e açıkça meydan okuma durumunu kabullenemeyen bazı hahamlar, gizlice bir plan yapmanın yolunu tutmayı denemek istemişlerdir, ancak kendilerinin, Sabetay ya da yandaşları için yapabilecekleri önleyici, mani olucu bir güçleri kalmamıştır. Daha önce kendisini aforoz etmelerine rağmen, aforoz işlemi bile hahamların aleyhlerine kullanılmış, Mesihlik alameti olarak kabul görmüştür. Yapılacak tek şey, din adına yapılan bu sahtekârlığı ve bu sahtekârlığın başkahramanı olan Sabetay Sevi’yi Osmanlı Kadısına şikâyet etmek olmuştur. Ancak Sabetay erken davranarak, kendisi hakkında ölüm kararı veren bazı Hahamları kadıya şikâyet etmek maksadıyla, İzmir Kadısını ziyarete gitmiştir. Kadı Efendi’ye, Sultan hakkında aleyhte propaganda yapan bazı Hahamlar olduğunu söyleyerek, onların cezalandırılmasını istemiştir.

Kadı Efendi meselenin giriftliği ve ülke emniyetini tehdit eder mesabede olmasından dolayı sadrazam ile istişare etmiş ve Sabetay’ın İzmir’den acil olarak İstanbul’a nefyine karar vermiştir. Bunun üzerine Sabetay tutuklanmış ve tutuklu olarak¹¹⁰ Ocak 1666’da İstanbul’a

¹¹⁰ Bazı kaynaklarda Sevi’nin tutuklanmasının İzmir’de değil Marmara Adasında 5 ya da 6 Şubat 1666 tarihinde olduğu yazmaktadır. Bu tespit yerinde olabilir. Zira Sadrazam tarafından Gümrük Emni Mahmud Ağa’ya gönderilen mektupta, Sevi’nin tutuklanması emredildiğine göre bu yönde bir tespitin daha isabetli olması muhtemeldir. Belge için bakınız BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 31/113. Ayrıca yine birçok kaynakta Sevi’nin İstanbul’a hareket ettiği tarih 30 Aralık 1665 olarak verilmektedir.

gönderilmiştir. Ancak onun her hareketi Yahudiler tarafından bir hikmete mebni olarak değerlendirildiğinden, bu nefiy ve tutuklama hadisesi de, onun Mesih olduğuna delil olarak mülhaza edilmiştir. Onlara göre, Sabetay İstanbul'a gidecek, Osmanlı padişahını alt edecek, tahtını elinden alacak ve krallığını ilan edecektir. Ne de olsa Mesih'tir. Mesih'in vazifelerinden birisi, belki de en önemlisi bu değil midir? İşte Tanrı bu iş için kendisine bir fırsat ve imkân vermiş olmalıdır, diye düşünülmüştür. Ancak hadisenin aslı başkadır. İstanbul Şubası'sı Mustafa Paşa tarafından sorguya çekilen Sabetay, yaptığı her şeyi ve iddia ettiği Mesihliğini inkâr etmiştir. Bu duruma sinirlenen subaşı, kendisini dövmüş ve zindana atılmasını emretmiştir. Sabetay, İstanbul'da toplam iki ay kadar hapiste kalmış ve daha sonra ise Gelibolu yakınlarındaki Aydos (Abidos) Kalesine sevk edilip, orada bir nevi göz hapsinde tutulmuştur. Bazı kaynaklarda Sabetay'ın, sorgu esnasında, kendisini Mesih olarak kabul eden Yahudileri suçladığı bile iddia edilmiştir¹¹¹. Sahte Mesih, henüz Sadrazam ya da Padişah ile tanışma ve istintak edilme şerefine nail olmadan, sadece bir Subaşı'nın (Emniyet müdürü) sorgusunda korkudan tir tir titremiş ve tel tel dökülerek, kendisine umut bağlayan insanları suçlama yoluna gitmiştir.

Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın¹¹² lütfu ve ihsanı ile İstanbul'daki kötü hapisane şartlarından kurtulup, merkezden epey uzak ve İzmir'e daha yakın bir konumda olan Gelibolu Aydos Kalesinde göz hapsinde bulunan Sabetay'ın, dünyanın her yerinden Yahudi ziyaretçileri, ellerinde hediyelerle gelmişler ve kendisini ziyaret etmişlerdir. Hatta öyledir ki, Kudüs

Freely eserinde "1666 yılı Ocak ayında Sabetay İstanbul yolundayken..." demek suretiyle, seyahatin 30 Aralık 1665 ile Ocak 1666 arasında cereyan ettiğine işaret etmektedir. Freely, a.g.e., s. 118. Kastein ise, Mesihlik ilanını 19-30 Aralık 1665 olarak vermektedir. Kastein, a.g.e., s. 168. Hakikat şudur ki, Sevi, İzmir'de Mesihliğini ilan eder etmez İstanbul'a gönderilmiştir. Muhtemelen Mesihlik ilan tarihi 14 Aralık 1665 tarihidir. Biz de bundan sonra bu tarihi baz alacağız.

¹¹¹ *The Jewish Encyclopedia*, Funk and Wagnalls Company, New York-London, 1905, c. XI, s. 222.

¹¹² 1661 senesinde 26 yaşında sadrazam olmuştur. Osmanlı tarihinin en genç sadrazamı olup, Çandarlızade Halil Paşa'dan sonra Osmanlı'da en fazla müddetle sadarete kalan sadrazam unvanına sahiptir. Sadaret müddeti kesintisiz 15 sene, 4 aydır. 1676 senesinde Padişahla beraber İstanbul'dan Edirne'ye giderken yolda hastalanmış ve Kemerburgaz'daki Karabiber Çiftliğinde 18 günlük bir hastalık vetiresinden sonra 2-3 Kasım gecesi vefat etmiştir. Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, hem iyi bir kumandan, hem de iyi bir siyasetçidir ve bütün Türk tarihinin en büyük sadrazamlarından birisidir. Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, Hayat Yayınları, Yayın Yeri İsmi Bulunmamaktadır, 1966, c. IX. s. 227.

yerine Gelibolu Aydos Kalesini ziyaret etmenin, Hac yerine geçeceğini bile söyleyenler olmuştur¹¹³.

Sabetay'ın ziyaretçileri arasında, kendisi ile Mesihliği paylaşmak isteyen Nehemia Kohen isimli bir Yahudi de bulunmaktadır¹¹⁴. Kohen, günlerce Sabetay ile tartışmalar yapmış, ancak bir türlü kendisi ile uzlaşma zemini bulamamıştır. Sabetay'ın Mesihliği kimseyle paylaşma niyeti yoktur. Kohen, ikna edemediği Sabetay'a düşman kesilmiş ve her yerde aleyhinde propagandalar yapmaya başlamıştır. Kohen, Padişah IV. Mehmed ile de görüşmek istemiş ve bu amaçla Edirne'ye gelmiştir. Ancak Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa ile görüşebilmiş, bu görüşmede Sabetay'ın sahte Mesih olduğunu, Filistin'i Osmanlı'dan koparmak istediğini, kendi krallığını kurmak niyetinde olduğunu ifşa etmiştir. O dönemde Çanakkale Müslümanları da Sabetay'dan şikâyetçidir, zira o kadar fazla ziyaretçileri gelmektedir ki, hayat birden pahalalmıştır¹¹⁵.

Meselenin milletlerarası bir mahiyet kazanması, Sabetay'ı ziyaret için başka memleketlerden kalkıp gelen Yahudilerin meydana getirdiği karmaşa, bu karmaşadan diğer devletlerin şikâyetçi olmaları gibi sebeplere dayanmaktadır. Yoksa Yahudiler arasında meydana gelen ve Yahudi şariatını değiştiren bir akım, Osmanlı Devleti'ni hiç ilgilendirmemektedir. Ancak, gerek dâhili asayişin temin edilme mecburiyeti ve gerekse de hareketin milletlerarası krizlere sebep olma potansiyeli taşımaya başlaması, konunun bir an evvel nihayetlendirilmesini zaruri kılmıştır. Bu sebeplerle, devletin zirvesi yani Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, Şeyhülislâm Minkarizade Yahya Efendi, Sadrazam Kaymakamı Kara Mustafa Paşa¹¹⁶, Padişah İmamı Vaiz Vani Efendi ve Padişah IV. Mehmet doğrudan konunun içine girmeye karar vermişlerdir. Sabetay, Eylül 1666 tarihinde, sorgulanmak üzere

¹¹³ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 89, s. 107.

¹¹⁴ Mesihlik paylaşılacak bir makam ya da unvan olmamakla birlikte, Yahudilikte iki Mesih beklentisi olduğundan, Kohen kendisini zemin hazırlayan birinci Mesih olarak görmek istemiş olabilir. Bu husus ileride biraz da ha mufassal olarak anlatılacaktır.

¹¹⁵ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)...*, s. 272.

¹¹⁶ 1676 tarihinde, Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine aynı yıl sadrazam olan, meşhur II. Viyana Kuşatmasının (1683) baş aktörü Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'dır. Öztuna, *Türkiye Tarihi...*, c. IX. s. 230.

Çanakkale'den Edirne'ye tenkil edilmiştir. O zaman padişah ve devletin önemli idarecileri Edirne'de bulunmaktadır.

Sabetay Sevi ise tutkularından hiçbir şekilde taviz vermemiş, etrafında kendisine inanan ya da inanmayan önemli kişilere mektuplar yazarak, onları kendisinin Mesih olduğuna inandırmaya çalışmaya devam etmiştir. Bu mektupların bir kısmı bu anlaşılması güç, esrarengiz, gizemli mektuplardır. İşte mektup yazdığı bu kişilerden birisi de Polonyalı meşhur kâhin Nehemia Kohen'dir. Sabetay Sevi, Nehemia Kohen isimli Kabalist Yahudi kâhinin şöhretini, kendisini ziyarete gelen diğer Yahudilerden öğrenmiştir. Kohen, kendi çağdaşı olan Gazzeli Nathan gibi, bu çağda Yahudiler içinde bir Mesih'in zuhur edeceğini etrafındakilere ifşa etmiştir. Söylenenlere göre Nehemia rüyasında Tanrıyı görmüştür. Tanrı, Mesih'in başına kral tacını koymuştur. Tanrının, Mesih'in başına taç koyduğu sene ise yaşadıkları sene olan 5408 senesidir. Bu kehaneti işiten Sabetay'ın, buna kayıtsız kalması söz konusu olmamış ve Nehemia'ya kısa ama anlaşılması zor bir mektup yazarak: *“Pek yakında senin öcünü alacağım ve bir annenin çocuğunu rahatlatması gibi seni rahatlatacağım. İki çeşit rahatlık olacak: İntikam günü kalbimde ve benim kurtuluş yılım geldi çattı. İmza: Dünyadaki tüm krallardan üstün Sabetay Sevi”*¹¹⁷ demiştir.

Sabetay Sevi, Nehemia Kohen ile görüşmek ve ondan kendisini tebşir edici sözler işitmek için yanıp tutuşmuştur. Kâhini davet etmiş ve daveti kısa zamanda karşılık bulmuştur. Kohen uzun bir yolculuktan sonra, Sabetay Sevi'nin misafiri olarak 1666'da Çanakkale'ye gelmiştir. Sabetay Sevi'nin amacı, kendi Mesihliğinin ilanı ve pekişmesi için Nehemia'yı kullanmaktır. Nehemia ise hemen hemen tek misyonu olan Mesih'in gelmesini tebşir görevini seve seve üstlenmiştir. Özellikle Kabalistik düşünce ve Mesihi inanç üzerine yapılan, üç ya da dört gün süren, halvet, ilmi sohbet ve müzakerelerden sonra, Nehemia bir karara varmıştır. Nehemia'nın ezbere bildiği Yahudi kitaplarına ve kutsal kaynaklara göre *“Mesih'in gelişinden önce ne Ephraim kabilesinin Mesih'i ortaya çıkmıştır, ne de Yusuf'un oğlunun*

¹¹⁷ Kastein, a.g.e., s. 218.

önce muzaffer olacağı, ama ardından Kudüs kapılarında savaşırken öleceği Ye'cüc ile Me'cüc savaşları olmuştur. Geride yalnızca birkaç tamamen salihin kalacağı şekilde Yahudilerin yaban yerlere savrulacağı son bela da henüz Beni İsrail'in başına gelmemiştir”¹¹⁸.

Hiçbir şey yiyip içmeden, sert tartışmalar ile geçen üç-dört günden sonra ortaya çıkan tablo, Sabetay için hiç de iç açıcı değildir. Nehemia, Sabetay'ı ilmen ve aklen tam manasıyla ilzam etmiş, Sabetay bu sefer baltayı sert bir kayaya çarpmıştır. Umduğunun aksiyle tokat yemiş, aciz ve naçar kalmıştır. Düelloyu kazanan kâhin Nehemia'dır. Kâhine göre, rüyasında gördüğü Mesih bu şahıs değildir. Zira ona göre, iki Mesih gelmesi gerekmektedir¹¹⁹. Kutsal kaynaklar bunu açıkça ifade etmektedir. İlk Mesih Ben Ephraim denilen, fakir, hakir, zelil bir vaiz olacaktır ve diğer gelecek olan Mesih'in hizmetkârı, müjdecisi vazifesini üstlenecektir. Diğer Mesih ise, Ben Davut ismindeki zengin, ulu, kumandan birisi olacaktır. Yahudileri Kudüs'e götürecek olan Mesih işte bu Mesih'tir. Davut peygamberin tahtına oturacak, büyük fetihler yapacak ve sözde büyük İsrail krallığını kuracaktır. Sabetay Sevi'de bunların alametlerini görmediğini ifade ederek, halkına olan mesuliyet duygusunun da teşviki ile bir anda ayağa kalkan Kohen, Sabetay Sevi'nin yüzüne, kimseden çekinmeden, korkmadan, bedelinin ne olacağını düşünmeden şu sözleri haykırmıştır: “*Sen sahte bir Mesih'sin. Halkı yanılttın ve onlara yalan söyledin. İlahi misyonun uydurma. Yasalarımıza göre sana tek bir uygun ceza var: Ölüm!*”¹²⁰.

Gelinen bu nokta Sabetay için hayal kırıklığının ötesinde, ölümcül bir sürecin de başlangıcı manâsına gelmiştir. Nehemia bu sözlerinden sonra hayatını tehlikede gördüğünden olsa gerek-zira Sabetayistler kendisini öldürmek istemişler ve üzerine saldırmışlardır-bir anda “*Ben Müslüman oldum*” diye bağırarak koşmaya başlamış, muhafızlardan birisinin üzerine atlayarak onun sarığını alıp, başındaki Yahudi şapkasını yere atarak, sarığı

¹¹⁸ Scholem, *Mistik Mesih...*, ss. 585-586.

¹¹⁹ Çifte Mesih Teorisi, Yahudi inanç sisteminde var olan bir teoridir. Cengiz Şişman, Gazzeli Nathan'ın kendisini ilk Mesih, Sevi'yi ise ikinci Mesih olarak görmüş olabileceğinden bahsetmektedir. Şişman, *Susunluğun...*, s. 68.

¹²⁰ Kastein, a.g.e., ss. 223-224

başına geçirmiştir. Artık o zahiren de olsa Müslüman olmuştur. Sabetayistler onu Müslüman kimliğine rağmen öldüremezlerdi. Zaten isteseler de buna muvaffak olamazlardı, zira etrafı Osmanlı askerleri tarafından kuşatılmış, Nehemia Kohen koruma zırhı altına alınmıştır. Kohen, Osmanlı makamlarına, Sabetay'ın bir bölücü, sahtekâr ve yalancı olduğunu ihbar etmiştir. Daha sonra Polonya'ya geri dönmüş, döndükten sonra da Yahudilikten asla taviz vermediğini, kendisinin hiçbir zaman Müslümanlığı isteyerek seçmediğini ilan etmiştir. Nehemia Kohen, bu davranışı ile iki önemli şey yapmıştır. Öncelikle kendi davasına hizmet ettiğini düşünmektedir. Zira Yahudiliği bir sahtekârdan kurtarmış ve bu vesileyle Mesihlik hakkındaki düşüncelerini tüm Yahudilere anlatma fırsatı bulmuştur. Ona göre Mesih beklenmelidir ama bu adam yani Sabetay Sevi asla Mesih değildir. İkinci olarak, sıkıştığında ve başı dara düştüğünde dönmelik yapmanın hiçbir mahzuru yoktur. Önemli olan lisanın değil, kalbin ne söylediğidir. Kendisi hayatını ve fikirlerini Türk makamlarından korumak için bu yola başvurmuş ve muvaffak olmuştur. Onun açtığı bu çığır, ileride Sabetay için de bir çıkış noktası olacaktır. Aslında bu davranış modeli çok da yeni değildir. 1492'den sonra Frankistleşen¹²¹ ya da Marranist¹²² olan Yahudiler de bu yolla din değiştirip, Hristiyan olmuşlardır. Yani bu metot Yahudiliğin kadim bir kurtuluş, kendini saklama, hayatını hıfz etme metodu olarak yüzlerce yıldır başvurulmuş bir yoldur.

Zamanla melankolikleşen Nehemia'nın bu eyleminden pişman olduğu, kendisini ben Ephraim yani tebşir edici Mesih olarak ilan ettiği ve Sabetay Sevi için ise büyük Mesih Ben Davut olduğunu kabullendiği

¹²¹ Frankizm XVIII. asırda Jacob Frank isimli bir Yahudinin Hristiyanlığa dönmesinden dolayı, vaftiz edilen bu Yahudi zümresine verilen isimdir. Ancak umumi manâda Yahudilikten Hristiyanlığa dönenlere Marranolar ya da Frankistler denilmektedir. Offenbach'ta 1791'de ölümüne kadar tutuklu bulunan Jacob Frank'ın Sabetayist Osman Baba geleneği ile bağı olduğu ileri sürülmektedir. Frankistler muhakeme edilirken Sabetaycı ilkelere bağlı olduklarını, eş değiştirdiklerini, zina işlediklerini, Sabetaycı kitapları okuduklarını kabul etmişlerdir. Frankistler de aynen Sabetaycılar gibi Katolik görüntüsü altındaki Dönmeliğin radikal bir koludur. Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 199-200.

¹²² Marranistler ya da Marranolar, Sabetay Sevi'den yaklaşık bir buçuk asır evvel Yahudilikten dönmüş oldukları için aslında Sevi'ye bir nevi model oluşturmuşlardır. Sabetay Sevi'nin Marranistlerden haberdar olduğundan şüphe yoktur. Zira Marraniler, İzmir'i sık sık ziyaret etmişlerdir. Sevi'nin, Marrani kökenli yazar Menasseh Bin İsrail tarafından 1659'da kaleme alınmış olan *İsrail'in Umudu* adlı eseri tetkik ettiği bilinmektedir. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 106.

kaynaklarda bildirilmektedir. Ancak istikrarsız bu davranışından sonra Yahudilerin kendisine güvenilmez bir adam nazarıyla bakmaya başladıkları da bilinmektedir. Nehemia belki de hiç hesap etmediği çok önemli bir görevi ifa etmiştir. O görev, Sabetay Sevi'nin Osmanlı makamlarınca tehlikeli ve bölücü addedilmesinin sağlanması görevidir. Osmanlı zaten bunun farkındadır ama daha önce de bahsettiğimiz üzere, konuyu önemsiz ve basit olarak görmüş, iç emniyetini tehdit edici bir unsur algılamasına sahip bulunmamıştır. Osmanlının derin hoşgörü ve tolerans kültürü de bu meseleye fazla ehemmiyet vermesine mani olmuştur. Ancak artık mızrak çuvala sığmamakta, bu meselenin çözülmesi gerekmektedir. Çözüm noktasındaki en büyük zafiyet ise, böylesi bir mesele ile daha önce hiç karşılaşılmamış olmasının verdiği tecrübesizlik ile işe nereden ve nasıl başlanacağını bilinememesinden kaynaklanmıştır. Joseph Kastein'in de dediği gibi, zayıf şeylerin kendine özgü uğursuz bir direnci vardır. Ele avuca gelmezler ve onlara yöneltilen darbeler beklenmeyen bir direnç ve refleks meydana getirebilirlerdi. Devlet akıllı bu işe kalıcı bir çözüm üretmek için harıl harıl çalışmaya başlamıştır. Sabetay'ı, dahası tüm Yahudileri sürgüne göndermek ya da Sabetay başta olmak üzere belli başlı elebaşlarını idam etmek, mallarına el koymak, zindanlara atmak gibi bilinen, geleneksel cezalandırma usullerinin dışında, daha kalıcı, etkili ve kesin bir çözüm yolu bulunmak istenilmiştir. Bahse konu bilinen usuller davayı bitirmek ve yok etmek yerine, daha da kuvvetlenmesine sebep olabilir, işleri daha karmaşık hale getirebilir diye endişe edilmiştir.

2.5.2. Sevi'nin İslam'ı Kabulü

Yahudi kâhin Nehemia'nın ortaya koyduğu tavır, Osmanlı otoriteleri için paha biçilmez bir fırsat sunmuştur. Yahudilerin tabii lideri olduğunu iddia eden, iddia etmekle de kalmayıp etrafında binlerce, yüzbinlerce mürit toplayan, etkisi Hollanda'dan İran'a, Mısır'dan Rusya'ya kadar geniş bir coğrafyada hissedilen sözde Mesih ile mücadele etmek ve bu bölücü hareketi sona erdirmek için, bir başka meşhur Yahudi'nin ilahi çağrısına kulak vermek

bulunmaz bir fırsat olmuştur. Sabetayist hareketi alt ederken, Yahudileri karşısına almak bir yana, tam tersi, başka bir Yahudi çağrısına kulak vermek ve bu çağrının gereğini yerine getirmek gibi bir pozisyon, devletin elini kuvvetlendirmiştir. Aslında Osmanlı padişahı IV. Mehmet, bu belayı ortadan kaldırmakla, Yahudilere iyilik yapmak durumunda olacaktır. Yahudiler arasında, Nehemia ile zirveye taşınan bu ikilik, Osmanlı sultanının hareket sahasını genişletmiş ve muhalefet cereyanlarının önünü kesmiştir.

Padişah hemen her konuda fikrini aldığı büyük validesi Mahpeyker Kösem Sultan, Kaymakam Kara Mustafa Paşa, Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa ile istişarelerde bulunmuştur. Madem Nehemia isimli Yahudi kendilerine inanılmaz bir fırsat sunmuş ve bu şahsın sahte Mesih olduğunu ispat etmiştir, o zaman bir başka Yahudi olan ve sarayın özel hekimliğini yapan Hayatizade Guidon Efendi'den istifade ederek bu işi bitirmek gerekmektedir. "Demir tavında dövülür" sözü, tam da böyle zamanlar için söylenmiştir. Hemen harekete geçmek ve daha fazla zaman kaybetmeden işi bitirmek en doğru yol olarak ortada durmaktadır.

Sevi, öldürülmeksizin, yani maddi bedeni ortadan kaldırılmaksızın, bundan daha müessir bir yol bulunmak suretiyle, bertaraf edilmelidir. Bunun için yapılan plan şu olmuştur: Sevi'ye üç alternatif sunulacaktır; ya Mesih olduğunu ispat edecek bir keramet ya da mucize benzeri, tabiat kanunlarına muhalif bir şey yapacaktır, ya İslâm'a geçecektir ya da bölücülük ve karmaşa çıkarma suçlamasının tabii sonucu olarak idam edilecektir¹²³. Son seçenek, gerçekten en son seçenektir. Zira öldürülmesi halinde sadece Sabetay'ın maddi vücudu ortadan kaldırılacaktır, oysaki önemli olan onun fikirlerini öldürmek ve kendisine tabi olan yüzbinlerce Yahudi'yi bu öldürücü fikirlerden uzaklaştırmaktır. Bu iş için en uygun isim Guidon isimli başka bir Dönme'dir. Zamanında Yahudi olan bu şahıs, sonradan İslâm'ı seçmiş ve sarayda vazife almıştır.

¹²³ Nitekim Sevi'ye benzer bir şekilde İran'ın İmadiye şehrinde, 1170'lerde zuhur eden Alroy isimli bir Yahudi sahte Mesih, devrin derin devleti tarafından bir suikastla öldürülmüştür. Tudelalı Benjamin-Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, (Çev. Nuh Arslantaş), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, Ocak 2009, s. 97-100.

16 Eylül 1666 tarihinde, yani Nehemia Kohen ile yaptıkları müzakerelerden yaklaşık iki hafta kadar sonra, Sabetay Sevi, Osmanlı devlet adamları olan Kaymakam Kara Mustafa Paşa, Şeyhülislâm Minkarizade Yahya Efendi ve meşhur vaiz Vani Efendi'den oluşan divanın önündedir¹²⁴. Her nasılsa, uzun zamandır Anadolu'da yaşayan ve Türklerle sürekli ihtilat halinde bulunan Sevi, İbranice ve Ladino lisanından başka bir lisan bilmemekte yani Türkçe konuşamamaktadır. Bunun için tercümana ihtiyaç vardır. Sabetay'ın Türkçe konuşmadığını beyan etmesi, eski bir Yahudi olan Terzioğlu Mustafa Feyzi Hayatizade¹²⁵ (Guidon ya da Moşe Ben Raphael Abravanel) Efendi'nin tercümanlık yapmasına ve bu işte aktif rol oynamasına sebep olmuştur. Tercüman da hazır edildikten sonra, Sabetay'ın sorgusu için bir mani kalmamıştır. Padişah IV. Mehmed de divan toplantısında hazır bulunmuş, ancak toplantıya bizzat katılmak yerine, kafes arkasında dinleyici olarak kalmayı tercih etmiştir. Bazı kaynaklarda Sultanın da sorguya bizzat sualleri ile iştirak ettiği yazılmış olsa da bu bilgi doğrulanmış değildir¹²⁶. Padişahın böylesine bir konu için bizzat sorguya katılması, Osmanlı devlet geleneklerine pek uygun düşmediğinden, sorguyu kafes arkasında dinlemekle yetinmiş olması daha muhtemel bir durum olarak görünmektedir. Nitekim Abdi Paşa da *Vekayiname*'sinde Padişah hazretlerinin bahse konu sorgulamayı "mahfi seyr-ü istima" ettiğinden yani gizli olarak seyredip dinlediğinden bahsetmektedir¹²⁷.

Hayatizade Efendi ilk suali, Ladino lisanıyla tevcih etmiştir: "*Dünyayı karıştıran sen! Eğer mucize gösterme ve kendini koruma gücün varsa onları göster. Kendini ve milletini kurtar*"¹²⁸. Bu yakıcı sual, sahte Mesih'in en zayıf noktasıdır. Zira daha önce bir kısım hahamlar da kendisinden mucize

¹²⁴ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)*..., s. 274.

¹²⁵ Hayat, İbranice terzi manasındadır. Hayatizade ise Terzioğlu demektir. Mustafa Feyzi Efendi isimli Yahudi Dönmesi hekimin babası terzi olduğundan kendisine bu isim verilmiştir.

¹²⁶ Ahmed Safi: "*Sabetay, huzur-i şahanede sorguya çekilirken, Padişah'ın şevket ve heybeti kendisine tesir ederek, kendisi ve bağluları İslamiyet'i kabul ettiler*" demek suretiyle, hem kendince Sabetay'ın dönme gerekçesini izah etmekte ve hem de ifadeden de anlaşılacağı üzere, Sabetay'ın sorgusunda Padişah'ın hazır bulunduğunu zımnen ifade etmektedir. Ahmed Safi, *Dönmeler Adeti*..., s. 17.

¹²⁷ Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinamesi-Tahlil ve Metin Tenkidi*, Gayrı Münteşir Doktora Tezi (İstanbul Üniversitesi), İstanbul, 1993, s. 215.

¹²⁸ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)*..., s. 276.- Galante, *Sabetay Sevi*..., s. 51.

göstermesini beklemişler, talep etmişlerdir de, o beklenen mucizeyi göstermeye mazhar olamamıştır. Zaten hayatında herhangi bir tabiatüstü, harikulade vaziyet bulunmamaktadır. Onu Mesih yapan ve Mesihlik alametleri olan şeyler mucizeler değildir. Gazzeli Nathan'ın kehanetleri, eşi Sarah'ın rüyaları ve etrafındaki bir kısım melankolik Yahudilerin kendi kendilerine ürettikleri şeyler dışında, sıra dışı bir hadise yoktur hayatında. Şimdi, bu durumla esaslı bir şekilde yüzleşme zemini oluşmuştur. Üstelik bu defa pabuç çok pahalıdır. Ya mucize, ya da ölüm...

Sabetay'dan göstermesi istenilen mucize de bellidir. Sabetay üzerindeki elbiselerini çıkaracak¹²⁹ ve göğsünü okçulara siper edecektir. Atılan oklar Sabetay'ı etkilemezse, o zaman Mesih olduğunu ispat edecek ve serbest bırakılacaktır. Okçuların nişan aldığı gövdesi, herhangi bir ilahi zırh ile kaplı değildir. 40 yaşına gelmiş olan Sabetay, bu yaşına kadar böyle bir manevi zırh ile mücehhez olduğuna şahit olmamıştır. Ölüm kaçınılmazdır¹³⁰.

¹²⁹ Sabetay Sevi'nin üzerindeki elbiselerini çıkarmasının sebebi, elbisesinin içinde, kendisine tabi olan Yahudileri kandırmak maksadıyla, tuttuğunu iddia ettiği olağanüstü uzun müddetli oruçlarında, açlığını gidermek için gizlice yediği peksimet ya da pestilleri saklamasıdır. Okların tesirsiz kalmasını önlemek için de bu yola başvurmuş olabileceği düşünülmektedir. Bu yüzden üzerindeki elbiseler çıkartılmıştır ve yeni elbiseler verilerek, bunları giymesi sağlanmıştır. Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 598. Zannımızca bazı kaynaklarda verildiği üzere, Sevi'nin çıplak soyulmuş olduğu doğru değildir. Zira bu durum İslam dinine de aykırıdır. Herkes müsaade etse, Vani Efendi ve Münkirizade gibi son derece dindar şahsiyetlerin bu duruma izin vermesi söz konusu değildir.

¹³⁰ Cengiz Şişman, tarihçi Paul Rycha'ta atfen, İslam'a geçmeyi reddetmesi halinde Sabetay Sevi'yi, Saray'ın önünde oturtulması için bir kazığın beklediğinden bahsetmektedir. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 102. Hammer Tarihinde de Sevi'yi bekleyen cezanın kazık cezası olduğundan bahsedilmektedir. Baron Joseph Von Hammer Purgstalli, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Çev. Mehmet Ata Bey, Vecdi Bürün, Refik Özdek, Erol Kılınç, Fuat Onuk, İsmet Elbaşı, Mümin Çevik), Yayın Hakkı Mümin Çevik, İstanbul, 2010, c. VI, s. 1683. Benzer bir yaklaşım İvo Andriç'in *Drina Köprüsü* isimli eserinde de yer almaktadır. Eserde, Osmanlı'nın Vişegrad şehrindeki Drina Nehri üzerine yaptırmaya çalıştığı köprüyü yıkan Radisav isimli eşkıya, Abdi Ağa isimli Osmanlı idarecisi tarafından kazığa oturtulmaktadır. İvo Andriç, *Drina Köprüsü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 52-55. İslam hukukunda tazir suçlarına verilen cezalar arasında kazığa oturtma, ateşe atma gibi cezalar bulunmamakla birlikte, İslam akidesine alenen hakaret eden, Şer-i Şerif'e söven ve eşkıyalık yapan iki kişiye kazığa vurarak idam cezası verildiği bilinmektedir. Mehmet Koç, *Osmanlı Hukukunda Tazir Suçları ve Cezaları*, Gayri Münteşir Doktora Tezi (NEÜ), Konya, 2017, s. 367. Bu tarz cezalandırma usulü daha çok Eflak-Boğdan Prenslarince verilen cezalarda görülmektedir. Kazıklı Voyvoda olarak nam yapmış olan Eflak Prensi Vlad Tepeş, Osmanlı askerlerini ve kumandanları olan Hamza Paşa'yı kazığa oturtmuştur. Yılmaz Altunsoy, *Rumeli'ye Son Veda*, Nesil Yayınları, İstanbul, Ocak 2019, ss. 188-190. Nitekim Sabetay Sevi ile aynı dönemde dehrilik yani varlığın sebebinin tabiatın bizatihi kendisi olduğu (bir nevi ateistlik) iddiasında bulunan Mehmed Lari isminde bir zat, kıyamet gününü, oruç ve namazın farz olunuşunu inkâr etmiş ve bu şekilde fitne kaynağı olmuştur. Bu şahıs iddiasından geri dönmemiş ve kazık yerine idam cezasına çarptırılmıştır. Hammer, a.g.e., c. VI., s. 1670. Lari Mehmed hakkında, kendisinin zındıklığına şahadet eden 40 emniyet edilir şahit ile ispat edilmeden hüküm infaz edilmemiştir. İdam fermanı, bir hüccet ile İstanbul Kadısına arz olunmuş,

Okçular yaylarını gerer germez hemen söz almış ve kendisinin Mesih olmadığını, böyle bir iddiada hiçbir zaman bulunmadığını, kendisinin sıradan bir din adamı olduğunu, etrafındaki saf Yahudiler tarafından Mesih ilan edildiğini ve bütün mesuliyetin bu Yahudilere ait olduğunu bir çırpıda itiraf etmiştir. Çeyrek asırlık Mesihlik iddiası bir anda son bulmuştur¹³¹.

Sabetay'ın bu sözleri Osmanlı idarecilerini tatmin etmemiştir. Nitekim baskı altında bu sözleri söylediği şayiasını yayarak, serbest kaldıktan sonra aynı faaliyetlerine devam edebileceği düşünülmüştür. Bu yüzden kendisinin Yahudilik dinini terk ederek, İslâm'ı seçmesi, Hayatizade vasıtasıyla teklif edilmiştir. Yapılan teklif karşısında ne yapacağını bilemeyen, bir müddet içten içe düşünen, tüm hayatını ve kendi davasının geleceğini tahayyül eden Sevi'nin Ladino lisanı ile Hayatizade'ye, bu teklifi kabul etmesi halinde rezil rüsva olacağını, davasının akim kalacağını söylediği, ancak Hayatizade'nin kendisine, bu yolu tercih etmemesi halinde öldürüleceğini, kendisi gibi dönmesi halinde bile davasına hizmet edebileceğini telkin ettiği ve bu telkinler sonucunda Sevi'nin bir anda şehadet getirerek, dininden döndüğü ve Müslüman olduğunu beyan ettiği, Yahudiliğin simgesi olan şapkasını başından çıkarıp yere vurarak, üstüne tükürdüğü¹³² bilinmektedir¹³³. Kim bilir belki Hayatizade Efendi de tam olarak dönmemiştir¹³⁴ de kendi tecrübesini,

Kadı Merhabazade Efendi, infaz için resmi hüküm kaleme aldıktan sonra, 1664 senesinde, Lari Mehmed'in, Parmakkapı'da başı kesilerek idamı gerçekleştirilmiştir. Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Mart 2017, c. III., ss. 110-111.

¹³¹ Küçük, *Dönmeler (Sabatayisler)*... s. 276.

¹³² Scholem, *Mistik Mesih*..., s. 602.

¹³³ Cengiz Şişman, Rycout'tan nakille, Sevi'nin İslâm'a döndükten sonra birçok yerden gelen (Babil, Kudüs gibi yerlerden) Yahudileri de İslâm'a döndürdüğünden bahsetmektedir. İslâm'a giren Yahudiler simgesel olan şapkalarını yere fırlatmış ve bu şekilde Yahudilikten çıktıklarını belli etmişlerdir. Şişman, *Suskuğun*..., s. 139. Yani Şapkanın Yahudiliğin bir simgesi olduğu bu ve benzeri ihtida ayinlerinde ortaya konulmuştur. Hatta bunun tersi de vakidir. Yani daha önce İslâm'a geçmiş olan bir Fransız Katolik Papaz bu durumdan pişmanlık duyunca bu sefer de başındaki sarığı yere atıp çiğnemiş ve tekrar Hristiyanlığa dönmüştür. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar 1672-1673*, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 174.

¹³⁴ Hayatizade, birçok kaynakta dönemin en bilgili tıp âlimi olarak gösterilmesine rağmen, II. Süleyman'ın vefatından mesul tutulmasından dolayı, II. Ahmed'in cülusundan sonra (23 Haziran 1691) saray hekimliği vazifesinden azledilmiştir. Azledilmesinde önemli bir müessirin de, bir heyetin Şeyhülislam Ebussaidzade Feyzullah Efendi'nin huzuruna giderek, Hayatizade'nin ulema meclisine devam etmediği ve Yahudilerle sürekli ihtilat halinde bulunup, İslâm'a samimi olarak dönmüş olmasının şüpheli bulunduğu yönündeki şikâyetleri olduğu bilinmektedir. Sultan II. Ahmed, Yahudiliğe bağlı olduğu iddialarına inanmamış, ancak onu II. Süleyman'a yanlış tedavi tatbik etmiş olmasını (II. Süleyman'a fazla perhiz yaptırması ve ma-i mukattardan (su damlacığı) dahi men

dindaşı olan Sevi'ye aktarmış ve yol göstermiştir¹³⁵. Her nasıl olmuşsa olmuş ve Sevi İslâm'ı seçtiğini beyan edince, kendisine Sultanın ismi olan Mehmet ismi verilmiş ve unvan olarak da “Aziz” denilerek, çifte taltif edilmiştir. Artık o bir Dönme'dir. Saray'a padişah IV. Mehmed'i kendi dinine tabi kılmak niyetiyle gelmiştir ama kendisi İslam olmuştur. Sarayda günde 150 akçe maaş ile Kapıcıbaşı sıfatıyla hizmete alınmış¹³⁶, kendisine “libas-ı fahir” isimli bir elbise giydirilmiş ve bir kese de gümüş para verilmiştir¹³⁷. Eşi Sarah da kendisi gibi Müslüman olmuş ve Fatma Kadın ismini almıştır. Sarah zaten Yahudilik-Hristiyanlık arasında gidip gelen, Dönme tecrübesi olan bir kadın olduğundan, yeni sisteme ayak uydurması hiç de zor olmasa gerektir. Sarah'ın şehadet getirme merasimini, Valide Sultan Hatice Turhan'ın organize ettiği bazı kaynaklarda ifade edilmektedir¹³⁸.

Cemal Kutay'a göre, Sabetay Sevi'nin samimi olarak döndüğüne herkes inansa bile Vani Efendi ve devrin ileri gelen İslâm âlimleri, her ne kadar bundan sonra imzasını “El Turco Müşerman” olarak atmış olsa da inanmamışlardır¹³⁹. Ancak İslâm zahire yani görünüşe göre hükmeden bir dindir. Değil midir ki Sabetay şehadet getirmiştir, Müslüman olduğuna inanmak ve bundan sonraki hayat tarzını izlemek, yeni kanaatler elde edinceye kadar kendisine İslâm gözüyle bakmaktan başka yapılacak bir şey bulunmamaktadır. Öyle de yapılmış, ancak ihtiyat hiç elden bırakılmamıştır.

Mahkeme kararı ile kendisinin Sabetaycı olduğunu tescil ettiren ve Mustafa Kemal Paşa'nın ilkokul öğretmeni Şemsi Efendi'nin (Simon Zwi) torunu olan Ilgaz Zorlu ise, Kapancıların inanışına göre Sabetay Sevi'nin aslında dönmediğini, “*bu can bu bedende kaldıkça* ” diyerek kelime-i şehadet getirdiğini, ancak huzurundan çıkınca cübbesini açıp, koynunda saklı olan bir

eylemesi) gerekçe göstererek vazifeden alıp, Yedikule zindanlarına hapsedirmiştir. Yerine de ismi bilinmeyen Arap asıllı bir hekimi tayin etmiştir. Hayatizade'nin Tekirdağ'daki arpalığı da elinden alınmıştır. Bu hadiseden kısa bir zaman sonra (1692) vefat eden Hayatizade, Edirnekapı Kabristanına defnedilmiştir. Nuray Yıldırım, “Hayatizade Mustafa Feyzi”, DİA, İstanbul, 1998, c. XVII., ss. 16-17.

¹³⁵ Kastein, a.g.e., s. 238.

¹³⁶ Saray'da kendisine bir görev tevdi edilmemiş, bu rütbe ve makamdan tekaüde ayrılması sağlanmıştır.

¹³⁷ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)*, ss. 276-279.

¹³⁸ Freely, a.g.e., s. 167.

¹³⁹ Cemal Kutay, *Tarih Sohbetleri*, Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1968, S. VIII, s. 174.

kuşu göğe doğru uçurup, daha sonra "*İşte can bedenden çıktı, Şema Yisrael Adonai Eloheynu Adonai Ehad (Dinle İsrail, Allah efendimizdir ve tektir)*" demek suretiyle, Sevi'nin aslında dininden dönmediğini ve kendi dinine sadık olduğunu belirtmektedir¹⁴⁰. Yine bazı kaynaklarda, sorgu esnasında yanında özel kâatibi olan Primo'nun da hazır bulunduğu ve kendisine kesinlikle dininden dönmesinin uygun olmadığı, gerekirse şehit olmayı kabul etmesi gerektiği, şehit olması halinde davasına ve kendisine inanan kitlelere umut ışığı olmaya devam edeceği, halkının gözünde ölümsüz bir kahraman olacağı, aksi halde boş bir paçavraya döneceği yönünde ısrarcı olduğu, ancak Sevi'nin, aksi yönde telkinde bulunan Guidon'un (Hayatizade) sözlerine uymayı tercih ettiği kaydedilmektedir.

Sabetay daha sonra bir bildiri hazırlatarak kendi mensuplarına şöyle seslenmiştir: "*Sabetay Sevi İslâm'a döndü. Bu Tanrı'nın takdiridir. Onun dönüşünün derin ve yüce bir anlamı vardır. O Mesih olarak dünyayı günahlardan arındırmak için her bir inancın günahını üstlenmeli ve dolayısıyla her bir inancın bağlısı olmalıdır. Her şey gerekli, her şey belli olacak. İnancınızı yitirmeyin*"¹⁴¹. Bu da göstermektedir ki, Kapancıların inancı doğrudur, Sabetay asla dininden dönmüş değildir.

Yahudilik aslında din değiştirmeye uygun bir din değildir. Bir takım mecburiyetler tahtında bir Yahudi dinini değiştirse bile ırki manâda Yahudi kalmaya devam edecektir. Dini manâda ise günahkâr sayılacak, asla kâfir olmayacaktır. Zira Talmud'a göre, "*Yahudi halkı günah işlemiş olsa bile, hâlâ "İsrail" olarak adlandırılmaktadır... Bu, insanların söylediği atasöze uygundur: Dikenler arasında bir mersin bulunsa bile, adı mersindir ve insanlar mersin olarak adlandırır*"¹⁴². Yahudi kaynaklarına göre, bir Yahudi baskı ve zorlama karşısında ölüm yerine dininden zahiren dönmeyi tercih edebilmektedir. Yahudi hukukuna göre, hayat ölüme tercih edilmelidir¹⁴³. Eğer ölümü tercih ederse bu durumda kendi hayatına son vermekle

¹⁴⁰ Zorlu, a.g.e., s. 29.

¹⁴¹ Kastein, a.g.e., s. 239.

¹⁴² Talmud, Sanhedrin, 44a.

¹⁴³ Özer, *Gülen Şeytanlar...*, s. 101.

suçlanacaktır. Ancak bu kaidenin istisnaları da vardır. Hiçbir Yahudi putperestlik, ahlaksızlık ve kan dökme hallerine razı olmamalı, bunları kabullenmektense ölümü seçmelidir. Ancak İslam tek yaratıcıya inanan ve putperestliği reddeden bir din olduğuna göre, İslam’a zahiren geçmiş olmakla Yahudi itikadınca kâfir olunmayacak, sadece günahkâr olunacaktır¹⁴⁴. Sevi, tevhid dini olan İslam’a belki de bu gerekçelerle geçmekte mahzur görmemiştir.

Sabetay Sevi’nin, yani, dinini diriltmesi, Yahudileri kurtarması ve Kudüs’te İsrail krallığını ilan ederek, tüm dünyaya hükmetmesi beklenen Mesih’in din değiştirmesi kendisine tabi olan ya da olmayan herkes üzerinde büyük ve derin bir tesir bırakmıştır. Avram Galanti bu durumu şöyle ifade etmektedir; “*Dünya Museviliğini alt üst etmiş olan bu adamın bırakmış olduğu izler, kolay kolay zail olmamış ve Musevilik, bahusus bu vakanın oynandığı sahneyi bizzat görmüş olan Türkiye Musevileri, takriben iki asır kadar cehalet ve taassup perdeleri altında kalmış gitmiştir*”¹⁴⁵. Ona yalancı Mesih diyen İzmir hahamları durumdan memnun olsa da, kendisine körü körüne bağlı olan etbaı yeni duruma akıl erdirememekle beraber, bu dönme işinin mutlak manâda bir hikmete mebni olduğu yönünde tevillerde bulunmuşlardır. Özellikle Gazzeli Nathan’ın tekrar sahneye çıkarak, aslında Sabetay’ın dininden dönmediğini, kendi milletin selameti ve kuracağı büyük krallığın geleceği için dönmüş gibi yaptığını, bu durumun bile tek başına bir Mesihlik alameti olduğunu duyurmuş olması, cemaat üzerinde, Sabetayizm’e olan bağlılığı artırıcı tesir meydana getirmiştir. Hatta iş o raddeye gelmiştir ki, Sevi’nin bu dönme tavrının Tanrı’nın iradesi ve istemesi ile meydana geldiği bile söylenmiştir. Onlara göre insan akıllı, Mesih’in davranışlarını anlamak ve idrak etmekten acizdir. Şu aşamada yapılması gereken en erdemli davranış irşat olacakları, krallıklarını inşa edecekleri o kutlu günü beklemektir. Yapılan en esaslı tevillerden birisi de, Sevi’nin iç ve dış dünyasının birbirinden ayrı olduğu, dış dünyanın göstermelikten ibaret olduğu, asıl olanın iç dünyası olduğu ve Sevi’nin Mesihliğinin iç dünyasında

¹⁴⁴ Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 107-108.

¹⁴⁵ Galanti, a.g.e., s. 152.

devam ettiği yorumu olmuştur. Sevi'nin her davranışının cemaati tarafından kabul görmesinin bir sebebi de, bu davranışların Yahudi inancına ve eski dini kaynaklara uydurulmasıdır. Bunlar içerisinde en kullanışlı olanı ise Rabbi Eliezer'e ait olduğu söylenen “*Mesih İsmaililer (Müslümanlar) arasında kaybolacak*” görüşü ve anlayışıdır. Bu durumdan haberdar olan Sabetay, kendisine tabi olanların sadakatini artırmak için bu hususu kullanmaktan çekinmemiştir. Mesih'in ruhu göklerde ve Yahudi olarak varlığı devam etmektedir, ancak dünyada görülen maddi bedeni ise sadece Mesih'in gölgesidir. Asıl olan da gölge değil, ruhtur. İşte bu ve benzeri yorumlar havada uçmakta, Sabetay her ne yaparsa yapsın, onun bu davranışları mutlaka tevil ve tefsir ile hayra yorulmaktadır. Hatta abartı öyle bir hal almıştır ki, Sabetay'ın Osmanlı sarayında kalıyor olması ile Hz. Musa'nın Firavun'un sarayında kalması arasında bir benzerlik dahi kurulmuş¹⁴⁶, nasıl Musa, Firavunun sarayında beslenip, Firavunun saltanatını sona erdirmişse, Sabetay'ın da bir gün gelip Osmanlı saltanatını sona erdireceği, Türklerin krallığını başına yıkacağı ve kendi krallığını kuracağı bile cemaat içinde konuşulmaya başlanmıştır.

Madem liderleri, ulu önderleri Mesih kendi iç dünyasında halen Yahudi idi ve madem Mesih her ne yaparsa Tanrı buyruğu doğrultusunda yapardı, o zaman kendilerine de böyle yapmak düşerdi, yani dönmüş gibi yapmak, aslında dönmemek. Rıfat Bali bu hususu şu sözlerle dile getirmektedir: “*Ancak Sabetay Sevi ve onu Mesih olarak kabul eden müritleri ihtida etmelerine rağmen gizliden gizliye Yahudi dinine ibadet etmeye devam ettiler*”¹⁴⁷.

Sabetay Sevi, İslâm'a geçtikten sonra, saraya itimat telkin etmek amacıyla, Yahudileri İslâm'a davet etmek için, Edirne'de vaazlar vermiştir. Padişah kendisine bu hususta müsaade etmiştir. Ancak Sabetay Sevi, kendisine tanınan bu imkânı görünüşte İslâm'ın lehine, ancak esasında Yahudilik için kullanmaya devam etmiştir. Bu durum ise Osmanlı'nın

¹⁴⁶ Kastein, a.g.e., s. 215, s. 257.

¹⁴⁷ Rıfat N. Bali, *Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 412.

gözünden kaçmamakla birlikte, uzun süre daha büyük hatalar yapması için serbest olmasına izin verilmiştir. Vani Efendi kendisine İslâmi temel bilgileri vermiş, Sabetay hiçbir konuda İslâm inancının yanlışlığını ortaya koyacak bir fikir ileri sürememiştir. Bunun sebebi Sevi'nin Osmanlı'dan çekinmesi, korkması değil, İslâm inancının aslında tüm suallerini karşılıyor olmasıdır. Buna rağmen neden dininden samimi bir şekilde dönmediği her zaman tartışlagelmiştir. Ebu Cehil'in de İslâm'ı çok iyi bildiği, hak din olduğuna inandığı, ancak egosu yüzünden bunu ikrar edemeyip, müşrik olarak ölmeyi tercih ettiği, ene denilen nefsin insanlara bu tür oyunlar oynadığı, akıl, kalp ve davranışın her zaman birlikte uyum içinde olmadığı hakikati, şeytanın da aslında büyük bir âlim olduğu ama küfür üzerine berdevam olduğu gerçeği ile hadiseye bakıldığında, Sevi'nin içinde bulunduğu duygu durumu daha iyi anlaşılabilir.

Neticede Osmanlı derin aklı, Sabetay Sevi'nin çift taraflı oynadığını görmüş ve 1668 tarihinde Edirne'den İstanbul'a celp ile göz hapsine almış ve kendisine ödenen maaşı kesmiştir. Sevi, çift taraflı oynama tavrını tam üç-dört yıl daha İstanbul'da devam ettirmiştir. Yandaşlarıyla beraber İstanbul Balat, Üsküdar ve Galata'daki sinagogları ziyaret etmekten çekinmeyen Sevi, sonunda yakayı ele vermiş, İstanbul Kuruçeşme mevkiinde kendi cemaati ile birlikte şarap ve kadınlar eşliğinde Mezamir okurken¹⁴⁸ yakalanmış ve Sevi için bu hadise sonun başlangıcı olmuştur. Bu sırada, bazı kabullere ve tarihçilere göre Sarah'tan bir de oğlu dünyaya gelmiştir¹⁴⁹. İsmail Mordehay ismini verdiği oğlunun sünnetsiz dünyaya gelmiş olması, Gazzeli Nathan'ın bir kehanetini daha çürütmüştür. Çocuğuna vermiş olduğu isim bile çift kişilikli olduğunun bir delili olarak değerlendirilmiştir. Mordehay ismi, bir Yahudi olarak yaşayıp ölmüş olan babasının ismi iken, İsmail ise

¹⁴⁸ Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 143- 144.

¹⁴⁹ Sabetay Sevi'nin bir ya da iki oğlu olduğu hususu üzerinde ittifak sağlanan bir husus değildir. Mesela Cengiz Şişman Sara'dan iki oğlu olduğunu iddia ederken, Scholem ise İsmail isimli bir oğlundan bahsetmektedir. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 54. Hatta Şişman kendi eserinde çelişkiye düşmekte ve Sabetay'ın Abraham ismindeki ikinci oğlunun Sara'dan değil, bir müridinin nişanlısından olduğunu ve daha sonra bu çocuğu kabullendiğini yazmaktadır. Hatta Sabetay bu çocuk hakkında, son eşinin babası olan Joseph Philophos'a gönderdiği bir mektupta bu çocuktan bahsetmiştir. Ancak ekser kanaat Sevi'nin çocuğunun olmadığı yönündedir. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 144.

Müslümanların çokça kullandığı bir Müslüman ismi olarak ortada durmaktadır¹⁵⁰. Yahudi ve İslâm isminin birlikte kullanılması, çift kimlikliliğe güzel bir örnek teşkil etmektedir. Sabetay'ın bu ikircikli ve omurgasız duruşu, başta Köprülü olmak üzere devlet yöneticilerinin daha sert tedbirler alması neticesini vermiş ve Sevi 1672'nin sonlarında, Arnavutluk'un, Dalmaçya kıyılarındaki sessiz, sakin, kuş uçmaz, kervan geçmez Ülgün kasabasına sürgün edilmiştir¹⁵¹. Bu Sürgün Sevi'nin de sonunu getirmiş, müridlerinden uzak düşen Sevi, başka şehirlerdeki tabilerine mektuplar yazmış ve onları kendi çekim alanı içinde tutmaya çalışmıştır. Bu mektuplarından birisi de 1676 senesinde yani vefatından hemen önce Sofya'daki tüm inananlara yazdığı tarihi bir mektuptur. Bahse konu mektupta Sevi, muhataplarına gönderdiği meleğin (elçi) sözlerine itaat edilmesini istemekte ve kendisini de “*Benden başka Tanrı yoktur*” sözleri ile Tanrısallaştırmaktadır¹⁵². Artık Sevi, Hallacı Mansur misali “enel hak” mistisizmine kendini kaptırmış ve melankoli ile karışık bir megalomaninin girdabı içine girmiştir. Ancak Scholem, Sevi'nin ölmeden hemen iki hafta kadar önce kendisini ziyarete gelen Joseph Karillo isimli bir Yahudi ile Ali isminde bir Dönme'yi yanına alarak deniz kenarına götürdüğünü ve onlara “*Her adamı evine geri gönderin. Bana ne kadar sadık kalacaksınız? Belki kıyıdaki şu kayanın altını görene kadar mı?*” dediğini ifade etmekte ve Sevi'nin son demde başarısızlığını kabul ettiğini söylemektedir¹⁵³.

¹⁵⁰ Hz. İsmail aynı zamanda Hz. İbrahim'in, İshak'tan önce dünyaya gelen oğludur ve bütün Araplar ile Hz. Muhammed'in atası olarak kabul edilmektedir. Yahudiler ise Hz. İshak'ın soyundan gelmektedirler. Yılmaz Öztuna, *Türkler-Araplar-Yahudiler*, Boğaziçi Yayınları, Eylül 2007, İstanbul, s. 10.

¹⁵¹ Uriel Heyd tarafından bulunan 1672 tarihli bir belgeye göre, Sevi sürgünden önce Edirne'de yeniden muhakeme edilmiştir. Zira Bostancıbaşı'na gönderilen bahse konu mektupta Sadrazam, Sevi'den “Çıfır” diye bahsetmekte ve hakkında şahitlik yapacak olanların Edirne'ye gönderilmesini istemektedir. Mektubun bir sureti çalışmamızın ileriki bölümlerinde yer alan “Sabetay Sevi Hakkında Osmanlı Arşiv Belgeleri” bölümünde yer almaktadır. Uriel Heyd, “Sabetay Sevi ile İlgili Bir Osmanlı Belgesi”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223, s. 7. Sabetay 1673 senesindeki son muhakemesinden sonra, Osmanlı İslam hukukunda mürtedin cezası idam olmasına rağmen, kararın ve hükmün tesis edildiği ay Ramazan'a denk geldiği için Padişah tarafından affedilmiş ve idam cezası sürgüne çevrilmiştir. Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 147-148.

¹⁵² Mektubun tam metni için bakınız Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 805.

¹⁵³ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 807.

Ülgün’de dört sene daha yaşayan Sevi, beşinci evliliğini Jochebed isimli bir Yahudi kadınla yapmış, tüm zamanını karısıyla geçirmeye başlamış, ancak yalnızlık ve kimsesizlik Sevi’yi çürütmüş, yok etmiştir. Jochebed isimli kadın Müslüman olmuş ve Ayşe Kadın ismini almıştır¹⁵⁴. Eşinin babası Joseph Philosophes de ihtida etmiş (dönmüş) ve Abdülgafur ismini almıştır. Kayın biraderi de aynı kaderi paylaşmış ve Abdullah Yakup ismini alarak, dönmüştür. Sabetay Sevi, 50 yaşını ikmal ettiği bir zamanda yani 17 Eylül 1676 tarihinde Ülgün’de ölmüştür¹⁵⁵.

Encyclopedia Americana’da zehirlenerek ya da idam edilerek öldürüldüğü yazsa da, başka hiçbir kaynaktan bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır¹⁵⁶. Tüm kaynakların ittifak ettikleri husus, Sevi’nin birkaç ay süren ateşli bir hastalıktan sonra, döndüğünün onuncu senesinde kendi vadesi ile hayata veda ettiği yönündedir¹⁵⁷.

Joseph Kastein, Sabetay Sevi’nin son isteğinin Müslüman mezarlığına gömülmemek olduğunu, bu arzusunun yerine getirilmesi için ailesine ve etrafındakilere adeta yalvardığını belirtmektedir. Onun bu son isteği yerine getirilmiş ve deniz kıyısında basit bir mezarlığa defnedilmiştir. Mezarlığının yeri bile unutulmuş, sadece bir kısım Müslümanlar tarafından ziyaret edilir olmuştur¹⁵⁸. Ilgaz Zorlu’ya göre, Sevi’nin mezarlığı bilinmemektedir¹⁵⁹. Bu da onun ölmediğinin, sadece kaybolduğunun bir işareti olarak görülmelidir. Halen Sabetaysitlerin, denize doğru dönerek onun dönmesini bekliyor olmaları da, onun ölmemiş olması inancından kaynaklanmaktadır¹⁶⁰. Sevi’nin beklenmesi geleneği Selanik’te de bir müddet devam etmiştir. Selanik’in Vardar Kapısı tarafına doğru her gün bir Dönme yönelmiş ve onu selamlamak

¹⁵⁴ Zorlu, a.g.e., s. 14.

¹⁵⁵ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)*..., ss. 305-306.

¹⁵⁶ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)*..., s. 315.

¹⁵⁷ Şişman, *Suskunluğun*..., s. 153.

¹⁵⁸ Kastein, a.g.e., s. 262.

¹⁵⁹ Cengiz Şişman, Sabetay’ın gömülmesi muhtemel olan en mantıklı yerin Ülgün’deki Murat Dede Türbesi olduğunu, Ülgün’deki bir kişinin kendisine bu yönde sözler söylediğini ve mahalli halktan birisinin burada yatan zat için “gündüz Müslüman, gece de Yahudi” birisi olduğunu söylediklerini ifade etmektedir. Ancak mahalli halk burada yatanın Sevi değil, Arnavut bir evliya olduğuna inanmaktadır. Şişman, *Suskunluğun*..., s. 155.

¹⁶⁰ Zorlu, a.g.e., s. 86.

için beklemiştir. Belgrad ile Selanik arasında demiryolu hattının açılmasından sonra ise Mesih'in tren ile gelme ihtimaline binaen, istasyonda her zaman son yolcuyu umutla bekleyen bir Dönmeye rastlanmıştır. Bu ümitsiz bekleyiş ritüeli, Sevi'nin ölümünden sonra iki asır kadar devam etmiştir¹⁶¹.

Müslüman mezarlığına gömülmeme arzusu ve ısrarı, halen Sabetayist ailelerde devam edegelen bir ritüeldir. Bu yüzden Sabetayistlerin Karakaşi kolunun tamamı ve kısmen de olsa Kapancılar koluna bağlı aileler İstanbul'da kendilerine ayrılmış özel bir mezarlık olan Bülbüldere Mezarlığına gömülmektedirler. Burada bulunan mezar taşlarından bazılarında: “*Sakladım söylemedim, derdimi gizli tuttum, uyuttum*” ibaresi yer almaktadır¹⁶². Bülbülderesi'nin hususiyeti, Karakaşilerin, Mesih'in bülbül sesine geleceği inancının bir yansıması olmasındandır. Yahudi yazar İrwin Berg bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “*Messiah would reappear when he heard the singing of the nightingales= Bülbüllerin sesini duyunca Mesih yeniden ortaya çıkacaktır*”¹⁶³. Yakubiler ise yine İstanbul Feriköy'de bulunan hususi bir mezarlıkta yatmaktadırlar. Bu konuya daha önce mufassalan yer verdiğimizden burada bu kadar ile iktifa ediyoruz.

Onun manevi varisi olmadığından, son eşi olan Ayşe Kadın'ın erkek kardeşi Abdullah Yakup Efendi (Yakup Kerido), sözde manevi bir kısım işaretlerden dolayı varisi olarak tayin edilmiş, Sabetay'ın ruh ikizi ilan edilmiş ve kendisine Yakup Sevi denilmeye başlamıştır. Bu mezhebin devamını da Yakup Kerido sağlamıştır.

Gazzeli Nathan yaptığı kehanetlerin boş ve manasız olduğunu ikrar eden bir bildiri kalem almıştır. Bildiride şunlar yer almaktadır: “*Venedikli hahamlar ve Geonim, kâhin Ezekiel gibi semavi savaş arabasını gördüğüm yönündeki iddiamın ve Sabetay Sevi'nin Mesih olduğu yönündeki kehanetlerimin yanlış ve mesnetsiz olduğuna karar kıldıklarından, ben de*

¹⁶¹ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 316.

¹⁶² Bu söylememe yani “susma” tabiri bazı Dönmelerin soy isimlerine bile yansımıştır. Bülbüldere'de medfun olan bir Dönme ailenin soy ismi “Susmuş” şeklindedir (İbrahim-Hediye Susmuş çifti). Şişman, *Suskunluğun...*, s. 270.

¹⁶³ İrwin Berg, “The Donmeh: True Believers, Jewish Heretics or Untrustworthy Moslem Converts?”, *Kulanu Dergisi*, New York, 2008, Volume. 15, Number. 4, s. 9.

onların bu görüşüne katılıp, Sabetay Sevi'yle ilgili tüm kehanetlerimin son kertede asılsız olduğunu beyan ediyorum. Ben, Nathan Ghazati¹⁶⁴. Kimileri bu bildirinin de çift karakterli anlayışın yansıması olduğuna, aslında Gazzeli Nathan'ın 1680 senesinde, 35 yaşındayken ölünceye dek Sabetay'a bağlı kaldığına¹⁶⁵ inanmış olsalar da, dönemin hahamları bu bildiriye dünyanın dört yanına dağıtmışlardır¹⁶⁶. Kaderin ne garip bir cilvesidir ki, Sabetay Sevi'yi, Mesih ilan eden Nathan da, suçlayan Nehemia da, dönmesini sağlayan Guidon (Hayatizade) da bir Yahudi'dir.

Ilgaz Zorlu'ya göre, Sabetay Sevi'nin dönmesiyle beraber, 200 ailelik bir grup¹⁶⁷ da, onun yolunda gitmeye yani Müslümanlığı seçmiş gibi yapıp, içlerinde Yahudiliği yaşatmaya devam etmişlerdir¹⁶⁸. Ancak bunlar dışında, dönmeksizin ve Yahudilikten görünüşte de ayrılmaksızın Sabetay'ı Mesih olarak kabul edenler de mevcuttur ki, bunlara “Gizli Sabetaycılar” denilmektedir. Zorlu'ya göre Tiberyalı Ebulafya Ailesi bunlardan birisidir¹⁶⁹.

¹⁶⁴ Kastein, a.g.e., s. 256.

¹⁶⁵ Bazı kaynaklarda Nathan'ın, Sevi'nin Müslümanlığa girmesini, Gentile (Yahudiler dışındaki) âlemin yıkımını hızlandırmak için başvurduğu kutsal bir hile olarak gördüğünden bahsedilmektedir. Bu fiiliyle Mesih, Yahudileri kurtuluşa erdirecektir. Bundan dolayı Mesih dışındaki takipçilerinin İslam'a dönmesine gerek bulunmamakta, Mesih onlar adına da bu görevi ifa etmiş olmaktadır. Nathan'a göre başına sarık saran Sevi'nin dış görüntüsü kötü olsa da içi iyidir. Ona göre Mesih, Firavun'un sarayındaki Musa gibidir. O, İsmaililerin sultanını (IV. Mehmed) kendi dinine döndürebilmek için önce onların sarığını başına geçirecek ve bu şekilde takıyye yapacaktır. Mesih, Hristiyan Edom'a karşı İsmaililerin sultanının ordusundan istifade edecektir. Shekhina (Tanrısal yerleşim yeri) topraktan yükselmeye başlamış ancak henüz tamamen onarılmamıştır. Mesih takipçilerinden, kendisinin ikinci defa gelişine kadar bu şekilde yani çift karakterli olarak hayatlarına devam etmelerini istemiştir. Şişman, *Suskuñluğun...*, s. 168.

¹⁶⁶ Bahse konu bildiri, Sabetay Sevi ölmeden yıllar önce kaleme alınmıştır.

¹⁶⁷ Ilgaz Zorlu her ne kadar meşhur eseri olan “*Evet Ben...*” isimli eserinin 8. sayfasında, Sabetaycılarının ilk başta 200 aileden müteşekkil olduğunu söylese de, bir başka eserinde 200 aile değil de, 200 kişiden bahsetmekte ve bu rakamı, eski Yahudi inancındaki altın buzağıya tapmayı reddeden 200 kişiye bağlamak suretiyle, bahse konu sayıya mistik bir hava katılmaya çalışıldığını ifade etmektedir. Ilgaz Zorlu, “Sabetay Sevi Hareketi Üzerine Önemli Bir Kitap: Sefer Şirot ve Tişbahot Şel Şabtayim”, *Bütün Yönleriyle Yahudilik Uluslararası Sempozyumu*, 18-19 Şubat 2012, Ankara, 2012, s. 552. İşin esasının 200 kişi değil 200 aile yani yaklaşık 1000 kişi olduğu şeklindedir. Gershom Scholem de Sabetay Sevi'yi sonuna kadar takip edenlerin sayısının, hayatı boyunca 200 aile civarında olduğunu belirtmektedir. Scholem, “Gizli Yahudi...”, s. 223.

¹⁶⁸ Ilgaz Zorlu'nun bu tespitini, *Vatan* gazetesi de, 16 Ocak 1924 tarihli neşriyatında: “*Mesih'in İstanbul, İzmir ve Edirne'deki taraftarlarının Selanik'te toplanmasını istediğini ve bunların 200 aile kadar olduklarını*” kaydetmek suretiyle doğrulamaktadır. Ancak gerçek sayı 200 müdür yoksa daha mı fazladır tam olarak tespit etmek, Sabetayizm'in gizlilik düsturu gereğince pek mümkün olamamaktadır. Hele hele gizli Sabetaycılarının ne kadar olduğu asla bilinmemektedir. Kanaatimizce açık ve gizli Sabetaycılarının, 1670'lerdeki sayısı 200 den çok fazladır.

¹⁶⁹ Zorlu, a.g.e., s. 29.

2.5.3. Sabetay Sevi Din Değiştirmeye Neden Zorlandı?

Sabetayist hareket ile ilgili, halen günümüzde geçerliliğini koruyan tartışmaların başında, Sabetay Sevi'nin devlet zoruyla ve baskısı ile din değiştirmeye zorlanmasının sebepleri meselesi gelmektedir¹⁷⁰. Hadisenin tarihi arka planını, yaşanan vetireyi, Yahudilik inancının temel umdelerini bilmeyenlerce sık sık dile getirilen bu hususun izah edilmesinde büyük fayda bulunmaktadır.

Hakikaten de İslâm dini hoşgörü dinidir ve başka dinlere karşı en fazla tolerans gösteren dindir. Osmanlı Devleti de yaptığı hemen her işte dini hassasiyet ve duyarlılığını ortaya koymuştur. Hatta öyledir ki, meşrutiyete kadar olan dönem içerisinde Osmanlı hükümdarının iktidarını, gücünü kısıtlayan iki unsur bulunmaktadır. Bunlar şer'i ve örfi hukuktur. Osmanlı Padişahı şer'i hukukta kendisine alan açmakta zorlandığında, bu hukuk kaidelerine aykırı olmamak şartıyla örfi hukuka başvurmaktadır. Osmanlı Devleti öncelikle şer'i hükümlere göre kararlar alan, uygulamaya koyan bir devlettir. Hal böyle iken ve Kur'an-ı Kerim'in, *sizin dininiz size, benim dinim banadır*¹⁷¹ mealindeki ayeti açıkça ortada dururken, Osmanlı neden Sabetay Sevi'yi din değiştirmeye zorlamıştır? Azınlıkların haklarına, dini ve ananevi inançlarına sonuna kadar saygılı olan, gayrimüslimlerin cizye vermeleri halinde, onların can ve mal emniyetini sağlamayı vazife edinen Osmanlı'nın, Sabetay Sevi hareketine, uzunca bir müddet müsamaha gösterdikten sonra, müdahale etme hakkı ve gerekçesi acaba ne olabilir?

Bu suali cevaplamadan öce Osmanlı devlet idaresinin azınlıklara sağladığı haklara kısaca bir göz atmakta fayda mülahaza ediyoruz.

¹⁷⁰ Bazı kaynaklarda Sabetay Sevi'nin zorla değil de kendi isteğiyle, hem de çok önceden İslâm'a ilgi duyduğu ve İslâm'ı seçtiği yazılmaktadır. Bu yazarlardan birisi de Arakel Of Tabriz isimli Ermeni bir Hristiyan yazardır. Cengiz Şişman tarafından alıntılanan kaynağa göre Sabetay sorgu anında; “*Bir âlimim ben. Bütün kitapları okudum ve sizin peygamberinizin hakiki peygamber olduğunu gördüm... 20 yıldır onu benimsedim ve onun takipçisi oldum*” demiş ve İslâm'ı rızasıyla seçmiştir. Ancak bu yaklaşım da tarihi vukuat ile uyumlu değildir. Tüm kaynaklarda Sabetay'ın zorla din değiştirdiği ve zahiren İslâm'ı seçtiği yazılmaktadır. Şişman, *Susunluğun...*, s. 111.

¹⁷¹ Kur'an-ı Kerim, Kafirun Suresi, 6. Ayet.

Osmanlı'nın azınlıklara yani gayrimüslimlere nasıl davrandığını, onların devlete karşı olan mali ve ekonomik açıdan yükümlülüklerini yerine getirmeleri şartıyla, bırakınız inançlarına ve hayat tarzlarına müdahale etmeyi, mahalli muhtariyetlerini bile tanıdığını, sadece Türk tarihçiler değil, tarafsız, yansız eserler veren Batılı tarihçiler bile kabul etmektedir. İşte bu Batılı düşünür ve yazarlardan birisi olan Edmondo de Amicis, bakınız bu hususta neler söylemektedir: *"Eğer Türkler hâkimiyeti altına aldıkları milletlere, Hristiyanların yaptığı gibi zorla İslâm 'ı kabul ettirmiş olsalardı (ki buna o zaman kimsenin itirazı olmazdı) bugün ne Ermeni meselesi, ne Girit meselesi ve muhtemelen ne de Şark Meselesi olurdu. Oysa Türkler bunu yapmadılar. Onlar Kur'an-ı Kerim'e uyarak, sözde insan hakları havariliği yapan Avrupalılardan önce, herkesin kendi usulünce ibadet etmesine müsaade ettiler"*¹⁷².

Gerçekten de, Osmanlı'nın Batılılar tarafından methedilen en büyük hususiyeti, başka dinlerin mensuplarına karşı ortaya koyduğu engin hoşgörü ve toleranstır. Mesela Osmanlı, XV ve XVI. asırlarda İspanyolların baskı ve zulümlerine maruz kalan Marranilere yapılanların hiç birisini, kendi içindeki Dönmelere tatbik etmemiştir. Osmanlı Devleti'nin ortaya koyduğu, kaynağı İslâm dini olan bu anlayış, tüm zamanlar içinde tatbik edilen, bir gün kendi aleyhine döneceğini bilmesine rağmen ısrarla vazgeçmediği, en insancıl ve saygılı anlayış olarak kabul edilmektedir. Bu anlayıştır ki, zamanla, devletin zayıf düştüğü dönemlerde, kendisine bağlı olan gayrimüslim unsurların, devlete başkaldırmasına zemin hazırlamıştır. Zira Osmanlı, hiçbir zaman azınlıkları asimile etme yolunu ihtiyar etmemiştir. Dinde zorlama olmaması anlayışı, böyle bir politikanın ana omurgasını oluşturmaktadır. Asimile etmediği her bir azınlık unsurunun, bir gün gelip devletin varlığını bile tehdit edebilecek potansiyel taşıyabileceğini çok iyi bilen Osmanlı, buna rağmen dinin bu ser levha edilesi hükmünü meriyete vaz etmekten imtina etmemiştir. Nitekim özellikle Tanzimat sonrasında, Balkanlarda başlayan hareketlenmelerin, elli altmış sene içerisinde, başta Romenler, Rumlar,

¹⁷² Yılmaz Altunsoy, *Kayıp Cennet 12 Adalar*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2018, s. 9.

Sırp, Boşnak, Hırvat, Bulgar ve Arnavutların istiklali ile sonuçlanmasının en temel sebebi de Osmanlının asimilasyon politikası izlenmemiş olmasıdır¹⁷³. Batılı emperyalist güçlerin elinden kurtulan diğer devletlerin halleri ile mukayese edildiğinde, bu husus daha bariz bir şekilde görülebilecektir.

İstanbul'un fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmet tarafından, İstanbul Fener Rum Patrikliğinin tekrar canlandırılmış olması ve eski zamanlarla yani Bizans dönemi ile mukayesesi gayri kabil şekilde haklara kavuşturulması, Ermeni Patrikliğinin belli bir statüye eriştirilmesi ve hahamlık teşkilatının müesseseseleşmesine imkân verilmiş olması, devrinin diğer devletleri ile kıyaslandığında, inanç hürriyeti açısından eşsiz olarak nitelendirilmektedir. Osmanlı sadece azınlıkların inançlarını serbest bırakmakla kalmamış, aynı zamanda gayrimüslim tebaanın kendi inançlarına göre evlenmesini, boşanmasını, miras bölüşümünde bulunmasını da kabul etmiştir. Öyledir ki, Osmanlı cemiyetinde her azınlık unsuru kendi inancına göre kurulmuş mahkemelerde muhakeme edilmiş, kendi kanunlarına göre elde ettikleri hakları mahfuz kılınmıştır.

Başta Rum, Ermeni ve Yahudiler olmak üzere gayrimüslimler, Osmanlı Devleti bünyesinde, din değiştirmeye zorlanmaksızın, önemli devlet görevlerinde istihdam edilmişlerdir. Devşirme sistemi ise, İvo Andriç¹⁷⁴ gibi bazı Batılı yazarların ifade ettikleri gibi asla zorlamaya dayanan bir sistem değildir. Osmanlı Devletinin bekasının temini için, XV. asırdan itibaren, gayrimüslim unsurlardan devşirilen çocuklar gönüllülük esasına göre devşirilmiştir. Aileler kendi çocuklarının devşirilmesi için, köylerine gelen

¹⁷³ Şüphesiz asimilasyon politikasının izlenmemiş olması, sosyal ve siyasi dönüşümün önemli sebepleri arasında olmakla beraber, bu dönüşümü tek başına izah etmemekte olup, hadisenin iktisadi ve sosyolojik sebepleri de bulunmaktadır.

¹⁷⁴ İvo Andriç, *Drina Köprüsü* isimli romanında devşirme usulünü dramatize etmekte ve bu sistemin, Hristiyan Balkan çocuklarını zorla ailelerinden alma üzerine bina edildiğini, edebi bir şekilde ifade etmektedir. Ancak Andriç bile eserinde: “Çocukları ellerinden alınan analar, babalar, kardeşler, saç baş dağınık, perişan, nefes nefese atların arkasından koşuyor, İslam yapılmak, sünnet edilmek üzere yabancı diyarlara götürülen çocuklarının arkalarından sürükleniyorlardı. Artık onlar, dinlerini, asıllarını, yurtlarını unutmaya, ömürlerini yeniçeri ocaklarında veya Osmanlı İmparatorluğunun önemli başka işlerinde geçirmeye mahkûmdular” demek suretiyle, devşirilen çocukların devletin önemli yerlerinde, önemli görevlerde istihdam edildiğini ikrar etmektedir. Andriç, a.g.e., s. 26.

Osmanlı memurlarına yalvarmışlardır. Zira devşirilen çocuklar, her türlü dünya nimetine, güce kavuşmaktadırlar. Her kırk aileden ve bir aileden en fazla bir çocuk devşirildiği için, iki çocuğunu birden Osmanlı sarayına vermek isteyen Bulgar, Arnavut, Bosnalı, Sırp ve Ermeni ailelerin, diğer çocuğunu başka aileler üzerine kaydettirdikleri, devşirme memurlarına rüşvet vererek kendi çocuklarının devşirilmesini temin etmeye çalıştıkları da bilinmektedir¹⁷⁵. Bu çocuklar henüz buluğ çağına¹⁷⁶ gelmeden devşirildiklerinden zaten İslâm fitratı üzeredirler. O yüzden din değiştirmeye zorlama gibi bir husus bulunmamaktadır. Henüz dini aidiyetleri olmayan bu çocuklar, elbette ki Osmanlı ocağında İslâm dini üzerine eğitim almışlar ve bir Müslüman olarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Osmanlı Sarayına girmek, mülki ve askeri erkâna dâhil olmak¹⁷⁷, o dönem için büyük bir şeref ve şan vesilesi olduğundan, aileler çocuklarını Osmanlı'ya vermek için adeta yarışmışlardır¹⁷⁸. Hatta öyledir ki, asla devşirme yapılmayan Rus, Rum, Yahudi, Acem ve Çingenelerden devşirme yapılmadığı için¹⁷⁹, bu milletlere

¹⁷⁵ Bu hususu doğrulayan Batılı yazarlar da vardır. Sokullu Mehmet Paşa'nın hayatıyla ilgili eserler veren Radovan Samarcic ve Giovanni Sagredo, Sokullu'nun, yükselmek için çok önemli bir araç olan bu sistemi iyi kullanarak, Sadrazamlığa kadar yükseldiğini yazmıştır. Ayrıca Radovan Samarcic kitabında, fakir Balkanlı ailelerin, çocuklarının hayatını kurtarması için bu sisteme kendiliklerinden çocuk verdiklerini ve hatta bunu temin etmek için devşirme ağalarına rüşvet bile verdiklerini yazmaktadır. Kaynak: Muharrem Kaya, "Drina Köprüsü ve El Greko'ya Mektuplar Romanlarında 'Öteki' Türkler, Müslümanlar", Hürriyet Gösteri, S. 313, (Temmuz-Ağustos-Eylül), 2014, ss. 90-110.

¹⁷⁶ Devşirilen çocuklar 14-18 yaş arası çocuklar olup, o zamanlar bu yaş aralığındaki çocuklar henüz buluğa ermiş değillerdi. Şimdiki zamanlarda hormonlu gıdalar sebebiyle buluğ yaşı 15'lere inmiş bulunmaktadır. Buluğa ermemiş çocukların, sırf Hristiyan ailelere mensup olmaları nedeniyle, zorla İslamlaştırıldıklarını iddia etmek hakikate ve dinin temel umdelerine uygun düşmemektedir. Zira bu çocuklar kendi tercihleri ile herhangi bir dine mensup olacak yaşta değillerdir.

¹⁷⁷ Diyarbekir ve Mısır Beylerbeyi olan Hüsrev Paşa ile Osmanlı'nın en kudretli veziriazamı olan Sokullu Mehmet Paşa buna en güzel iki misaldir. Unutulmamalıdır ki, Osmanlı'nın duraklama dönemine girmesi Kanuni Sultan Süleyman Han'ın vefat ettiği 1566 senesi değil, Sokullu'nun vefat ettiği sene olan 1579 senesi olarak kabul edilmektedir. Bu da göstermektedir ki, devşirilen iç oğlanlar devlet idaresinde kilit noktalara gelebilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin duraklama devrini Sokullu'nun ölüm tarihi olan 1579 ile başlatan tarih kitaplarına numune olarak, 1931 yılı basımı Tarih III isimli eseri verebiliriz. Bir heyet tarafından kaleme alınan eserde, "*Sokollunun vefatından (1579), Viyana'nın ikinci muhasarasına (1683) kadar geçen devir, Osmanlı Devleti'nin bazı fütuhat yapmış olmasına rağmen, Osmanlı tarihinde Tevakkuf (Duraklama) Devri sayılır*" denilmektedir. Tarih III- Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 59.

¹⁷⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı yayınları, İstanbul, Ekim 2006, ss. 201-203.

¹⁷⁹ Ayrıca, tek çocuklu ailelerin çocukları, evli olanlar, köy kethüdasının çocukları, çoban ve sığırtmaç olanlar, köse, kel, doğuştan sünnetli olanlar, Türkçe bilenler, sanat erbabı olanlar, İstanbul'u görenler, çok kısa ya da uzun boylu olanlar da devşirilmezlerdi. Bu kıstasların her birinin birçok hikmetleri olduğu muhakkaktır.

mensup ailelerin bu durumdan şikâyetçi oldukları ve kendi çocuklarının da devşirilmesini talep ettikleri bilinmektedir. Başlangıçta, Müslüman olmaları sebebiyle çocuk devşirilmeyen Boşnaklardan, sonraları çocuk alınmasının sebebi, Boşnakların kendi ısrarlı talepleridir¹⁸⁰. Ayrıca çocuk devşirilen ailelerden cizye alınmaması da azınlıklar için büyük bir nimet olarak telakki edilmiştir.

Gayrimüslimler için pozitif ayrımcılık bile yapılmaktaydı. Halen, asli unsur olan Türkler arasında ciddi manâda tenkit edilen bu uygulamaya göre, azınlıklardan asker alınmamaktaydı. Cizye veren her gayrimüslim erkek, Osmanlı sancağı altında ailesi ile beraber hür yaşamaktaydı. Bir Hristiyan için, cizyeden muaf tutulmaya giden bir yol, aktif askeri hizmeti deruhte etmesi olabilmekteydi¹⁸¹.

İslâm Devleti'nde azınlıklara verilen bu statü yani zımî statüsü, Müslümanlar için sonsuza kadar bağlayıcıdır. Onlardan alınan cizye vergisi zaten bu hakların teminatı içindir. Zımmiler ise bu haklarını diledikleri zaman ortadan kaldırma haklarına da sahiptirler. Buna rağmen İslâm devleti tarafından kendilerine verilen bu haklardan istifade etmeye devam ederler. Gayrimüslimlerin, korunan bu hakları iki durumda kendilerine bir güvence sağlamaktan çıkmaktadır: Savaşta ya da barışta düşman saflarına katılıp, İslâm Devleti aleyhinde çalışması ve fitne, fesat, tedhiş, bölücülük gibi cemiyete ve devletin varlığına muzır hareketlerin içinde olması¹⁸². Bunlar dışında, devletin kendilerine sağladığı haklar sonsuza dek bakidir. Bu haklarıdır ki, uzun müddet askerlik vazifesi yapan Türklere ve diğer İslâm unsurlarına nazaran, gayrimüslimlerin ticarete ve sanatta ileri gitmelerine sebep olmuştur. Osmanlı toplumu içinde hususan bankerlik, kuyumculuk, kerestecilik, bankacılık, hekimlik, mimarlık, eczacılık gibi meslekler zamanla gayrimüslim unsurların ellerine geçmiştir. Bu da azınlıkların zenginleşmesine sebep olmuştur. Özellikle sarraflık ve finans işleri daha çok Yahudilerin

¹⁸⁰ Bunlara Poturoğulları denilmektedir.

¹⁸¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2004, c. I., s. 107.

¹⁸² İmam Ali Zeynel Abidin (Çev. Abdülaziz Hatip), *Hukuk Risalesi (Risale-ül Hukuk)*, Nesil Yayın Grubu, İstanbul, 2010, s. 212.

elindeydi. Öyle zamanlar olmuştu ki, Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Yahudi Galata Bankerlerinden borç bile almıştır. Sanat ve ticarete ise Ermeni ve Rumlar ön plandaydı. Bu durum asla ve kat'a, asli unsur olan Türklerin ya da diğer İslâm unsurlarının beceriksizliğinden kaynaklanmamaktaydı. Devletin tüm yükü ve özellikle de askeri fütihat vazifesi Müslim tebaa üzerinde olduğundan, akçeli işler ve sanata yönelik faaliyetler daha çok azınlıkların uhdesinde kalmıştır. Bu durum tabii ve spontane bir seyrin neticesiydi. Kapitülasyonlarla birlikte ise azınlıklar varlıklarına varlık katmış ve elit bir yapıya kavuşmuşlardır. Osmanlı Devleti, azınlıkların iktisadi manâda ilerlemesine mani olmadığı gibi, bu durumu teşvik bile etmiştir. Zira çok kazanan azınlıklardan, daha çok cizye alınmaktaydı. Vergisini zamanında ödeyen ve Osmanlı Devleti'nin hükümrânlık haklarına saygı gösteren her unsurun, mal ve can emniyeti devletin teminatı altındaydı.

Osmanlı toplumunda yaşayan azınlıkların sosyal hayatlarına ve kendi içlerindeki işleyişlerine, giyim kuşamlarına müdahale edilmesi de söz konusu değildi. Bu hususa bir örnek olması bakımından şu bilgi pek kıymetlidir. Sefarad Yahudilerinden olan ve 1492 göçü ile Osmanlı'ya sığınan İsak Zarfati adlı şahıs, diğer Avrupa ülkelerinde yaşayan Sefarad ya da Aşkenazi Yahudilerini Osmanlı'ya, şu gerekçelerle çağırmaktaydı: *"Burada en iyi elbiseleri giyebilirsiniz, herkes kendi asma ve incir ağaçlarının altında oturabilir. Hristiyan egemenliğinde, çocuklarını mosmor ve kıpkızıl dövülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan, mavi veya kırmızı renkli elbiseler giydirebilirsiniz"*¹⁸³. Edirneli Haham Zarfati (Tsarfati) bahse konu meşhur mektubunda, Osmanlı Devleti'ni aynı zamanda iktisadi açıdan bir fırsatlar ülkesi olarak da tanımlamıştır. Bu mektuptan sonra Osmanlı arazisine Aşkenazi göç dalgası artmıştır. XVI. asır Yahudi yazarlarından Elijah Capsali, Kanuni Sultan Süleyman Han'ı, Süleyman Peygambere benzetmiş, diğer bir Yahudi yazar Samuel Usque ise Marranilere hitaben kaleme aldığı

¹⁸³ Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin İctimai ve İktisadi Durumu", *Belleten*, (Ankara: 1983), c. XLVII, s. 1141.

bir yazıda Osmanlı mülkü için, Yahudiliklerini tam olarak yaşayabilecekleri, gerçek fitratlarına dönebilecekleri bir yer tanımlaması yapmıştır¹⁸⁴.

Zamanla Osmanlı Devleti, gayrimüslim azınlıkların sarık sarmasını men etmiş ve şapka giymelerini emretmiştir. Ancak bunu sosyal hayata müdahale olarak görmek büyük yanılğı olacaktır. Zira şapka zaten gayrimüslim kıyafetidir. Osmanlı şapka giymeyi azınlıklar için mecbur ederek, onların kendi adetlerini muhafaza etmelerine zemin hazırlamıştır. Osmanlı sarık sarma yasağını sadece gayrimüslimlere getirmiştir. Bizde cumhuriyet döneminden yapılan ise tam tersi bir uygulama olmuştur. Müslüman tebaaya şapka giyme mecburiyeti getirilmiş ve İslâm unsurları asimile edilmeye çalışılmıştır. Ancak Osmanlı, bırakınız azınlıkları asimile etmeyi, asimile olmamaları için, şapka giymelerini icbar etme yoluna gitmiştir. Yani denilebilir ki, Osmanlı azınlıkların asimile olmaması için devlet eliyle tedbirler almıştır. Böylesi bir hürriyet anlayışı, halen insanlığın evrensel değerleri arasında yerini almış değildir.

Yine Osmanlı arşivlerinde yer alan bir belge, Osmanlı'nın XVI. asırda bile azınlıkların inanç hürriyetine ne kadar derin bir saygı gösterdiğini ortaya koyması açısından son derece mühimdir. Bahse konu belgeye göre; Kudüs'ün fatihi olan Yavuz Sultan Selim, Rum Patriği olan Atalı'ye, eskiden beri kullanmakta oldukları kilise ve manastırların tasarruf hakkını vermekte, Hz. Ömer ve geçmiş İslâm sultanları tarafından verilmiş olan bir kısım hakları tanımakta ve vergi muafiyetlerinin devam edeceğini taahhüt etmekteydi¹⁸⁵. Yavuz Sultan Selim'in oğlu olan Kanuni Sultan Süleyman da, Hz. Ömer'in Ahitname-i Hümayunu ve Sultan Selim'in Hatt-ı Hümayunu gereğince, Kudüs'te bulunan kilise ve manastırların ve bunlara bağlı ibadet ve ziyaret yerlerinin, müstemilatıyla beraber her türlü tasarruf hakkının Rum Patriğine verilmesine dair bir ferman yayınlamıştır¹⁸⁶. Aynı şekilde, Kudüs'te Habeşliler için Kilise yapılmasına müsaade eden de Osmanlı Devleti idi.

¹⁸⁴ Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 44-45.

¹⁸⁵ BOA, A.DVN. KLS. d, 08/7. (M. 31.12.1517)

¹⁸⁶ BOA, A.DVNS. KLS. d, 08. (M. 15.12.1526)

Sadrazam Kâmil Paşa tarafından, 7 Ağustos 1889 tarihinde gönderilen bir yazı, kilise inşasına imkân vermektedir¹⁸⁷. Ancak Osmanlı, başka dinlerin mabetlerinin inşasına son dönemlerinde müsaade etmekle birlikte, bu mabetlerin inşaat maliyet giderlerini katiyen hazineden karşılamamaktaydı¹⁸⁸.

Bu tutum, en son din olan İslâm'ın gelmesinden sonra diğer dinlerin hükümlerinin kalkmış olmasına mukabil, bir İslâm devleti olan Osmanlı'nın, hükmü kalkmış dinlerin ibadethanelerini ihya etmek istememesinden başka bir şey ile izah edilemez elbette. Bu hususa en güzel örneklerden birisi, Kudüs'te bulunan Aya Katherine Manastırı kilisesinin inşasına, masraflarının Patrikhane tarafından karşılanması şartıyla izin verilmiş olmasıdır¹⁸⁹. Osmanlı bir taraftan, azınlıkların dini inançlarında ve yaşamlarında serbest kalmasını temin ederken, diğer taraftan da bu dinlere ait mabetlerin etrafında başka yapıların yapılmasını da yasaklamaktaydı. Musevi ve İsevilere ait olan, sinagog ve kiliselerin etrafında yapı yapılmamasına dair, Dersaadet'ten gelen yazının gerekçesi, hem bu yapıların asar-ı atika olarak kabul edilmesi, hem de diğer dinlere mensup tebaanın rahat bir şekilde ibadetlerini yapmalarının temin edilmesidir¹⁹⁰.

Osmanlı tarafından uygulanan hoşgörü politikasının, muhatapları tarafından da memnuniyetle karşılandığı ve müspet olarak karşılık bulduğu, yine arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Sultan II. Abdülhamid Han zamanında, Beytullahim Kilisesinde, Latinler tarafından sabaha kadar icra olunan Milat Yortusunun, selamete ve huzur içerisinde yapılmış olmasından

¹⁸⁷ BOA, Y.A.HUS.194/19. (M. 07.08.1886)

¹⁸⁸ Osmanlı, son döneme kadar kural olarak yeni kilise yapılmasına müsaade etmemiştir. Hatta izinsiz yapılan kiliselerin yıkılmasına karar verildiği dahi olmuştur. Mehmet Akman, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", *İLAM Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 1996, S. 2, c. I, s. 139. Ancak bu kuralın istisnaları da mevcuttur. 1774 senesinde Ruslarla imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşmasının 14. maddesine göre, Devlet-i Aliye, Beyoğlu'nda (Galata) bir kilise yapımı için Ruslara izin vermektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (Basım Yeri ve Tarihi Bilgisi Bulunmamaktadır) 6. Baskı, c. V, s. 424. Nitekim 1856 tarihli Islahat Fermanı'ndan sonra, bahse konu ferman mucibince, gayrimüslimlerin ibadethanelerinin tamir edilmesi serbest hale getirilmiş, ancak yeni inşa edilecek olanlar ise Osmanlı Devleti'nin iznine tabi tutulmuştur. Bu tarihten sonra, azınlıkların ibadethanelerinin tadilat ve yeniden inşası hız kazanmıştır. Fermanın tam metni için bakınız Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, c. V, ss. 258-264.

¹⁸⁹ BOA, İ.ŞD. 116/6961. (M. 20.03.1892)

¹⁹⁰ BOA, DH. MKT. 2116/103. (M. 13.10.1898)

dolayı, Hristiyanlar Sultan'a hayır duaları etmişler ve memnuniyetlerini dile getiren bir mektup kaleme almışlardır¹⁹¹.

2.5.4. Sabetay Krallığını İlan Etmişti, Osmanlı Tahtını Tehdit Ediyordu...

Bu sorunun cevabı şu üç kelimededir: Osmanlı'nın hükümlarlık hakları. Hakikaten hiçbir kuvvet, bu kuvvet bir devlet ya da şahıs olabilir, kendi iktidar alanını başka bir güç ile paylaşmak istemez. Bu eşyanın tabiatında olan bir kanundur. XVII. asırda ortaya çıkan Sabetay hareketi ise sadece Osmanlı Devleti'nin hükümlarlık haklarını ve iktidar sahasını sınırlandırmakla kalmamış, Osmanlı'yı sona erdirmekle de tehdit etmiştir. Osmanlı Devleti için devlet ebedi müddettir. Devletin varlığını tehdit eden her kim olursa olsun, Müslim ya da gayrimüslim, bu hareketine müsamaha gösterilmesi söz konusu değildir. Osmanlı varlığını sürdürebilmek için, kendi öz evlatlarından isyan eden ya da isyan hazırlığında olanları bile affetmemiştir. Siyaseten katil ve evlat katli meselelerinin sebebi, işte bu kendini koruma refleksidir.

Şimdi bu noktada sorulması gereken şu olacaktır: Sabetay Sevi, Osmanlı Devleti'nin varlığını, hanedan ailesinin hükümlarlık haklarını nasıl tehdit etmiştir? Bu suale, Sabetayistlerin kendi kaynaklarından cevap vermek daha uygun olacaktır.

Sabetayist yazar Ilgaz Zorlu'ya göre, Sabetay Sevi, 1665 senesine gelindiğinde Mesihliğini ilan etmiş, etrafında imanlı bir kitle toplamaya muvaffak olmuştur. Sadece Türkiye'de değil, dünyanın her tarafından hatırı sayılır bir Sabetayist kitle bulunmaktadır ve bu insanlar Sabetay Sevi'yi görmek için, Sabetayist hareketin merkezi olan İzmir'e gelmişlerdir. Mesih dönemi başlamıştır ve insanlar adeta çıldırmış gibidir. Kimse yakında neler olabileceğini kestirememektedir. Sabetay Sevi yandaşları, sinagoglarda ve her yerde şu sözleri artık alenen dile getirmiş ve yüksek sesle seslendirmişlerdir:

¹⁹¹ BOA, DH. MKT. 918/75 (M. 27.12.1904).

"Efendimiz (Sabetay Sevi) Türk'ü tahttan indirecek ve dünyayı on sekiz¹⁹² krallığa bölecektir"¹⁹³.

Yine, başka bir Yahudi düşünür, yazar olan ve Sabetayizm hakkında en kapsamlı eseri kaleme almış bulunan Gershom Scholem ise, Mesihçi uyanışın kendisini başka hususlarda da göstermeye başladığından bahisle, her Şabbat günü sinagoglarda ülkenin hükümdarı için yapılan geleneksel duanın Filistin'de değiştirildiğini ve sultanın ismi yerine Sabetay'ın isminin okunmaya başlandığını, duanın artık Beni İsrail Kralı Sultan Sabetay Sevi'ye sunulduğunu, yeni bir takvim başlangıcının kabul edildiğini ve bu yeniliklerin Filistin ile de sınırlı kalmadığını belirtmektedir. İş o noktaya gelmiştir ki, Kudüs ve Gazze'de yazılan mektuplara "*Efendimiz ve Kralımızın krallığının*" yılı diye tarih bile atılır hale gelmiş, dünya Mesih'in krallığıyla işaretlenmiş olan yeni bir çağa girmiştir. Hareketin tarihi boyunca taraftarları arasında Sabetay'ın anılacağı ad olan "Amirah" o sırada Gazze'de kullanılmaya başlanmıştır. Bu unvan ile Sultanın bir başka unvanı olan Emrul Müminun arasındaki bağ dikkat çekicidir¹⁹⁴. Bu hareketi ile Sabetay Sevi, Yahudi krallığının manevi tahtına oturmuş, bütün dünya hükümdarlık tacını giymesinin de yakın olduğunu ilan etmiştir. Hatta İzmir'de böyle bir taç giyme merasimi bile yapılmıştır¹⁹⁵.

Yine Gershom Scholem'e göre, Sabetay Sevi, birkaç gün içinde krallığı kendisinin haraç veren hizmetkârı olacak olan Türk'ten alacaktır ve şimdiye kadar hiç olmamış daha birçok garip olaylar meydana gelecektir. Bu hadise 1666 tarihinde yaşanması planlanmış, Sevi tarafından sinagogda dile getirilmiş ve Sasportas isimli bir Sabetayist tarafından da kaleme alınmıştır¹⁹⁶. Bu söz ve söylemler her ne kadar sadece lafta kalmış olsa da, Sabetay Sevi'nin 14 Aralık 1665 tarihinde Mesihliğini ilan etmesiyle birlikte, "Krallığı Kabul Ediş Töreni" düzenlediği ve "Kral" sıfatıyla bir kısım tamim

¹⁹² Her ne kadar Zorlu, Sevi'nin dünyayı 18 krallığa böleceğinden bahsetmiş olsa da, Sevi, dünyayı 38 krallığa bölmek istemiştir.

¹⁹³ Zorlu, a.g.e., s. 127.

¹⁹⁴ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 238.

¹⁹⁵ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)...*, s. 257.

¹⁹⁶ Scholem, *Mistik Mesih...*, ss. 356-357.

ve bildiriler kaleme alarak, ülkenin dört yanında bulunan Yahudilere gönderdiği bilinmektedir. Şüphesiz bu krallık uhrevi değil, dünyevi bir krallıktır. Sabetay Osmanlı topraklarını yirmiden fazla krallığa¹⁹⁷ bölmüş ve her bir krallığın başına kendi yandaşlarını tayin etmiştir. O dönemde İzmir’de bu şahıslar, Sabetay’a bağlı alt krallıkların kralı unvanlarını rahatlıkla kullanmışlar ve kendilerine de bu unvanlarla hitap edilmiştir. Kral Jehoshaphat, Kral Zedekiah vs. Krallar ve kral vekilleri atanmıştır ve Yehuda ve Israil’in eski krallarının adları kraliyet makamının yeni sahiplerine dağıtılmıştır. Bazıları vaadin geri alınacağından veya unutulacağından korktuklarından, Sabetay’dan imzalı mühürlü beratlar almayı da ihmal etmemişlerdir¹⁹⁸. Ağabeyi Elijah’ı (İlyas) Türk kralının ülkesine, küçük kardeşi Joseph’i ise Roma’ya kral olarak tayin etmiştir¹⁹⁹.

Sabetay Sevi Kudüs’e gideceği hengâmda, Yahudi Krallığının başkenti olarak ilan edilen şehirde Yahudiler krallarını karşılamaya hazırlanmışlar, kendilerinden geçercesine tehlikeli, bölücü, tahrik edici, ortamı terörize edici sözler söylemişlerdir. Scholem’in anlattığına göre, *“Sabetay’a iman eden Yahudilerin bütün konuşmaları savaşa, beklenen Beni Israil’in krallığının kurulmasına, Hilal’in (Osmanlı) ve Hristiyan dünyasındaki bütün krallık taçlarının düşmesine gelip dayanıyordu. Günleri ve geceleri sinagoglarında ve evlerinde büyük olayı bekleyerek geçiyordu”*.²⁰⁰

Diğer taraftan Sabetay Sevi’nin akıl hocalığını yapan ya da daha doğru bir ifadeyle onu tebşir eden, onun Mesihliği hakkında kehanetlerde bulunan Gazzeli Nathan, Sabetay Sevi’nin Mesihliğini ilan ile beraber, krallık tacını Büyük Türk’ten (Osmanlı Padişahı IV. Mehmet) alacağını, Mezmurlar ve ilahiler²⁰¹ söyleyerek bütün krallıkları fethedeceğini söylemiş, Mesih’in sadece dini ve manevi bir makam olmadığını, siyasi ve idari bir müessese

¹⁹⁷ Bazı kaynaklarda 26 krallık, bazılarında ise 38 krallık olarak geçmektedir. Bakınız Kastein, a.g.e., s. 154- Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)*..., s. 259.

¹⁹⁸ Scholem, *Mistik Mesih*..., ss. 377-378.

¹⁹⁹ Scholem, *Mistik Mesih*..., s. 352.

²⁰⁰ Scholem, *Mistik Mesih*..., s. 384.

²⁰¹ Bu ilahilerden birisinde aynen şu şekilde söylenmekteydi: *“Eza çeken kavminin üstüne, Krallığının haşmetinin ışığını tut. Çünkü krallar dünya üstünde hüküm sürmeden çok önce, Krallık daima senindi”*. Scholem, *Mistik Mesih*..., s. 317.

olduğunu da bildirmiştir²⁰². Aynı Nathan, Raphael Joseph isimli başka bir Yahudi dostuna yazdığı, Eylül 1665 tarihli uzunca mektubunun bir yerinde aynen şu sözleri söylemiştir: “*Ve ben şimdi olayların akışını açıklayacağım. Bugünden bir yıl ve birkaç ay sonra o (Sabetay) Türklerin kralından savaşımsızın hâkimiyeti alacaktır, çünkü söyleyeceği ilahiler ve övgülerin (gücü) sayesinde bütün kavimler onun hükmüne girecektir. O, Türklerin kralını tek başına fethedeceği ülkelere götürecektir ve bütün krallar ona haraç verecektir, ama yalnızca Türklerin kralı onun hizmetkârı olacaktır. Alman ülkeleri hariç olmak üzere sünnetsizlere (yani Hristiyanlara) katliam yapılmayacaktır*”²⁰³. Yani Nathan’a göre, Mesih krallığını ilan ettikten sonra Osmanlı Sultanını kendisine köle, hizmetçi yapacaktır²⁰⁴. Hristiyanlara (Almanlar hariç) katliam yapılmayacaktır. Ancak Muhammedilere ne yapılacağı belli olmamakla birlikte, mesajın mefhum-ı muhalifinden anlaşılan odur ki, Kralları köleleştirilen Muhammediler (Türkler) de kılıçtan geçirilecektir. Yine Robert Boulter isimli bir şahıs tarafından kaleme alınan bir mektupta, Mekke’nin kayıp Yahudi kabileleri tarafından kuşatıldığı, Osmanlı sultanının bu kuşatmaya boyun eğdiği, Mekke dışındaki yerlerde meydana gelen Yahudi hâkimiyetini kabul ettiği, bu bölgelerde Türklerle çatışmaların olduğu, birçok Türk’ün öldüğü, kimsenin bu Yahudi kabilesine karşı koyamadığı, ancak onların tamamen mahvedip kökünü kazımaya çalıştıkları Türkler hariç herkese vicdan hürriyeti tanıdıkları²⁰⁵ gibi hayali, ancak hayali olmakla birlikte bir nevi şuurlu boşalması sayılabilecek sözler yer almıştır.

Bu dönemde bir de Yahudi millete ait “*Kayıp On Kabile*” hikâyesi ortalıkta dolaşmaktadır²⁰⁶. Kayıp olan bu kabileler bir anda ortaya çıkmış ve

²⁰² Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 261.

²⁰³ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 246.

²⁰⁴ Aynı mektup Joseph Kastein’in eserinde de, az farkla yer almaktadır. Bakınız: Kastein, a.g.e., s. 107.

²⁰⁵ Scholem, *Mistik Mesih...*, ss. 309-310.

²⁰⁶ Yahudilerin 10 değil 12 kabile oldukları ve bunların Hz. Yakub’un 12 oğlundan türedikleri kabul edilmektedir. Öztuna, *Türkler-Araplar-Yahudiler...*, s. 11. Muhtemelen bu 12 kabile (sıbt veya klan) içinde 2 tanesini belli olduğuna (belki Sefarad ve Aşkenazi) ve bakiyesinin ise kayıp olduğuna inanılmaktadır. Yahudilerdeki bu 12 kayıp kabile inancı ile Şialardaki 12 imam inancı arasında bir bağlantı olduğu tarafımızdan düşünülmektedir.

Jeroboam adında bir Yahudi, Mekke'yi kuşatmış, ele geçirmiş, Hz. Muhammed'in Medine'de bulunan mezarını yıkmış ve 30 binden fazla Türk'ü de kılıçtan geçirmiştir²⁰⁷. Bu hadise tarihte asla vuku bulmuş olmadığı gibi, o dönemde Yahudilerde böyle bir kuvvet de bulunmamaktaydı. Bu haberler de fantastik kurgudan başka bir şey değildir.

Sabetay'ın İstanbul'a nakledilmesinden sonra yaşanan hadiseler ve kendisine bağlı olan müritlerinin duygu durumu da, Sabetay'ın Krallık tacını giymesinin yakın olduğu yönündedir. Gazze'deki Yahudiler her gün neşe içindedirler, sinagogda ışıklar yakılmıştır ve Mezamirler okunmuştur. Herkes Mesih Konstantiniye'ye (İstanbul) gittiği zaman, Türklerin kralının kuvvet veya güç olmaksızın kraliyet tacını onun başına takacağından emin bir haldedir²⁰⁸.

Scholem'e göre, son derece ılımlı bir Veziriazam olan Köprülüzade Ahmed Paşa'nın, son demde Sabetay hareketine müdahale kararı almasının sebebi, hiçbir silahlı kuvveti olmayan bu hareketin devleti ele geçirmesinden çekinmesi değil, çılgına dönen ve ticareti yavaşlatıp, kendilerini tamamen Sabetay fedailiğine adayan, borçlarını ödemeyen Yahudilerin devlete verdiği ekonomik zarardır. Zira o dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile olan tüm ticareti Yahudiler eliyle yapılmaktadır. İzmir ihracat, İstanbul ithalat, Selânik ise Avrupa'ya açılan kapı mahiyetinde olan şehirlerdir ve bu şehirler Yahudilerin en fazla yaşadığı yerlerdir. Bu şehirlerin içtimai ve iktisadi hayatına zarar verecek noktaya ulaşmış olan bu kitle hareketi, devletin siyasi birliğine ve varlığına yönelik bir tehdit yani huruç hareketi olduğundan değil, sapkın bir dini hareket yani fitne²⁰⁹ olarak görüldüğü için tehdit algılamasına dönüşmüştür ve müdahalenin gerekçesi bu şekilde meydana gelmiştir.

Diğer taraftan yine bir Yahudi yazar olan Joseph Kastein'in eserinde de sahte Mesih'in, Türk hâkimiyetini sona erdireceğine dair onlarca bilgi ve delil bulunmaktadır. Kastein'e göre, Gazzeli Nathan'ın tüm dünya

²⁰⁷ Kastein, a.g.e., ss.173.

²⁰⁸ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 316.

²⁰⁹ Nitekim Vakanivist 1. Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa da Sevi'nin “def-i fitne için” Boğazhisarına (Çanakkale) sürüldüğünü Vekayinamesinde yazmaktadır. Derin, a.g.e., s. 215.

Yahudilerine gönderdiği bir bildiride aynen şu cümleler yer almıştır: *"İsrail'deki kardeşler, dinleyin. Mesih'imiz İzmir'de dünyaya geldi, adı Sabetay Sevi. Pek yakında herkese krallığını gösterecek ve sultandan (IV. Mehmet) kraliyet tacını alıp kendi başına geçirecek. Türklerin sultanı Kenan diyarındaki bir köle gibi onun peşinden gidecek, çünkü güç ve şan Sabetay'ın eline geçecek"*²¹⁰. Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere, Yahudilerin fantastik dünyasında ve şuuraltında, Osmanlı Sultanını tahtından indirmek olmakla birlikte, daha da ötesi köleleştirmek de bulunmaktadır. Bu ve benzeri ifadelerden anlaşılan odur ki, Yahudi milleti ile Türkler arasında, bize göre Türk milletinin de tam olarak bilmediği bir kan davası, bir husumet ya da tarihi bir hesaplaşmadan kaynaklanan bitmek tükenmek bilmeyen bir kin bulunmaktadır.

Kastein'e göre, Mesih'in en birinci vazifesi, çağın hükümdarının elinde bulunan yetkiyi almak, onu tahtından etmek olmalıdır. Aksi halde tarihin seyrini değiştirmek ve Mesih olmak iddiasını sürdürmesi mümkün değildir²¹¹. Ona göre, bu nedenle o dönemde Türkler, hareketin daha ciddi sonuçlar doğurmasından endişe etmişlerdir. Zira Sabetayistler arasında Sultanın tahtından indirilmesi alenen tartışılmaya başlanmıştır²¹².

Kastein'e göre, o dönem Sabetay Sevi için yazılan öylesine şiirler, marşlar, ilahiler, kasideler vardır ki, bunlar o dönemin şiir kalitesinden çok, dönemin Yahudi fikri yapısını açığa çıkarması açısından önemlidir. İşte bunlardan birisi de Praglı Yahudi Jacob Taussk ismindeki adama aittir. Taussk şiirinin bir kısmında yandaşlarına şunları söylemektedir: *"Korkmayın sevgili kardeşlerim, Türkler bizim kölelerimiz olacak. Mesih'in sağlığının şerefine kaldıracağımız kadehleri çalkayacaklar. Artık çalışmayacağız. Sadece Tevrat'ı okuyacağız; Tanrı bizi koruyacak ve içimizde korkudan eser kalmayacak"*²¹³.

²¹⁰ Kastein, a.g.e, s. 106.

²¹¹ Kastein, a.g.e, ss. 154-155.

²¹² Kastein, a.g.e, s. 147.

²¹³ Kastein, a.g.e, s. 174.

Joseph Kastein, Sabetay Sevi ve adamlarının deniz yoluyla İstanbul'a gittikleri hengâmda, aralarından çıkan bir adamın, yolculuklarının amacının, yaşadıkları toprakların idarecisi olan sultanı tahtından indirmek olduğunu gizlemeye gerek bile duymadığını söylemektedir. Ancak bu ideal Yahudiler için ne kadar hoş olsa da, içinde büyük bir ihaneti de barındırmaktadır. Eğer bu teşebbüs başarısız olursa, Osmanlı Devleti içinde yaşayan tüm Yahudiler için bir felaket olacağı şüphesizdir²¹⁴. Bunu gören hahamlar, gemi Çanakkale Boğazı'na gelmeden önce, Osmanlı Veziriazamı Köprülüzade'nin huzuruna çıkıp şu ikazlarda bulunmuşlardır: *“Kısa bir süre sonra İzmir'den bir gemi gelecek. Geminin içinde Yahudi halkının Mesih'i olduğunu ilan eden bir adam olacak. Adamın niyeti, Sultan'ın tacını başından alıp kendi başına koymak. Onun Mesih olduğuna bizler inanmıyoruz. Onun zavallı, kandırılmış bir mahlûk ya da bir şarlatan olduğunu düşünüyoruz”*²¹⁵. İzmir Kadısından gelen bilgiler ile İstanbul hahamlarının verdikleri bilgiler örtüşmektedir. Sabetay'ın büyük bir isyan ya da ihanet hareketinin başında olduğunu anlayan Köprülüzade, sahte Mesih'in tutuklanması emrini vermekte gecikmemiştir.

Sabetay Sevi'nin, bundan yaklaşık 400 sene evvel kurguladığı stratejinin, Türkiye'ye karşı kuvvet kullanmak suretiyle, Sultanı sadece kendi komşuları ve ülkesi ile meşgul etmeye, kutsal toprak olan Kudüs ve civarındaki hak ve salahiyetlerinden vazgeçmeye zorlamak olduğu anlaşılmaktadır. Zira Sabetay Sevi, elinde bulundurduğu maddi güç ile 20 binden fazla silahlı bir ordu kurmayı planlamaktadır²¹⁶. Kurulacak olan bu Armageddon ordusu, mutlak manâda Türkiye için kullanılacaktır. Türklerin dize gelmesi halinde Mesihî hareket başarıya ulaşabilecektir. Zira Kudüs Türklerin elindedir.

Yahudilik ve Dönmelik üzerine ciddi araştırmaları ve eserleri olan Abdurrahman Küçük, Max Dimont isimli düşünürden nakille: *“Arabistan'da, Yahudileri Türklerden kurtaracak, Yahudi ordusuna emir verecek bir Mesih beklediklerini, Sabetay Sevi'nin de bundan istifade ederek, İstanbul'a*

²¹⁴ Kastein, a.g.e, ss. 182-183.

²¹⁵ Kastein, a.g.e, s. 185.

²¹⁶ Kastein, a.g.e, s. 213.

yürüyüp Sultan'ı devireceğini ilan ettiğini"²¹⁷ anlatmaktadır. Küçük'e göre, Sabetay Sevi, krallar kralı sıfatıyla yakınlarına Osmanlı Devleti'ni dağıtmaya başladığını açıklamış, bunun üzerine kardeşi Elijah (İlyas), Türklerin düşmanlığından çekinilmesi gerektiğini kendisine söylemiştir. Sabetay Sevi'nin kardeşine cevabı şu şekilde olmuştur: “*Bu, bütün Yahudilerin ıstırap çekmesinden daha iyidir*”²¹⁸. Sabetay Sevi'nin Osmanlı Devleti'ne başkaldırma hazırlığı içinde olduğu, hareketinin bir ihanet şebekesine dönüştüğü, kâhin Nehemia Kohen'in, Osmanlı Sadaret Kaymakamı Kara Mustafa Paşa'ya anlattıklarından anlaşılmaktadır. Kohen'e göre, Sabetay Sevi, Filistin'i Osmanlı'dan koparmak ve padişahın tacını kendi başına geçirmek için entrikalar yapmaktadır²¹⁹.

Dönemin vakanüvislerinden Fındıklılı Mehmet Ağa, “Zuhur-ı Haham” başlığı ile konuyu şu şekilde işlemiştir: “*Bundan akdem İzmir'den bir haham çıfid zuhur edip taife-i Yahud ziyade meylü rağbet etmeleriyle def-i fitne için Boğaz Hisarı'na nefy olunmuştu, ol canibe dahi Yahudiler tecemmu edüb itikad-ı bâtılları üzere bu bizim peygamberimizdir deyû bais-i fesad ve ihtilâl olacak mertebe ahvalleri şayi' olmağla haham- mezbur emr-i padişah ile Edirne'ye ihzar ve mah-ı Rebiülevvel'in on altıncı Perşembe gün(ü) Has Oda Köşkünde nazargâh-ı Hümayûnda akd-i meclis olunup Kaymakam Paşa ve Şeyhülislâm Efendi ve Vanî Efendi haham-ı mezburu söylediler, Padişah Hazretleri pencereden muhtefi seyr ve istisma' buyurup ba'dehu küll-i kelâm mezbur haham ol kendu hakkında söylenen türrühatı inkâr eyledi ve teklif-i İslâm olup bu meclisten sonra halâsa mecal yok, şayet Müslüman olursan inayetlû Padişahımızdan seni şefa'at edelim deyû kat'i kelâm eylediklerinde haham-ı mezbur bitevfik-ullahu el-melikü'l-gaffur ol saat mazhar-ı hidayet-i aliyye-i hüsvâneden mezbûre yevmî yüz elli akçe kapu ortası tekaüdü erzan buyrulup ol hinde İçoğlan Hamamına konulup tecdid-i libas ettirilip bir kürk ve üzerine hil-at-i fâhire giydirilüb bir kise nakd ihsan olundu ve bu mahalde kendileriyle bile İslam'a gelen refikine dahi atıyye-i aliyye ile çavuşluk sada-*

²¹⁷ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)*, s. 241.

²¹⁸ Kastein, a.g.e, s. 253.

²¹⁹ Kastein, a.g.e, s. 271.

ka buyruldu”²²⁰. Fındıklılı Mehmet Ağanın bu belîğ ifadesinden hadisenin mecmuu anlaşılacakla birlikte, *husususan “bais-i fesad ve ihtilâl olacak mertebe ahvalleri şayi’ olmağla”* ifadesi ile hareketin bir fesat kaynağı olduğu ve ihtilale meydan verme potansiyeli taşıdığı anlaşılmıştır. Fındıklılı’nın anlattıklarına göre, Sabetay Sevi hareketi bir ihtilal hareketidir, sahte Mesih ise bir ihtilalcidir.

Sabetay Sevi ve bağlılarının içinde bulunduğu, özellikle Sabetay’ın 1648 senesinde Mesih olduğunu yakın çevresine bildirmesi ile başlayan ve 1666’da zirveye çıkan Mesihi hareketin hedefinde hiç şüphesiz Osmanlı Devletini sona erdirmek bulunmaktadır. Zira Osmanlı Devleti parçalanmadan Kudüs merkezli bir Yahudi devletinin kurulamayacağını en iyi bilen Sabetay Sevi’dir. Başında bulunduğu hareket siyasi yönü olan bir harekettir. Mesih’in sadece manevi tebliğ yapan, zühd ve takva sahibi bir mutasavvıf olamayacağı malumdur. Mesihlik, ihtilal yapmayı, düzeni değiştirmeyi bünyesinde tabii olarak barındırmaktadır. O yüzden Sabetay Sevi, Osmanlı yurdunu parçalara bölmek ve her bir parçaya kendi yandaşı olan Yahudileri kral olarak atamak gibi bir planın peşinde bulunmuştur. Bu yıkıcı ve bölücü planı hayata geçirmenin yolu ise Osmanlı Sultanı IV. Mehmet’i tahtından indirmek ve köleleştirmektir.

Burada akla gelebilecek en önemli ve mutlak cevaplandırılması gereken sual şu olmalıdır: Sabetay hangi güçle Osmanlı tahtına oturabilecektir?

Sabetay’ın en büyük gücü kendisine canını, malını, her şeyini adanmış olan bağlılarının sadakati ve fedakârlığıdır. Kendisine bağlı olan Yahudilerin iktisaden son derece güçlü olmaları da önemlidir. Zira daha önce de bahsedildiği üzere, o dönemde Osmanlı’nın ticari hayatı ve ithalat-ihracat işleri büyük oranda bu Yahudilere bağlıdır. Sabetay bu gücü harekete geçirmek istemiş olabilir. Böylesi bir iktisadi gücün, Yahudi mistisizmi ve Siyon ideali ile birleşmesi halinde neler yapabileceğini tahmin etmek hiç de zor olmasa gerektir. Muhtemelen Sabetay, eğer Osmanlı tarafından

²²⁰ Fındıklılı Mehmet Ağa, *Silahdar Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, c. 1, s. 431.

engellenmiş olmasaydı, kademeli bir şekilde önce iktisadi savaşı başlatacak, sonrasında ise para gücüyle lejyoner orduları (Armageddon) kurup, Osmanlı'dan Filistin bölgesini koparmayı deneyecekti. Sabetay'ın en büyük hatası kendisini beklenen büyük Mesih olarak tanıtmış olmasıdır. Eğer hareketin başından beri, kendisini Mesih'in öncüsü ve ona zemin hazırlayıcısı olarak tanıtmış ve oyununu bu şekilde kurgulamış olsaydı, ihtimaldir ki 1948'lerde, Arz-ı Filistin'de kurulan İsrail Devletinin temellerini, XVII. asırda atabilirdi. Ancak makam büyük olunca hedef de büyüdüğünden, büyük İsrail krallığını kurma ideali ile mevcut şartları tam olarak örtüşmediğinden, iddialarını hayata geçirme imkânını da bulamamıştır.

Gelinen bu noktada, Osmanlı'nın neden Sabetay Sevi hareketini engellediği ve Sabetay'ı din değiştirmeye zorladığı meselesi kendiliğinden cevabını bulmuş olmalıdır. Osmanlı Devleti gibi bir cihan devletinin, ülkesi içinde tedhiş, fitne, fesat ve ihtilal şebekesi olan Sabetayizm'i görmezden gelmesi söz konusu olamamıştır. Hiçbir devlet kendi varlığına yönelik vaki olan ya da vaki olma potansiyeli taşıyan bir fitne yuvasına sessiz kalamaz. Osmanlı Devleti de sessiz kalmamış, devletin bekası için gerekli tedbirleri almış, fitne şebekesi daha fazla kuvvetlenmeden, akıllıca bir strateji ile yok olmasını sağlamıştır. Kaldı ki, Osmanlı Devleti, diğer azınlıkların kendi iç meselelerinde meydana gelen fitne hareketlerinde, bu hareketlerin mesulleri hakkında, eğer hahamlık ya da patriklik tarafından takdir edilen bir ceza var ise, bu cezanın tatbikinden de sorumlu idi²²¹.

Osmanlı'nın, Sabetay Sevi'yi idam etmek yerine, onun yaşamasına izin vermesi takdire şayan bir devlet refleksi olduğu halde, din değiştirmeye zorlanmış olmasının, bir kısım çevrelerce tenkide medar olarak görülmesi, şayan-ı hayrettir. Zira hususuan o devirde, devletin varlığına yönelik bir tehditin cezasız kalması ender rastlanılabilecek bir husustur. Yahudiler umumiyetle dinden dönmeye icbar edilme hadisesini tenkid etmekte, buna karşılık da Müslüman Türkler, zorla dinden döndürülmesi yerine hareketin

²²¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Ufuk Kitap, İstanbul, Mart 2004, s. 46., Akyol, *Osmanlı Mirasından...*, s. 66.

başka bir takım tedbirlerle sona erdirilmesinin daha da yerinde olacağını düşünmektedirler. Zira İslam görüntüsü altındaki Dönme Yahudilerin Türk toplumuna ve değerlerine büyük zarar verdiklerine inanılmaktadır.

Bernard Lewis ise Sabetay hareketinin büyük bir inkıraz ile neticelenmiş olmasının Yahudi topluluk üzerinde de menfi tesirleri olduğunu ve bu tesirin iki yönlü bir etki meydana getirdiğini ifade etmektedir. Ona göre, bu Mesihçi hareket, Yahudi toplulukları üzerinde bir yandan ümitsizlik noktasında bir hevesizlik, öte yandan hahamların gücünün daha önce hiç görülmedik ölçülerde yeniden pekiştirilmesi şeklinde çift yönlü olmuştur²²². Yani bu duruma göre, Sevi hareketi hem Yahudiler'e ve hem de İslamlar'a zarar veren bir hareket görünümündedir.

2.5.5. Sabetay'ın Ölümünden Sonra Cemaatin Üç Kola Ayrılması ve Bazı Önemli Sabetayist Şahsiyetler

Sabetay Sevi'nin 17 Eylül 1676 tarihinde²²³, Ülgün'de ölmesinden sonra, ardında kalan ve yaklaşık 200 aile olduğu düşünülen Sabetayistler, Sabetay Sevi'nin tavsiyesine uyarak, Selânik ve civarına yerleşmişlerdir. Zira Selânik, XV. asırda yaşanan büyük Sefarad göçü sonrasında bir nevi Yahudiliğin merkezi konumundadır. İleride de bahsedileceği üzere, Selânik bu konumundan dolayı, XIX. asırda sözde hürriyetçilerin ve onların işbirlikçisi olan masonların temerküz ettiği bir şehir konumunda olacaktır. Mason localarının, bu localar üzerinden Osmanlı'yı dizayn etme gayesini taşıyan emperyalist güçlerin konsoloslukları tarafından korunuyor olması ve Osmanlı payitahtından uzak olmasının getirdiği denetimsizlikten dolayı, Selânik'te ciddi bir yapılanmaya gittikleri bilinmektedir. XIX. asrın sonunda, Selânik'te sadece İtalya'ya bağlı Makedonya Risorta Locası mevcutken, daha sonra Veritas Locası, Labor Et Lux Locası, Philippos Locası ve Perseveincia locaları peş peşe açılmıştır. Özellikle Veritas locasının tüm azalarının Yahudi

²²² Lewis, *İslam Dünyasında...*, s. 168.

²²³ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 806.

olması ve diğer localarda da idareci kadronun Yahudi olması her halde pek şaşırtıcı değildir. Drumont’a göre, o dönemde mason localarında etkili olan Türk ve Müslüman kimlikli kişilerin tamamı Sabetayist’tir²²⁴.

Sevi’nin ölümünden sonra, cemaat üç kola ayrılmıştır. Ancak bu ayrışma hemen olmamış, tarihi vetire içinde gerçekleşmiştir. İlk önce, Sabetay Sevi’nin kayın biraderi olan ve Sevi’nin Mesihi ruhunun ona geçtiğine inanılan Yakup Kerido, Dönme cemaatini kendi etrafında toplamıştır. Yakup Kerido’nun yolundan gidenlere *Yakubiler* denilmektedir. Daha sonra Osman Baba isimli bir şahsın etrafında kenetlenenler Yakubilerden ayrılmış ve *Karakaşiler* grubunu teşkil ettirmiştir. Son olarak da *Kapaniler* (Kapancılar) cemaati meydana gelmiştir²²⁵.

Yakubiler, sahte Mesih Sevi’nin, Ülgün’de evlendiği son eşi Ayşe’nin kardeşi olan Abdullah Yakup Efendi’nin etrafında toplanan ilk cemaat olarak bilinmektedir. Yakubiler de kendi içlerinde iki ana sosyal sınıfa ayrılmışlardır: Ağniyalar (zenginler) ve Zuefalar (fakirler)²²⁶. Özel kıyafetleri vardır, ökçeli ayakkabı giymeleri yasaktır, giyenlerin ökçeleri cemaat önde gelenlerince kırılır, İbranice dualarını mutlaka gizlice evlerinde yaparlar, erkekleri saçlarını kazıtırlar (arpados=tıraşlılar), kadınlara mirastan eşit pay verirler²²⁷, cumartesi ateş tutmak hariç Yahudi ibadet ve ayinlerine bağlıdırlar²²⁸, gizemli ve kapalı bir hayatları vardır. Cemaat sırları, yeni

²²⁴ Paul Dumont, *Grand Orient de France arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu XIX. Yüzyıl Ortası ile I. Dünya Savaşına Yakın Dönemde İstanbul’da Fransız Obedyansı’na Bağlı Mason Locaları*, Mimar Sinan Yayınları, Yayın No: 7, İstanbul, 1984, s. 78.

²²⁵ Bu üç Sabetaycı gruptan ayrı olarak bir de Bergamahılar grubunun varlığından bahsedilse de, böyle bir grubun var olup olmadığı, var ise mahiyetlerinin ve sayılarının ne olduğu bilinmemektedir. Huslock’a göre, burada yaşayan bir grup insan topluluğu her ne kadar Müslümanız deseler de fiziksel olarak Yahudi görünümündedirler ve Cumartesi günlerini kutsal addedip, o gün tatil yapmaktadırlar. F.W. Huslock, *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık ve İslam*, (Çev. Timuçin Binder), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 99.

²²⁶ Ağniya, gani kelimesinin kökünden türemiş olup, zenginler manasına gelmektedir. Zuefa ise, zayıflar, acizler, fakirler manasındadır.

²²⁷ Cengiz Şişman, Arif Oruç’un “Dönmelik Nasıl Çıktı” isimli makalesinden nakille bunun tam tersini söylemekte ve kadınlara mirastan eşit pay verilmediğini iddia etmektedir. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 185. Ancak Şişman, eserinin başka bir yerinde bunun tersini ifade etmekte ve “Kocasının malının üçte birini alan Müslüman kadınların veya kocasından miras alamayan Yahudi kadınların aksine, Yakubi kadın kocasının malının yarısını alırdı. Bu, erken modern dönem ve modern dönemde Dönme geleneğinde kadınlara öngörülen eşitçi ve değerli yeri göstermektedir” demektedir. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 253.

²²⁸ Abdurrahman Küçük, “Dönme”, DİA, İstanbul, 1994, c. IX, ss. 518-520.

evlenen çifte, evlendikleri gece öğretilir²²⁹ ve böylece cemaate yeni bir aile daha kazandırılmış olur²³⁰. Bu bir dini ve sosyal ritüeldir²³¹. Yakup Efendi, eniştesi Sabetay Sevi'nin 18 Emirinde belirtmiş olduğu üzere, Müslümanlarla iç içe olmaya ve sanki onlardanmış gibi görünmeye mutlak önem vermiştir. Bu yüzden Melamilik, Bektaşılık gibi tarikatlara sızmalar bu dönemde başlamış, kendilerini Bektaşi gibi göstermeye büyük ihtimam göstermişlerdir. Hatta Selânik'te yaşayan Yakup Kerido'nun, hac vazifesini eda ettikten sonra, Mekke'den Medine'ye dönerken, Ocak 1695'te, bir devenin altında kalarak vefat ettiği bilinmektedir²³². Yakup Kerido ile beraber hac vazifesini ifa eden Mustafa Efendi isimli Yakubi Dönme, memlekete dönünce, Yakup Çelebi Efendi'nin ölmediğini ve kible tarafına doğru gittiğini söylemiştir²³³. Bundan

²²⁹ Cemaatin gizli sırları kendi çocuklarına bile uzun müddet anlatılmayıp, evlenme olgunluğuna geldikleri ve tezevvüç ettikleri gece anlatılmaktadır (*Dönmeler*, Şems Matbaası, İstanbul, R. 1335, H. 1338, M. 1919, ss. 14-15. (Müellif ismi bulunmamaktadır). Bunun sebebi, küçük yaştaki çocukların bu bilgilere ve cemaatin gizli hallerine vakıf olmaları durumunda, bunları sokakta ya da okulda Müslüman çocuklarına anlatmalarının önüne geçmektir. Aksi takdirde okullarda Müslüman çocuklarının, “*sizin gizli ayinleriniz varmış, sizin gizli reisleriniz varmış, siz başka dindenmişsiniz*” ve benzeri suallerine verilecek olan cevap, cemaati bir anda gizli dehlizlerden, gün ışığına çıkarabilecektir ki, bu cemaatin hiç istemediği bir şeydir. Liderleri Sabetay Sevi'nin başına gelenler daha dün gibi akıllarındadır. Türk toplumunu ve devletini, döndük diye kandırmalarının bedelinin ağır olmasından korkmaktadırlar. Sabetayist cemaat her zaman çekingen, ürkek, içe kapanık ve korkak olmuşlardır.

²³⁰ Zorlu, a.g.e.,s. 92.

²³¹ Bu cemaatten bir grup genç 1884 senesinde *Gonca-i Edep* isimli bir dergi neşretmiş ve cemaatin bazı katı kurallarını tenkit etmiştir. Kimilerine göre *Gonca-i Edep*, bütün mezheplerden, özgürleşmiş Dönme aydınların çıkardığı bir dergidir. Derginin arkasında Ahmed Emin Yalman'ın babası Yakubi Osman Tevfik (Mustafa Kemal Paşa'nın 2. Dönme öğretmeni) ve Fazlı Necip bulunmaktaydı. Edebiyat, bilim, felsefe, sanat ve din sahasında yayın yapan dergi, Dönme bürokrat, eğitimci ve askerlerden de destek almıştır. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 284. *Gonca-i Edep*, Selanik'te yaşayan Yakubiler tarafından çıkarılmış ve yazar kadrosunun büyük çoğunluğu Sabetayist olan bir dergidir. Dergi, 1883-1884 tarihlerinde yayınlanmış olup, her bir sayısı 16 sayfadan müteşekkil, 11 sayı olarak çıkarılmıştır. Dergi hakkında, özellikle Sabetayizm ile alakalı kitap ve makalelerde sıkça atıflar bulunmaktadır. Ancak her nedense, son derece ciddi neşriyatlarda bile bahse konu dergi hakkında verilen malumatların büyük çoğunluğu hakikat ile bağdaşmamaktadır. Mesela, Abdurrahman Küçük, dergiyi çıkaran bir grup yenilikçi Yakubi'nin, kendi cemaatlerine cephe aldıklarını ve dergide Sabetay Sevi için “şarlatan” ifadesini kullandıklarını söylemektedir. Küçük, *Dönmeler (Sabetayistler)...*, s. 335, 405. Aynı şekilde, muhtemelen dergiyi hiç okumadan ve incelemeyen, Abdurrahman Küçük'ten alıntılanak suretiyle, İlgaç Zorlu da aynı hata içine düşmüş ve dergi yazarlarının, Sabetayist görüşün sona ermesi için yazılar yazdıklarını ileri sürmüştür. Zorlu, a.g.e.,s. 15, 79, 93. Ancak bu tespitlerin tamamı yanlıştır. *Gonca-i Edep* dergisinin hiçbir sayısında, Sabetay Sevi'den müspet ya da menfi tek bir kelime ile bahsedilmemektedir. *Selanik'te Osmanlı Matbuatı Gonca-i Edep*, (Haz. Şeyda Aysun Oğuz, Sevgül Korkmaz), Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2009, s. 28.

²³² Bazı kaynaklarda İskenderiye'de öldüğünden bahsedilmektedir. Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 184-185.

²³³ Galante, *Sabetay Sevi...*, s. 84.

sonra cemaatin liderliğini Mustafa Efendi üstlenmiştir²³⁴. Cemaat mensuplarının diğer bir özelliği de, daha çok devletin üst kademelerinde görev almayı hedef ittihaz etmiş olmalarıdır. Bunun için medrese eğitimine çok büyük önem verirler, bunun için Selimiye Mekteplerini açanlar da bunlardır.

Sabetay Sevi'nin ruhunun Yakup Kerido Efendi'ye intikal ettiğine dair mistik bir inanç sahibi olan cemaat, Sevi'nin beşinci eşi olan Ayşe Hatun'un kardeşi Yakup'un, aslında Sevi'nin çocuğu olduğu ve Sevi'nin sülbünden geldiği, onu 12 yaşında ermiş bir çocuk olarak Sevi'den dünyaya getirdiği iddiasına inanmıştır. Bu şekilde aslında Yakup, Sabetay'ın ruhunu taşımaktadır ve onun devamı mahiyetindedir. Onlara göre Sabetay ölmemiştir, ruhu göğe çekilmiş ve Yakup Efendi'nin bedeninde temessül etmiştir. Yani Mesih Lahut âleminden, Nasut âlemine Yakup suretinde intikal etmiştir. Bu felsefik ve mistik inanç, Yakup Efendi'nin etrafında epeyce bir cemaat toplanmasına sebep olmuştur. Yakup Efendi'ye “Kerido” yani “Sevgili” unvanının verilmiş olması da bundan mülhemdir. Yakup Çelebi Efendi'nin, cemaatin lideri olmasında en büyük etkenlerden ikisi, Sabetay Sevi tarafından yazıldığını iddia ettiği, kendisinin halife olarak tayin edildiğine dair bir mektubu, cemaat mensuplarına, Selânik'teki evinde yaptığı bir toplantıda göstermesi ve yandaşlarının gözünü boyamak için planladığı, sözde bir koyun-kuzu mucizesini göstermiş olmasıdır.

Sabetay'ın ölümünden sonra cemaat nasıl bir yol takip edebileceklerine dair istişarelerde bulunmuş ve iki alternatif ortaya çıkmıştır: Museviliğe tamamen geri dönmek ve özde Musevi kalmak şartıyla, görünüşte Müslüman gibi davranmaya devam etmek. Cemaat birinci şık üzerinde

²³⁴ Kendisi de bir Yakubi olan Ahmed Emin Yalman'ın 1924 senesinde *Vatan* gazetesinde tefrika suretinde neşretmiş olduğu “*Tarihin Esrarengiz Bir Sahifesi*” isimli makalesine göre Mustafa Efendi'nin ölümünden sonra cemaatin idaresine Derviş Mehmed Ağa ve İshak Efendi geçmişlerdir. “*Zişan*” tabir edilen bu kişilerden sonra cemaat 15 reis tarafından idare olunmuş olup, bunlara da “*Devletlü*” denilmektedir. Almaz, *Tarihin Esrarengiz...*, s. 55.- Düздаğ, *Yakın Tarihimizde...*, s. 196. Bu cemaat idarecileri arasında, XIX. asırda yaşayan Ambarcı ismindeki bir Karakaşi lider, kör ve özürdür. İzak Ben-Zwi'ye göre de Timurlenk kadar da despot ve kana susamış bir zattır. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 217.

mutabakata varmış olsa da, Osmanlı'dan çekindiklerinden²³⁵ ikinci yol olan “İçeride Musevi-Yahudi, dışarıda Müslüman” şeklinde ifade edilebilecek hayat tarzını devam ettirmekte karar kılmışlardır²³⁶. Yakup Çelebi Efendi'ye göre şu aşamada bu yolu izlemek daha emniyetlidir. Ancak bu yol üzere giderken de şu prensiplere uyulması gerekmektedir: Öğle ve ikindi namazları camilerde kılınacak, hac mevsiminde imkân sahibi olan üç beş Sabetayist hacca gidecek, mevlit merasimlerinde mutlaka camilere gidilecek, cenazelerde Selânik caddeleri tekbir sesleri ile inletilecek, Sabetay Sevi'nin tersine olarak boşanmalara izin verilecek, mirasta kadınlara eşit haklar verilecek, kadınlar kendilerinden olmayan erkeklere tırnaklarını bile göstermeyecekler, reise itaat edilecek, dualar İbranice, Latince ve Ladino lisanında yapılacaktır.

Yakubilerin Ağniya ve Zuefa kolları, tamamen ekonomik temelli bir sınıflandırma olup, birbirlerinden epeyce kopukturlar. Hatta öyledir ki, birbirlerinden kız alıp vermez durumdadırlar. Bu cemaat mensupları ticaretle

²³⁵ Osmanlı hukukunda mürtedin hakk-ı hayatı bulunmamaktadır. Daha önce Müslüman iken sonradan zındık olan kişi önce yeniden İslam'a davet olunmakta, kabul ederse herhangi bir yaptırım uygulanmazken, kabul etmezse katledilmektedir. Zira mürted olmuştur. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15. ve 17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Şubat 2013, s. 411. XX. asırda yaşamış ve eser vermiş din âlimlerinden Bediüzzaman Said Nursi'ye göre de mürtedin hayat hakkı bulunmamaktadır. Ona göre: “İslâmiyet sair dinlere kıyas edilmez. Bir Müslüman, İslâmiyetten çıksa ve dinini terk etse, daha hiçbir peygamberi kabul edemez. Belki Cenâb-ı Hakki dahi ikrar edemez ve belki hiçbir mukaddes şeyi tanımaz; belki kendinde kemalâta medar olacak bir vicdan bulunmaz, tefessüh eder. Onun için, İslâmiyet nazarında harbî kâfirin hakk-ı hayatı var. Hariçte olsa, musalâha etse; dâhilde olsa, cizye verse İslâmiyetçe hayatı mahfuzdur. Fakat mürtedin hakk-ı hayatı yoktur. Çünkü vicdanı tefessüh eder, hayat-ı içtimaiyeye bir zehir hükmüne geçer. Hâlbuki Hristiyanın bir dinsizi, yine hayat-ı içtimaiyeye nâfi bir vaziyette kalabilir. Bazı mukaddesâtı kabul eder ve bazı peygamberlere inanabilir ve Cenâb-ı Hakki bir cihette tasdik edebilir”. Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1990, s. 438. İslam'da dinden çıkan ve İslam'a zararlı davranışlar içine girenlerin yani mürtedlerin öldürülebileceğine hükmün kaynağı Hz. Aişe'den nakledilen “Müslümanı öldürmek, şu üç sebep hariç, helal değildir. Zina eden evli recmedilir. Müslümanı kasten öldüren öldürülür. İslam'dan çıkarak, Allah ve Resulü ile harbe tutuşan kişi ya öldürülür ya asılır veya sürgün edilir” hadis-i şerifidir. Kur'an'da mürtedlerin katledileceğine dair açık bir hüküm bulunmamaktadır. Nihat Dalgın, “Temel Kaynaklar Çerçevesinde Dinden Dönme ve İnanç Özgürlüğü”, *Makalat Dergisi*, 1999, S. 1., ss. 44-48. Ancak gerek 1839 Tanzimat Fermanı ve gerekse de 1856 Islahat Fermanı ve 1876 Kanun-ı Esasi düzenleme ve tatbikatı, İslam dininden dönenlere dair bu kadim ahkâmın tatbikine müsaade etmediği için, sonradan tekrar kendi dinine alenen avdet edenlere rastlanmıştır. Bunlara idam değil, bahse konu yukarıda zikredilen hadis-i şerife uygun olarak sürgün cezası verilmiştir.

²³⁶ Sazanikos filminde, kendisiyle röportaj yapılan bir Dönme bayan, ailesinin kendisine 1666 yılında Yahudilikten gelen bir aileden olduklarını söylediklerini, dışarıda Müslüman gibi davrandıklarını, ancak annesinin ve anneannesinin hala bazı Yahudi geleneklerini yaşattıklarını ifade etmektedir. Michele Blumental-Michel Grossman, *Sazanikos (Dönme) Belgeseli*, (Çev. Conqueror), 1992 Yapım, 4,37-5,06. dakikalar arası.

pek alakadar olmamışlardır ve daha çok memuriyete heves etmişlerdir²³⁷. Memuriyete giren ve para pul sahibi olan Yakubiler, fakir ve zayıf olan cemaat mensuplarına iş bulma ya da para yardımında bulunma hususunda duyarlıdırlar.

Yakubiler kendilerini gizleme ve Müslüman Türk toplumunun sanki bir parçasıymış gibi görünme hususunda son derece başarılı olmuş bir cemaattir. Bu grup, ammeye açık sahalarda, İslam inancının gereği olan ibadetleri yaparmış gibi görünme konusunda son derece titiz davranan bir gruptur. Onların son zamanlardaki bu başarılarının ardında, Mithat Paşa'nın Selânik Valiliği döneminde yapmış olduğu bir müdahalenin etkili olduğu düşünülmektedir. Bahse konu hadiseye göre, Mithat Paşa devlet dairelerinde memur olan ve kafasını kazıtan Yakubileri görmüş ve bu tarihten sonra da kafasını kazıtanların ve farklı kıyafet giyenlerin devlet dairelerinde çalışamayacakları kuralını getirmiştir. İşte bu kuraldan sonra Yakubiler, kendilerine biraz daha çeki düzen vermişler ve toplumda kolayca fark edilmelerini sağlayacak olan bu farklılıklarını hemen gidermişlerdir. Bundan dolayı Yakubiler uzun müddet fark edilememişlerdir. İşte Yakubiler, fark edilmeme özelliklerini, bir mason üstadı ve hatta bazı iddialara göre Yahudi bir hahamın torunu olduğu iddia edilen²³⁸ meşhur Osmanlı Sadrazamı Mithat Paşa'ya borçludurlar²³⁹.

Yakup Çelebi Efendi, 1695 senesinde Arabistan'da vefat ettikten sonra yerine Hacı Mustafa Efendi reis olarak seçilmiştir. Hacı Mustafa Efendi de bir takım emir ve kurallar getirmiş olmakla beraber, genel hatlarıyla Yakup Çelebi'nin yolundan ayrılmamıştır. Sonrasında ise Mehmet ve İshak Ağalar reis olmuşlardır. İshak'tan sonra 15 reis daha gelmiş olup, Yakubiler bu reislerine “*Devletlû*” adını vermişlerdir.

²³⁷ Meşhur İngiliz kâşif James Theodore Bent'in anlatımına göre, 1880'lerde Türk Hükümet memurlarının çoğu Dönme'dir. Ona göre, bir pazar içerisinde, herhangi bir Paşa'ya ya da vergi tahsildarına, okuma yazması olmayan halk adına arzuhal yazan sarıklı bir kâtip görürseniz o kişi muhakkak Dönme'dir... Şişman, *Susunluğun...*, s. 272.

²³⁸ Mithat Paşa'nın Yahudi asıllı olduğuna dair iddiaların kaynakları, bu eserin I. bölümünde yer alan 239 numaralı dipnotta gösterilmiştir.

²³⁹ Bu hadiseyi nakledenlerden birisi de İbrahim Alaettin Gövsa olup, hadisenin tarihini sehven 1821 olarak vermiştir. Oysa bu tarihte Mithat Paşa henüz doğmamıştır. Gövsa, *a.g.e.*, s. 75.

Sabetay Sevi'den sonra 1918 senesine kadar, kendi içlerinde ihtilaflar ve anlaşmazlıklarla birlikte hayatlarını devam ettirmiş olan Yakubilerin, o tarihlerde, 4 bin kişi kadar oldukları²⁴⁰, doğrudan Sabetay Sevi ve Yakup Çelebi (Kerido) Efendi'ye bağlı kaldıkları, koyu bir tesettür taraftarı oldukları, yeniliklere karşı durdukları ve halen de varlıklarını devam ettirdikleri bilinmektedir²⁴¹. Yakubilerin önde gelenlerinden Solomon Florontin, Joseph Philosophos ve Yakup Çelebi önderliğinde kitlevi olarak İslam'a dönen Yahudilerin sayısının 200 ila 300 aile arasında bulunduğu ve bu rakamın tüm zamanlar içinde en fazla sayıda Yahudi'nin İslam'a dönme hadisesi olduğu düşünülmektedir²⁴².

“Benzeme Benzet” kaidesine sıkı sıkıya bağlı olan bu cemaat, Osmanlı'nın son dönemlerinde İttihatçılara oldukça fazla destek vermişlerdir. İlk sosyalistlerden Dr. Şefik Hüsnü Deymer de bu gruptandır. Mezarlıkları Feriköy'dedir. Okulları ise Feyz-i Ati ve Boğaziçi kolejleridir²⁴³. Selânik'te neşredilen *Yeni Asır* gazetesinin sahibi Fazlı Necip²⁴⁴, *Vatan* gazetesinin başyazarı Ahmed Emin Yalman, Halide Edip Adıvar gibi isimler bu gruba mensup meşhurlardır²⁴⁵.

Sabetayistler 1689 senesinde, yani Sabetay Sevi'nin ölümünden sadece 13 sene sonra bir kez daha bölünmüşlerdir. Sabetay'ın tek varisi gibi gösterilen Yakup Çelebi Efendi'nin prensiplerinin aleyhinde olan Mustafa Çelebi ismindeki bir başka cemaat mensubu, Yakup Efendi'nin, kadı sıfatıyla (cemaat içinde gayrı resmi muhakeme yapan) verdiği iki karara karşı çıkmış

²⁴⁰ *Mihrab* mecmuası, 15 Kanunusani 1340 (15 Ocak 1924), S. 5., s. 151.

²⁴¹ Küçük, a.g.e., ss. 341-342.

²⁴² Birçok Yahudi din adamının ortak fikri, Mesih'in gelebilmesi için ya bütün insanlık (Yahudiler) toptan günahsız ya da toptan günahkâr olacaklar şeklindedir. Tüm insanlığın masum hale getirilmesi, günahkâr yapılmasından daha zor bir durum olduğundan kolay olanı tercih edilmelidir. Buna göre en büyük günah olan Yahudilikten çıkma ve Muhammediliği kabul etme fiili bilerek teşvik edilmektedir. Yakubilerin kitlevi ihtida ya da dönme merasimlerine müşevvik olmalarının esbab-ı mucibesi budur. Bir başka anlatıma göre ise Yahudilikten İslam'a kitlevi dönüşlerin sebebi, Yahudi hahamların baskılarına dayanılamamış olmasıdır. Yine bir başka gerekçe olarak Yahudilerin Hahamlığa Koşer Et Vergisi, Osmanlı'ya da Cizye Vergisi verdiklerini ve bu çifte vergilendirmeden kurtulmak için yani iktisadi gerekçelerle İslam'a döndüklerinden de bahsedilmektedir ki, bu son derece akla yatkın bir izah tarzıdır. Zira Yahudiler parayı en fazla seven millettir. Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 176-180.

²⁴³ Zorlu, a.g.e.,ss. 92-93.

²⁴⁴ Zorlu, a.g.e.,s. 57.

²⁴⁵ Zorlu, a.g.e.,s. 166.

ve bu kararlardan menfî yönde etkilenen kişileri de kendisine yandaş olarak çekebilmiştir. Bu kararlardan birisi bir rivayete göre ticari bir anlaşmazlık (deri ticareti), başka bir rivayete göre de bir miras paylaşım meselesi ile alakalı iken, diğeri de boşanma konusundadır. Selanik’te bir Sabetayist, genç ve güzel karısının kendisini bir Osmanlı Valisinin oğlu ile aldattığını ileri sürmüş ve cemaatin Yılan Mermeri semtindeki mahkeme evinde davasının görülmesini istemiştir. Yapılan muhakemeye Yakup Çelebi bizzat kendisi de katılmıştır. Muhakeme neticesinde çiftin boşanmalarına karar verilmiştir. Ancak Sabetay itikadınca boşanmak caiz olmadığından cemaat buna itiraz ve Yakup Çelebi’yi cemaat prensiplerine aykırı davranmakla itham etmiştir. Yakup Çelebi ise, cemaat prensipleri ile korunanın masumiyet olduğunu, kirli bir ilişkinin koruma altında olmadığını ileri sürerek kararının arkasında durmuştur. Diğer meselenin bir miras paylaşımından kaynaklandığı, cemaate mensup Abdullah adında birisinin ölmesi üzerine eşi Rabia Hatun ve çocuklarına kalan yüklü bir mirastan Yakup Çelebi’nin cemaati adına pay çıkarmak istemesinin cemaat prensiplerine aykırı bulunarak, tenkid konusu edildiği bilinmektedir. Boşanma konusunda verilen karar, diğer ticari meseleden daha fazla ayrışmaya sebep olmuştur. Mustafa Çelebi, Mehmed Çelebi ve Gaffar Ağa isimli cemaat mensupları Yakup Çelebi’yi protesto edip, cemaatten ayrılmışlar ve başka bir yol tutmuşlardır. Yakup Çelebi’nin destekçisi olan İsmail Çelebi ise cemaatten ayrılan bu isimleri saygısızlık ve hatta zındıklıkla itham etmiştir²⁴⁶.

Karakaşiler, işte bu ayrışmadan doğan bir Sabetayist cemaat olarak, 1689 ya da 1691 tarihinde ortaya çıkmıştır. Bu cemaat en norm karşıtı, radikal ve ateşli bir mesihçi gruptur. Cemaatin ilk lideri Mustafa Çelebi ismindeki bir şahıstır. Bunlara “*Müminler*”, “*On Yollular*” ve “*Osman Baba*” grubu da denilmektedir. Abdurrahman Efendi ile Fatıma Hatun çiftinin oğlu olan Baruhya isimli bir çocuğun, Sabetay Sevi’nin ölümünden ya da onlara göre kaybolmasından dokuz ay sonra dünyaya gelmesi, annesinin rüyasında Sevi’yi görmesi ve Sevi’nin ışıklar saçarak gelip Osman’ı yanağından öpmesi

²⁴⁶ Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 181-182.

hadisesinin yayılması ve Osman'ın birçok ilme kısa zamanda vakıf olması, Mesih'in ruhunun bu çocuğa geçtiği inancının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mustafa Çelebi Efendi de Osman'ın, Mesih'in ruhunu taşıyor olabileceğini etrafındakilere söylemiş ve ortaya bir tenasüh inancı atmıştır. Ona göre, Mesih'in ruhu, Osman Baba'ya tenasüh etmiştir, geçmiştir. Zira Baruhya Osman birçok mucizelere de sahiptir. Hastaları iyileştirmektedir ve gittiği her yere bereket, bolluk götürmektedir²⁴⁷. Yakup Çelebi Efendi'nin sıkı bir muhalifi olan Mustafa Çelebi, Mesih'in ruhunun Yakup Çelebi'ye geçmesinin mümkün olmadığını, çünkü Mesih öldüğünde Yakup Çelebi'nin hayatta olduğunu, ölmeyen ruhun başka ruha geçmesinin mümkün olmadığını söyleyerek, Mesih'in ölümünden tam 9 ay sonra dünyaya gelen bu harika çocuğun, Mesih'in halefi ve varisi olduğunu ilan etmiştir²⁴⁸. Bu tarihten sonra Karakaşilerin reisi işte bu Osman Baba olacaktır. Osman Baba isimli bu çocuğun yaşı ilerledikçe ve gençlik çağına geldikçe, kadınlara sarkıntılık yaptığı ve gayri ahlaki davranışlar içinde bulunduğu, ancak Mustafa Çelebi'nin bunları ört bas ederek, Osman Baba üzerinden örtülü olarak reisliğini devam ettirdiği, cemaatini yönettiği, Osman Baba'nın ise Mustafa Çelebi'nin yörüngesinin dışına hiçbir zaman çıkmadığı söylenmektedir²⁴⁹. Özellikle kadınlar konusundaki serbest tavrı onun hiç de beklenen ikinci Mesih olmadığı yönünde görüşlerin artmasına sebep olmuştur. Mesela Papu İbrahim isimli Dönme, ikinci geliş teorisine inanmakla birlikte, Mesih'in yani Sevi'nin kendi ruhaniyat ve bedeninin ikinci kez geleceğine inananlardandır ve bu gerekçeyle Osman Baba'nın Mesihliğine itiraz etmiştir²⁵⁰. Nihayet Osman Baba 1720 senesi başlarında, 43 yaşındayken, yani genç yaşta ölmüştür²⁵¹. Bunun üzerine, eğer Osman Baba Mesih ya da Mesih halefi ise

²⁴⁷ Çalıştığı bir dükkânın mallarının yarısının yarım günde satılması ve dükkân sahibinin tıfıslı kızı Rachel'in alına dokunarak onu iyi etmesi cemaat arasında halen konuşulan rivayetler arasındadır. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 183.

²⁴⁸ Mustafa Çelebi bu çıkışı ile bilgi açısından üstün olduğu, ancak ruhani açıdan zayıf olduğu Yakup Çelebi'ye karşı, mistik ve ruhani bir denklik hatta üstünlük kurma amacı gütmüş olabilir.

²⁴⁹ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)...*, s. 343.

²⁵⁰ Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 187-188.

²⁵¹ Osman Baba'nın ölümünden sonra, bu mezhebe bağlı olan Karakaşiler, Osman Baba'nın geri geleceği inancını muhafaza etmişlerdir. Bunun için evlerinde, geldiği zaman yatması için boş bir yatak ve onun yanında da yeşil bir ışık bulundurmaktadırlar. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 189.

bedeninin çürümemiş olması gerektiği düşüncesiyle, mezarının açılması gerektiği tartışmaları yaşanmıştır. Bazı kaynaklarda İbrahim Ağa, bazılarında ise Hasan Çelebi olarak bahsedilen bir cemaat üyesi, mezarının açılması konusunda ısrar edince mezarı açılmıştır. Açılan mezardan kötü kokular gelince, Osman Baba'nın Mesih ya da Mesih halefi olmadığına inanan bir zümre daha ortaya çıkmıştır. İşte 1720 senesinde cemaat, bu hadiseden sonra bir kez daha bölünmüştür. Yakup Kerido ya da Osman Baba'yı kabul etmeyip, sadece Sabetay Sevi'nin yolundan giden yeni bir grup ortaya çıkmıştır: İlk ismi "İbrahim Ağalılar" olan, daha sonra ise Kapancılar olarak ün yapan grup... Bu zümrenin en zekisi olan Kapancıların 1920'lerde toplam nüfusunun 2.500 kadar olduğu bilinmektedir²⁵².

Karakaşiler, diğer iki zümreye nazaran daha fazla eğitim faaliyetlerine önem vermişler, bu amaçla Fevziye Mekteplerini açmışlar ve ticaret erbabı, akademisyen, gazeteci, siyasetçi, bürokrat çok sayıda eğitilmiş insan yetiştirmek suretiyle daha köklü ve kalıcı olmuşlardır. Bu zümre, saf haliyle Sabetay'a gönülden bağlı olan ve aracıları kabul etmeyen, saf, arı duru bir Yahudi zümresi olup, Kabalistik Sabetaycılığa daha sıkı bağlıdırlar ve Osmanlı Türk toplumuna entegre olmak konusunda pek arzulu değillerdir. Bunlarda cemaat sırları gençlere daha küçük yaşlarda (13 yaşında) verilmektedir. Din adamlarına "Ogan" denilmekte olup, Yakubilerden en temel farkları İslâm ile hiçbir alaka kurmamış olmaları ve yaptıklarının tamamen görüntüden ibaret olmasıdır. Bunların mübadele döneminde (1924) Anadolu'nun değişik yerlerine dağıldıkları ve çok önemli misyonlar üstlendikleri bilinmektedir. Bunlara On Yollu denilmesinin sebebi, iç ayinlerine dışarıdan katılımların olmasına izin vermiş olmalarındandır. Ya da Scholem'in tabiriyle, farklı dinlerin yollarını birleştirme temayüllerinden ve yabancı unsurları cemaatin inançları arasına sokmalarındandır.²⁵³ Ancak bu katılımların nereden, ne şekilde olduğu, cemaatin asıl sahipleri ve tebaası tarafından bunların ne için ayinlere kabul edildiği tam olarak bilinmemektedir. Yakın tarihimizin tanınmış simalarından Hasan Tahsin

²⁵² *Mihrab* mecmuası, 15 Kanunusani 1340 (15 Ocak 1924), S. 5., ss. 151- 153.

²⁵³ Scholem, "Gizli Yahudi...", s. 230.

(Osman Nevres), Cavid Bey, Karakaşı Rüştü, Eski Bakan Faik Nüzhet, *Millîyet* gazetesi başyazarı Abdi İpekçi, eski bürokrat, siyasetçi İsmail Cem bu gruba mensuptur. 1920’lerde bu cemaatin mecmuunun 3.500 kadar olduğu bilinmektedir²⁵⁴.

Dönmelik ile ilgili sonuç olarak özetlenebilecek belli başlı hususlar şu şekilde sıralanabilir: Dönmeler İslâm görüntüsü altında, İslâm isim ve kıyafetleri ile yaşarlar, ama Yahudi inanç ve adetlerini devam ettirirler, Dönmelik gizli bir mezheptir ve bu mezhebin kurucusu Sabetay Sevi’dir²⁵⁵. Cemaat üç kola ayrılmıştır. Yalçın Küçük’e göre, Kapancılar daha az dindardırlar ve günah işlerler, Türklerle az da olsa ilişkiye girerler, evlenirler. Kapancılar ticaret ve siyasette, Karakaşiler ticaretle, Yakubiler ise devlet hizmetinde daha etkindirler. Bu üç grup birbirleriyle niza halindedirler²⁵⁶. Mezarlıkları ve tuttukları futbol takımları bile farklıdır. Umumiyetle, Yakubiler Beşiktaş’ı, Kapancılar Fenerbahçe’yi ve Karakaşiler ise Galatasaray’ı tutarlar²⁵⁷. 1920’lerin başında yani henüz mübadele olmamışken Selanik’te yaşayan bu üç cemaatten müteşekkil Dönme zümresinin mevcudunun 10 bin kadar olduğu²⁵⁸ Vallaux ve Brunhes tarafından belirtilmektedir. Selanik’in bu dönemde toplam nüfusunun 160 bin²⁵⁹ kadar olduğu düşünüldüğünde, Sabetayist zümrenin toplam nüfus içinde ciddi bir paya sahip olduğu kolayca anlaşılabacaktır²⁶⁰.

²⁵⁴ *Mihrab* mecmuası, 15 Kanunusani 1340 (15 Ocak 1924), S. 5., s. 152.

²⁵⁵ Galip, *a.g.e.*, ss. 12-13.

²⁵⁶ Bu üç grubun birbirinden kız alıp vermeme adetleri gibi, birçok adet ve gelenekleri farklıdır. Ayrışma o kadar keskindir ki, Yakubi grubuna ait olup, fırında pişirilen bir börek, çörek, baklava vesaireye diğer gruptan birisi elini değse, Yakubi adam o yemeği sokağa dökmektedir. Ahmed Safi, *Dönmeler Adeti...*, s. 18.

²⁵⁷ <https://www.aydinlik.com.tr/arsiv/yalcin-kuecuk-the-doenme> (SET. 19 Şubat 2020).

²⁵⁸ *Sebilü’r-reşad* mecmuasına göre 1924’te bu zümrenin nüfusu yaklaşık 15 bin kişidir. *Sebilü’r-reşad* mecmuası, 17 Kânunusani 1340, c. XXIII, S. 584, s. 189.

²⁵⁹ Mark Mazower’e göre, Selanik’in 1913 tarihindeki nüfusu toplam 157. 889 olup, bunun 40 bin kadarı Yunanlı, 45.867 kadarı Müslüman ve 61. 439 kadarı da Yahudilerden oluşmaktadır. 10 bin kişiye balığ oldukları bilinen Avdeti zümresinin Müslüman nüfusa dâhil olduğu ortadadır. Buna göre Avdetiler, Müslüman nüfusun yaklaşık çeyreğini teşkil etmektedir. Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*, (Çev. Gül Çağalı Güven), YKY Yayınları, İstanbul, Nisan 2007, s. 311. Ilgaz Zorlu ise 1913 nüfus sayımlarına göre Selanik’te yaşayan Dönme nüfusun yaklaşık 15-16 bin civarında olduğunu Semavi Eyice’nin bir eserine dayandırarak nakletmektedir. Bu durumda Müslümanlar içindeki Avdeti nüfus oranı yüzde 30’ların da üzerine çıkmaktadır. Zorlu, *a.g.e.*, ss. 199-200. Yesevî ise 1900’lerin başlarında Selanik’in nüfusunun 150 bin kadar olduğunu, bu nüfusun 60 bininin Ortodoks Yahudi, 20 bininin ise Dönme Yahudi olduğunu belirtmektedir. 1987 basımı

Gershom Scholem'e göre, Dönmelerin sayısı konusunda öne sürülen rakamlar farklı farklıdır. Bu konuda en eski doküman 1784 tarihli Danimarkalı şarkiyatçı Karsten Niebuhr'a aittir ve bu en eski bilgiye göre Dönmeler 600 aile civarındadırlar. 1850 ile 1924 arasındaki Dönme nüfusuna dair tahminler ise hep 5-10 bin aralığındadır. Ona göre, Selanik'te yaşayan Müslüman Türk nüfusunun yaklaşık yarısını Dönmeler oluşturmaktadır²⁶¹.

Selanik şehrinin kaderini değiştiren en önemli olaylardan birisi de, 1868 senesinde bu şehrin, merkezden biraz daha kopuk olarak yönetilmeye başlanması amacına dönük olarak, belediye idaresinin kurulmuş olmasıdır. Şehirde belediye başkanı olmak için Müslüman olma şartı olduğundan, Yahudiler ve Hristiyan Rumlara kapalı olan bu makam, Dönmelerin Müslüman görünmesinden dolayı, bu zümreye açık olmuştur. Şehrin ilk Yakubi Dönme Belediye Reisi Ahmed Hamdi Bey'dir. Hamdi Bey 1893-1908 yılları arasında 3 defa belediye reisi olmuştur. 1890 büyük Selanik yangınından sonra şehri yeniden inşa ettiği ve "Hamidiye" ismini verdiği yeni bir mahalle kurduğu bilinmektedir. Onun belediye başkanlığı döneminde, 1902 senesinde, Selanik'te yaptırılan Yeni Cami, yine bir Selanikli mimar olan Vitaliano Poselli'nin imzasını taşımaktadır. Mark Mazower'e göre bu cami eklektik²⁶² mimariye gösterilecek önemli timsallerden birisidir. Ona göre, "*Pencereleri geç Habsburg Oryantalizmi tarzında, girişin iki yanında, dosdoğru Mağribi İspanya'sından çıkma tam at nalı kemeri destekleyerek yükselen sütunlarıyla kubbeli bir neo-Rönesans villası. Güneş saatiyle*

olduğunu düşündüğümüz eserine göre halen Türkiye'de 100 bin Yahudi ve 200 bin kadar da Dönme Yahudi bulunmaktadır. Yesevizade, *Yahudilik ve Dönmeler...*, s. 248. Şişman'a göre ise Türkiye'de halen 60 ila 70 bin arasında Dönme yaşamaktadır. Şişman, *Suskuğun...*, s. 359. Anne tarafından Yahudi Dönmesi olan Yıldız Sertel'e göre, 150 bin nüfusu olan Selanik'te, 60-70 bin kadar Musevi, 30 bin Yunanlı, 30 bin Türk vardır. Türklerin 20 binini dönmedir. Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi? Neler Yazdı?*, YKY Yayınları, İstanbul, Haziran 1994, s. 24. Cengiz Şişman ise Yahudi asıllı siyaset bilimci ve tarihçi Elie Kedourie'den nakille Selanik'in nüfusunun 140 bin olduğunu, bunun 80 bininin İspanyol Yahudi'si, 20 bininin de Dönme Yahudi olduğunu ifade etmektedir. Şişman, *Suskuğun...*, s. 311. İlber Ortaylı ise, Selanik'in en büyük Yahudi şehri olduğundan bahsetmekte ve 1912'lerde şehrin yarısının Yahudi olduğunu, buna artı yüzde 10 kadar da gizli Yahudi cemaati olan Sabetaistlerin ilave edilmesi gerektiğini söylemektedir. Ortaylı, *Osmanlı Barışı...*, s. 126.

²⁶⁰ *Mihrab* mecmuası, 15 Kanunusani 1340 (15 Ocak 1924), S. 5., s. 150.

²⁶¹ Scholem, "Gizli Yahudi...", s. 231.

²⁶² Eklektik, farklı inanç, ideoloji ve kültürlere ait unsurların harman edildiği yapılara/eserlere verilen isimdir.

(Osmanlıların saat ayarı için kullandıkları) ve saat kulesiyle tamamlanan Yeni Cami, Ma'minin dünyasını oluşturan çeşitli etkilerin -İslami ve Avrupai Art Nouveau'nun, üst kat balkonlarına işlenmiş ata inancının gizli bir ipucu olan Davud yıldızı kalıplarıyla bir neo-Barok Elhamra'da buluştuğu- sıradışı bir karışımını özetlemektedir".²⁶³ Yeni Camii'nin mimari yapısı, iç ve dışındaki Davut Yıldızı süslemeleri, onu yaptıran Yakubilerin inanç sistemindeki karmaşayı ve çok kimlikli yapıyı ortaya koyması açısından son derece calib-i dikkattir. Caminin mihrabında "Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir"²⁶⁴ ayetinin yazılı olması, Dönme zümresinin yönünü Mescid-i Aksa'dan, Mescid-i Haram tarafına çeviren bir zümre olması açısından da ironiktir. Caminin bir fotoğrafı bu çalışmanın ekler bölümündedir (Ek-5). Ahmed Hamdi Bey'in belediye reisliği, şehirde Dönme hâkimiyetinin tesisi açısından dönüm noktası olmuştur. Hamdi Bey, Yakubi zümresi için simgesel önemi haiz bir şahsiyettir.²⁶⁵ Bu yüzden Yakubilere "Hamdi Beyler Taifesi" de denilmektedir. Hamdi Bey'den sonra, oğlu Osman Adil ve yeğeni Osman Sait²⁶⁶ de belediye başkanlığı yapmışlardır. Osman Adil aynı zamanda, Veritas locasına müntesip bir masondur²⁶⁷.

²⁶³ Mazower, a.g.e., ss. 93-94.

²⁶⁴ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 144. Ayet.

²⁶⁵ Münevver Ayaşlı, büyük pederi Ali Rıza Paşa'nın Selanik kumandanlığı devrinde ailesinin şahit olduğu bir hadiseyi anlatmaktadır. Ayaşlı'ya göre, dönemin Selanik Belediye Reisi Hamdi Bey, Selanik tren istasyonunda Paşa'yı ve ailesini karşılamaya gelmiş ve kendi evine misafir olmaları için çok ısrar etmiştir. Münevver Ayaşlı'nın annesi ve teyzesinin de hazır bulunduğu grup Hamdi Bey'in evine misafir olmuşlardır. O ana kadar Dönmeler hakkında malumatı olmayan aile mensupları, Hamdi Bey'in mutantan ve muşaaşaa evinde gördükleri yaşlı hanımların bile başlarının açıklığı, Hristiyan hanımlarda görülmeye alışık oldukları şekilde saçlarının topuzlu, elbise ve çoraplarının siyah olması karşısında şaşırılmışlardır. Ancak asıl şaşırp, hayrete düştükleri hadise ise, namaz vakti evde seccadenin bulunmamış olması ve seccade aramaya yeltenen hanımların beyhude telaşları olmuştur. Evde bulunmayan seccadeler, Hamdi Bey'e gönderilen uşaklar vasıtasıyla temin edilmiştir. Hamdi Bey çarşıya yolladığı adamlarına 12 tane arakiyye işlemeli büyük boy seccade aldırması ve konağına göndermiştir. Namaza duran Paşa ailesi kadınlarına baka baka, yalan yanlış, karyola ve yataklar üzerinde namaz kılmaya çalışan Dönme kadınların halleri son derece trajikomik sahneler oluşturmuştur. Ayaşlı, *Dersaadet...*, ss. 176-178.

²⁶⁶ Osman Sait Efendi'nin, Selanik'in Yunan işgaline ve idaresine girmesinden sonra da (1912-1916 ve 1920-1922) belediye başkanlığı yapmaya devam etmesi son derece dikkate değer bir detay olarak görülmektedir. https://tr.qwe.wiki/wiki/List_of_mayors_of_Thessaloniki (SET. 19.04.2020).

²⁶⁷ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 303.

2.6.Sabetay Sevi Hakkında Osmanlı Arşiv Belgeleri

Sabetay Sevi hakkında Osmanlı arşiv belgelerinde çok az sayıda bilgi ve belgeye tesadüf edilmektedir. Hatta yakın zamanlara kadar, Osmanlı arşiv kayıtlarında sahte Mesih Sevi hakkında hiçbir belgenin bulunmadığı, olan belgelerin de bu zümre tarafından imha edildiği yazılıp çizilmiştir. Ancak hakikat bu şekilde değildir. Az da olsa bir kısım belge ve kayıtlar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Osmanlı hükümet toplantılarının kayıtlarının tutulduğu Mühimme Defterlerinin, Ekim 1665-Nisan 1678 tarihleri arasındaki nüshalarının kaybedilmiş olması ve bu vetirenin Sabetay Sevi macerasının en hararetli (Sabetay Sevi'nin İstanbul'a gelmesinden ölünceye kadar olan müddet)²⁶⁸ zamanlarına tesadüf etmesi, bu şüpheleri artırmıştır²⁶⁹. Sabetay Sevi hakkındaki en geniş biyografiyi kaleme almış olan Gershom Scholem nadide eseri "Mistik Mesih Sabetay Sevi" isimli kitabında bu hususu dile getirmiş ve şöyle demiştir: "*Şimdiye kadar Sabetay Sevi'yle ilgili resmi Türk belgeleri ortaya çıkmadı, gelecekte de bulunmaları pek olası değil. Profesör Uriel Heyd Ekim 1665-Nisan 1678 dönemine ait hükümet kararlarını içeren defterlerin İstanbul'daki devlet arşivlerinde bulunmadıklarını saptamıştı*"²⁷⁰.

Sabetay Sevi ile alakalı bir belge Almanya'nın Baden Eyaletindeki bir kütüphanede ele geçirilmiştir. Bu belge Bosnalı Osman Paşa isimindeki bir Osmanlı bürokratinin hususi koleksiyonunda saklanmaktadır. Bu belgenin 1683 tarihli Viyana bozgunundan sonra Boğdan'lı bir prensin eline geçmiş olabileceği düşünülmektedir²⁷¹.

Belge aslında doğrudan Sabetay Sevi ile alakalı değildir. Bu belge, dönemin kudretli veziriazamı Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa tarafından,

²⁶⁸ Uriel Heyd, "Sabetay Sevi ile İlgili Bir Osmanlı Belgesi", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223, s. 7.

²⁶⁹ Erhan Afyoncu da bu tarihler arasındaki mühimme defterlerinin kaybolduğunu kabul etmekte ancak, sadece bu dönemin değil mesela 1560-1564, 1619-1625, 1639-1641 ve 1644-1645 yılları arasındaki mühimme defterlerinin de arşivlerimizde bulunmadığını söylemektedir. Afyoncu'ya göre 1665-1678 arası defterlerin olmamasına başka bir manâ atfetmek doğru değildir. Erhan Afyoncu, "Yeni Vesikalar Işığında Sabetay Sevi (Ö. 1676)", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal'a Armağan*, Ülke Yayınları, İstanbul, Ocak 2014, c. I., s. 64.

²⁷⁰ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 365.

²⁷¹ Heyd, a.g.m., s. 8.

Sultan IV. Mehmed'in İstanbul'daki saray ve bahçeleri hakkında bahçıvanbaşı Osman Paşa'ya yazdığı bir mektup olup, Padişah'ın Moldovya prensinin bahçesine el konulması emrini havidir. Ancak mektubun derkenarında Paşa kendi el yazısı ile başka bir hadiseden daha bahsetmektedir. Sabetay Sevi hakkında olduğu bariz ortada duran mektubun ilgili bölümü şu şekildedir:

“Benim ruhum Bostancıbaşı Ağa Hazretleri. Yahudi'den müstear olup, libas-ı İslam elbaş olunan çehud (çifit)-ki hâlâ Edirne'de mahpustur-mukaddema gelen mektubunuzda bi-garaz Müsliminden birkaç kimesne kendi ağzından nice elfaz-ı küfür istima edip şehadet iktiza ederse, şehadet ederiz ve lazım gelürse Edirne'ye dahi gideriz dediklerin iğlam eylemiş idiniz. Hala mahpus merdud tarafından mazlum ve mağdurum demek üzere ordu-yı Hümayun'a tazallum olunur lisanından mucep izalesi olur elfazı istima eyleyin. Müslimin kim ise Edirne'ye gönderiniz, gelsünler, dört şehadet hakkı eda eylesünler ki, mûceb-i şeriyyesi icra oluna”.

Belgede tarih olmamakla beraber, hadiselerin gelişiminden ve başka tarihi vakıalardan hareketle bu belgenin 1672 tarihli olduğu sanılmaktadır²⁷². Yani Edirne Mahkemesi kurulmadan hemen önce, şahitler mahkemeye davet edilmektedir. Görüleceği üzere Osmanlı, XVII. asırda bile hakkında mahkeme kararı olmadan ve bu mahkeme kararı dört şahid-i sadıka istinat ettirilmeden kimse hakkında velev ki bu bir bozguncu Yahudi bile olsa hüküm icra etmemektedir.

Şekil 4. Uriel Heyd'in Bahsettiği Osmanlıca Belge

²⁷² Heyd, a.g.m., s. 9.

Gershom Scholem, Sabetay Sevi hakkında Osmanlı arşivlerinde bundan sonra da herhangi bir belge bulma imkânı olmadığını söylemiş olsa da, Mehmet Şevket Eygi “*Belgeleri Kimler Yok Etti?*” diye sorsa da,²⁷³ Osmanlı arşiv kayıtlarında bir kısım belgelere sonradan ulaşılmıştır. Erhan Afyoncu tarafından neşredilen bu sınırlı sayıdaki Osmanlı arşiv belgeleri dönemin hadiselerine ışık tutacak mahiyettedir.

Elde edilen bu belgelerden önemli gördüğümüz birkaç tanesini buraya derç ediyoruz. Bunlardan ilki Sabetay Sevi’nin tevkif edilme emridir. 2 Şubat 1666 tarihli belgenin transkripte edilmiş şekli şöyledir:

“Gümrük Emmini Mahmud Ağa,

İzmir canibinden Marmara Cezîresi’ne bir Yahudi gelüp, ba‘zı beyhûde söz söylemiş. Âdem gönderüp, mezbûr Yahudi her nerede ise getürdesin [deyü] buyuruldu.

Altı bin akçe tezkiresi verile. Tezkire dâde fi 27 Receb 1076.

Arka tarafı: Yahudi içün getürile olan buyuruldu”²⁷⁴

Şekil 5. BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 31/113²⁷⁵

²⁷³ Eygi, a.g.e., ss. 170-172.

²⁷⁴ BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 31/113. Belge transkripsiyonu Erhan Afyoncu’nun eserinden alınmıştır. Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, Haziran 2013, s. 200.

²⁷⁵ Afyoncu, *Sahte Mesih*..., s. 200.

Bir diğer belgede ise, yeni Müslüman olan ve Mehmed ismini alan Sabetay Sevi'ye, Padişah tarafından “kapu ortası”²⁷⁶ rütbesiyle günlük yüz elli akçe²⁷⁷ emekli maaşı bağlandığı yer almaktadır. Buna göre Sabetay Sevi herhangi bir iş yapmadan bu maaşı alacaktır. Enderun'dan emekli edilmiştir. Birçok kaynakta yer alan, Sevi'ye Kapucubaşılık²⁷⁸ unvanı verildiğine dair bilgi bu belge ile ortadan kalkmıştır. Bu hususta otorite sayılan Scholem bile: “*Bütün kaynaklar sonuç hususunda hemfikirdirler: Sultan iltifat edip Dönmeyi huzuruna kabul etmişti, kendi adını almasına izin vermişti ve bir zamanların Sabetay'ını ve şimdinin Mehmed Efendisini (veya Aziz Mehmed Efendi) fahri Kapıcıbaşı (saray kapılarını bekleyen kişi) görevine atamıştı. Fahri atamaya hazineden günde 150 akçelik bir maaş eklenmişti*” demektedir²⁷⁹. Alaettin Gövsa da aynı hatayı tekrarlayanlardandır²⁸⁰. Ancak Sevi'ye Kapucubaşılık unvanı ve görevi verilmiş değildir²⁸¹. Sevi'ye bir maslahata binaen Orta Kapuculuktan tekaüd maaşı bağlanmıştır²⁸².

“*Ağayân-ı Mütেকâidîn-i Enderûn*

İbtidâ mevâcib-i Mehmed ki be-cema'ât-ı ağayân-ı mütেকâ'idîn-i enderûn ilhâk şuden fermûde. Bâ-hatt-ı hümayûn-ı sa'adet-makrûn. Ez-ân sebeb ki der-huzûr-ı hümayûn bâ-şeref-i İslâm müşerref bûde. Ber-mûceb-i

²⁷⁶ Bab'üssaade kapısıdır.

²⁷⁷ Hammer Tarihi'nde 50 Akçe maaş bağlandığından bahsedilmektedir. Ancak bu kesin olarak doğru değildir. Hammer, a.g.e., c. VI., s. 1683.

²⁷⁸ Saray kapıcılarının âmiri ve büyük zabiti haklarında kullanılan bir tâbirdir. Saray kapıcıları biri Dergâh-ı Âli, diğeri Bâb-ı Hümayun olmak üzere iki kısımdır. On yedinci asrın son yarısı, içinde orta kapı ve Bab'ı Hümayundaki kapıcıların mevcutları 1962'dir. Pakalın, a.g.e., c. II., ss. 167-170.

²⁷⁹ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 603.

²⁸⁰ Gövsa, a.g.e., s. 51.

²⁸¹ Sabetay Sevi'ye, Saray'da sembolik de olsa, hatırı sayılır bir maaş ile makam verilmiş olduğu hatasını tekrarlayanlardan birisi de Cengiz Şişman'dır. Ancak devrin vakanüvisti Abdurrahman Abdi Paşa; “*İnayet-i Aliyye-i Hüsravaniden mezbura 150 akça kapu ortası tekaüdü erzani buyurulup...*” demek suretiyle verilenin bir iş, makam, mevki olmadığını, sadece o makama eş değer bir seviyeden emekli edilip, maaşa bağlandığını açıkça ifade etmektedir. Aynı şekilde, Abdi Paşa'dan sonra vakanüvistlik yapmış olan Fındıklılı Mehmet Ağa'nın Silahdar Tarihi'nde de konu bu şekliyle geçmektedir. Şişman, *Susunluğun...*, s. 72.- Derin, a.g.e., s. 216.- Fındıklılı Mehmet Ağa, *Silahdar...*, c. 1, s. 431.

²⁸² Mehmet Zeki Pakalın, “*Kapıcıbaşılardan yevmiyeleri on yedinci asır ortalarında yüz ellişer akça idi*” demek suretiyle kafa karışıklığını artırmaktadır. Pakalın, a.g.e., c. II., s. 168. Zira Sevi Kapucubaşı olmadığı halde, daha alt kademedeki bir rütbe kendisine tevdi edilip, bir de vazife maaşına göre daha az olması gereken maaşı 150 Akçe olunca, sanki bu unvanı ihraz etmiş gibi anlaşılmaktadır. Ancak bahse konu belgeden sonra bu tartışma manasız kalmaktadır. Devlet, Sevi'ye ihsanen, yani İslam'ı seçtiği için yüksek bir maaş bağlamayı uygun görmüş olmalıdır.

ruûs-ı hümayûn-ı Hüseyin Efendi, kâ'immakâm-ı reisülküttâb-ı divân-ı âlî. Elvâki' fî 16 Ra sene 1077.

Fî yevm: 150

Yalnız yüz elli akçe ile sadaka buyurulmuştur.

ÜSTTE: Kusûr-ı Masar sene 77, an-cânib-i defterdâr.

Recec-Reşen sene 77, an-cânib-i defterdâr.

*Lezez sene 77. Mezbûr*²⁸³. (BOA, KK, nr. 3411, s. 62).

Şekil 6. BOA, KK, nr. 3411/62-Sabetay Sevi'ye maaş bağlandığına dair belge²⁸⁴

Bir diğer belge ise Sabetay Sevi'nin Ülgün'de öldüğüne dair kayıttır. Belge tarihi son derece mühimdir. Belge üzerinde ölüm tarihi yazmamaktadır ancak öldüğü yer kesin olarak Ülgün şeklinde belirtilmiştir. Ölüm yeri konusunda Berat/Ülgün/Belgrad şeklindeki tartışmalar bu şekilde sona ermiştir.²⁸⁵ Sevi'nin ölüm tarihi tartışmasız bir şekilde 17 Eylül 1676'dır. Bu belge onun ölümünden kırk gün sonra kaleme alınmış olmalıdır. Belgenin tarihi H. 19 Şaban 1087 yani 27 Ekim 1676'dır.

Ağayân-ı Mütakâ'idîn-i Enderûn

²⁸³ BOA, KK, nr. 3411/62. Belge transkripsiyonu Erhan Afyoncu'nun eserinden alınmıştır. Afyoncu, *Sahte Mesih...*, s. 200.

²⁸⁴ Afyoncu, *Sahte Mesih...*, s. 200.

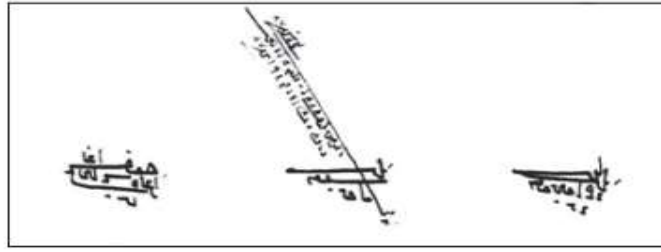
²⁸⁵ Scholem, *Mistik Mesih...*, ss. 806-810.

Mehmed

Yevm 150

İsmi üstünde: Recec-Reşen sene 87.

Müteveffâ bâ-arz-ı Mahmud, dizdâr-ı kal'a-i Ülgün ve bâ-fermân-ı âlî elvâki fi 19 Ş sene 87.²⁸⁶

Şekil 7. BOA, KK, nr. 3418, s. 51-Sabetay Sevi'nin ölüm kaydı

Ele geçen belgelerin birinde, Sabetay Sevi ile birlikte İslam'a geçen ve adının Ahmed olduğu görülen bir şahıstan daha bahsedilmektedir. Bu şahsa da çavuşluk rütbesi ile beraber 10 Akçe maaş bağlanmıştır²⁸⁷.

*“Hâkk Sübhânehu ve Te'âlâ hazretleri ve şevketlü, mehâbetlü pâdişâhımın vücûd-ı şeriflerini hatâlardan hıfz idüp serîr-i saltanatında kemâl-ı pîr eyleye âmin. Arzihâl-i bende budur ki, benim inâyetlü ve kerâmetlü pâdişâhım bu bendeleri şeca'âtlü pâdişâhımın huzûr-ı hümayûnlarında dîn-i mübîn ile müşerref olmağın mezîd-i inâyetlerinden **çavuşluk** ulûfesiyle behremend buyurula. Bâki emr ü fermân ve lütf u ihsân kerâmetlü pâdişâhımdır. Bende Ahmed 21 Ra 1077 Üstte IV. Mehmed'in hatt-ı hümayûnu: **On akçe çavuşluk verdim**”²⁸⁸.*

²⁸⁶ BOA, KK, nr. 3418, s. 51. Belge transkripsiyonu Erhan Afyoncu'nun eserinden alınmıştır. Afyoncu, *Sahte Mesih...*, s. 201.

²⁸⁷ BOA, KK, nr. 3411, s. 91. Belge transkripsiyonu Erhan Afyoncu'nun eserinden alınmıştır. Afyoncu, *Sahte Mesih...*, s. 202.

²⁸⁸ BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 30/67. Belge transkripsiyonu Erhan Afyoncu'nun eserinden alınmıştır. Afyoncu, *Sahte Mesih...* s. 201.

Şekil 8. BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 30/67²⁸⁹

2.7.Sabetayistlerin Türk Toplumu Üzerindeki Etkileri

Kendilerine “Ba’ale-i Milhama (Şavaşçılar)”²⁹⁰ da diyen Dönmelerin Türk cemiyet hayatı üzerinde çok yönlü tesirleri olduğu muhakkaktır. Dönmeler I. Meşrutiyetten sonra, ancak hususan II. Meşrutiyet öncesinden başlamak üzere halen Türkiye’nin siyasi, sosyal, askeri, iktisadi, medya, ticari ve akademik hayatında son derece büyük bir yer edinmişlerdir. Türkiye’deki açık ve gizli isimli Yahudilerin, hariciye başta olmak üzere ordu ve bürokraside ciddi ağırlıkları bulunmaktadır. Bu dâhili ağırlık dışarıdan icra olunan etkiyle birleşince, Türkiye bu zümre tarafından sömürge olarak görülmüştür²⁹¹. Dönmelik eski bir Yahudi taktiği olup, bozmak ve kendilerine ram etmek istedikleri toplumların içine sızmak suretiyle emellerine vasıl olurlar. Bu durum İslam’ın ilk devirlerinde de görülmüş olup, en bariz misali Abdullah İbn-i Sebe’dir. Sebe, İslam olduğunu beyan ve ilan etmesine rağmen, bu dönüşü, İslam’ı yozlaştırmak ve Müslümanlar arasında fitne çıkarmak için kullanmıştır. Abdullah İbn-i Sebe, İslamların birbirlerini kırmalarına ve bir sürü sapık zihniyetli mezheplerin türemesine sebep olmuştur²⁹². O günden bugüne değişen bir şey yoktur. Yahudiler, içinde bulundukları toplumun bir parçası ve azası gibi davranmaya ama asla kendi öz inanç ve akidelerinden taviz vermeksizin, kendi davalarına muhtelif kimlikler altında hizmet etmeye devam etmektedirler.

²⁸⁹ Afyoncu, *Sahte Mesih...* s. 201.

²⁹⁰ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 193.

²⁹¹ Yesevizade, *Yahudilik ve Dönmeler...*, s. 250.

²⁹² Yesevizade, *Yahudilik ve Dönmeler...*, ss. 254-255.

2.7.1. 18 Emir ve Evlenme Yasağı

Musevi camiasının en trajikomik hareketlerinden birisinin baş aktörü olan Sabetay Sevi, Musevi inancında yer alan 10 emire ilaveler yapmak suretiyle, kendi tarikatının inanç ve itikat sisteminin ana esaslarını ihtiva eden 18 Emiri vaz etmiş ve müntesiplerinin bu emirlere harfiyen riayet etmelerini istemiştir. Bu 18 Emir'in ortaya konulmasının ve cemaat müntesiplerinin bu emirlere riayet etme konusunda ıstıyaklı davranmalarının sebebi, Mesih'in ikinci ve son defa dünyaya gelişine kadar kendilerini gizlemeleri ve bu şekilde varlıklarını sürdürmelerine yardımcı olmasıdır. Başka bir ifadeyle 18 Emir, Mesih yeniden dünyaya gelene dek, Dönmelere maddi ve manevi sahada rehberlik edecek prensipler manifestosudur. İslam'a şeklen de olsa geçmeden önce umumen Musevi itikadı çerçevesinde hareket eden Sevi, İslam'a geçtiğini ilan ettikten sonra yeni bir takım prensipler ortaya koymuştur. Dönme zümresinin bir nevi amentüsü olan ve İspanyolca olarak kaleme alınan emirler genel hatlarıyla şöyledir; "İşte Senyörümüz, kralımız, Mesih'imiz Sabetay Sevi'nin şanını artıran 18 Emri"²⁹³:

1. Tanrının birliğine inanmak,
2. Sabetay Sevi'nin Mesih olduğuna inanmak,
3. Tanrı ve Mesih adına yalan yemin etmemek,
4. Tanrı ve Mesih'in adı anıldığında tazim göstermek,
5. Mesih'in sırrını anlatmak ve tetkik etmek için toplantılar düzenlemek,
6. Adam öldürmemek,
7. Kislev ayının (Yahudi takviminde 9. ay) 16. günü bir evde toplanmak ve Mesih'i anmak,
8. Aralarında zina etmemek,²⁹⁴
9. Yalancı şahitlik yapmamak,
10. Hiç kimseyi sarık imanına yani İslam'a zorla sokmamak,

²⁹³ Galante, *Sabetay Sevi...*, s. 65.

²⁹⁴ Bu yasak biraz muğlak bir yasak olup, Sabetay Sevi tarafından Tevrat'ın kadim zina ve cinsi yasaklarının kaldırılmış olması hakikati karşısında pek bir manâ ifade etmemektedir. Hele hele mum söndü ayinleri ile bu yasak nasıl telif edilecektir doğrusu anlamak mümkün olamamaktadır. Muhtemelen, diğer bazı tefsir kitaplarında zina yapma yasağı tevil ve tefsire tabi tutulmuş olmalıdır.

11. Aralarında kıskançlık yapmamak ve kendilerine ait olmayana göz dikmemek,
12. Kislev ayının 16. gününde bayram etmek,
13. Birbirine karşı merhametli davranmak, kendisine yakın olanların istek ve arzularını kendi istek ve arzuları olarak addetmek,
14. Her gün gizlice Mezamir (Hz. Davut'un Mezmur'u) okumak,
15. Her gün ayın yüzünü incelemek ve ay ile güneşin karşılıklı duruşlarını izlemek,
16. Türklerin adetlerine, onların gözlerini örtmek maksadıyla dikkat etmek, Ramazan orucunu ve kurbanı bu maksatla tatbik etmek,
17. Müslümanlarla nikâh akdetmemek,
18. Çocukları sünnet ettirmek²⁹⁵.

Sabetay Sevi tarafından vaz edilen temel düsturlar dikkate alınarak, onun ölümünden sonra, ancak cemaatin bölünmesinden hemen önce kaleme alındığı düşünülen ve Dönmelerce davranışlarının temeli olarak görülen bu 18 Emir'in²⁹⁶, geleneksel Musevi inancındaki 10 Emir'den esinlenerek oluşturulduğu ve biraz tefsire tabi tutulduğu düşünülmektedir. Sabetaycı tüm gruplar tarafından benimsenen 18 Emir'deki, 18 sayısı da tesadüfen elde edilmiş değildir. 18 Emir, Yahudi inancının ilk temeli olan 18 hayır duaya (benedictions) tekabül etmektedir. 18, İbranice hay (diri) kelimesinin matematiksel değeridir de. Bunun için Yahudiler, 18 birimlik veya 18'in

²⁹⁵ Gövsa, a.g.e., ss. 59-62.

²⁹⁶ Gövsa ve Galante'nin eserlerinde yer alan 18 Emir genel hatlarıyla bu şekilde olmakla birlikte, Almanca Emirlerin tercümesini ilk yayınlayan Yahudi tarihçi Heinrich Graetz ile Theodore Bent tarafından kaleme alınmış olan emirler çok daha farklıdır. Mesela yukarıdaki metinde hiç geçmeyen, cemaat sırlarını deşifre edenlere ölüm cezası verilmesine, İsrailoğulları ile iyi geçinilmesine, Dönmeler dışındakilerin maddi ve manevi aşağı dünyaya batmış olmalarına, Müslümanların kendilerini koruyacağına ve hatta onlar için savaşacağına, cennetin sadece Dönmeler ve İsraili olanlar için yaratılmış olduğuna dair hükümler, Graetz ve Bent'in metinlerinde yer almaktadır. Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 221-222. Emirlerin bu derece farklılık arzemesinin sebebi, muhtemelen tedbire son derece riayet eden cemaatin, son dönemlerinde Müslümanlar içinde deşifre olmaya başlamasından sonra, onları rahatsız etmeyecek şekilde Emirlerde revizyona gitmiş olmalarıdır.

katlarındaki para tutarına erişen iyilik ve yardım kabilinden olan yardımlarda bulunmayı tercih etmektedirler²⁹⁷.

18 Emirden iki tanesi (16 ve 17) Müslümanlarla münasebetlere dairdir. Altısı ise Yahudi inanç ve adetlerinden alınmadır. Sevi'nin Müslüman olduğunu ileri sürmesine rağmen İslami hiçbir kaide ve prensibe, 18 Emir içinde yer vermemiş olması, onun dönmediğinin en açık delilleri arasında sayılmaktadır²⁹⁸. 18 Emir zahiren İslam'a uymayı tavsiye ediyor gibi görünse de, aslında muhteva itibarıyla İslam'a duydukları tepkiyi de ortaya koymaktadır²⁹⁹.

Sabetayistlerin evlenme yasağı yani Müslümanlarla izdivaç etmeme konusundaki hassasiyetleri son derece önemli bir mevzudur. Dönmelerin inanç ve adetlerine göre, her ne sebeple olursa olsun, Müslümanlarla izdivaç etmenin uhrevi cezası cehennemdir³⁰⁰. Bu iç evlilik kaidesine uymayan Dönmeler olursa, uhrevi ceza olan cehennemin yanında, dünyevi olarak da ölümle cezalandırılmaları söz konusu olabilmekteydi³⁰¹. Karakaşi Rüştü Bey'in ifşaatına göre, Dönmeler arasındaki bu adet ve katı kural, Dönme zümresinin neslinin bozulmasına ve hastalıklı hale gelmesine sebep olmaktadır. Endogamik (iç evlilik) evlenme kültürü³⁰², Dönme zümresinde erkeklerin veremli ve sıksa yüzlü, kadınların ise sinirli ve çelimsiz olmasını intaç etmiştir³⁰³. Dönmelerin, başta Müslüman Türkler olmak üzere, başka unsurlarla olan evlenme yasağının altında iki sebebin yattığı düşünülmektedir. Bunlar; kabile halkının başka unsurlarla karışmasına mani olmak, yani saf Yahudi ırkını muhafaza etmek ve ölüm halinde mirasın

²⁹⁷ Scholem, "Gizli Yahudi...", s. 224.

²⁹⁸ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)...*, ss. 323-324.

²⁹⁹ Yesevizade, *Yahudilik ve Dönmeler...*, s. 272.

³⁰⁰ Galante, *Sabatay Sevi...*, s. 97.

³⁰¹ Baer, a.g.e., ss. 51-52.

³⁰² Dönmelerin evlilikleri, çocuklar henüz analarının karnında iken olmaktadır. İki aile, karşı cinsten olan evlatlarını, daha doğmadan birbirine beşik kertmesi ile evlendirirler. Çocuklar 3-5 yaşlarına geldiklerinde yeniden nişanlanırlar. Nikâh töreni gece vakti, hahamlarca icra edilir. Ertesi gün ise Türk adetlerine göre davetler vuku bulur. Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)...*, s. 359. Beşik kertmesinden bir maksat da çocukların zümre dışından evlilik yapmalarının önünü almaktır.

³⁰³ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)...*, s. 346.

bölünmesinin önüne geçmektir³⁰⁴. 18 Kânunuevvel 1335 (18 Aralık 1919) tarihli “Dönmelerin Hakikati” isimli risalenin yazarı olan binbaşılıktan emekli Sadık Bey’e göre ise, karma evliliğin men edilmesinin ve Türklerle akrabalık bağı kurulmamasının asıl sebebi, Türklerin birden fazla kadınla evlenme adetleridir. Ona göre Dönmeler, Türklerle evlendirdikleri kızlarının kuma kahrına maruz kalmasını istememektedirler³⁰⁵. Benzer yaklaşımları Leskovikli Mehmed Rauf Bey’de de görmekteyiz. Ona göre, Dönmelerin dini hükümlere bağlılıklarında diğer ehli İslam’dan hiçbir farkı yoktur. Ancak Müslümanlar tarafından Dönmelerin itham edilmesinde, Dönmelerin başka unsurlar ile ihtilat etmemek, kız alıp vermemek adetleri müessir olmuştur. Dönmelerin bu adetlerini tevali ettirmelerinde kendilerince iki sebep bulunmaktadır. Bunlardan ilki, cemaat içindeki yardımlaşma³⁰⁶ ve ortaklık üzerine müesses olan yapıyı muhafaza etme düşüncesi iken, diğeri de kendilerinden olmayan İslam unsurlarının aile sevgisi hususundaki saygısızlıkları ve sebepsiz yere eşlerini terk etme alışkanlıklarıdır. Dönmeler, bu halin, haklarında fevkalade muhabbet beslemekte oldukları evlatlarını herkesin kucağına atmaktan kendilerini men ettiğini söylemektedirler. Leskovikli ikinci sebebi manâsız görmekte ve Dönmelerden olmayan diğer ehl-i İslam arasında da eşini sebepsiz yere boşamayacak ve ailesine sevgi göstermeyecek zevatın bulunmadığına hükmetmek cinnetten başka bir şey değildir. Damadı ya da gelini seçmek insanın kendi elindedir. Ancak ilk sebep yani kavim içi dayanışma meselesi, Leskovikli’ye göre daha anlaşılır bir şeydir³⁰⁷.

Dönmelerin, başka unsurlara kız vermemelerinin mistik sebeplerinden de bahsedilmektedir. Buna göre her bir Dönme, Shekhina’dan Neşema isimli bir ışık taşımaktadır. Eğer bir Dönme kızı, dışarıdan birisiyle evlenirse bu

³⁰⁴ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)...*, s. 341.

³⁰⁵ Sadık, *Dönmelerin Hakikati*, Karabet Matbaası, Dersaadet, 1335, ss. 19-25., Koloğlu, a.g.m., s. 58.

³⁰⁶ Ahmed Safi, Dönme grubundan bir oğlanın İstanbul Kalpakçılarbaşında bir işportada çorap ve mendil sattığını, Dönmelerin kendisine sermaye olarak yüz kuruşu geçmeyen bir para verdiklerini ancak Müslüman karıların soysuz bir takım şıllıklarının bu oğlanı ihya ettiğini, yirmi otuz sene zarfında akla hayret verecek derecede servet-ü saman kazandığını yazmaktadır. Ahmed Safi, *Dönmeler Âdeti...*, s. 33. Demek ki Dönmelerin servet edinmelerinde sadece cemaatlerinin verdiği sermaye desteği değil, Müslümanların onlardan alış veriş yapmalarının da tesiri bulunmaktadır.

³⁰⁷ Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., ss. 86-87.

Neşema sönecektir ve bu fiili işleyen Dönme kızının ruhu ışıksız kalıp, kararacaktır. Öte yandan Karakaşi mistisizmine göre Musa peygamber Tur-ı Sina'da yetmiş ruhu toplamış ve onları inananların bedenlerine koymuştur. Evlenme yasağını ihlal eden bir Dönme bu ruhu kaybedebilmektedir³⁰⁸. Bu tür manevi kayıplara uğramamak için mutlak manâda cemaat içi evlilik yapılması gerekmektedir. Dönmeler bu konuya ziyadesiyle ehemmiyet vermektedirler.

Başka unsurlarla tezevvüç eden Dönmeler, cemaat tarafından tard edilmekte ve bu şekilde cezalandırılmaktadırlar³⁰⁹. 1924 senesinde cemaat sırlarını matbuat üzerinden ifşa eden Karakaşzade Rüştü Bey bu hususu şu çarpıcı misal ile dile getirmiş ve her ne şekilde olursa olsun, mübadele ile Türkiye'ye gelecek olan Dönmelerin, mutlaka Türklerle evlenmelerinin şart koşulmasını istemiştir: “*Gençler, tahsil görenler, belki Türk kızı alacaklardır. Fakat ihtiyar ve muhafazakâr babalarından ve analarından kalan mirası kaybetmekten korkarak yine kendilerinden alırlar. Faraza ben Selanik'ten yüksek tahsil görmüş bir genç tanırdım. Bir Türk kızı severdi, aldı. Babası reddetti. Ticarethaneden çıkardılar. Sonra gördüm. Elinde bir ip vapurda hamallık ediyor ve hayatını kazanmaya çalışıyordu. Bu gibileri ne Türkler benimsiyorlar, ne de Dönmeler içlerine alıyorlar*”³¹⁰.

Sabetaycılar konusunda son derece menfi düşünceye sahip olan yazarlarımızdan Samiha Ayverdi de hatıralarında, sabık bir Dönme olan Zahide Hanım ismindeki bir kadının kendisinin yanına gelerek, kendisinin bir Selanik Dönmesi olduğunu, ancak daha sonra bir Türk'le evlenerek Abdülhakim Efendi'ye mürid olduğunu ve Şafî Mezhebini kabul ettiğini beyan ettiğini anlatmaktadır. Zahide Hanım'ın anlattıkları bunlarla mahdud değildir. O, eski cemaati hakkında son derece çarpıcı iddia ve isnatlarda bulunmaktadır. Ona göre, Dönmeler bu memlekete son derece zararlı bir kitledir, hiçbir düşman Dönmeler kadar Türklüğe zarar veremezdir.

³⁰⁸ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 246.

³⁰⁹ Bazı Batılı yazar ve düşünürler, Dönmelerin cemaat içi cezalandırma sistemlerinin bir parçası olan ve Osmanlı otoritelerinden sakladıkları gizli hapishanelerinin varlığından bahsetmektedirler. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 257.

³¹⁰ Düздаğ, *Yakın Tarihimize...*, s. 331.

Dönmelerin, bilhassa iktisadi, içtimai ve kültürel sahalarda Türklüğe karşı o kadar planlı düşmanlıkları vardır ki, bunları ancak onların içinden çıkan kendisi gibi bir kişi bilebilecek durumdadır. Zahide Hanım'ın bir Müslüman Türk'le evlenmiş olması, Dönme zümresini deli etmiş ve çileden çıkarmıştır. Ailesi ve hatta anası onun aleyhinde öyle işler yapmışlardır ki, anlatmak mümkün değildir. Bu yasak evlilikten dolayı kendisine olmadık zulümler irtikâp etmişler ve kuru tahta üzerinde bırakmışlardır³¹¹.

Yine Ayverdi'nin anlattığına göre, babasının Aydoslu Vehbi Bey ismindeki bir tanıdığıнын oğlu, devrin büyük tüccarlarından Dönme zümresine mensup Mustafa Şamlı ailesinin kızına âşık olmuş ve çift evlenmeye karar vermiştir. Ancak iş ortaya çıkınca kızılca kıyamet kopmuştur. Şamlı ailesi kızını Müslüman Türk'e vermek istememektedir. Sebep ise Avdeti ile Müslüman bir Türk'ün evlenmesini önleyen Yahudi ırkçılığı ve şeriatıdır³¹².

Benzer bir hadiseyi Münevver Ayaşlı da aktarmaktadır. Onun anlattığına göre, 1924-25 senelerinde zengin bir Selaniklinin kızı bir Türk'le evlenmek istemiş ve babası vermeyince de kaçmıştır. Bu hadise üzerine kıyametler kopmuş, gazeteler günlerce bu olayla meşgul olmuştur. Bu hadiseden sonra İstanbullular, demek böyle bir mesele varmış diye derin uykularından uyanmış ve Dönme zümresinin farkına varmışlardır³¹³.

Bir başka hikâye ise kan donduran türdendir. Osmanlıca yayınlanan *Resimli Dünya* mecmuasına göre, 1925 senesinde Karakaşilere mensup Meziyet Hanım, Dönme olmayan bir adama âşık olmuştur. Maşukuna vasıl olabilmek için yani ailesi tarafından bu izdivaç engellenmesin diye bu adamdan hamile olduğun söyleyen Meziyet Hanım, ailesi tarafından süslenmiş püslenmiş ve bir akrabasıyla fatih semtinde gizli bir yerde cinsel ilişkiye zorlanmıştır³¹⁴. Bu hadise, Dönmelerin ne pahasına olursa olsun Türklere kız vermeme akidesi kadar, ileride bahsi geçecek olan mum söndü ayinlerini de akla getirmesi açısından son derece önemlidir.

³¹¹ Samiha Ayverdi, *Ne idik, Ne Olduk?* Hülbe Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 77-78.

³¹² Ayverdi, a.g.e., s. 85.

³¹³ Yesevizade, *Yahudilik ve Dönmeler...*, s. 282.

³¹⁴ Baer, a.g.e., s. 201.

Benzer bir hadise yakın zamanlarda İstanbul'da vukua gelmiştir. Meşhur Dönme zenginlerinden olan Halil Bezmen³¹⁵, eşinden boşandıktan sonra Selma Türkeş adında bir Türk kadınla tanışmış ve onunla evlenmek istemiştir. Ancak kendilerini Müslüman olarak tanıtan Bezmen ailesi, Selma Hanım'ın Yahudi asıllı olmaması sebebiyle oğullarının bu ilişkisinin evliliğe dönüşmesine karşı çıkmışlardır. Bezmenlerin, Türk efkâr-ı umumiyesine yaptıkları açıklama ise hakikati setretmeye dönük olarak, bahse konu kızın yeterli kültür ve bilgi donanımına sahip olmaması şeklindedir³¹⁶. Bu hadise yakın zamanda cereyan etmesi hasebiyle kıymeti haiz bir bilgiyi ihtiva etmektedir. Zira Dönmeler, kimilerine göre batıl adetlerini çoktan terk etmişlerdir. Ancak bu ve benzer misaller durumun hiç de öyle olmadığını ispat sadedinde önemlidir.

Dönmelerin iç evlilik kuralı ya da dışarıdan kız almama ve dışarıya kız vermeme prensipleri sadece diğer Yahudi gruplar ve Türkler için cari değildir³¹⁷. Aynı zamanda mümkün olduğunca sosyal hayatlarında bile kendi grupları dışında kalanlar ile temas etmemeye dikkat etmişler, kendi grupları dışındaki diğer Dönme gruplarla da evlilik ilişkisi kurmamaya ihtimam göstermişlerdir³¹⁸. Onlar arzu ettikleri en samimi münasebetleri, kendi iç gruplarının sinesinde bulmuşlardır³¹⁹. İçevlilik yapmak, Dönme grubunun gizlice dini ibadetlerini sürdürmenin, izole hayat tarzını devam ettirmenin ve mevcut ticari ilişkilerini muhafaza etmenin de bir yolu olarak benimsenmiştir.

³¹⁵ Halil Bezmen meşhur Dönme Mevlevi şeyhlerinden Mehmed Esad Efendi'nin torunudur. Mehmed Esad Efendi'nin yeğeni Vedia Hanım, Halil Ali Bezmen'in eşidir. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 301. Halil Bezmen, *Aksiyon* dergisine verdiği mülakatta, aile içinde Sabetaycılığı yaşatmadıklarını ifade etmekle birlikte, ailesinin tarihte iki defa döndüklerini, ilkinin 1492 senesinde İspanya'dan dönme hadisesi olduğunu, ikincisinin Sabetay Sevi ile birlikte İslam'a dönme meslesi olduğunu ikrar etmiştir. Özer, *Gülen Şeytanlar...*, s. 106.

³¹⁶ Süleyman Yeşilyurt, *Yahudi Dönmeler ve Mum Söndü Ayinleri*, Kültür Sanat Yayınları, Ankara, Şubat 2007, ss. 165-166.

³¹⁷ Joseph Wolff isimli bir Alman misyoner, Dönmelerin Hristiyanlarla kız alıp verdiklerinden bahsetmektedir. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 209.

³¹⁸ Cengiz Şişman, önemli bir Yakubi ailesinin torunlarından birisinin kendisine, büyükbabasının Karakaşi Cavid Bey'in kızıyla evlenmek istemesine mukabil “onların fikirleri bizimkisinden farklı” gerekçesiyle reddedildiğini söylediğini anlatmaktadır. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 331. Yine Yakubilerden birisi kızını Karakaşilerden birisine vermek istemiş, ancak cemaatin Yakup Çelebi'den sonraki lideri olan Mustafa Efendi bu evliliğe onay vermemiş ve direnen kızın babasını cemaatten atmıştır. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 186.

³¹⁹ Scholem, “Gizli Yahudi...”, s. 226.

Cemaat dışından birileri ile evlenmiş olmak, bu zümreye mensup insanların cemaat sırlarının da dışarıya çıkmasına sebep olabiliirdi. Bu ise atalarına ve bağlı oldukları dine ihanet manâsına gelmiş olmalıdır. Onlara göre Dönme olmak, bazı dini ritüelleri uygulamak ve aralarında kan bağı olan kişilerden oluşan bir gruba dâhil olmak anlamına geliyordu³²⁰.

Türkiye’de Dönmelerden kız alan ilk kişi olarak bilinen Zekeriya Sertel³²¹ evlenme hikâyesini hatıralarında “*Nasıl Evlendim?*” başlığı altında uzunca anlatmıştır. Zekeriya Bey, bir Dönme kızı olan Sabiha Hanım³²² ile son derece olaylı bir izdivaç yapmıştır. Zekeriya Bey hatıratında bu bahis zımında Dönmelerle alakalı birinci ağızdan ve bu zümreye damat olmuş bir Türk olarak son derece kıymetli malumat vermekte olduğundan, eserinden kısa iktibaslar yapmayı münasip gördük. Zekeriya Bey bu meseleyi şu sözlerle ifade etmiştir: “*Kız³²³ bir "Dönme" ailesine mensuptu. Dönmeler Orta Çağda İspanya’daki Engizisyon zulmünden kaçarak Osmanlı İmparatorluğu’na sığınan ve Selanik’e yerleşen bir avuç Yahudi idi. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu’na döndükten sonra Müslüman olmuşlardı. Dinlerini değiştirmekle beraber, Müslümanlığı da tam benimsemiş sayılamazlardı. Çevrelerinden de mukavemet görmüşlerdi. İslamlığın hiçbir kuralına uymazlardı. Namaz kılmaz³²⁴, oruç tutmaz, İslamlarla ve Türklerle*

³²⁰ Baer, a.g.e., s. 49.

³²¹ Abdurrahman Küçük, Hikmet Tanyu’dan nakille, Zekeriya Sertel’in de Selanik doğumlu ve Yahudi Dönmesi olduğunu, Yahudilik hariç tüm dinlere düşman, Marksist-Sosyalist ve beynelmilelci bir zihniyete sahip bulunduğunu, Türkiye’de dini, millî ve manevi değerleri yıkmak için uğraştığını, eşi Sabiha Hanım’ın da komünizm propagandası yaptığını anlatmakta ve yapılan bu evliliğe Sabetayist bir ailenin onay vermiş olmasının altında yatan sebebin, Zekeriya Sertel hakkında yapılan araştırma neticesinde, onun da Dönme olduğunun anlaşılmış olmasından olduğunu, ima ile bildirmektedir. Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)*..., ss. 351-352. Yalçın Küçük de Zekeriya isminin ve Sertel soy isminin İbrani kökenli olmasından ve Sabiha Hanım’ın ailesi olan Derviş ailesinin Sabetayizm’e bağlılığının kuvvetli olmasından hareketle, Zekeriya Bey’in Dönme olduğundan şüphelendiğini ifade etmektedir. Küçük, *Tekelistan*..., ss. 262-263. Soner Yalçın da yine ima yollu olarak Zekeriya Sertel’in Dönme olabileceğine işaret etmektedir. Yalçın, *Beyaz Türklerin*..., s. 236. Dinler tarihi uzmanı olan Hikmet Tanyu ise, “Sertelet” adının Yahudi adı olduğunu söylemek suretiyle, zımninden de olsa Sertellerin Yahudi esaslı olduğundan bahsetmektedir. Tanyu, a.g.e., c. II., s. 1143.

³²² Sabiha Sertel, Kemal Derviş’in (Celal Derviş’in oğlu) halasıdır. Bu durumda Kemal Derviş de Dönme zümresinden olmaktadır. Yalçın Küçük, *Tekelistan*..., s. 678. Ayrıca Celal Derviş, L’avenir de Orient locasına müntesip bir masondur. Şişman, *Suskunluğun*..., s. 303.

³²³ Eşi Sabiha Hanım kastediliyor.

³²⁴ Akademisyen Leyla Neyzi, 1949 doğumlu Fatma Arıç isimli Dönme kökenli bir hanımla yaptığı mülakatta, Dönmelerin namaz kılmama sebeplerinin, Atatürkçü olmalarına bağlandığını ifade etmiştir. Fatma Arıç’ın anlatımına göre, anneannesine niye namaz kılmadığını sual ettiğinde her defasında “Biz

kaynaşmazlardı. Bir kast halinde yaşarlardı. Zeki, çalışkan, becerikli ve sevimli insanlardı. Fakat kendi kabukları içinde yaşar, Türk topluluğuna girmez, Türklerle kız alıp vermez, kendi dar varlıklarını öylece sürdürüp giderlerdi. Daha çok ticaretle uğraşırlardı. Bu nedenle Avrupa ile sıkı ilişkileri vardı. Bu durum, onların yaşayışları üzerinde de etkisini gösteriyordu. Kazançları iyi, yaşama düzeyleri öteki topluluklarından yüksekti. Selanik'ten İstanbul'a göç ettikten sonra da çoğunlukla Nişantaşı ve Şişli semtlerine yerleşmiş, yine kendi topluluk hayatlarını kurmuşlardı. Çocuklarını da Türk okullarına vermemiş olmak için "Feyziye Lisesi" ve "Şişli Terakki Lisesi" adında iki okul açmışlardı. Çocuklarını resmi okullara göndermez, bu okullarda okuturlardı. İşte benim evlenmek istediğim kız, bu topluluğa mensuptu. Ailesi razı olursa, ilk kez bir Dönme kızı bir Türk'le evlenecekti”³²⁵.

Zekeriya Sertel, bir Dönme kızıyla evlenmek üzere olduğunu İttihat ve Terakki genel merkez komitesinin işittiğini, bir gün bu komitenin meşhur azalarından olan Dr. Nazım Bey'in³²⁶ kendisini yanına çağırdığını, tebrik etmek suretiyle, yaptığı işin ehemmiyetini bilip bilmediğini sual ettiğini anlatmaktadır. Dr. Nazım Bey'e göre, Zekeriya Bey bu izdivaç ile asırlardır birbirine yan bakan iki toplumun birleşip kaynaşmasına yol açmakta ve Dönmelik kastına ölüm yumruğu atmaktadır. Bu hadiseye olduğundan fazla bir manâ yükleyen Dr. Nazım, çiftin nikâhını kendilerinin kıyacaklarını, Türklerle Dönmelerin birleşmesini kutlayacaklarını, gazetelerin bundan haberdar edileceğini ve bu işi sıradan bir izdivaç olmaktan çıkarıp, millî bir

Atatürkçüyüz” cevabını almıştır. Ona göre, Dönme grubu Atatürk'ün arkasına sığınmış ve laiklik kavramı çerçevesinde, topluma karşı kendilerini Selanikli Dönme değil de Atatürkçü/laik şeklinde tanıtarak, dini mükellefiyetlerden kurtulmaya çalışmışlardır. Rıfat N. Bali, “Anılarda ve Söyleşilerde Sabetaycılar”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223, s. 35.

Sazanikos filminde röportaj yapılan Fatma A. isimli bir Dönme hanım da aynı ve benzer şeyleri şu sözlerle ifade etmiştir: “Büyük annelerimin her zaman başörtüleri yoktu, namaz kılmıyorlardı, oruç da tutmuyorlardı, tabi yadırgıyorduk başka aileleri görünce. “Siz niye oruç tutmuyor, namaz kılmıyorsunuz” dediğimde bana verdikleri cevap “Biz Atatürk cumhuriyetinin insanlarıyız, biz laikliğe inandık. Din Allah ile kul arasındadır. Başka bir şeye gerek yok”. Ancak sonra, uzun yıllar sonra anladım ki, beni veya bütün çevreyi laiklik kisvesi ile uyutup, bu işi halletme yolundaydılar yani onlar için laiklik bir yerde can simidi olmuştur”. Michele Blumental-Michel Grosman, *Sazanikos (Dönmehs) Filmi*, (Çev. Conqueror), 1992 Yapım, 34,28- 35,06. dakikalar arası.

³²⁵ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul, Şubat 2001, ss. 69-70.

³²⁶ Dr. Nazım Bey de Dönme zümreye mensuptur.

hüviyete büründüreceklerini kendisine ifade etmiştir. Nikahlarının Şehzadebaşı Suphi Paşa Konağı'nda kıyıldığını anlatan Sertel, kız tarafının şahidinin devrin Dahiliye Nazırı ve İttihat ve Terakki'nin en nüfuzlu adamı olan Talat Paşa³²⁷, kendisinin şahidinin ise Atatürk'ün Dışişleri Bakanı olan Tevfik Rüştü Aras³²⁸ olduğunu ve İttihad ve Terakki'nin belli başlı kodamanlarının da nikahta hazır bulunduklarını ifade etmektedir³²⁹. Sertel bu fasılda son olarak: *“Ertesi gün bütün gazeteler bu haberi önemle verdiler. O günden sonra da bizim evlenmemiz "Dönme" toplumu arasında bir örnek oldu. Arkamızdan kız-erkek Türklerle evlenenler çoğaldı³³⁰. Ve böylece Dönmelik kastı yıkılıp tarihe karıştı”* demektedir³³¹.

Çiftin kızları olan Yıldız Sertel de hatıralarında, bu evliliği uzunca anlatmakta ve bu vesileyle *“Dönme kızı dışarıya verilmez”* anlayışının yenilmeye başladığından bahsetmektedir³³². Yıldız Hanım'ın ifadesine göre, bir kast gibi kapalı "Dönme" cemaatinden gelen annesi Sabiha Hanım dışarıya verilen, (topluluk dışından birisiyle evlenen) ilk kız olmuştur³³³. Zira o devirlerde Dönme kadınlar cemaat içi evliliklere isyan etmek üzeredirler. Rumlara ve diğer Yahudilere imrenen Dönme kızlar, kapalı devre evlenme sistemi olan endogamiyi tenkit etmekte ve *“Nedir bu kapalılık”* diye kendi aralarında yaptıkları sohbetlerde, sistemi sorgulamaktadırlar³³⁴. Yıldız Sertel,

³²⁷ Mason üstadıdır.

³²⁸ Dönme zümredendir.

³²⁹ Zekeriya-Sabiha Sertel çiftinin evlilik tarihi 1915'tir. Yani Osmanlı Devleti'nin, Cihan Harbi ateşinin tam ortasında olduğu ve Müslüman Türk askerinin cepheden cepheye koştuğu bir dönemdir. Talat Paşa her ne kadar o devirde henüz sadrazam olmasa da Dâhiliye Nazırıdır. Bu kadar gaile içerisinde, böylesine sıradan bir çiftin bir nikâhına, Talat Paşa ve Dr. Nazım başta olmak üzere, diğer İttihad ve Terakki kodamanlarının tam kadro katılması son derece düşündürücü bulunmuştur.

³³⁰ Samiha Ayverdi de, son zamanlarda Dönmeler ile Müslümanların tezevvüçlerine şahit olduklarını bu durumun artmaya başladığını ifade etmektedir. Ona göre bunun iki sebebi vardır. İlki, aynı zümre içinde yapılan endogamik evliliklerden mütevellit genetik hastalıklarına karşı, Dönme zümresinin tedbir alma ihtiyacı hissetmeye başlamış olmalarıdır. Diğer ve belki de en trajik sebep ise, benliğini ve İslami hassasiyetlerini yitiren Müslüman Türklerden, Dönmelerin artık çekinmemesidir. Ona göre, artık Türklerin Dönme bir kızı asimile etme ve dininden uzaklaştırma şansı ve ihtimali olmadığı gibi, aksi daha çok vaki olmaktadır. Ayverdi'ye göre artık, Dönme bir kadın ya da erkek, zihni ve şuuru sahipsiz olan bir Türk'ü, kendi şeriat ve ırklarının sempatzanı yapmaktadırlar. Ayverdi, a.g.e., s. 87. Aynen Halide Edip Hanım ile Adnan Bey'in evliliğinden sonra, Adnan Bey'in, İslam'dan uzaklaşıp, Yahudiliğe meyletmesi gibi.

³³¹ Sertel, a.g.e., ss. 70-71.

³³² Yıldız Sertel, a.g.e., ss. 86-87.

³³³ Yıldız Sertel, a.g.e., s. 12.

³³⁴ Yıldız Sertel, a.g.e., ss. 37-38.

annesini Sabiha Hanım'ın, cemaat dışından bir Türk erkeği ile evlenme düşüncesini ailesine açtığına nasıl bir tepki ile karşılaştığını ve aşkı uğruna bu tepkilere nasıl meydan okuduğunu eserinde şu diyalogla anlatmaktadır: *“Sabiha hastane çıkışı ablasının evine uğradığında, annesinin de orda olduğunu gördü. Ablasının salonunda sohbet ediyorlardı. Fırsatı kaçırmadı, derhal gidip yanlarına oturdu ve havadisi verdi: — Ben evleniyorum!.. — Kiminle? — Zikri Efendi'yle, yani Yeni Felsefe dergisinde yazıları çıkan Mehmet Zekeriya ile. Annesiyle ablası donakalmışlardı. Ablası birden yerinden fırladı: — Sen deli misin? Sen bir Dönme kızıydın. Sen bir Türk'le nasıl evlenirsin? — Ben Türk mürk bilmem. Hepimiz insanız, kafalarımız uyuyor o beni istiyor, ben de razıyım. Annesi hiddetinden kıpkırmızı olmuştu, koskoca kızı dövemiyordu da artık: — Sabiha kendine gel! Sen bu adamı nerden tanıyorsun? Seni istediğini nereden biliyorsun? Sabiha cebinden mektubu çıkardı ve okudu. — Ne!.. Sen tanımadığın bir adamla mektuplaşıyorsun ha!.. Ailemizin namusunu kirleteceksin. Ciddi ve namuslu bir aile kızı olarak biliyoruz biz seni. Sen aklını mı kaçırdın? — Ben aklımı kaçırmadım. Ben ne yaptığımı biliyorum. Ben bu adamla evleneceğim ve de Paris'te onunla beraber okuyacağım. 'Sabiha nasıl evlenecek' diye, endişelere düşen, sizler değil miydiniz? İşte göreceksiniz, evleneceğim ve de kendi seçtiğim adamla evleneceğim. Sizin seçtiklerinizin hiçbirisi benim kafama uymadı. Bu adamı yazılarından tanıyorum ve çok beğeniyorum. Ailenin namusuna leke getirmedim. Hiçbir yabancı erkekle görüşmedim. Ancak birbirimizin yazılarını beğendik. Zikri Efendi Hasibe Ablamın evinde kiracıydı. Bu mektubu onun eliyle gönderdi bana. Artık şu dar kafalılığı bırakın da, biraz benim saadetimi düşünün”³³⁵.*

Baer'in eserinde rastlanılan bir misal de Dönmelerin iç evliliğe verdikleri ehemmiyetin anlaşılması açısından son derece çarpıcıdır. 1891 tarihli bir Osmanlı belgesinden bahseden Baer, Ali adındaki bir Dönmenin kızı olan 18-20 yaşlarındaki Rabia, Hacı Feyzullah Efendi ismindeki Manastırlı bir Müslüman gence âşık olmuştur. Ancak kızın babası Ali

³³⁵ Yıldız Sertel, a.g.e., ss. 66-67.

Efendi,³³⁶ kızının bir Müslümanla evlenmesine ve din değiştirmesine şiddetle karşı çıkmış ve kızına mani olmak istemiştir. Dönemin Selanik Valisi, bu konuyu İstanbul'da Meclis-i Vükelanın gündemine getirmiştir. Meclis-i Vükela verdiği kararda, kızın evlenecek ve din değiştirecek salahiyyette olduğunu belirtmiş³³⁷ ve bu evliliğe onay vermiştir³³⁸. Ancak genç çift yine de her ihtimale karşı, Dönmelerin yoğun yaşadığı Selanik şehrinde bırakılmayıp, gizlice gemiyle İstanbul'a gönderilmişlerdir³³⁹. İstanbul'da Müslüman eşiyle beraber rahat bir şekilde yaşayan kızın şu sözleri söylediği rivayet edilmiştir: “*Din-i Muhammedi ne güzelmış. Bizimkilerin isimleri, her ne kadar İslam ismi ise de, kendileri İslam değildir. Her zaman Yahudilere meyil ve muhabbet ederler*”³⁴⁰. Bu türden misaller çoktur³⁴¹. Eşref Edip, İstanbul'da Ubeyd isminde bir Müslüman genç ile evlenen bir Dönme kızını, ailesinin reddettiğinden bahsetmektedir. Hatta kızları öldükten sonra, onun naaşını Müslüman Mezarlığına bırakmayıp, kendi Dönme mezarlıklarına defnetmişlerdir³⁴². Yine Cengiz Şişman, Theodore Bent isimli yazardan nakille, bir keresinde yoldan çıkmış olan bir Dönme kızının, Dönmelere ait bir mahkemede muhakeme edildiğini ve suçlu bulunarak infaz edildiğini aktarmaktadır³⁴³.

Başka bir Dönme kadın hikâyesi ise yürek burkan cinstendir. 1892 tarihinde bir Dönme kızı olan Selanikli Nigar Hanım, bir Müslüman genç ile evlenmek istemiş ve bu amaçla da ihtida etmeye karar vermiştir. Ancak Üsküp eşrafından olan babası Osman Efendi zinhar bu evliliğe onay vermemektedir. Osman Efendi, kızı Nigar'ın Selanik'te Halil Osman adında birisi ile zaten evli olduğunu ileri sürerek kızını resmi makamlara şikâyet

³³⁶ Kızın babasının adı bazı kaynaklarda Şeşbeşzade Osman olarak geçmektedir. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 246. Belge aslında da kızın babası Şeşbaşzade Osman'dır. Baer bu hususta sehiv yapmış olmalıdır. BOA, MV. 68/44. H. 26 Rebiülahir 1309 tarihli belge.

³³⁷ Osmanlı otoriteleri bir Dönme kızı olan Rabia'nın evlenmesi ve din değiştirmesinden yani ihtidasından bahsetmekle aslında zımnen Dönmeleri Müslüman olarak kabul etmediğini ifşa etmiştir.

³³⁸ BOA, MV. 68/44. H. 26 Rebiyülahir 1309 tarihli belge.

³³⁹ Baer, a.g.e., s. 52.

³⁴⁰ Ahmed Safi, *Dönmeler Âdeti...*, s. 33.

³⁴¹ Çok benzer belki de aynı hikâyeyi Eşref Edip de nakletmektedir. Eşref Edip, “Türkiye’de Dönmelik Tarihçesi”, *Sebîlü’r-Reşad* mecmuası, Ağustos 1948, c. I., S. 11., s. 174.

³⁴² Eşref Edip, “Türkiye’de Dönmelik Tarihçesi”, *Sebîlü’r-Reşad* mecmuası, Ağustos 1948, c. I., S. 12., s. 190.

³⁴³ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 246.

etmiştir. Hatta daha da ileri giderek kızının bu zattan yani eşi olduğunu ileri sürdüğü Halil Osman'dan hamile olduğunu, ancak çocuğunu düşürdüğünü bile iddia etmiştir. Amacı kızının Selanik'e geri gönderilmesi ve Müslüman bir gençle evlenmesine mani olunmasıdır. Ancak Nigar Hanım, Selanik'e gönderilmesi halinde Dönme mahkemesince kendisinin mahkûm edilip, öldürüleceğini söylemiş ve bu yönde karar alınması halinde intihar edeceğini beyan etmiştir. Türk makamları kızı haklı bulup, Selanik'e gönderilmemesine karar vermiştir³⁴⁴.

Samiha Ayverdi'nin tespitine göre son dönemlerde Dönme güruhu, İslamlarla tezevvüçte artık eskisi gibi pek bir mahzur görmemektedirler. Zira İslam gençleri, Dönme bir kızı kendi dininden uzaklaştıracak ve İslam edecek mefkûreye malik olmaktan uzaktır artık. Benzer bir yorum da Yesevizade'ye aittir. Ona göre de, Müslümanlıkla alâkaları kesilmiş, hattâ ona düşman hâle gelmiş “Türkler”le izdivaç yapmakla da, Sabetay'ın 17. emrini ihlâl etmiş olmamaktadırlar. Zira o maddedeki “Türk” kelimesi “Müslüman” mânâsındadır. Ayrıca bu takdîrde kendileri temessül etmemekte, eşlerini kendilerine temessül ettirmiş olmaktadırlar.³⁴⁵

2.7.2. Dönmelerin Jön Türklerle Münasebetleri

Türkiye Dönmeleri³⁴⁶, I. Meşrutiyet İnkılabının evveline kadar, Türk siyasi ve sosyal hayatında fazlaca söz sahibi olmuş değillerdir. Dönme itikadının prensiplerinden birisi olan, kuvvetleninceye ve altındaki zeminin sağlam, hasmının ise zayıf olduğunu anlayıncaya kadar sessiz kalınması, mevcut nizamı itirazsız inkıyat edilmesi düsturlarına uymak suretiyle, Osmanlı toplumu içerisinde İttihad ve Terakki fırkası teşkil olununcaya kadar hareketsiz kalmışlardır. Ancak daha sonraları, Sultan Abdülhamid Han'ı tahtından indirmek ve memlekete hürriyet getirmek söylemi ile yola çıkan

³⁴⁴ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 247.

³⁴⁵ *Yenisöz* gazetesi, 15 Haziran 2019, s. 2.

³⁴⁶ Dönmelerin Türkiye dışında, Balkanlarda, Avrupa ve Amerika'da yaşayanları da vardır. Bu ülkelerin hepsinde, yaşadıkları yerlerin Yahudileriyle münasebetleri olsun ya da olmasın bu Dönmelerin tamamı Yahudi'dirler. Galante, *Sabetay Sevi...*, s. 109.

Jön Türk hareketi içinde kendilerine yer bulmuşlardır. Zira İttihatçıların Selanik Şubesini açmalarından sonra orada yaptıkları neşriyat daha ziyade Dönmelere yönelik olmuştur³⁴⁷. Bu propagandanın da tesiriyle denilebilir ki, Jön Türk hareketi içinde hatırı sayılır nispette bu mezhebe mensup kişiler bulunmuştur³⁴⁸. İttihad ve Terakki cemiyetinin kurulmasıyla birlikte Sabataycılarının siyasi rolleri belirginleşmiş ve özellikle Fransız İhtilali ile özdeşleşen hürriyet, uhuvvet ve müsavat düşünceleri temel hareket noktaları olmuştur³⁴⁹. Osmanlı Devletinin zayıflaması ve nihayet yıkılmasında Yahudi, mason ve diğer gayrimüslim grupların yanında Dönmelerin de etkisi olmuştur. Jön Türk hareketinin beyin takımını oluşturan Dönmelerin³⁵⁰ bu cemiyete maddi katkı sağladıkları ve bir kısım giderlerini finanse ettikleri artık gün yüzüne çıkmıştır. Ayrıca 31 Mart Hareketini bastırmak için Rumeli'den yola çıkan Hareket Ordusu içerisinde 700'den fazla Yahudi gönüllüsünün yanında, Dönmelerin de yer aldığı, Nigehban-ı Hürriyet de denilen bu ordu içerisindeki kumandanlardan olan Remzi adındaki askerin Dönme olduğu bilinmektedir³⁵¹. Yine Hareket Ordusu içindeki Jandarma Kumandanı Galip Paşa hem mason, hem de Dönme'dir. Hareket Ordusu yoldayken bile Yahudi ve Dönmelerden katılımlar olmuş, doktor ve eczacı Dönme ve Yahudiler bu orduda gönüllü olarak görev almışlardır. Dönme ve Yahudilerin İttihad ve Terakki içindeki faaliyetleri sebebiyle, İngiltere'nin İstanbul Sefiri Sir Lewis Mallet, Jön Türk Devrimi olan 1908 Meşrutiyetin ilanını bir Yahudi komplosu olarak nitelemiştir³⁵².

Dönmelerin merkezi ile İttihad ve Terakki komitesi merkezinin aynı şehir (Selanik) olması tesadüfi olmamalıdır³⁵³. Bu şehirde o devrin en etkili

³⁴⁷ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim yayınları, İstanbul, 1985, s. 197.

³⁴⁸ Yesevizade, *Yahudilik ve Dönmeler...*, s. 260.

³⁴⁹ Zorlu, a.g.e., s. 45.

³⁵⁰ Yıldız Sertel, Dönmelerin Jön Türklerin en önde gelen karakterlerini kendi içlerinden çıkardıklarını ifade etmektedir. Michele Blumental-Michel Grosman, *Sazanikos (Dönmehs) Filmi*, (Çev. Conqueror), 1992 Yapım, 28.07. dakika.

³⁵¹ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)...*, s. 439.

³⁵² Şişman, *Suskunluğun...*, s. 309.

³⁵³ Bernard Lewis, Jön Türklerin İstanbul dışındaki merkez üslerinin, büyük bir Yahudi merkezi olan Selanik'te olmasının, Yahudilerin Jön Türk hareketi içinde çok etkili oldukları izlenimini

siyasi cemiyetleri olan mason cemiyetlerinin varlığı ile bir Yahudi ve Dönme nüfusun burada yaşıyor olması, yönü Batıya dönük, pozitivist, dine mesafeli, laik ve materyalist zihniyet ile Jön Türklerin yollarının kesişmesine sebep olmuştur. Jön Türklerin en müşahhas siyasi organizasyonu olan İttihad ve Terakki Cemiyeti azalarının hepsini bu sıfatlarla muttasıf kılmak hakikate tam olarak uygun olmasa da, bir kısım vatansever İttihatçıların, Meşrutiyet özlemi ile Sultan Abdülhamid Han³⁵⁴ düşmanlığı ortak paydasında Siyonist Yahudilerle ve Dönmelerle işbirliği yaptıklarını söylemek, hakikatin kendisi olsa gerektir³⁵⁵. İttihat ve Terakki hareketine katılanlar ve başrol oynayanlar arasında başta Maliyeci Cavid Bey³⁵⁶ ve Dr. Nazım Bey³⁵⁷ olmak üzere hatırı sayılır bir Dönme kitlesi olduğu muhakkaktır. Hatta Scholem'e göre, Jön Türklerin beyin takımı Yakubi ve Kapancılardan oluşmuştur³⁵⁸. 1908 İhtilali öncesinde, kurucusu olduğu Selanik'teki *Yeni Asır* gazetesi vasıtasıyla, İttihad ve Terakki'nin propagandasını yöneten Fazlı Necip, Sabetaycıların Yakubi

doğurduğunu söylemekte ve Yahudi Karasso ile Dönme Cavid Bey'in hareket içinde etkili konumda olmalarının bu izlenimi güçlendirdiğinden bahsetmektedir. Lewis, *İslam Dünyasında...*, s. 203.

³⁵⁴Avram Galanti'nin aktardığına göre, Sultan Abdülhamid Han, kendisi aleyhinde oluşan cereyanların içinde Dönmelerin de yer aldığını öğrenmiş ve bu zümreyi yakından tanıma adına, o devrin İstanbul Hahambaşı Kaymakamı Moşe Levi'yi huzuruna celp etmiş ve kendisinden malumat istemiştir. Moşe Levi, Sabetaycıların Yahudilikle alakası olmadığını, sahte bir Mesih'in peşinden gittiklerini söyleyip, detaylı malumat için araştırma yapmak üzere Sultan'dan müsaade istemiştir. Selanik Hahambaşısı Yakup Hananya Kovo'ya İbranice bir mektup yazan Levi, Sabetay Sevi hakkında bilgi talep etmiş ve gelen cevabi mektubu Sultan'a takdim etmiştir. Sultan mektubu tetkik ettikten sonra, Sevi'nin veli bir zat olduğunu anladığını ifade etmiş ve bu hizmetinin karşılığında Levi'ye 200 altın lira bahşış vermiştir. Galante, *Sabetay Sevi...*, ss. 105-106.

³⁵⁵Münevver Ayaşlı, *Tercüman* gazetesine verdiği bir mülakatta, bütün Dönmelerin Meşrutiyetin ilanına çok sevindiklerini, zira Sultan Abdülhamid'i hiç sevmediklerini, ona kin beslediklerini söylemektedir. Ona göre Dönmeler, Abdülhamid Han hal edildikten sonra onun adına ve aleyhine şiirler yazmışlar ve marşlar bestelemişlerdir. İttihatçıların meşhur Maliye Nazırı Dönme Cavid Bey, 1911 senesinde, Sultanın şahsi malları olan emsalsiz mücevherlerini Paris'e götürmüş ve meşhur Salle Druout'a satmıştır. Ayaşlı'nın anlattıklarına göre, Sultan'ın şahsi malı olan Musul petrol sahaları da Cavid Bey ve onun kâtibi olan Ermeni Gülbankyan tarafından İngilizlere satılmak istenmiştir. Ancak Cihan Harbinin başlamasıyla memlekete dönmek zorunda kalan Cavid Bey, bu işi Gülbankyan'a havale etmiştir. Musul petrol sahaları Gülbankyan'ın elinde kalmıştır. Sonrası ise cümlelerin malumudur. Yesevizade, *Yahudilik ve Dönmeler...*, s. 283. *Tercüman* gazetesi, 22 Ağustos 1986, s. 5.

³⁵⁶Moshe Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, Şubat 1992, s. 77.

³⁵⁷Dr. Nazım Bey aynı zamanda Siyonist'tir. Journal de Salonique, Dr. Nazım'ın 200 Bin Yahudi'nin Avrupa'dan getirilmesi ve Yahudi Kolonizasyonu kapsamında iskân edilmesini hoş karşıladığını yazmıştır. Yine 1910 tarihli özel ve gizli bir İngiliz raporuna göre Dr. Nazım'ın özerk bir Yahudi Devleti teşkil etme hırs ve isteği bulunmaktadır. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 311.

³⁵⁸Scholem, "Gizli Yahudi...", s. 231. Ancak sadece Yakubi ve Kapaniler ile sınırlamak doğru değildir. Mesela Cavid Bey, Dr. Nazım Bey, Tevfik Rüştü Aras Bey Karakaşi olmakla birlikte, İttihad ve Terakki Cemiyetinde etkili olan isimler arasındadır. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 321.

koluna mensuptur ve aynı zamanda Veritas Locasına müntesiptir³⁵⁹. Jön Türklerden Leskovikli Mehmet Rauf'un anlattıklarına göre de, ekseriyetle ticaretle uğraşan ve bir nevi paraya çok tamah eden Selanikli Dönmeler, bu hususiyetleriyle tezat oluşturacak şekilde, kendilerine oldukça yüklü yardımlarda bulunmuşlar³⁶⁰ ve maddi fedakârlık göstermişlerdir³⁶¹. Ona göre, o uğursuz devirde (Sultan Abdülhamid devri kastediliyor) bunların (Dönmelerin) içinden hafiyeler türememesi hürriyete karşı besledikleri tutkulu yaradılışlarının en açık delilidir³⁶². O devrin aydınlarının ve bürokratlarının, İttihadçıların esrarlı ve muammalı kuvvetlerini oluşturan Dönmelerin, sözde hürriyete olan meftuniyetlerinin arka planını görememiş olmaları son derece esef verici bir durum olmuştur. Ilgaz Zorlu'ya göre, Siyonizm hareketine Sabetaycılar daha fazla destek vermişlerdir. Dönemin etkili Dönmelerinden olan Cavit Bey ve Ahmed Emin Yalman'ın İsrail'in kuruluşunu destekleyen fikirlere sahip olmaları asla tesadüfi değildir³⁶³. Yalman İsrail'in kuruluşu sırasında ülkeye ilk kez muhabir yollayan *Vatan* gazetesinin sahibidir. Yakın dostlarına da İsrail hakkında gayet dostane fikirler beyan etmiştir³⁶⁴. Yine İttihatçılar tarafından (Cemal Paşa) Lübnan'daki Arap çocuklarını Türkleştirmesi için görevlendirilen Halide Edip Adivar da bir Yahudi Dönmesidir. Halide Hanım, Lübnan'da çocuklara, İsrail'i müjdeleyen ve kaynağını Tevrat'tan alan Kenan Çobanları isimli operayı, devrin önde gelen İttihatçılarının ve devlet ricalinin önünde sahnelemekten imtina etmeyecek kadar kararlı biri idi. Münevver Ayaşlı bu

³⁵⁹ Zorlu, a.g.e.,s. 57.

³⁶⁰ Armstrong, meşhur eseri Grey Wolf (Bozkurt)'ta açıkça İttihad ve Terakki mensuplarının Selanik'teki Yahudi evlerinde toplanıp, planlar hazırladıklarından ve Yahudilerden bağışlar topladıklarından bahsetmektedir. H. C. Armstrong, *Bozkurt Kemal Atatürk'ün Yaşamı*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Arba Yayınları, İstanbul, Mayıs 1998, s. 16.

³⁶¹ Eski Türk kavimlerinin tarihini araştıran, Türk-Macar ilişkileri konusundaki çalışmalarıyla tanınan ve Türkiye'deki Hungaroloji Ana Bilim Dalı'nın kurucusu olan Macar Türkolog Oryantalist Rosanyı'ya göre de, İttihad ve Terakki cemiyetini, başta Selanikli zenginler (bilhassa dönmeler) para ile desteklemişlerdir. Laszlo Rosanyı, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993, s. 252. Diğer taraftan meşhur Selanik Mebusu Yahudi Emanuel Karasso, Dönmelerin para yardımları sayesinde Üsküp ve İşkodra'da İttihad ve Terakki Cemiyetinin şubelerini arka arkaya açmaya muvaffak olmuştur. Süleyman Kocabaş, *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı. Hayaller... Komplolar... Kayıplar...1890-1918*, Vatan Yayınları, Kayseri, 1991, ss. 108-109.

³⁶² Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., s. 85.

³⁶³ Zorlu, a.g.e.,s. 24.

³⁶⁴ Zorlu, a.g.e.,s. 223.

durumu iç acıtıcı olarak nitelemiş ve devrin devlet adamlarının küçücük bir kadına, “*Hanımefendi, niçin başka bir mevzu değil de Tevrat’tan alınma bir mevzu seçtiniz... Siz İsrail propagandası yapıyorsunuz*” bile diyemediklerinden dert yanmıştır³⁶⁵. Ayaşlı aynı isimli eserinde, Refet Paşa’nın Adıvar çiftinin yakın dostu olduğunu anlatmakta ve Adnan Adıvar’ın kitaplarını okuyan Refet Paşa’nın: “*Biz Halide Hanım’ı Müslüman ettik zannediyorduk, meğer Halide Hanım Adnan Bey’i Yahudi etmiş*”³⁶⁶ dediğini yazmak suretiyle, Halide Hanım’ın Yahudiliğine vurgu yapmaktadır. Necip Fazıl’a göre de Halide Edip, sahte Türkçülük cereyanının şakşakçısı bir Dönme’dir³⁶⁷.

Dönmelerin, özellikle Tanzimat’tan sonra başlayan, Türk toplumu içinde kendilerine kimlik arama ve bu kimliği bir türlü geleneksel Türk toplumu içinde elde edememe buhranı, Batılılaşma ve bunun getirdiği seküler din ve toplum anlayışı ile bahse konu buhranı sona erdirmeye umudu, bu zümreyi Jön Türk hareketinin itici gücü haline getirmiştir. Irken ve dinen, içinde yaşadıkları Türk milletinden ayrı oldukları bilinci içerisinde olan Dönmeler, toplumu bir arada tutan ortak değerlerin din olmaktan çıkarılıp, seküler bir yapının ortaya çıkarılması fikrine adeta can simidi gibi sarılmışlardır. Onlara göre, Batı değerleri üzerine bina edilecek bir Türk devleti içinde kendilerini daha rahat ifade edebilecekler ve çok fazla gizlenmelerine gerek kalmayacaktır. Türk modernleşmesi projesine tüm güçleri ile destek veren Dönmeler, ortaya çıkacak olan yeni nizamın, Müslüman toplumdaki çok kendilerini kapsayacağının son derece farkında olmuşlardır.

Tanzimat ile birlikte, o zamana kadar Osmanlı toplumu içinde en ayrıcalıklı gayrimüslim zümre olan Rumlar ve Ermenilerin pozisyonlarını kaybetmeye başlamış olmalarını, kendileri için fırsata çevirmeyi düşünen

³⁶⁵ Münevver Ayaşlı, *İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Kasım 1990, ss. 78-82.

³⁶⁶ Ayaşlı, *İşittiklerim...*, s. 86.

³⁶⁷ Kısakürek, a.g.e., s. 198.

Yahudi ve Dönmeler, Meşrutiyet inkılabına tam destek vermişlerdir³⁶⁸. Hatta denilebilir ki, II. Meşrutiyet ihtilali tam bir Sabetayist harekettir³⁶⁹. Selanik'te yetişen güçlü bir burjuvazi sınıfının varlığı o dönemde bilinmekteydi. Yabancı lisanlara aşina olan, kurdukları basın müesseseleriyle³⁷⁰, özel okulları ve diğer yapılarıyla, Osmanlı cemiyet hayatında iktisaden sivrilmiş olan Dönmeler ve Yahudilerin Jön Türk hareketini ve bu hareketin tabi neticesi olan 1908 ihtilalini desteklememeleri mümkün değildir. Zira bu zümre, yeni rejimin, İstanbul ve diğer önemli şehirlerde kök salmış olan Rum ve Ermeni iş adamlarının tekellerini yıkacağını ummaktaydılar. İşte bu saikle, Selanik Dönmeleri, mason cemiyetleri vasıtasıyla İttihad ve Terakki ileri gelenleriyle ilişkiler kurmuşlardır. Zira doğuştan ticari zekâ ve kapasiteye malik olan bu Dönme zümresi ihtilalin başarılı olacağını anlamışlar ve bu durumdan faydalanmak istemişlerdir³⁷¹. Elbette bu ilişki ve menfaat alışverişi tek yönlü değildir, karşılıklıdır. 1908 sonrasında İttihad ve Terakki, Yahudi burjuvazisinin desteğiyle devlete hâkim olmaya başlamıştır³⁷².

Dönmelerin bir başka emeli ise, diğer Yahudi zümrelerde olduğu gibi Filistin merkezli bir Yahudi Devletin kurulmasını temin etmektir. Dönmelerin piri olan Sevi, Mesihlik iddiasında bulunurken, dünya Yahudiliğine, Kudüs'te bir İsrail Krallığı kuracağını vaat etmiştir. Yani Sabetayist Dönmelerin tamamının içinde Siyonizm ateşi yanmaktadır. Ancak bu emellerine ve Arz-ı Filistin ideallerine ulaşmalarının önündeki en büyük maninin Osmanlı Cihan Devleti ve bu devletin kudretli sultanı Abdülhamid Han olduğunu bilen Dönmeler, Abdülhamid Han'ı iktidardan indirmek ve devleti yıkmak için her türlü çabayı göstermişler ve bu gaye ile Jön Türkler'e destek olmuşlardır. Zira "İstibdat" ortamını ortadan kaldırmak ve devleti hürriyete kavuşturmak isteyen Jön Türk zümresi ile onların hedefleri en

³⁶⁸ Necip Fazıl Kısakürek'e göre, Meşrutiyet hareketi Dönmeliğin zaferi olmuştur. Bu hareket, başta Dönmelik olmak üzere masonluk ve Yahudiliğin elele verdiği ve Abdülhamid Han'ın şahsında tecelli eden millî Türk birlik ve ahlakını çürütme hamlesine dönüşmüştür. Kısakürek, a.g.e., s. 198.

³⁶⁹ Eygi, a.g.e., s. 78.

³⁷⁰ *Bahçe, Tanin, Asır ve Zaman* gazeteleri Dönme yayın kuruluşları olup, ateşli bir İttihad ve Terakki yandaşı idiler. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 308.

³⁷¹ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976, c. I., ss. 249-252.

³⁷² Zorlu, a.g.e., s. 79.

azından kısa vadede uyuşmaktadır. Selanik şehrinde yaşayan ve Batı ile münasebetleri diğer Müslüman ahaliden daha ileri derecede olan, birkaç yabancı lisana vakıf bulunan, özellikle Paris merkezli seküler düşünce kuruluşları ile sıkı temas halinde olan bu zeki ve çalışkan zümre, diğer Jön Türk ileri gelenleri için de, istifade edilmesi gereken bir grup olarak görülmüştür.

Modern Siyonizm'in kurucusu Theodor Herzl'in³⁷³ hatıralarında açıkça, kendi Siyonist isteklerini kabul etmeyen Osmanlı Sultanına karşı, Jön Türklerin desteklenmesi gerektiğine ilişkin düşüncelere yer verilmiştir. 1900 yılında, Yahudi Vambery'nin Sultan tarafından kabul edilmemesine sinirlenip öfkelenen Herzl'in aynen şu sözleri sarf etmesi hakikati karşısında, Osmanlı iç muhalefeti olan Jön Türkler ile Siyonistlerin işbirliği içinde olduğunu inkâr etmek mümkün değildir: *“Şimdi bundan sonraki adımımızın ne olacağını düşünüyorum. Türkiye aleyhinde çalışmaya mı başlamalı? Efkâr-ı umumiyyede mevkiimiz pek kuvvetli değil, ayrıca elemanlarımız da zayıf. Halen bir tek plan aklıma geliyor: Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar her gün biraz daha kötüye gidiyor. Sultan'a karşı bir kampanya açmalı, bu iş için de sürgün edilmiş prensler ve Jön Türklerle temas kurmalı, aynı zamanda Yahudi sosyalistlerini faaliyete geçirip, Avrupa devletlerinin, Yahudileri kabul etmesi hususunda Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunmaları sağlanmalı”*³⁷⁴.

İşte Sultan Abdülhamid Han'a karşı gelen ve meşruti idare talebi görüntüsü altında, Paris ve sonrasında Selanik'te pişirilen ve İstanbul'a servis edilen ihtilalci fikirlerin peşinden koşan bu Jön Türkler, sadece Dönmelerin değil, mutlak manâda Siyonistlerin tesiri altında bulunmaktadır. Jön Türk hareketinin doğmasında olmasa da, sonraki vetirede bu teşkilatın Siyonistler ile işbirliği yaptığı inkârı gayrı kabil bir hakikattir. Siyonizm'in en çok kullandığı propaganda ve tedhiş hareketlerinin başında, Goyim halkını dinsiz cereyanlar ile perişan etmek gelmektedir. Dönemin canlı şahitlerinden olan

³⁷³ Herzl'in, Sabetay Sevi'ye hususi bir alakası olduğu bilinmektedir. Nitekim 23 Ocak 1904 tarihinde Roma'yı ziyaretinde, İtalyan Kralı Victor Emanuele (III) ile yaptığı görüşmede, konuşulan hususlardan birisi de Sabetay Sevi olmuştur. Theodor Herzl, *Hatıralar*, Boğaziçi Yayınları, Nisan 2017, İstanbul, s. 335.

³⁷⁴ Herzl, *a.g.e.*, ss. 216-217.

Ahmet İzzet Paşa'ya göre, ihtilalcilerimizin Paris'te kazandıkları şeylerden birisi de dinsizliktir. Ona göre, bu dinsizliğin sebepleri, aslında dinlerinin hükümlerini öğrenememiş olmalarıdır. Tarihiyle hiç uğraşmamış olan bizim ihtilal kahramanlarının (Jön Türkler ve İttihatçılar), vatanımızın iktisaden gelişmiş milletlere oranla bulunduğu kötü durumu ve düşüşü, Sultan Hamid'e olduğu kadar, onun liderlik ve hilafetini iddia ettiği İslam diyanetine de yüklemek gibi bilgisizce bir kanı ve büyük ihtilale (Fransız İhtilali) benzetmek hevesiyle beraber, bir taraftan da dinleyip okudukları Auguste Comte ve Gustave Le Bon gibi meşhur filozofların sözlerine, araştırmadan tam bir imanla bağlanmalarıdır³⁷⁵.

Dönmelerin masonluğa intisabı Selanik'te kurulan localar vasıtasıyla³⁷⁶, Jön Türkler'e olan etkisi de daha çok mason locaları vasıtasıyla olmuştur. Mason locaları, Osmanlı geleneksel devlet anlayışını yıkmak için çaba sarf eden Jön Türkler için sığınacak birer liman olmuştur. Zira localar o dönemde yabancı sefarethanelerin koruması altında olduklarından³⁷⁷, Osmanlı istihbaratından çekinen Jön Türkler, bu cemiyetler sayesinde kendilerini daha emniyette hissetmişlerdir. Dönmeler ile İttihad ve Terakki Cemiyeti öylesine iç içe geçmiştir ve bu cemiyet Dönmelerce öylesine benimsenmiştir ki, bu zümreye ait olan Terakki Mekteplerinin ismi bile İttihad ve Terakki'den alınmıştır³⁷⁸.

Dönmeler, önceleri sadece Selanik havalisinde aktiflerken, Sultan Abdülhamid Han'ı tahtından indirdikten ve Meşrutiyeti ilan ettirdikten sonra, imparatorluk çapında hatırı sayılır bir siyasal güç kazanmışlardır.³⁷⁹ Elde ettikleri bu güçle birlikte Dönmeler, Türk toplumu tarafından iki yönlü saldırı ve dışlamaya muhatap edilmişlerdir. İttihad ve Terakki'nin, Sultan'ı tahtından indirmiş olması, bu hareketin en büyük itici gücü olan Dönmeleri de itham altında bırakmıştır. Ayrıca bu tarihten sonra, Dönmelerin samimi olarak dönmüş olmadıklarına dair şüpheler oluşmaya başlamıştır. Baer'e göre,

³⁷⁵ Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., c. I., s. 320.

³⁷⁶ Zorlu, a.g.e., s. 56.

³⁷⁷ Zorlu, a.g.e., s. 56.

³⁷⁸ Yıldız Sertel, a.g.e., s. 24.- Baer, a.g.e., 75.

³⁷⁹ Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 304-305.

Dönmeler sadece inançları yüzünden değil, yabancı ticari ağlar ve mahalli idarelerle olan münasebetleri sebebiyle de Müslüman Türklerin hedefi haline gelmeye başlamışlardır³⁸⁰.

2.7.3. Dönmelerin İslami Tarikatlarla Münasebetleri

Özde değil, sözde Müslüman olan ve İslamların içine girmek suretiyle, onları deforme etme gayreti içinde bulunan Dönmeler, aldaticılık özelliklerini devam ettirebilmek ve Türk toplumu içinde tam olarak kamufle olup, kendilerini Müslümanmış gibi gösterebilmek için, İslami menşeli tarikat ve dergahlara sızmışlardır. Dönmelerin tercih ettiği tarikatlar, daha hoşgörülü ve dini tatbikatta biraz daha gevşek yapılı olan ve aynı zamanda geleneksel Osmanlı devlet sistemine karşı duruşları (müesses nizam=norm karşıtlığı) ile bilinen Bektaşilik, Mevlevilik ve Melamiliktir³⁸¹. Cemaat içi sırlarını deşifre etmeme prensibine rağmen, Dönmelerin hem mason cemiyetlerine ve hem de İslami tarikatlara ilgi duyduğu bilinmektedir. Sabetaycıların sufi tarikatlara ilgi duymalarının bir nedeni de, Şiilik, Bektaşilik üzerinden takıyyeci mantığı kapmış olmaları olarak gösterilmektedir. Zira Sabetaycıların mümeyyiz vasfı takıyyeciliktir. Sufizm, Dönmelik üzerinde kısmen de olsa etki etmiş olsa bile, Dönmeler, Yahudi mistisizmi içinde kalmayı tercih etmişlerdir. Kabala ile Sufizm arasında gidip gelen Dönmelerin çok az bir kısmı iki mistik öge arasında sentez yapmayı başaramışlardır³⁸².

Soner Yalçın ise Dönmelerin sufi tarikatlarına girmelerinin ana nedenini Kabala'ya bağlamaktadır. Tevrat'taki bazı işaretler ile İbrani harflerinin önemli esrara malik olduğundan hareket eden Kabala, Yahudiliğin

³⁸⁰ Baer, a.g.e., ss. 14-15.

³⁸¹ Necip Fazıl, Dönmelerin Kadiri, Rufai ve Nakşi tarikatlarına da intisap ettiklerinden bahsetmektedir. Ancak bu bilgi diğer kaynaklarla desteklenmiş değildir. Kısakürek, a.g.e., s. 197.

³⁸² Cengiz Şişman, Dönmelerin İslam Sufizmi hakkındaki malumatlarının kaynağının büyük oranda Cuma vaazları olduğunu söylemektedir. Zira Dönme erkeklerinin hemen hemen İslam ile olan tek bağı Cuma namazlarıdır. Dönmeler Cuma namazlarını kaçırmamaya dikkat etmektedirler. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 299. Ona göre bazı Dönmeler Sufizm'e samimi ve hakiki alaka göstermişlerdir. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 297. Ancak kanaatimizce Dönmelerin değil Sufizm'e, İslam'a bile samimi girmiş olma ihtimalleri son derece düşüktür.

tasavvufu ve mistik veçhesidir. Ona göre mesela Melamilikteki zikir merasimi ile Kabalacıların trans ayinleri arasında benzerlik bulunmaktadır³⁸³.

Bu tarikatların İttihad ve Terakki Cemiyetine olan yakınlığı ve Sultan Abdülhamid Han'a olan husumetleri bilinen bir şeydir³⁸⁴. Dönmelerin son dönemlerde bu tarikatları tercih etmelerinin bir nedeni de bunların resmi otoriteye (İttihad ve Terakki) olan yakınlıklarıdır³⁸⁵. Bir başka sebep ise, başka bir dine ait bile olsa, bu tarikatlar içine sızarak kendi gizemlerini devam ettirmek istemeleridir³⁸⁶. Meşhur Sabetayist hahamlardan eğitimci Şemsi Efendi'nin de Melamilik tarikatının içine huruç ettiği ve orada yetiştigi iddia edilmiştir³⁸⁷. Dönme grupları içinde Yakubiler Melamiliğe, Kapaniler Mevleviliğe, Karakaşiler de Bektaşiliğe alaka duymuşlardır. Ancak Nakşibendiliğe ilgi gösterenler de yok değildir³⁸⁸.

Dönmelerin Melamiliğe yakın olmalarının bir sebebi de, Sabetay Sevi'nin, muasırı olan Niyazi Mısri ile tanışıyor olması ve Sevi'nin, Mısri'nin tekkesinde bir süre kalmış olmasıdır³⁸⁹. Sevi'nin, Mehmet Niyazi Mısri ile olan dostluğundan dolayı, Dönmeler bu tarikata intisap etmeye başlamışlardır. Sevi ile Mısri'nin, Yahudi ve Müslüman simgelerinin ötesinde, ortak bir dil bulmuş olmaları hiç imkânsız değildir³⁹⁰. Melamilere Yalılar bölgesindeki evini tekke olarak veren Ali Örfi Efendi, Dönme cemaatinin önde gelenlerindendir³⁹¹.

Dönmelerin Bektaşi tarikatı ile olan münasebetlerinin temelinde, yukarıda da değindiğimiz üzere, bu tarikatta mutata bir tarz olan takıyye anlayışının kendilerine uygun olması yatmaktadır. Bu tarz bir duruş ve anlayış, İslam'ın Sünni anlayışına sahip olan ekseriyet nazarında onlara bir koruma zırhı sağlamıştır. Ancak Bektaşilerin bu mürai tutumları, Sünni

³⁸³ Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, ss. 440-441.

³⁸⁴ Zorlu, a.g.e., ss. 44-45.

³⁸⁵ Derviş, a.g.e., s. 40.

³⁸⁶ Zorlu, a.g.e., s. 41.

³⁸⁷ Kocabaş, a.g.e., s. 33.

³⁸⁸ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 299.

³⁸⁹ Derviş, a.g.e., s. 40.

³⁹⁰ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 738.

³⁹¹ Zorlu, a.g.e., s. 45.

Müslümanlar tarafından kısa zamanda fark edilmiş ve tarikata mensup olanlar kınanmışlardır. Sünniler, Bektaşilerin tamamı olmasa da, belli bazı gruplarının içinde bulundukları dini nihilizmi (inkârcılığı) asla kabul etmemişler ve bunlara karşı hasmane tutum içine girmişlerdir. İşte bu takıyye anlayışıdır ki, kendi seciye-i millîyelerine uygun olması hasebiyle, Dönmeler tarafından beğenilmiş ve tabi olarak Bektaşî tarikatı onların ilgi sahalarına girmiştir³⁹². Dönmeler ikiyüzlü hallerinden dolayı, aynen Bektaşiler gibi, dindar Sünni Müslümanlardan korunma adına bu tarikatlara yaklaştırmış olmalıdırlar³⁹³. Dönmelerin Karakaşî sektinin şeyhi olan Baruchya Russo'nun (Osman Baba) mezarının da bulunduğu Karakaşî mezarlığının Selanik'te Bektaşî tekkesi yanında bulunması tesadüfi olmadığı gibi³⁹⁴, bahse konu bağlantıyı ortaya koyması açısından son derece çarpıcı bir durumdur. Bektaşilerle, Dönmeler arasındaki ilişki Sabetay Sevi'nin zamanında da bulunmaktadır. Sevi'nin Mesihliğini ilan etmesinden sonra, ona inanan İslam kitlesi içinde Bektaşilerin de olması³⁹⁵, bu ilişkinin kökleri hakkında fikir vermeye yetecektir³⁹⁶. Mesihlik meselesi sadece Yahudiler arasında değil, bir kısım Müslümanlar arasında da taraftar bulmuştur. Sevi, Bektaşî dervişlerinden birisini elde etmeyi başarmış ve bu sayede önemli bir İslam kitlesini de davasına ortak etmiştir³⁹⁷. Rivayetlere göre, Sabetay Sevi Edirne'de iken Bektaşî dergâhına gitmiş ve onların dua ve zikirlerine iştirak etmiştir. Bundan dolayı da Dönme zümresi için bu tarikat büyük önem arz etmiştir³⁹⁸. Ancak Bektaşî tarikatının, 1826'daki Yeniçeri Ocağının lağvedilmesi hadisesinden sonra kapatılmış olması, Dönmelerin Tanzimat sonuna kadar bu tarikata alenen girip çıkmalarını engellemiştir³⁹⁹. Baer'e

³⁹² Scholem, "Gizli Yahudi...", ss. 226-227.

³⁹³ Scholem, *Mistik Mesih...*, s. 738.

³⁹⁴ Scholem, "Gizli Yahudi...", s. 227.

³⁹⁵ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)...*, s. 5.

³⁹⁶ Selahattin Galip bu hususun, yani Sevi'ye intisap eden Bektaşilerin mevcut olduğu iddiasının henüz geçerli bir vesika ile ispatlanmış olmadığını ve bu iddianın ihtiyatla karşılanması gerektiğini ifade etmektedir. Galip, a.g.e., s. 50. Ancak İlber Ortaylı, Sabetay Sevi ortaya çıktığında sadece Yahudiler değil, Hristiyan ve Musevilerden de kendisine biat edenler olduğunu ifade etmektedir. Akyol, *Osmanlı Mirasından...*, s. 65.

³⁹⁷ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler)...*, s. 226.

³⁹⁸ Baer, a.g.e., ss. 30-31.

³⁹⁹ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 299.

göre, Dönmelerin aşırı dindar kolu olan Kapaniler, Dönme dinini, sonradan ortaya çıkan bidatlardan arındırmak istemişler ve Mevlevi sufi tarikatıyla bağlar kurmuşlar⁴⁰⁰, hatta bazıları Selanik'teki sufi tarikatların, özellikle de Mevlevilerin üst makamlarına kadar yükselmişlerdir⁴⁰¹. XVIII. asırda yaşamış olan meşhur Dönme liderlerinden Derviş Efendi (Judah Levi Tora) Nakşibendi Tarikatında şeyhliğe kadar yükselmiştir. Diğer yandan Karakaş İbrahim Efendi isimli Dönme'nin torunları tarikatlarda ve camilerde şeyhlik ve imamlik bile yapmışlardır⁴⁰². Bilinen ilk Mevlevi Dönme Şeyhi Karakaşî İshak Efendi'dir. 1825 senesinde Mevlevi Dergâhına intisap etmiştir. İshak Efendi, hem Mevlevi şeyhi ve hem de Dönme oganıdır (haham). Dönmelerin Mevlevilikle olan bağları o kadar açıktır ki, bir Dönme neşriyatı olan *Gonca-i Edep* dergisinde, Selanik Pazar Dergâhı Şeyhi Lutfi Efendi'nin iki manzumesi⁴⁰³ ve Selanik Mevlevihanesinde asılı olan bir levhada yazılı bulunan bir kıta⁴⁰⁴ kendisine yer bulabilmiştir.

Dönme tarikat mensupları arasında en ilgi çekici olanı Mehmed Esad Efendi'dir. Mehmed Esad Efendi'nin rüyasında Hz. Muhammed'i gördüğü ve onun sayesinde kuyudan çıktığı ve kurtuluşa erdiği, bu rüya neticesinde de İslam ile samimi olarak müşerref olduğu rivayet edilmektedir⁴⁰⁵. 1841 Selanik doğumlu olan Mehmed Esad Efendi, 1864 senesinde İstanbul'a gelmiş ve Fatih civarındaki Çayırılı Medresesine girmiştir. Sonrasında Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Selahaddin Dede Efendi'ye intisap etmiştir. Mükerreren Hicaz'a ve iki defa da Mevlâna'yı ziyaret için Konya'ya gelmiştir. Vefat tarihi olan 1911'den iki sene evvel de Kasımpaşa Mevlevihane'sinin Mesnevihanlığına tayin kılınmıştır⁴⁰⁶. Cengiz Şişman'a göre Dönme kökenli Mevlevi Şeyhi Mehmed Esad Efendi'nin müritleri arasında Mehmed Akif Ersoy da bulunmaktadır. Esad Efendi tam olarak

⁴⁰⁰ Baer, a.g.e., s. 31.

⁴⁰¹ Baer, a.g.e., s. 36. Bu çalışmanın ekinde Selanik'teki Mevlevi Dergâhında, Dönme bir dervişin fotoğrafını bulabilirsiniz (Ek-4).

⁴⁰² Şişman, *Suskunluğun...*, s. 201.

⁴⁰³ *Gonca-i Edep*, 30 Nisan 1299, ss. 67-68, *Gonca-i Edep*, 15 Mart 1300, ss. 175-176.

⁴⁰⁴ *Gonca-i Edep*, 1 Nisan 1299, s. 36.

⁴⁰⁵ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 300.

⁴⁰⁶ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asrın Türk Şairleri*, MEB Devlet Kitapları (MEB Basımevi), İstanbul, 1969, ss. 328-330.

İslam'a dönmüş gibi görünse de, kendi ailesi ile bağlarını hiç koparmamıştır. Mehmed Esad Efendi, dedesi olan Halil Ali Bezmen'den her ay harçlık almıştır⁴⁰⁷. İbnülemin gibi müdekkik bir yazarın, Mehmed Esad Efendi'nin hayatını kaleme alırken, onun ne Dönmeliğinden, ne de Mehmet Akif Ersoy'un şeyhi olduğundan bahsetmemiş olması son derece dikkat çekicidir⁴⁰⁸. Aynı durum İbrahim Alaettin Gövsa tarafından kaleme alınan *Türk ve Dünya Meşhurları Ansiklopedisi* için de geçerlidir. Gövsa da, Esad Dede Efendi'den bahsederken, onun da kendisi gibi bir Avdeti olduğundan bahsetmemiştir.

Meşhur Dönmelerden Sabiha Sertel'in hayatını kaleme alan kızı Yıldız Sertel, eserinde annesinin yaşadığı konumuzla alakalı bir diyaloga yer vermiştir. Konu Dönmeler ve Bektaşilik olduğundan ve diyalogda geçen mevzular, bu meselenin anlaşılmasına ciddi katkı sağlayacağından dolayı, bahse konu diyalogu aynen buraya derç ediyoruz. Aşağıdaki metinde de görüleceği üzere, Dönmelik ile Mevlevilik ve Bektaşilik iç içedir. Sabiha Hanım'ın ağabeyi olan Mecdi Bey, Dönme olmasına rağmen kendisini Mevlevi olarak tanımlamaktadır. “*Bir gün, Mecdi Ağabeyi okuldan, yakın akrabalarından arkadaşı İsmail’le beraber geldi. İsmail, kapıdan girer girmez, çantasını minderin üstüne attı, Atiye Hanıma döndü, — Teyze, insan Allah’ın gölgesidir. İnsanın dışında Allah yoktur. Hoca Efendi söyledi. — Ne? Sen deli*

⁴⁰⁷ Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 300-301.

⁴⁰⁸ Mehmed Akif Ersoy'un İslam anlayışı daha çok akla dayalı, kelami bir anlayıştır. Mehmed Akif esatirlerle dolu sufi tarzı bir İslam'dan uzaktır. Bu manâda Mehmed Esad Efendi'nin şeyhliği altında mürit olmaktan ziyade, onun ilminden istifade etmiş olması akla daha yatkındır. Nitekim Mehmed Akif hakkında bir eser neşretmiş olan yakın dostu Mithat Cemal Kuntay, millî şairin çocukluğu hakkında malumat toplamak üzere büyük sarıklı hoca dediği Akşemseddin Efendi'yle mülakatında, hoca efendinin kendisine “*Akif ancak Farisi bilir. Fatih Camiinde Yahudi mühtedisi bir Esad vardı, ondan okudu*” dediğinden bahsetmektedir. Kuntay aynı bahsin haşiyesinde, “*Mesnevihan diye tanınan Esad Dede Selanik’te doğduğu için Yahudilikten ihtida etmiş diye hakkında esassız bir rivayet vardır*” demek suretiyle, Mehmed Esad Efendi'nin Dönmeliğini inkâr yoluna gitmektedir. Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Akif*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 138. Ancak bu malumat doğru değildir. Mehmed Esad Efendi Bezmenlerle akrabadır ve Sabetayist Dönmedir. Dönmeler üzerinde araştırmalarıyla bilinen Soner Yalçın da eserinde “*Keza Bezmenler de bilinir: bu aileden Mehmed Esad Dede, Kasımpaşa Mevlevîhanesi'nin mevlevîhanlığını yapmadı mı?*” sözleriyle bu ilişkiyi ve dolayısıyla da Esad Dede Efendi'nin Dönmeliğini teyid etmektedir. Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, s. 440. Kuntay, Mehmed Akif'in, yüzünü görmediği halde düşmanı olduğu insanları sayarken dördüncü sırada Yahudileri de saymış olması ayrıca bir ironi olsa gerektir. Mehmed Akif ya Esad Dede Efendi'nin Avdetiliğinden bihaberdir ya da ona mürit olmaksızın, ondan Farisi ya da başka bir ilmi tahsil etmesinde bir mahzur görmemiş olmalıdır. Kuntay, a.g.e., s. 214.

misin? Atiye Hanım neye uğradığını şaşırmişti. Masanın üstünde duran oklavayı kaptığı gibi, İsmail'in üstüne yürüdü, — Sus, Allahsız, tövbe de çarpılırsın. — Teyze, Hoca söyledi: Allah insanın içindedir. Allah'ta olan her şey insanda da vardır. Allah'la insan birdir. Atiye Hanım, bir yandan, "Sus, tövbe de" diye bağıyor, bir yandan da oklavayla, İsmail'in omuzlarına, arkasına vuruyordu. Sabiha korkusundan çığlıklar atmaya, bar bar bağırarak ağlamaya başlamıştı. Tam bu sırada, kapı açıldı, içeri Nazmi Efendi girdi. Herkes sus pus olup köşesine çekildi. — Ne oluyor? Nedir bu bağırışma, bu gürültü? İsmail atıldı, — Amca, Hoca Efendi söyledi. İnsan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. İnsanın dışında Allah yoktur, diye. Teyzem buna kızdı. — Kim bu Hoca Efendi? — Şerafeddin Hoca. — Ha... Şu Bektaşî dervişi. Size tasavvufu okutuyor. Onlara göre insan Allah'ın güzelliğinin bir parçasıdır, Allah'tan bir ışıktır. Tanrı insanı yaratırken ona kendi ışığını vermiştir. Bektaşiler tanrıyı evrende, eşyada ve insanda görürler, "Eşyaya bakmak, Allah'a bakmaktır," derler. Aslında Bektaşiler de, biz Mevleviler de, "Allah'a ulaşmak için onu sevmek gerekir," deriz. Bu Allah aşkıyla insan Allah'la birleşir. Tasavvufu iyi oku, iyi anla. Odada bütün gözler Nazmi Efendi'nin üzerine dikilmişti. Mecdi hayretle babasına bakıyordu. Sabiha kendi kendine düşünüyordu. "Ne kadar da çok öğrenilecek şey var... Dervişler, Dönmeler, Bektaşiler, Mevleviler, tasavvuf." Her gün kafasında yeni yeni soru işaretleri doğuyor, öğrenme merakı artıyordu"⁴⁰⁹.

Yıldız Sertel eserinin bir başka yerinde de tarikatlar, İttihat ve Terakki ile Dönmeler arasındaki münasebetlere ışık tutacak pek kıymetli bilgiler vermektedir. Ona göre, tarikat dervişleri hilafetin kaldırılmasından yanadırlar, kadınlara serbesti tanınmasını istemektedirler, değişik mezhepleri tek Allah çatısı altında toplamak emelindedirler ve Dönmeler gibi İttihatçılardan yanadırlar. Talat Paşa, Rıza Tevfik gibi İttihatçılar Bektaşilerle beraber çalışmaktadırlar⁴¹⁰.

⁴⁰⁹ Yıldız Sertel, a.g.e., s. 31.

⁴¹⁰ Yıldız Sertel, a.g.e., s. 42.

Yıldız Sertel, dedesi yani annesi Sabiha Hanım'ın babası olan Nazmi Efendi'nin sürekli Mevlevi dergâhına gittiğini ve bir Mevlevi şeyhinin torunu olduğunu eserinde anlatmaktadır. Bahse konu diyalog, Dönme-Mevlevi ilişkisini anlamamız açısından ehemmiyetlidir: “(Nazmi Efendi) Mevlevihane'nin önüne gelince biraz durakladı. Girmeyi düşündü, sonra vazgeçti. Daha saat çok erkendi. Burada yemek yemek, ayinlere katılmak çocukluğundan beri onun için bir zevkti. Oğlu Mecdi'yi de buraya alıştırmıştı. Mevlevi dervişinin torunu olmak, erenlerle sohbet etmek hoş bir şeydi. İnsan kendini bir aile içinde hiss ediyor, yalnızlık duymuyordu. Ama şimdi? Tekkeyi saymazsak yine de yalnızdı”⁴¹¹. Yıldız Hanım, ailenin tarikatlarla olan münasebetlerini bütün çıplaklığı ve gerçekliği ile gözler önüne sermektedir. Ancak ne hikmetledir bilinmez, annesi Sabiha Hanım tarafından kaleme alınan ve kendi hayatını konu alan hatıratı, tarikatlardan, Mevlevilik ya da Bektaşilikten tek kelime söz edilmemektedir⁴¹².

Dönmelerin ilk başlarda, İslam dünyasının saygın tarikatlarından Aziz Mahmud Hüdai⁴¹³ tekkesine yakın durmaya çalıştıkları da bilinmektedir. Dönme Mezarlığı olarak bilinen Bülbüldere Mezarlığının hemen yanı başında bulunan Asadar Baba Türbesi bu durumun ispatı olarak addedilmektedir. Zorlu'ya göre, Sabetaycılar din değiştirmeleri sonrasında İstanbul'da yaptıkları ilk eylem, zamanın Halveti Dergâhı pirlerinden olan ve bugün Üsküdar'da yatan Aziz Mahmud Hüdai'nin tekkesinin yapılışında maddi destek sağlamalarıdır. Ona göre Dönmeler 1924 mübadelesine kadar Hüdai Dergâhına berdevam olmuşlardır⁴¹⁴.

Dönmeler 1924 mübadelesine kadar tarikatlarla olan münasebetlerini devam ettirmişlerdir. Daha sonraki vetirede tekke ve zaviyelerin kanun yoluyla kapatılmasını müteakip, Dönmeler de tarikatlardan kopmuşlar ve masonluk bünyesinde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Ancak Kapancı

⁴¹¹ Yıldız Sertel, a.g.e., s. 18.

⁴¹² Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

⁴¹³ Aziz Mahmud Hüdai, Halveti tarikatının kurucusu ve şeyhidir. 1541-1628 tarihleri arasında yaşamıştır. Sabetay Sevi ile sadece iki sene muasırılığı vardır. Ancak bu iki sene Sevi'nin ilk iki yaşına, Aziz Mahmud Hüdai'nin ise son iki yaşına tesadüf etmektedir.

⁴¹⁴ Zorlu, a.g.e., s. 41.

grubunun Mevlevilikle bağlarının devam ettiği, Mevlevi şeyhlerinin çocuklarını Terakki mekteplerinde bedava okuttukları, bu okulların açılış merasimlerine Mevlevi dedelerini davet ettikleri bilinmektedir⁴¹⁵. 1882 senesinde Selanik’te, sekiz tarikatın toplam 20 tekke ve zaviyesi bulunmakta olup, Sabetyaistler daha çok sufi Osmanlı tarikatlarına, yani Mevlevi, Bektaşî ve Melami tekkelerine katılmışlar, buralarda sadece mürid olarak değil, şeyh olarak da varlık göstermişlerdir. Özellikle Selanik Mevlevihanesinin mürid ve şeyhlerinin çoğu pek çoğu, Selanik Pazar Dergâhının müdavimlerinin ise tamamı Sabetayistlerden oluşmuştur⁴¹⁶.

2.7.4. Dönmelerin Önemli Dini Günleri ve Dört Gönül Bayramı

Sabetay Sevi tarafından ilan edilen dini gün ve bayramların sayısı epeyce fazladır. Bu bayramlar özet olarak şu şekilde sıralanabilir;

- 14 Sivan (Nisan) Tohum Bayramı (Bu bayram Tanah’ın, “O gün Rabbin filizi güzel ve izzetli olacak ve İsrail’in kaçıp kurtulanları için yerin meyvesi çok güzel ve iyi olacaktır” cümlesinden kaynaklanmıştır),
- 24 Sivan (Nisan) Sabetay’ın Takdis Bayramı,
- 26 Sivan Bayramı (Onu bize bugün verdiler bayramıdır. Ancak bununla ne kastedildiğinde ihtilaf vardır),
- 9 Temmuz Ruhun Giyinmeye Başlama Bayramı,
- 17 Temmuz Bayramı (Yahudilerin, Kudüs kalelerinin düşmesine mebni yas günleridir ve yas orucu tutarlar),
- 23 Temmuz Aydınlatma Bayramı (Mesih’in gelişinin şerefine yapılan bayramdır),
- 24 Temmuz Mukaddes Cumartesi Bayramı,

⁴¹⁵ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 301.

⁴¹⁶ *Selanik’te Osmanlı Matbuatı Gonca-i Edep...*, ss. 40-41.

- 3 Ab Zaferle Taçlanmanın Başlaması Bayramı,
- 9 Ab Meserret (Sevinç) Bayramı,
- 15 Ab Tuzlama Bayramı (Sabetay Sevi'nin kral ilan edildiği gündür),
- 16 Kislev Purim Bayramı (Sabetay Sevi'nin İslam'a geçmesinin hatırasına yapılan bayramdır),
- 21 Adar Sabetay'ın Doğum Bayramı (Ancak Sevi 9 Ab günü doğmuştur),
- 28 Adar Sabetay'ın Sünnet Bayramı (Yahudilerde sünnet doğumdan sonra 8. günde yapılmaktadır. Burada bir hata bulunmaktadır zira Sevi'nin doğum tarihi 9 Ab günüdür),
- 16 Tevet Bayramı,
- 15 Chevat Bayramı,
- 15 Adar Purim (Şeker) Bayramı,
- 22 Adar Kuzu Bayramı⁴¹⁷.

Dönmelerin bayramları içerisinde en fazla tartışma konusu olan, cinsel norm karşıtlığı ile ilgi çeken 22 Adar günü kutlanan Kuzu Bayramıdır (Hag ha-Kaves)⁴¹⁸. Sabetayistlerde normal zamanlarda kuzu eti yenilmesi caiz değildir. Kuzu eti yemenin senede bir defa olmak üzere mevsimi ve muayyen bir zamanı vardır. İşte bu muayyen tarih, Yahudi takvimine göre her sene 22 Adar günüdür. Bu gün dışında kuzu yemek memnu olduğu gibi, Dönme aileler çocuklarını bu hususta korkutmak suretiyle ikaz etmekte, muayyen gün dışında kuzu eti yemeleri halinde, senesine kalmadan öleceklerini söylemektedirler. Karakaşi Rüştü Bey'in ifşaatına göre, bu adetlerini Türklere söylememeleri konusunda tembihlenmekte ve Türkler acı soğan olarak tanımlanmaktadır. Dönmelere göre, Türkler acı soğandır ve kokmayan acı soğan olmayacağına göre, Türklere verilen sırların dışarıya yayılması ve duyulması kaçınılmazdır⁴¹⁹. Bütün bu tembih ve tehditlere rağmen, Selanik'te

⁴¹⁷ Küçük, *Dönmeler (Sabetayistler)*..., ss. 368-371.

⁴¹⁸ Küçük, *Tekelistan*..., s. 264.

⁴¹⁹ Ertuğrul Düzdağ, Münevver Ayaşlı ile yaptığı hususi bir sohbetten nakille, Türk gazeteci ve siyaset adamı Nazım Poroy'un Selanik'te Dönmelerin evine misafir olduğunda, yaşlı Dönme kadınların

Arnavutlarca yapılan kuzu etinden yediğini ama ölmediğini anlatan Rüştü Bey, bu durumu annesine anlattığında annesinin kızdığını söylemektedir⁴²⁰.

22 Adar günü yenilen kuzunun aynı gecesinde yaşanan şeylerden dolayı bu bayrama Karakaşiler tarafından “Dört Gönül Bayramı” da denilmektedir⁴²¹. O gün özel olarak pişirtilen kuzu eti, en az iki evli çift olmak üzere, bazen otuza kadar artan sayıları bulan Dönme çiftler tarafından hususi bir merasimle yenilmektedir. O gün dışında kuzu eti yemek nasıl memnu ise, o muayyen günde yemek de o kadar sevaptır. Kuzu eti afiyetle yenilip, ilahiler söylenmekte⁴²² ve çiftler içki eşliğinde eğlendikten sonra bir anda mumlar söndürülmekte ve partiye katılanlar karanlıkta kimin eşini denk getirirlerse onunla o gece birlikte olmaktadırlar. Bu geceye katılan kadınlar çokça sevap kazanmakta ve bu ilişkilerden doğan ve babası meçhul olan bebekler de mukaddes addedilmektedirler. İşte bu dini ayine “Mum Söndü Ayini” de denilmektedir. Bu mukaddes güne bekâr erkek ve kadınlar alınmamaktadır. Bekârların katılımı, büyük ihtimalle ışık söndürüldüğü zaman sunabilecekleri bir eşleri (karıları) olmadığı için yasaklanmıştır⁴²³.

Dönmelerin adetlerinden olan bu mum söndü ayini, geleneksel Yahudi inanç ve kültürü ile telifi mümkün olmayan bir durumdur. Neticede, Yunanistan’daki bir kısım Dönmeler yeniden Yahudiliğe avdet etmek niyetiyle hahambaşılığın kapısını çaldıklarında, Yahudi din otoriteleri, Dönmelerin mum söndü adetlerinden bahisle, bu ilişkiden doğan çocukların gayrı meşru sayıldıklarını ve bu çocuklarla beraber en az on neslin asla ebedi âlemdeki birliğe katılmalarının mümkün olmadığı yönündeki Tevrat

kendisine “Yanınızda acı soğan var mı” diye sorduklarından bahsetmektedir. Düzdağ’a göre de “Acı Soğan” Dönme literatüründe kendilerinden olmayanlar için kullanılan bir terimdir. Düzdağ, *Yakın Tarihimizde...*, s. 415.

⁴²⁰ Düzdağ, *Yakın Tarihimizde...*, s. 328.

⁴²¹ Bu bayrama Kapaniler “Kuzu Bayramı”, Yakubiler ise “Bahar Bayramı” demektedirler. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 235.

⁴²² Şu ilahi yemekte okunmaktadır:

“Kuzu, Kuzu yedik biz kuzu,
Kutsallığın etidir o, kuzunun gizemi,
Sende bütün İsrail kutsanacak ki,
Kuzu bize geldi...” Şişman, *Suskunluğun...*, s. 236.

⁴²³ Baer, a.g.e., s. 202.

hükmüne binaen, Dönmeleri Yahudiliğe kabul etmemişlerdir⁴²⁴. Esasında Sabetay Sevi hayatta iken bu bayram kutlanmamaktadır. Sabetay'ın ölümünden yaklaşık üç çeyrek asır sonra Baruhya Russo (Osman Baba) tarafından, bu bayram Dönmelerin listesine alınmıştır. Ona göre bunun dini mesnedi de bulunmaktadır. Her ne kadar Tora'da mahremeler arasında cinsi münasebet yasaksa da, tabiatın tüm yasak fiillerini meşru kılan Atzilot Torasında bu cinsi sapıklıklar meşru sayılmakta idi⁴²⁵. 18 Emir içerisinde zina yasaklanmış olmasına rağmen, mum söndü ayınındeki cinsi sapıklık görmezden gelinmiştir. Zira Dönmelere göre, cinsi yasaklar Beriah yani ilk yaratılış dünyasına aittir ve bu dünyada bu yasak geçerli değildir⁴²⁶.

Dönmelerin inanç sisteminin temelini oluşturan Mesih anlayışına göre, Mesih, insanlık günahlara gark olmadan dünyaya teşrif etmeyecektir⁴²⁷. Bunun için yani Mesih'in gelmesini hızlandırmak ve temin etmek için olabildiğinde yasaklanmış olan fiil ve davranışlara revaç vermek gerekmektedir. Yani Tevrat neyi haram kılmışsa onlar irtikâp edilmelidir, dünyada kötülükler, iyiliklere galip gelmeli ki Mesih'i çağ zuhur etsin. Buna Yahudi literatüründe "*Günahın Kutsiyeti Doktrini*" denilmektedir. Dönmelerin bir kısmı arasında cereyan eden ahlak dışı bu Nihilist anlayış, işte böyle sapkın ve cinsel norm karşıtı bir muhakeme ile başlamıştır⁴²⁸. Onlara göre, günaha girerek kurtuluşa erilecektir.

Bir başka nazariyeye göre ise, Dönmelerin bu tuhaf adetleri, Mesih'in yasak olanları meşru ve helal etme yetkisine dayanmaktadır. Nasıl ki 1164'te Alamut Kalesinde yaşayan Müslümanlar için, kendini Mehdi olarak tanıtan İmam, şeriatın tüm yasaklarını kaldırdığını ilan etmişse, Dönmeler'de de Mesih bu yetkisini kullanmaktadır⁴²⁹. Ancak burada atlanılmaması gereken bir husus şudur: Mum Söndü Ayini Sevi tarafından ihdas edilmiş değildir,

⁴²⁴ Galante, *Sabetay Sevi*..., s. 107.

⁴²⁵ Düздаğ, *Yakın Tarihimizde*..., s. 267.

⁴²⁶ Şişman, *Suskunluğun*..., s. 236.

⁴²⁷ Aslında Yahudi Talmud öğretilerinde Mesih'in zuhur edeceği sosyal ortam sadece günaha gark olmakla tarif edilmiş değildir. Mesih'in gelmesi için ya insanlar günaha batmış olmalıdır ya da tamamen salih ve günahsız bir dünya olmalıdır. Şişman, *Suskunluğun*..., s. 54.

⁴²⁸ Yesevize, *Yahudilik ve Dönmeler*..., ss. 266-267.

⁴²⁹ Scholem, "Gizli Yahudi...", ss. 240-241.

onun ruhunun reenkarnasyon yoluyla intikal ettiği Baruhya Russo tarafından konulmuştur. Dönmeler arasında görülen serbest grup seks⁴³⁰ âdetinin Tanah’a dayandığını ve Tanah’ta buna ruhsat verildiğini iddia edenler de vardır⁴³¹. Karakaşilerin XVIII. asırdaki önemli liderlerinden birisi olan Derviş Efendi (Judah Levi Tova), yaradılış Torasında yer alan cinsel yasakların kaldırılmasını savunmuş, mezhebin erkekleri ile mezhebin kadınlarının bir tür kolektif evlilik yapmalarını pratiğe dökmüştür. Derviş Efendi’nin cinsel misafirperverlik denilen bir tür sapkın uygulamayı da hayata geçirdiğinden bahsedilmektedir. Bu âdete göre, evine misafir gelen bir Dönme, o gece kızını ya da eşini misafirine takdim etmektedir. Bu anlayış Frankistlere de geçmiştir⁴³².

Dönmelerin mum söndü adetleri hakkında çok sayıda rivayet ve hikâye bulunmaktadır. Anlatılanlara göre, her ailenin erkekleri “Khal” denilen dini bir merkezde toplanmakta ve yenilecek olan kuzuyu okutmaktadırlar. Daha sonra Hoca ya da Ogan ismi verilen din adamlarınca okutulmuş olan bu kuzudan parçalar alınmakta ve ailelere dağıtılmaktadır. Ancak burada sadece erkekler yer almaktadır. Zorlu’ya göre, mum söndü âdeti her ne kadar dillendirilmiş olsa da, herhangi bir delile dayandırılmamıştır. Bu tür söz ve söylentiler cemaatin iyice içe kapanmasına sebep olmuştur⁴³³.

Her ne kadar Zorlu tarafından kendisinin mensubu olduğu zümre bu günden tebrî edilmeye çalışılmış olsa da, birçok kaynakta, Dönmelerin bu cinsi sapıklık ayinine verilen misallere rastlanmaktadır. Tevrat ahlakını ters

⁴³⁰ Yalçın Küçük bir gazete muhabirinin kendisiyle yaptığı mülakatta kendisine sorulan grup seks konusundaki suale şu şekilde cevap vermiştir: “Dinsel bir tarafı var. Sevi’nin emridir. Yoksulluk arttığı zaman devrim olacak. Günah artınca Mesih gelecek, kurtuluş olacak. Günah işleyerek kurtulma Sabetayizm’in temel dinsel kurallarından birisidir. Son zamanlarda hiçbir aile zinadan dolayı sona erdi mi? Bitti bu iş. O onunla, öbürü onunla. Hele Hülya Avşar çok açık biçimde Sabetay Sevi’nin propagandisti gibi. Aşk denilen bir elektriklenme yok. Ünlü Sabetayistlerin hiçbirinin âşık olduğunu göremezsiniz. Hiçbiri de birbirini kıskanmıyor. Daima birbirleriyle. Tamamen sosyete içinde oluyor. Sonradan affediyorlar. Dolayısıyla evlilik müessesesini yıkıyorlar. Evlilik müessesesi yıkılabilir ama yanında büyük bir ahlaki bozukluğu da beraberinde getiriyor. Herkes bu şekilde olmaya özeniyor”. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/grup-seks-sabetayizm-in-emridir-5124002> (SET. 17.02.2020).

⁴³¹ Zorlu, a.g.e.,s. 51.

⁴³² Şişman, *Suskunluğun...*, s. 202.

⁴³³ Zorlu, a.g.e.,s. 63.

düz eden bu Mesihî hareketten sonra, fuhuş ve cinsi sapıklık Dönmeler arasında son derece yaygınlık kazanmıştır ki, XVIII. asırda, hahamların aforoznamelerinde Dönme çocuklarının otomatikman gayrimeşru (mamzerim) kabul edildikleri iddia edilmektedir. Dönmelerin Kuzu Bayramında mum söndü ayini yaptıklarına dair kendi ifşaatları da bulunmaktadır⁴³⁴. 1910 tarihinde iki Dönme genci, beraber tahsil yaptıkları Yahudi arkadaşlarına mum söndü ayininin halen devam ettirildiğini söylemişlerdir. Yine İzmir’e yerleşmiş bir doktor, 1942 senesinde İsrail’den gelen bir misafirine dedesinin Selanik’te karıların değiştirilmesi ayinine katıldığını anlatmıştır. Yine 1800’lerde Kapancıların meşhur reislerinden olan, büyük Kabalacı Derviş Efendi (Judah Levi Toba), kadınların değiş tokuş yapıldığı mistik töreni ve ayin esnasında yapılan fuhşu açıkça müdafaa etmiştir. Derviş Efendi bu iddia ve tezlerini, tarihi Tevrat ile ruhani Tevrat arasındaki haram-helal hükümlerinin ters olmasına bağlayarak izah etmiştir⁴³⁵.

Nazif Özge isimli Dönme tarafından 1952 senesinde yapılan ve *Büyük Doğu* mecmuasında tefrika olarak yayınlanan ifşaata göre de, Dönmeler Nazif Özge’nin karısına tasallut olmuşlardır. Dönmelere göre, Dönme karıları böyle Dönme hocalarla yatıp kalkarlarsa dünyaya gelecek olan çocuklar haşa Allah’a yakın olurlarmış. Dünyaya gelen bu gayrimeşru çocuklar Dönme cemiyeti tarafından yetiştirilmiş. Bilahare kendisiyle bayram yemeği yediği Ali Kibar isimli Dönmenin kendisine “*Bizim dinimizde böyle şeyler günah sayılmaz*” dediğini ifade eden Özge, başına gelen bu tuhaf şeylerden hayıflanmış ve bunları efkâr-ı umumiye ile paylaşmaktan çekinmemiştir⁴³⁶. Ona göre Dönmeler, harice karşı gayet temiz dursalar da, kendi aralarında her şeyi yapmaktadırlar⁴³⁷.

⁴³⁴ Yesevîzade, *Yahudilik ve Dönmeler...*, ss. 267-268.

⁴³⁵ Yesevîzade, *Yahudilik ve Dönmeler...*, ss. 266-269.

⁴³⁶ Rıfat N. Bali, “Nazif Özge Kimdir?”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223, s. 18.

⁴³⁷ Rıfat N. Bali, “Nazif Özge Kimdir?”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223, s. 20.

Binbaşı Sadık Bey⁴³⁸ tarafından 1919 senesinde yazılan *Dönmelerin Hakikati* isimli risalede, o dönemde Dönmelere yönelik yapılan te hacü mata mukabil cevaplar verilmesine rağmen, İslamlar ve Ortodoks Yahudilerce en fazla medar-ı tenkit edilen mum söndü ya da dört gönül ayininin kabul edilmiş olması son derece calib-i dikkattir. Sadık Bey risalesinde: “İslami tarihlerinin başlangıcında; İslam'a dönen milletlerin eski adetlerinin uygulanmasını yasaklamamışlardır. İlkbahar ekinoksunu kutlamaya, ekinokstan kırk gün sonra ve yazın ilk günü yapılan kutlamalara devam etmişlerdir. Ve 21 Mart gecesi yapılan mum söndü (eş değiştirme) ayini ve buna benzer birçok adet açıkça devam ettirilmektedir, fakat kimse bunları İslami değerlere zarar veren uygulamalar olarak ele almamaktadır”⁴³⁹ demek suretiyle, böylesine korkunç bir cinsi sapıklığı meşru gösterme gayreti içine girmiş ve alenen bu menfur âdeti kabul etmiştir.

Yakın tarihimizde de bu tip cinsi sapıklıklara şahit olunduğunu, türlü misallerle uzunca anlatan Süleyman Yeşilyurt'a göre, her ne kadar Mum Söndü Ayinlerinin mucidi ilk dönem Sabetayistleri olsa da⁴⁴⁰, Türkiye Cumhuriyetinde bu türden iğrençliklerin öncülüğünü yapan kişi yine bir Dönme olan Nakiye Elgün'dür⁴⁴¹. 1892 Selanik doğumlu olan ve uzun müddet eğitimcilik ve siyaset işleri ile uğraşan Nakiye Hanım, Selanik'ten Türkiye'ye geldikten sonra kendi cemaatinden önemli grupları bir araya getirmiş ve Kabala geleneğinin bayraktarlığını yapmıştır⁴⁴². Siyasete İsmet İnönü ve Recep Peker'e olan kurbiyeti sayesinde adım atan Dönme Nakiye Hanım, 8 Şubat 1935'te hayatında hiç görmediği muhafazakâr bir Anadolu şehri olan Erzurum'dan, CHP adına Milletvekili olmuştur.

Süleyman Yeşilyurt, Nakiye Hanım ve mum söndü törenleri hakkındaki malumatının kaynağını bir sözlü tarih unsuru olan yakın arkadaşı

⁴³⁸ Cengiz Şişman, Sadık Bey'in Luriacı fikirlere ve Yahudiliğe dair malumatının, bir Osmanlı subayı olan kendisinden beklenmeyecek kadar fazla olduğundan ve Dönmeleri fütursuzca müdafaa etmesinden hareketle muhtemelen Dönme olduğunu ifade etmektedir ki bize göre de öyledir. Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 338.

⁴³⁹ Baer, a.g.e., s. 162.

⁴⁴⁰ Mum Söndü ayinleri Sevi'den sonra Osman Baba tarafından ortaya konulmuştur.

⁴⁴¹ Yeşilyurt, *Yahudi Dönmeler...*, s. 9.

⁴⁴² Yeşilyurt, *Yahudi Dönmeler...*, s. 10.

avukat Yılmaz Ataksor'un anlatımlarına dayandırmıştır. Ataksor, talebelik yıllarında tesadüfen Nakiye Hanım'a ait olan bir evin alt katına kiracı olmuştur. Evi kendisine kiralayan da Rıfat isiminde yakın dostu olan bir Dönme'dir. Ancak Ataksor o dönemde Dönmeliğin ne olduğundan bihaberdir. Rıfat'ın açıklaması ile Sabetayist zümreden haberdar olmuştur⁴⁴³. Rıfat'ın babası bir gün Ataksor'un yanına gelmiş ve bu akşam başka bir evde kalmasını rica etmiştir. Zira o gün Dönmelerin meşhur bayramı olan Kuzu Bayramıdır ve Nakiye Hanım kapalı tutulan evin üst katına gelecektir. O gece evin üst katında mum söndü ayini yapılacağını öğrenen Ataksor, Fındıkzade'deki evine gizlice gelmiş ve ışıkları söndürmek suretiyle olacak olanları takip etmeye başlamıştır. Akşam saatlerine doğru ev şık elbiseli bay ve bayanlarla dolmaya başlamıştır. Herkes kendilerini bahçede karşılayan Nakiye Hanım'a büyük saygı göstermektedir. İlerleyen saatlerde üst kattan çatal bıçak sesleri ve akabinde de sözlerini anlamadığı dua sözleri gelmeye başlamıştır. Okunan Mezamirden sonra salondakilerden birisi yüksek sesle *“Kutsal mum söndüden önce siz Davut soyunun asil evlatlarını Sidur duasına davet ediyorum”* demiş ve yapılan duadan sonra da *“Bu geceki kutsal Adar Bayramımızda herkes birbirinin helalidir. Şimdi Davut şamdanlarındaki mumları söndürüyorum”* sözleriyle ortalık tam bir sessizliğe bürünmüştür⁴⁴⁴.

Kuzu Bayramı hakkında, Dönmelikle alakalı ilk eserlerinden birini yazma hünerini göstermiş olan ve kendisi de Dönme olan Gövsa da bazı tespitlerde bulunmaktadır. Ona göre, bu merasimde en aşağısı ikisi erkek ikisi kadın olmak üzere evli dört kişinin bulunması lazımdır. Çiftlerin sayısı istenildiği kadar artırılabilir. Kadınlar iyi giyinmiş ve elmaslarıyla süslenmiş oldukları halde sofrta hizmetinde bulunmaktadırlar. Yemekten sonra biraz eğlenilmekte ve muayyen zamanda ışıklar söndürülerek karanlıkta kalınmaktadır. Bu bayram vesilesiyle doğacak çocukların bir nevi kutsiyeti

⁴⁴³ Yeşilyurt, *Yahudi Dönmeler...*, ss. 13-15.

⁴⁴⁴ Yeşilyurt, *Yahudi Dönmeler...*, ss. 15-16.

haiz (değerli varlıklar) olduklarına inanılmaktadır. Adar 22'ye, Dört Gönül Bayramı adı da verilmektedir⁴⁴⁵.

Kendisi her ne kadar Dönme olmasa da, Yahudi olan Avram Galanti de Dönmelerin bu cinsi sapıklık bayramı olan mum söndü gecelerini kabul etmektedir. Ona göre, mumların söndürülmesi ile oluşan komik sahnenin kaynağı antik doğudur ve oradan sıçrayan bu çamur Yahudilerin örf ve adetlerine yapışmıştır. Bu örf ve adetlere sinirlenen Amos peygamber şu sözlerle tepkisini ortaya koymuştur: “*Bu kişiler birlikte yiyip içen, yatakları birbirine bitişik yatan ve karılarını değiştiren kimselerdir*”⁴⁴⁶. Galanti, bu izahlarıyla kadim Yahudi dininde kadın değiştirme adetlerinin izlerine rastlandığını, ancak bunların menşeinin doğu kültürü olduğunu ileri sürmektedir. İsrail Devleti’nin 2. Cumhurbaşkanı olan yazar Ben-Zwi ise bu âdetin Kapaniler ve Karakaşiler tarafından 1940’lara kadar terk edilmediğini ileri sürmektedir⁴⁴⁷.

⁴⁴⁵ Gövsa, a.g.e., ss. 64-65.

⁴⁴⁶ Galante, *Sabetay Sevi...*, ss. 75-76.

⁴⁴⁷ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 235.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SABETAYİST DÖNMELERİN ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK SİYASET VE BÜROKRASİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dönmelerin, Türk siyaset ve bürokrasisine olan tesirleri cumhuriyet döneminden önce başlamıştır. Esasında Dönmelerin, Türkiye siyasetinde ve bürokrasisindeki etkilerini, bu zümrenin kendini gizleme ve üstü kapalı da olsa üzerlerindeki örtüyü kaldırıp, ara sıra etrafta olan bitenlere alaka gösterme davranışlarıyla izah etmek sanırım yerinde bir tespit olacaktır.

Dönmelerin Türk siyaseti ve bürokrasisi üzerindeki etkilerini üç ana döneme ayırarak değerlendirebiliriz. Bunlar; tamamen kendi iç meseleleriyle meşgul oldukları, bürokraside orta kademe memuriyetlere kadar yükselebildikleri, toplum üzerinde hemen hiçbir tesirlerinin olmadığı birinci dönem (XVII. asır ile Tanzimat arası), Tanzimat ile beraber Rumların etkinliğinin azalmasına paralel olarak özellikle ticaret ve kısmen de siyasette etkili olmaya başladıkları, İttihat ve Terakki içinde ve mason cemiyetlerinde yer tutmaya başladıkları, mevcut müesses nizama en direkt olarak başkaldırdıkları ikinci dönem (Tanzimat ile Cumhuriyet arası) ve son olarak da hususan mübadeleden sonra yeni Türk Devletinde büyük oranda etkin oldukları üçüncü dönem şeklindedir.

Dönmelerin, cumhuriyet dönemine kadar olan faaliyetlerinden ve hayat seyirlerinden daha önce mufassalan bahsedilmiş olduğundan bu babda erken cumhuriyet dönemindeki etkilerine değinilecektir.

Dönmelerin erken cumhuriyet döneminde, Türk Devletini, toplumunu, milletin ait olduğu medeniyet değerlerini, çağdaşlık, modernite, ilericiçilik görüntüsü altında, Batı değerler sistemine entegre etme gibi son derece mühim ve tarihi bir misyonları olmuştur. 1789 Fransız İhtilalinin bir neticesi olan milliyetçilik, sekülerizm gibi kavramlar, Dönmeler eliyle Türkiye’de topluma mecburi kültürel değişim şeklinde tatbik edilmeye çalışılmıştır.

Erken cumhuriyet döneminde Türk toplumuna dayatılan hemen her bir değişim projesinin altında Dönmelerin, gerek planlayıcı, üst akıl verici ve gerekse de icracı olarak etkileri olduğu artık günümüzde yadsınamaz bir hakikat olarak, kabul görmektedir.

Dönmelerin erken cumhuriyet döneminde, Lozan Mübadelesinden sonra, yeni kurulan Türk devleti üzerinde kurmay bir güç olarak görev aldıkları, kadim felsefeleri olan “benzeme-benzet” anlayışı çerçevesinde, kurulan devleti, milletin kendi kök değerlerinden uzaklaştırmak için fevkalade bir çaba içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Lozan Mübadelesi ile başlayan vetirenin, devleti ve milleti bu kadar büyük bir dönüşüme uğratabileceği, herhalde Dönmeler tarafından bile tahmin edilememiş olsa gerektir. Mübadelede, hangi unsurların Türkiye’ye transfer edileceği ve transfer tamamlandıktan sonra bu insanların Türkiye’nin hangi bölgelerinde iskân edilecekleri, iskân edilenlerden ne şekilde istifade edileceği gibi konuların değerlendirilip, sonuca bağlandığı Mübadele İhtilat Komisyonunun, Türkiye tarafının başkanı olan Tevfik Rüştü Bey’in (Aras) kendisinin de Dönme kökenli olması, herhalde birçok meseleyi izah sadedinde kıymeti haiz bir bilgi olsa gerektir. Belki de dünya tarihinin en büyük mübadelesi projesinde, 356 bin kadar Müslüman’ın Yunanistan’dan Türkiye’ye, 1,5 milyon kadar Rum’un da Anadolu’dan Yunanistan’a gönderilmesi kararlaştırılmıştır¹. Ancak Rumlar zaten daha önce yani 1922’de Türkiye’den büyük oranda ayrılmış durumdaydılar. Lozan’da mübadelenin mecburi olmasını isteyen taraf Türk tarafı olmuş ve bu istek İngilizlerce de kabul edilmiştir. Esasında Venizelos mübadelenin isteğe bağlı olmasından yanadır². Venizelos bu konudaki düşüncesini, Lozan müzakereleri esnasında şu sözlerle ifade etmiştir: *"Yunan Temsilci Heyeti, Türkiye ile Yunanistan arasında zorunlu bir nüfus mübadelesi düşüncesini her zaman tiksinti*

¹Max Schweizer, *Ankara ve Lozan Arasında: Avrupa Yolundaki Türkiye Özerine Bir Derleme*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005, s. 49. Bazı kaynaklarda mübadillerin sayıları farklı verilmektedir. Ancak umumi olarak Türkiye’den giden Rumlar 1,2-1,5 milyon arasında iken, Türkiye’ye gelen Türkler ise 350-390 bin arasında bulunmaktadır. Fahrettin Tepealtı, “Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskânı”, *Coğrafya Dergisi*, İstanbul, 2019, S. 39, s. 94.

² *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, YKY Yayınları, İstanbul, Mayıs 2001, c. I., s. 125.

duyarak karşılamış olduğunu, ancak Anadolu'da 650.000 Ruma, Yunan ordusunun Batı Trakya'yı boşaltması üzerine burasını bırakıp giden 300.000 Rumun da katılmasıyla ortaya çıkan acı zorunluluk karşısında boyun eğerek, böyle bir mübadelenin görüşülmesine razı olmak zorunda kaldığını bildirmek ister”³.

30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da imzalanan “Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol”ün 11 ve devamı maddelerince, mübadeleyi yönetecek bir İhtilat Komisyonunun kurulması gerekmiştir. Bu komisyon, taraflarca verilecek 4'er üye ve Cihan Harbine iştirak etmemiş ülkelerden seçilecek ve Cemiyet-i Akvam'ca görevlendirilecek 3'er üye olmak üzere, toplam 11 üyeden müteşekkil olacaktır. Komisyon başkanlığını, tarafsız ülkelere gelen üyeler sırayla yapacaklardır. Komisyon kararlarını oy çokluğu ile alacaktır. Komisyon, iş bu anlaşmadan kaynaklanan her türlü meselenin halledilmesinden ve işin tamamen idaresinden tam olarak mesul olacak ve bu işin tedvir edilmesi için gerekli yetkileri haiz olacaktır⁴.

İcra Vekilleri Heyetinin 8 Ağustos 1923 tarihinde almış olduğu karar, 29 Ağustos 1923 tarihli meclis oturumunda kabul edilmiş ve Mübadele-i Ahali ve Emval hakkında Lozan'da münakit mukavelenamenin tatbiki kararı mucibince muhtelit komisyona Dâhiliye Vekâleti namına ve Reis sıfatıyla İzmir Mebusu Dr. Tevfik Rüştü ve Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti namına delege sıfatıyla Erzincan Mebusu Hamdi Beylerin tâyinleri temin edilmiştir⁵. Bahse konu karara göre Lozan Mübadelesi Muhtelit Komisyonunun Türkiye heyetinin başkanı, bir Dönme olan Tevfik Rüştü Bey'dir artık. Biz de çalışmamızda, Dönmelerin Türk toplumu üzerindeki tesirlerini izah babında, tüm Dönme siyasetçi ve bürokratları inceleme imkânına sahip olmadığımızdan dolayı, Tevfik Rüştü Bey özelinden hareketle konuyu izah etmeye çalışacağız.

³ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler...*, s. 226.

⁴ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, AÜ SBF Yayınları, Yayın No. 348., Ankara, (Yayın Tarihi Bulunmamaktadır), c. II., ss. 89-95.

⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi, II. İçtima, 29 Ağustos 1923, c. I., s. 311.*

Tevfik Rüşti Aras, 1883 senesinde Çanakkale’de doğmuştur. Beyrut’ta tıp eğitimi almış olan Aras, İzmir, Selanik ve İstanbul’da hekimlik yaptıktan sonra siyasete atılmış ve İttihad ve Terakki Fırkasına girmiştir⁶. TBMM’nin birinci dönemi için yapılan seçimlerde Menteşe (Muğla) Milletvekili olan Kurmay Yarbay Mahmut Bey’in Düzce’de ayaklanmacılar tarafından öldürülmesi üzerine boşalan milletvekilliğine 17 Haziran 1920’de seçilerek, 1 Temmuz 1920’de Meclise girmiştir. Bir müddet Kastamonu İstiklal Mahkemesi azalığı da yapan Aras, Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulan Türkiye Komünist Fırkasının⁷ kurucuları arasında yer almıştır⁸. 1923 seçimlerinde yeniden ama bu sefer İzmir mebusu olarak Meclise giren Aras, 3 Mart 1925 tarihinde teşekkül eden İsmet Paşa Hükümetinde Hariciye Vekili olarak yer almıştır. Bundan sonraki III, IV ve V. dönem milletvekili seçimlerinde de İzmir Mebusu olarak Meclis’e giren Aras, İsmet Paşa’nın 25 Ekim 1937’de Başbakanlıktan çekilmesi üzerine kurulan Celal Bayar Hükümetinde de kabinedeki görevini sürdürmüştür. Ancak 11 Kasım 1938’de kurulan Celal Bayar Hükümetine girememiş⁹, koltuğunu Şükrü Saraçoğlu’na

⁶ Dr. Rıza Nur’a göre, yumuşak başlı, fikir sahibi bile olmayan Tevfik Rüşti Bey, herkesle iyi geçinen dalkavuk bir adamdır. İttihatçılara da aynı şeyi yapmıştır. Koca Türkiye’yi inkırazın uçurumuna getiren beş-on İttihatçı kodamana on yıl dalkavukluk yapmıştır, alet ve zahir olmuştur. Bu yönüyle inkıraz felaketinin mesuliyeti sırtında olan bir adamdır. Rıza Nur, a.g.e., c. II., s. 761.

⁷ Halil Kut Paşa, Moskova hatıralarını anlatırken, gece Anadolu’dan gelenlerle Türkiye ve Ankara’nın durumunu konuştuklarını, Tevfik Rüşti Bey ile Fuad Cura’nın kendilerini, Türkiye Komünist Partisinin mümessilleri şeklinde takdim ettiklerini söylemektedir. Kut Paşa, Tevfik Rüşti Bey’e gerçekten böyle bir partinin kurulup kurulmadığını sual ettiğini ve cevap olarak Tevfik Rüşti Bey’in “*Evet Paşa, böyle bir parti kuruldu ve ben de bu partinin 3. Enternasyonal nezdinde temasını temine memur edildim*” dediğini söylemektedir. Bu cevaba mukabil Halil Paşa, Rusya ile iyi geçinmek için komünist olmaya gerek olmadığını, üstelik komünist olunmadığı halde, komünist gibi görünmenin ise komik ve tehlikeli olduğunu söylediğini, buna karşılık Tevfik Rüşti Bey’in “*Paşam sen yanıyorsun, Türkiye’de kurulan bu teşekkül son derece ciddidir*” cevabını verdiğini anlatmakta ve eklemektedir “*Zaman benim haklı olduğumu meydana çıkardı*”... Taylan Soygun, *Halil Paşa, İttihat ve Terakki’den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 339-340. Yine Dr. Rıza Nur da hatıralarında, Tevfik Rüşti Aras’ın o dönem hararetli bir Komünist olduğundan bahsetmekte ve onun kırmızı kadifeli kalpağının hâlâ gözünün önünden gitmediğini söylemekte, türlü propagandalarla, çocukça, soytarica şeyler yaptığını anlatmaktadır. Rıza Nur, a.g.e., c. II., s. 551.

⁸ Soner Yalçın, Dr. Tevfik Rüşti’yü sosyalist fikirlerle tanıştıranın yakın arkadaşı Yahya Kemal Beyatlı olduğundan bahsetmektedir. Ona göre, Sosyalist düşüncelerin Paris’i sarstığı o yıllarda ne Yahya Kemal, ne de Tevfik Rüşti bu rüzgâra karşı koyamamışlardır. İkili, Paris’te Sosyalistlerin mitinglerine katılmışlar, Sosyalist Parti lideri Jean Jaures ile "devletin yok edilmesini" savunan anarşist Jean Grave’in hatipliğini çok beğenmişlerdir. Fransız Sosyalist Partisi’nin yayın organı l’Humanite ellerinden düşmemiştir. Ona göre, sosyalist düşünceler Yahya Kemal’de bir gençlik hevesi olarak gelip geçecek, ancak Tevfik Rüşti Bey’in tüm hayatında etkili olacaktır. Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, s. 143.

⁹ *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983, c. I., s. 383

bırakmıştır. Bu tarihe kadar kesintisiz 13 sene Türk hariciyesini tek başına yönetmiştir. Celal Bayar hükümetinde görev alamamasının sebebi, Mustafa Kemal'in ölümünden sonra Cumhurbaşkanı seçilen İsmet Paşa'nın, yeni kurulan hükümete Tevfik Rüştü Bey'in alınmasını istememiş olmasıdır. Celal Bayar, Tevfik Rüştü Bey'e yazdığı 13 Kasım 1938 hususi bir mektupta, kabine dışı kalmasından duyduğu üzüntüyü bildirmiştir¹⁰.

Bakanlık görevinin sona ermesinden sonra, 1939 senesinde Londra'ya sefir olarak tayin olunan Aras, 1943'te emekli olmuştur. İnönü ile arası açılan Aras, 1946'da kurulan Demokrat Parti'yi desteklemeye başlamıştır. *Tan* gazetesi başta olmak üzere birçok gazetede yazılar yazan Aras, 1952-1959 arasında İş Bankası'nın yönetim kurulu başkanlığını yapmıştır¹¹.

5 Ocak 1972 tarihinde İstanbul'da hayata gözlerini yuman Aras'ın bir çocuğu bulunmaktaydı. Mezarı Rumeli Hisarı'ndadır.

Tevfik Rüştü Aras'ın, Türk siyasetindeki önemi ve yeri, sadece kesintisiz 13 sene bu makamı işgal etmiş olmasıyla izah edilemez. Onu diğer hariciyecilerimizden ayıran hususiyetler, öncelikle Cumhuriyetin ilk yıllarında teşekkül etmeye başlayan ve büyük oranda Lozan vetiresinin bir mahsulü olan hariciye siyasetimizin temellerini atmış olması ve bu işi yapan Aras'ın Dönmelerin Karakaşi kabilesinden olmasıdır¹². Baer'e göre, Tevfik Rüştü Aras'ın Mübadele İhtilat Komisyonu'nun başkanı olması, bazı Dönmelerin İstanbul'a daha kolay bir şekilde geçmelerini temin etmiştir¹³. Yalçın Küçük'e göre, Dönmelerin mübadele sonrasında Selanik'te mallarının kaldığı iddiası doğru değildir. Zira mal dağıtımında ve mübadele komisyonunda önemli Sabetayist Dönmeler görev almıştır. Bunlardan birisi

¹⁰ *Hürriyet* gazetesi, 10 Kasım 1988, s. 5.

¹¹ *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*..., c. I., s. 383.

¹² Baer, a.g.e., s. 219, s. 285. Ancak Rıza Nur, Tevfik Rüştü Bey'in Rodoslu "Bedler" denilen bir Çingene aileye mensup olduğunu ifade etmektedir. Zannımızca Tevfik Rüştü Bey'in Çingene asıllı olduğu iddiası isabetsizdir. Tevfik Rüştü Bey'in Yahudi kökenli olduğu konusunda kaynaklarda ihtilaf bulunmamaktadır. Rıza Nur, a.g.e., c. III., s. 1361.- c. IV., s. 1659.

¹³ Baer, a.g.e., s. 219, s. 285.

de Tevfik Rüştü Bey'dir¹⁴. Küçük'e göre de Tevfik Rüştü Bey İbrani kökenlidir¹⁵.

Tevfik Rüştü Aras Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Selanik yıllarından beri yakından tanıyıp sevdiği bir şahsiyettir. Aras'ın kesintisiz 13 sene Hariciye Vekâletini ihraz etmiş olmasının ve Mustafa Kemal Paşa'nın vefatından sonra görevden alınmış olmasının sebebi, büyük oranda bu şahsi dostluğa dayandırılmaktadır. Zira Tevfik Rüştü Bey, meslek olarak tıbbiyelidir ve hariciye ile alakalı bir tedrisattan geçmiş değildir¹⁶. Bundan naşı olsa gerek, vazifesini deruhte ederken birçok gaf yapmıştır. Onun gafları meşhur olup, bu husus Mustafa Kemal Paşa'nın bile diline dolanmıştır. Lord Kinross bu hususu şu sözlerle dile getirmiştir: *“Gazi, keyifli zamanlarında Tevfik Rüştü ile alay etmekten zevk alır, o da buna pek ses çıkarmazdı. Bir akşam Çankaya'ya yemekten sonra yabancı bir elçi gelecek, Gazi'yle önemli bir şey görüşecekti. O da şimdiden biraz çakırkeyif olduğu için arkadaşları fazla içmesin diye çeşitli hilelere başvuruyorlardı. Gazi işin farkına vardı, çevresine öfkeyle bakarak, “Baksanıza bana,” dedi. “Ne öyle boşuna telaş ediyorsunuz? Yemekten sonraki görüşmeyi düşünüyorsanız, hiç meraklanmayın. Ne halde olursam olayım, ne kadar içkili olursam olayım, yine de Tevfik Rüştü'nün en ayık zamanında yaptığı kadar feci gaflar yapmam”*¹⁷.

Tevfik Rüştü Aras Bey, meşhur Dönme ailesi olan Evliyazadelerin damadıdır. Aynı zamanda Dr. Nazım Bey'in eşi Beria Hanım'ın da eniştesidir¹⁸. Bu durumda Dr. Nazım ile de bacanak olmaktadır¹⁹. Beria

¹⁴ Küçük, *İşyan...*, s. 571.

¹⁵ Küçük, *İşyan...*, s. 611.

¹⁶ Dr. Tevfik Rüştü Bey'i yakinen tanıyan Dr. Rıza Nur'a göre Tevfik Rüştü Bey, bir dönem Yahudi kırmızı tepeli Bolşevik kalpağı ile ortalıkta komünist olarak dolaşan, gayet hafif meşrep, hiçbir fikir sahibi olmayan, basit tahsilli, şarlatanlık yapan, yalan, dolan işler çeviren bir adamdır. Ona göre Tevfik Rüştü Bey, eğilir, bükülür, tatlı dilli bir dalkavuktur. Rıza Nur, a.g.e., c. II., ss. 653-654.

¹⁷ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, (Çev. Necdet Sander), İstanbul, 1994, s. 558.

¹⁸ Dr. Nazım Bey'in 1926 İzmir Suikastı Davası neticesinde asılmış olması ve bu tarihte hariciye vekili ve Mustafa Kemal Paşa'ya çok yakın olmasına rağmen Tevfik Rüştü Bey'in bu hazin sona mani olamaması Dönme cemaati içinde, Tevfik Rüştü'nün tenkit edilmesine sebep olmuştur. Evliyazadeler, Tevfik Rüştü Aras'ın bu idamı önlemek için gerekli teşebbüs ve çabayı göstermemiş olduğunu düşünmüşlerdir. Aras'ın, Dr. Nazım Bey'in asılacağına ihtimal vermediği için böylesine bir

Hanım'ın kız kardeşi olan Makbule Hanım, kendisinden 7 yaş küçük olan Dr. Tevfik Rüştü ile evlenmiştir²⁰. Böylece Aras, Refik Evliyazade ile enişte-kayınbirader olmuşlardır. Soner Yalçın'a göre bu evlilikte de saklanan bir sır vardır, ancak bu sırrın ne olduğunu açıklamaz²¹. Mustafa Kemal Paşa'nın can dostu olan Tevfik Rüştü Bey, böylesine güçlü bir Dönme aileye damat olmak suretiyle, ikbal yollarının kendisine açılmasını temin etmiştir. Tevfik Rüştü Bey ile Mustafa Kemal Paşa'nın dostluğu o kadar ileri seviyededir ki, Mustafa Kemal Paşa, kendisine eş adayı olan Uşşakizade Latife Hanım'ın görücü ekibine Tevfik Rüştü Bey'i de dâhil etmiştir. Tevfik Rüştü Bey bu evlilikte önemli rol oynamıştır. Zira her iki tarafa da yakındır. Zira Uşşakizadeler ile Evliyazadeler birbirine akrabadır. Tevfik Rüştü Bey'in, Latife Hanım hakkındaki kararı menfidir. Zira Latife Hanım dik başlı bir karaktere sahiptir. Tevfik Rüştü Bey Latife Hanım'a: “*Ne sen ona eş olursun, ne de Mustafa Kemal sana koca*” demiştir, ancak Latife Hanım'ın sert tavrı sebebiyle sonraları susmayı tercih etmiştir. Tevfik Rüştü Bey, Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım arasında bir nevi arabuluculuk yapmıştır²².

Tevfik Rüştü, tıbbiyeli olmasına rağmen, Dönme kimliği ve Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım'a yakınlığı ve akrabalığı sayesinde ikbal merdiveninin basamaklarını hızla tırmanmış ve Türk hariciyesinin dışı kapalı ve “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” anlayışına dayalı temellerini atarken, bu

teşebbüste bulunmadığı, ancak asıldıktan sonra hisımla Mustafa Kemal'in odasına girip, daha sonra sakinleşmiş olarak odadan çıktığı rivayet edilmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Rüştü Bey'i şu sözleriyle teskin etmiştir: “Asmak zorundaydım, yoksa onlar seni ve beni asacaklardı”. Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, s. 342. İzmir Suikastı Davası, suikasttan ziyade, İttihatçıları tasfiyeye yönelik bir operasyondur. Aslında Tevfik Rüştü Bey de sıkı bir İttihatçıdır. Hatta öyledir ki, Balkan Paketi kurulduktan sonra, Romanya'ya giden Tevfik Rüştü Bey, İttihat ve Terakki'nin fikir babalarından ve kurucularından olan İbrahim Temo'nun heykelini, Bükreş Tıp Fakültesi şeref holüne diktirmiştir. Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, s. 375. Marc Baer, “*Doktor Nazım ve Mehmed Cavid, başka bir Dönme doktor olan Tevfik Rüştü Aras'la buluşarak, İTC'yi yeniden iktidara getirecek bir komplo kurmakla suçlanmışlardır*” demek suretiyle, aslında Tevfik Rüştü Bey'in de bu komplonun içinde olduğundan bahsetmektedir. Baer, a.g.e., s. 219.

¹⁹ Lord Kinross, Dr. Nazım ile Dr. Aras'ın bacanak değil de, enişte-kayınbirader olduklarını ifade etmektedir. Ancak bu bilgi doğru değildir. Dr. Aras, Dr. Nazım ile bacanak, Refik Evliyazade ile de enişte-kayınbiraderdir. Kinross, a.g.e., s. 552.

²⁰ Tevfik Rüştü Aras, Dr. Nazım Bey ile olan akrabalığını kabul etmektedir. Ancak akrabalık derecesi hakkında kaynaklarda ihtilaf bulunmaktadır. Dr. Aras'ın ifadesine göre, Dr. Nazım, Tevfik Rüştü Aras'ın zevcesinin bir yeğeni ile evlidir. Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, Semih Lütfi Kitabevi, (Basım yer ve tarihi bulunmamaktadır), s. 107.

²¹ Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, ss. 144-145.

²² Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, ss. 304-305.

bakanlıkta halen etkisi devam etmekte olan Dönme ağırlığının da mayasını ilk o çalmıştır²³. Bu maya öylesine tutmuştur ki, özellikle son yıllarda Dönme olmayan bakanlar iş başına gelmiş olmasına rağmen, henüz bu yapı kırılabilmiş değildir. Tevfik Rüştü Aras Bey'in, Türkiye'nin hariciye siyasetine getirdiği en önemli yenilik, Batı'nın verdiği ile yetinmek, hudutları dışında olan bitenlerle ilgilenmemek ve yeni kurulan devlet sanki bir imparatorluğun varisi ve devamı değilmişçesine, gönül coğrafyamıza alakasız kalmak şeklinde özetlenebilir.

Tevfik Rüştü Bey'in bir başka gafi, Türkiye'ye çok pahalıya mal olmuştur ve halen de Türkiye'ye yönelik batı komşumuzdan gelecek olan tehditlerin sebebi mahiyetindedir. Bu tehdit, Adalar Denizi adalarının silahlandırılmasından kaynaklanmaktadır. Yunanistan tarafı, adaların silahlandırılmasını 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesine istinat ettirmektedir. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın, 31 Temmuz 1936 tarihinde TBMM'de yaptığı şu konuşmayı da, kendi tezlerine referans olarak göstermektedirler; *“Şimdi yüksek tetkikinize arz olunan bu mukavelenamenin esaslı bir hususiyeti memleketimizin yalnız ayrılmaz bir parçası değil, fakat ayrılmaz parçalarını birbirine bağlayan bu kıtası üzerinde tam hâkimiyetimizin sade muslihane değil, çok dostane olarak teyit edilmiş olması ve memleketimizin müdafaasının istilzam ettiği tahkim hakkının mukavelenamenin imzası ile beraber tanınmış bulunmasıdır. 1924²⁴ Lozan Mukavelesi ile gayri askeri hale ifrağ edilmiş olan komşumuz ve dostumuz Yunanistan'a ait Limni ve Samotra adalarına dair olan hüküm de Montreux mukavelesi ile kalkmış oluyor demektir ki, bundan da ayrıca memnunuz. Bu münasebetle yeni Türkiye siyasetinin bir vasfını da tekrar kaydetmek isterim: Kendimiz için iyi gördüğümüzü, dostlarımız için de iyi görmek ve hakkımızda nareva (reva görülmeyen) telakki ettiğimiz her şeyi*

²³ Tevfik Rüştü Aras'ın *Görüşlerim* isimli eserinde yüzlerce defa sulh kelimesinden bahsettiği ve tüm ülkelerle olan siyasi münasebetlerde esas gözetilmesi gerekenin sulh olduğu yönündeki görüşünün kesafeti, bahse konu eserin tetkikinden görülebilir. Aras, *Görüşlerim*...

²⁴ 1923 olacaktır, sehven söylenmiş olmalıdır.

yalnız dostlarımız için değil, fakat hiçbir devlet hakkında temenni etmemek”²⁵.

Tevfik Rüştü Aras’ın böyle bir konuşmayı durduk yere, ne için sarf ettiğini anlamak mümkün olmamakla birlikte, Mustafa Kemal Paşa’nın da söylediği üzere, bunu Aras’ın muazzam bir gafı olarak görmek gerekmektedir. Boğazların silahlandırılacak olmasının, Limni ve Semadirek Adalarının da silahlandırılabilmesine dair bir karine teşkil edeceğini düşünmek, bundan da öte, bunu ulu orta dile getirmek nasıl bir gaf ya da gafletin mahsulüdür anlaşılamamaktadır²⁶. Yunanistan, Tevfik Rüştü Aras’ın bu gaflarını da bahane ederek, birçok adayı silahlandırmıştır. Yunanistan’ın Rodos Adası’nda 25 bin kişilik mekanize ve muhafız alay birliği bulunmaktadır. İstanköy Adasında ise bir piyade alayı, dört piyade taburu ve iki tank taburu vardır. Bir adada neden tank taburu bulunur ve bu tanklar ne için Bodrum’un karşısındaki bir adada konuşlandırılır acaba? Ayrıca aynı adada bulunan Antimahya Havaalanı ve Rodos’taki Maritsa Havaalanı da askeri amaçlı olarak kullanılmak üzere yapılmıştır²⁷.

Bu gaf Tevfik Rüştü Aras Bey’in ilk ve son gafı da değildir. Tevfik Rüştü Aras Bey, Musul’u Türk hudutları dışında bırakan meşhur Ankara Anlaşmasını da, 1926 yılında imzalayan hariciyecimizdir. Anlaşmanın imzalanmasından sadece iki gün sonra yani 7 Haziran 1926 tarihinde TBMM’de yaptığı konuşmada: “...şurasını da derhal arz etmeye mecburum ki, hudut üzerinde bize bin kilometre murabbai (kilometrekare) miktarında lehimize tashihat (düzeltme) ilavesini teklif ettiler, esas davamızın böyle bin veyahut iki bin kilometrelik arazi davası olmadığını söyleyerek, bu teklif olunan araziden de sarf-ı nazarla bütün Musul Vilayetinden müstakil Irak Devleti lehine feragati prensiplerimize daha uygun bulduk...”²⁸ demekte ve büyük toprak kayıplarına hangi gerekçelerle ve nasıl sıcak bakıldığını anlatmaktadır. Oysa ki Lozan’da Türkiye’ye gayri resmî olarak teklif edilen

²⁵ TBMM Zabut Ceridesi, 31 Temmuz 1936, c. I., İçtima. 81, s. 310.

²⁶ Yılmaz Altunsoy, *Kayıp Cennet 12 Adalar*, Nesil Yayınevi, İstanbul, Mart 2018, s. 246.

²⁷ Altunsoy, *Kayıp Cennet...*, ss. 247-248.

²⁸ TBMM Zabut Ceridesi, 7 Haziran 1926, c. I., İçtima. 115, s. 165.

Süleymaniye şehrinin kabul edilmesi halinde, bugünkü gayri tabii ve emniyetsiz olan Irak hududu (Brüksel Hattı) yerine, Türk topraklarını müdafaaya daha müsait ve Musul-Kerkük bölgesine çok yakın bir hudut çizgisine sahip olunabilirdi. Bu da Türkiye'ye, hem terörün önlenmesi ve hem de ata yurtlarına yakın olma imkânını verirdi. Türk hariciyesi, uzun yıllar bu tür gafları yapmakla maruf olan ehliyetsiz kişilerce yönetilmiştir. Bu tür gafların, bu sözleri mal bulmuş mağribi gibi sahiplenene Batılılara karşı, Türkiye'nin elini zayıflatmaktan başka ne işe yaradığını bilememekteyiz.

Diğer yandan Tevfik Rüştü Aras'ın İkinci Cihan Harbi'nin son demlerinde basına vermiş olduğu şu demeç de son derece tartışmalıdır: *“İngiltere ve Türkiye'nin İkinci Cihan Harbi'nde en çok ıstıraba uğrayanların ilk sırasında bulunan Yunanistan'ı memnun etmeyi, her an hatırdı tutacakları gibi, yirmi üç yıldan beri faşist İtalya'nın boyunduruğu altında çok azap çekmiş olan On İki Ada halkının da, aydın bir istikbale namzet olmasını düşüneceklerinden şüphe etmem”*²⁹.

Bu gaf ile de Tevfik Rüştü Bey şunu söylemektedir: Yunanistan İkinci Cihan Harbi'nde çok acı çekti. Bir teselli olarak On İki Adaları, İngiltere ve Türkiye Yunanistan'a vermelidir. İtalyan faşizminden bıkan adalar halkının aydınlık bir geleceğe kavuşması için, bu adaların Yunanistan'a bırakılması yerinde olacaktır. İkinci Cihan Harbinden sonra toplanan 1947 Paris Konferansı ile Rodos, Meis ve 12 Adalar İtalyanlardan alınmış ve Türkiye'nin bu sessiz ve içe dönük siyaseti yüzünden Yunanistan'a verilmiştir.

Tevfik Rüştü Aras'ın yakın tarihimizde oynadığı önemli rollerden birisi de İstiklal Mahkemelerinin teşekkülündeki fonksiyonu olmuştur. Bilindiği üzere, Yunan Harbinde, Yunan ordusunun Bursa'yı kolay bir şekilde elde etmesinin sebepleri araştırılmış, askeri zafiyetler değerlendirilmiş ve harpten kaçan askerlerin, cephe gerisinde kendilerine herhangi bir hayat hakkı tanınması halinde, harp etmek yerine firar etmeyi tercih edecekleri

²⁹ Altunsoy, *Kayıp Cennet...*, s. 247.

düşüncesiyle, 29 Nisan 1920 tarihinde, yeni meclisin iki numaralı kanunu³⁰ olarak, 14 maddelik Hıyanet-i Vataniye Kanunu, beş gün süren müzakereler sonucunda çıkarılmıştır³¹. Kanunun tatbikatını sivil mahkemeler ve harp divanları yerine getireceklerdir, ancak konjonktüre göre bu mahkemeler yavaş işlediği ve kanunun kendisinden beklenen faydayı temin edemediği gerekçesiyle, yeni mahkemelerin kurulması gündeme getirilmiştir.

Meclis, mevcut kanunun kifayetsizliğini gerekçe göstererek yeni çareler aramaya başlamışken, 18 Ağustos 1920 günü Menteşe Mebusu Dr. Tevfik Rüştü ve Saruhan Mustafa Necati Beyler, “Telkin ve Tedhiş Kanunu” adıyla bir kanun teklifinde bulunmuşlardır. Teklife göre, üye sayısı yediyi geçmeyecek olan bir mahkeme kurulacak ve asker-sivil tüm memurları muhakeme ve idam etme salahiyetine haiz olacaktır³². Kanun layihası metni şu şekildedir:

Telkin ve Tedhiş Kanunu Lâyihası

Madde — Büyük Millet Meclisi İrşat encümeni tarafından tedvin ve tertip edilip heyet-i umumiyece kabul edilecek esasat ve kanaatin mevzeler suretinde cevamii şerifede suveri münasebede, mekteplerde ve mebuslar ve hatipler tarafından alenî ve hususî mecamii nasta alay ve tabur imamları tarafından ders suretinde efradı askeriye arasında ve hususî hatipler tarafından köylerde tefsir ve izah suretiyle neşri ve hatta evrakı matbua şeklinde bitaraf ve düşman memalik ve ahali ve efradı askeriyesine kadar tamimi lâzımdır.

Madde — Esas ve kanaati inkılâbiyenin katiyen münteci muvaffakiyet olması lâbit olduğundan azasının miktarı yediyi tecavüz etmemek ve lüzumuna göre adedi tezyit olunabilmek üzere Büyük Millet Meclisi azası tarafından müntehip bir (adul heyeti) teşkil edilmiştir.

³⁰ Yeni meclisin çıkardığı 1 numaralı kanun, Ağnam Resmi Kanunu olup, hayvanlardan alınan verginin eskisi gibi dört katına çıkarılmasına mebnidir. Bahse konu kanun 24 Nisan 1920 günü kabul edilmiştir.

³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Nisan 1920, c. I., İçtima. 3-7, ss. 68-160.

³² Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınları, İstanbul, Eylül 1975, ss. 58-59.

Madde — (Adul heyetinin) vazifesi gerek Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesi, gerek rüesayi memurini mülkiye ve askeriye tarafından havale suretiyle veyahut doğrudan doğruya vaki ittılağ üzerine esasat ve kanaati inkılâbiyeye mugayir ve her ne bahasına olursa olsun muhafaza-i istiklâl için vuslune kadar muayenet ruhuna münafi neşriyat ve beyanatta bulunmaya cüret edenlerle bu mücahede-yi mukaddeseyi suiistimalâtiyle şaibedar eden Müdafaa-i Hukuk heyeti azasının ve memurinin ve cephelerde umum cephe kumandanlığının emri olmaksızın vazifesi başından infikâk eden ümera ve zabitan ve memurini mülkiye ve Müdafaa-i Hukuk heyeti millîye azasının muhakemesiyle mücrim olduklarına kanaati husule gelince idamlarına hüküm itasıdır.

Madde — (Adul heyeti) tarafından muhakeme altına alınmış olanlar arasında Büyük Millet Meclisi azasından bulunursa bunlar hakkında kablelhüküm Büyük Millet Meclisi heyet-i umumiyesinden mevzubahis olan mebus hakkında (kanun harici) kararının istihsali lâzımdır.

Madde — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'idir³³.

Tevfik Rüştü Aras, aynı gün yapılan meclis müzakerelerinde, altında imzası bulunan layiha hakkında söz almış ve daha önce kabule dilmiş olan iki numaralı Hıyanet-i Vataniye Kanunun, sadece aciz ahali için geçerli olduğunu, ancak daha yüksek makamlardaki sivil ve asker memurlar içinde de pekâlâ vatan hainlerinin olabileceğini söylemiştir. Buna mukabil mebuslar içerisinde “*Bu millet aşk ve muhabbetle memleketini kurtaracaktır. Yoksa mücazatla memleket kurtulmaz. Böyle zevzeklikle, telin ile tethiş ile filân olmaz*” diyenlere karşı Tevfik Rüştü Aras: “*Zevzek, zevzek diyenlerdir*” şeklinde çıkış yapmış ve kanun layihasının gerekçelerini anlatmaya devam etmiştir³⁴.

Müzakereler esnasında layiha aleyhinde söz alan İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey, Tevfik Rüştü Bey’in Hıyanet-i Vataniye Kanununu yanlış anladığını, bu kanunun sadece sivil ahali için değil, asker-sivil tüm memurları

³³ TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Ağustos 1920, c. III., İçtima. 52, s. 303.

³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Ağustos 1920, c. III., İçtima. 52, s. 304.

da şamil olduğunu söylemiş ve layihada geçen, mülkiye memurlarının askerlerin emri altına gireceğine dair madddeyi ise gereksiz ve hatta sakıncalı gördüğünü beyan etmiştir³⁵.

Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey: “*Bugün adaleti hakikiyedir ki, insanı selâmete ildirir. Yoksa tüfenk dipçığıyle, iple, sapla gayeye vasıl olmak istiyorsak, hedefe ulaşmaktan çok uzaklaşmış oluruz. (Şiddetli alkışlar)*” diyerek, layiha hakkındaki karşı görüş ve düşüncelerini serdetmiştir³⁶.

Kırşehir Mebusu Müfit Bey ise: “*Hiç bir ferdi milleti tedhiş ile korkutamayız, yola getiremeyiz. Bu olsa, olsa milleti okşamakla, dimağına bunların menfaatini yerleştirmekle olur. Binaenaleyh hıyanet edenler hakkında bir Hıyaneti Vataniye Kanunu mevcuttur*” demek suretiyle kanun layihasının yersiz ve gereksiz olduğunu ifade etmiştir³⁷.

Kanun teklifi, Mecliste bulunan, mebuslar tarafından zevzeklik, manasızlık, gereksizlik ve anti demokratiklik olarak değerlendirildiğinden reddedilerek, kadük kalmışsa da, ileride teşekkül edecek olan İstiklal Mahkemelerine nüve teşkil etmiş olması bakımından son derece mühimdir. Nitekim bu çabasından vazgeçmeyen Tefik Rüştü, çetelerin meydana getirdiği tehlike ve kaçaklar konusunda Mustafa Kemal Paşa’ya “İhtilal Mahkemeleri”nin kurulmasını teklif etmiştir. Mustafa Kemal tarafından da tasvip edilmiş olacak ki, kanun teklifi bu adla yapılmıştır. Daha sonra Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey’in, Tefik Rüştü Bey’e katılmasıyla kurulacak olan mahkemelerin adı “İstiklal Mahkemeleri” olarak belirlenmiştir³⁸.

11 Eylül 1920 günü toplanan meclis, 21 numaralı “Firariler Hakkında Kanun” ismindeki kanunu kabul etmiştir³⁹. Dokuz maddeden mürekkep olan kanunun 1. Maddesine göre kurulacak olan mahkemelerin adı da belli olmuştur: İstiklal Mahkemeleri. Mahkemelerin, her biri meclisin ekseriyetinin

³⁵ TBMM Zabut Ceridesi, 18 Ağustos 1920, c. III., İçtima. 52, s. 304.

³⁶ TBMM Zabut Ceridesi, 18 Ağustos 1920, c. III., İçtima. 52, ss. 304-305.

³⁷ TBMM Zabut Ceridesi, 18 Ağustos 1920, c. III., İçtima. 52, s. 305.

³⁸ Aybars, a.g.e., ss. 60-61.

³⁹ TBMM Zabut Ceridesi, 11 Eylül 1920, c. III., İçtima. 61, 62, 63, ss. 22-101.

oyları ile seçilecek üçer azası bulunacak olup, mahkemeler kendi reislerini içlerinden belirleyeceklerdir. Mahkemenin vereceği kararların temyiz mercii bulunmamaktadır ve kararları kesindir⁴⁰.

Tevfik Rüştü, İstiklal Mahkemelerinin kuruluşunun müstenidatı olan Firariler Hakkındaki Kanun'un mecliste kabul edilmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. Ona göre, bu mahkemeler, bu müthiş inkılâpta, bu hayat ve memmat mücadelesinde, her ne sebeple olursa olsun, inkılâbı suiistimal edenlere veya cehaletle veya ne ile olursa olsun, velev ki yanlışlıkla da olsun, bu inkılâb-ı mukaddesi haleldar edenlere cezasını verecektir⁴¹. Tevfik Rüştü, 9 Eylül 1920 tarihli meclis toplantısında, Firariler Hakkında Kanun layihasının 1. maddesinde şu yönde bir tadilatın yapılmasını dahi teklif etmiştir: “*Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine. Firariler hakkındaki layiha-i kanuniyenin birinci maddesinin ber-vech-i âti tadilini teklif eylerim. MADDE 1 - Hükümetçe tayin ve ilan olunan müddet zarfında dehalet etmeyen firari ve bakaya efradı ile mensubin-i askeriyenin kendilerinin ikamet ettikleri hanelerinden maada emlak, akar ve emvali müsadere ve birlikte ikamet eden ailesi efradı, firarinin firar ve ihfasında medhali tahakkuk ettiği takdirde teb'id olunur ve emvalinin müsaderesinden itibaren on gün zarfında teslim olanların emvali iade olunur. Menteşe Mebusu Dr. Tevfik Rüştü*”⁴². Tevfik Rüştü'nün kanun teklifi kabul edilecek olsaydı, firarilerin bütün akraba ve taallukatı sürgüne yollanacak, malları da ellerinden alınacaktı. Birisinin hatası ile başkaları mesul tutulamaz şeklindeki cihanşümül hukuk kaidesine (suç ve ceza şahsidir prensibi) alenen ters olan bu madde teklifi, özellikle Hamdullah Suphi ve Ali Şükrü Beylerin yoğun itiraz ve muhalefetleri sonucunda kanun metnine dâhil edilmemiştir⁴³.

⁴⁰ Resmi Gazete, 21 Şubat 1921, No. 3.

⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 11 Eylül 1920, c. IV., İçtima. 63, s. 97.

⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, 9 Eylül 1920, c. IV., İçtima. 62, ss. 56-57.

⁴³ Hamdullah Suphi Bey şu tarihi sözlerle kanun layihasının ilgili maddesine itiraz etmiştir: “Arkadaşlar, İlâhî ve arzî hiçbir kanun tahattur edemiyorum ki bir mücrimi değil, mücrimi yakalayamadık diye evlâtlarını, masum çocuklarını, karısını öldürsün kurban etsin. Bu itibarla düşünüyorum; acaba muhacerete sevk ettiğimiz, tarlasından, ineğinden, koyunundan uzaklaştırdığımız kadınlar veya çocuklar, gittikleri yerde yaşayabilecekler mi? Memleketimizin muhaceret tarihini bilirsiniz, toprağından çıkan yüz muhacirden sekseni muhakkak perişan olarak ölmüştür. Mademki kaçan çoktur, mademki biz birçoğunu yakalayamıyoruz... O hâlde bence gayet

Kanunla kurulan İstiklal Mahkemeleri, 21 nolu kanuna göre yalnızca firari askerlere bakacakken, daha sonraları vatan hainliği, memleketin maddi-manevi kuvvetlerini kırmaya çalışmak ve casusluk suçlarını da kapsamına alacak şekilde genişlemiştir. Böylece Kastamonu, Pozantı, Sivas, Diyarbakır, Konya, Eskişehir, Isparta ve Ankara mintikalarında kurulan bu 8 mahkemenin bakamayacağı dava konusu hemen hemen kalmamıştır⁴⁴. Tevfik Rüştü Aras da, 20 ve 21 Eylül 1920 tarihli oylamalarda ekseriyetin oyunu alamayıp, İstiklal Mahkemesi azası seçilememesine rağmen, 22 Eylül 1920 tarihli 3. oylamada, 67 çekimser oy düştükten sonra geriye kalan 77 oydan 45'ini alarak yani oy verenlerin ekseri nisabını alarak İstiklal Mahkemesi azası seçilmiştir⁴⁵. Tevfik Rüştü'nün azası olduğu mahkeme Kastamonu İstiklal Mahkemesidir.

Kastamonu İstiklal Mahkemesi azaları, Tevfik Rüştü başkanlığında, 10 Ekim 1920 tarihinde, yanlarında emniyetlerini sağlamakla görevli beş jandarma bulunduğu halde yola çıkmış, 12 Ekim günü Çankırı'ya varmıştır. Çankırı Ceza Mahkemesi ile İstiklal Mahkemesi arasında, daha önce soygunculuk ve asker kaçaklığından tutuklanmış olan bir şahsın davasına kimin bakacağı tartışması yaşanmıştır. Mevkıf şahsın işlediği suç, istiklal Mahkemesinin kuruluş tarihinden önce olduğu için Çankırı Ceza Mahkemesi reisi, bahse konu şahsın dosyasına kendilerinin bakacağını belirtmiş ve dosyayı İstiklal Mahkemesine vermemiştir. Ancak, İstiklal Mahkemesi kararlarına riayet etmeyenlerin muhakeme edileceğine dair tehdit üzerine, ceza mahkemesi reisi mevkıf şahsı dosyasıyla beraber İstiklal Mahkemesine teslim mecbur olmuştur. Mevkıf şahsı İstiklal Mahkemesi tarafından

zaruridir. Esasen harap olan, esasen en büyük sefaletе düşmüş olan zavallı köylerimizde son kalan evleri yakacağız. Tahrib edeceğiz. Onların çocuğunu atacağız. Kadınlarını süreceğiz, öldüreceğiz demektir". TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Eylül 1920, c. IV., İçtima. 61, s. 28. Yine Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey de şu sözlerle bahse konu teklife karşı çıkmıştır: "Efendim, Tevfik Efendi Hazretlerinin (Tevfik Rüştü) söylemiş olduğu (tayin ve tebliğ) malûm-ı âliniz mümkün değildir. Sonra hanesinin müsadere sine bendeniz değilim. Kanunun heyet-i umumiyesinin şiddetle taraftarı idim. Fakat bazı tadilatla demiştim. Ailenin teb'id-i caiz değildir. Aile, milletin yine bir cüz'üdür. Aile efradından birinin yaptığı kabahat yüzünden aileyi söndürmek muvafık değildir. Bu itibarla efendim, (Aileyi teb'id) kaydını kaldırınız. Emval ve emlak kâfidir. (Emval ve mevaşisi müsadere olunur) bendenizce bu madde için bu kadar kâfidir". TBMM Zabıt Ceridesi, 9 Eylül 1920, c. IV., İçtima. 62, ss. 46-47.

⁴⁴ Aybars, a.g.e., s. 72.

⁴⁵ *İstiklal Mahkemeleri*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Başkanlığı Yayınları No. 1, Ankara, 2015, c. I., s. 8.

muhakeme edilerek idam edilmiştir. Tevfik Rüştü'nün mahkeme azalığı, Moskova'ya murahhas olarak gönderilmesinden dolayı kısa zaman içinde sona ermiştir. 20 Kasım 1920 günü Kastamonu İstiklal Mahkemesine yeni azalar seçilmiştir⁴⁶.

Tevfik Rüştü Aras, 1923 seçimlerinden sonra Mustafa Kemal Paşa ile daha da yakınlaşmış ve onun üzerinde tesirli olmaya başlamıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın anlattığına göre, 18 Temmuz 1923 tarihinde Ankara Garında içtima eden mebuslar, Anayasanın tadilat prensiplerini müzakere ederlerken, Tevfik Rüştü Aras ve Mahmut Esat Bozkurt, yeni anayasaya “devletin dini İslam'dır” ibaresi yerine “Hristiyanlıktır” ibaresinin konulması meselesini tartışmış ve savunmuşlardır⁴⁷. Türk milletinin bin yıllık dini olan İslam yerine Hristiyanlığı teklif edecek kadar, mensup olduğu cemiyetin ve hizmetinde bulundukları milletin medeniyet değerlerine bigâne olan Aras, bu teklifinin mer'iyete vaaz edilmesine muvaffak olamamıştır.

Erken cumhuriyet döneminin kara kutusu olan Tevfik Rüştü Aras'ın, 1250 sayfadan mürekkep olduğu iddia edilen hususi hatıratını, Kaliforniya'nın Palo Alto şehrinde bulunan Stanford Üniversitesinin Hoover Enstitüsüne bıraktığı ve bu müessesenin bahse konu hatıratı Türkiye'ye vermediği iddia edilmektedir⁴⁸.

Sabetayistlerin Türk toplumunu, ait olduğu medeniyet köklerinden uzaklaştırmak ve Batı değerlerine entegre etmek için kullandıkları en etkili vasıta, kendi kontrolleri altında bulunan basın-yayın kuruluşları olmuştur. Dönmeler, ellerindeki medya müesseseleri vasıtasıyla, içinde bulundukları milletin değerlerine her fırsatta hücum etmişler ve bunu da Kemalizm kalkanının arkasına sığınarak yapmışlardır⁴⁹. Bu yayın kuruluşları, içinde bulundukları milletin temel değerlerinin kaynağı olan İslam Medeniyetine her

⁴⁶ Aybars, a.g.e., s. 126.

⁴⁷ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, (Haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 139-140.

⁴⁸ Yalçın, *Beyaz Türklerin...*, s. 562.

⁴⁹ *Milliyet* gazetesi, 10 Kasım 1985 günü okurlarının karşısına “İrticaa Karşı Sarsılmaz Kale: Atatürk” manşetiyle çıkmıştır. Gazete, İslam'a karşı mücadelesini, İslam'a irtica yaftalaması ile yapmakta ve Mustafa Kemal'i de kendi fikriyatlarına alet etmektedir. *Milliyet*, 10 Kasım 1985, s. 1.

zaman mesafeli ve soğuk durmuşlar, İslami simgeleri ve değerleri, laiklik kisvesi ile karalamışlar⁵⁰, buna mukabil Yahudi taraftarlığını, Batıcılık perdesi altında yüceltmişlerdir. Dönmeler, başta komünizm, masonluk, Kemalizm ve liberalizm olmak üzere, ne kadar batıl fikriyat varsa hepsinin terviç edilmesine gayret sarf etmişlerdir. Dönme basın, İslam’a bazen cepheden, bazen de üstü kapalı olarak saldırmaktan imtina etmemiştir⁵¹. Meşhur yerli Yahudilerden Moiz Kohen, Tekin Alp ismi müstearı ile yazdığı *Kemalizm* adlı eserinde, Lozan’dan sonra, istiklal mücadelesinin iç düşman olan ve kafası ezilmesi gereken teokrasiye (İslam) çevrildiğini, İslam’ın, Garp kültüründen uzak, menbaı Arabistan çöllerinde bulunan ruhani ve şeri kanunlar olduğunu söylemekte ve İslam şeairi olan sarıgın, festen çok tehlikeli bir düşman ve şeriatın ta kendisi olduğunu alenen ifade ve İslam’a cepheden hücum etmektedir⁵². Bahse konu kitap, devrin *Cuhmuriyet* gazetesi tarafından, Türk inkılabı hakkında yazılmış en güzel eser olduğundan bahisle, her Türk gencine tavsiye edilmektedir⁵³.

Dönmelerin güdümündeki basın, tefekkür kabiliyetini köreltici, taklitçiliği terviç edici yayınlar ile milletin ufkunu daraltmış ve kadın figürünü bir mebzul meta halinde, şehveti tahrik etmek için sıkça kullanmıştır. Aynı basın, Müslüman mütefekkir ve ilim adamlarını da tezyif ve aşağılamaktan geri durmamıştır. Müslüman kitleyi her fırsatta aşağılayan Dönme basını, Yahudilerin dünyada uğramış oldukları zulümlerin hafızalarda taze olarak kalması için sıkça bu minval üzere yayınlar yapmıştır. Hatta öyle yayınlar yapılmıştır ki, sanki Osmanlı toplumunda Yahudilere karşı bir baskı ve yıldırma politikası uygulanmış gibi hava estirenleri bile olmuştur. Milliyet gazetesinde yayınlanan bir yazı dizisinde, Osmanlı’nın XVII. asırdan itibaren Yahudilere baskı yaptığı yalanı ortaya atılmış ve Ağlama Duvarı resmi

⁵⁰ Talat Halman isimli köşe yazarı, 1984 senesinde, TBMM’ne yapılması planlanan camiye, laiklik adına karşı çıkmaktan kendisini alamamış, laik Türkiye’de bu durumun kabul edilemez olduğunu yazmıştır. Talat Halman, “Din Muhammed Dini”, *Milliyet*, 11.06.1984, s. 2

⁵¹ Metin Toker’in sahibi olduğu haftalık *Akis* dergisi, sarıklı, cüppeli, tespihli, sakallı ve her halinden Müslüman olduğu belli olan bir şahsın karikatürü kapak yapmış ve üstüne de “Hortlatılan Kara Kuvvet İrtica” şeklinde yazmıştır. Bu ve benzeri neşriyat ile yapılmaya çalışılan, milletin dini değerlerini aşağılamak ve onunla alay etmektir. *Akis*, 5 Şubat 1966.

⁵² Tekin Alp, *Kemalizm*, Cumhuriyet Gazetesi Matbaası, İstanbul, 1936, ss. 94-105.

⁵³ *Cumhuriyet*, 13.10.1936, s.1.

altında, Yahudilerin, cumhuriyetin ilanında bizden ayrılmayan tek toplum olduklarına vurgu yapıp, Yahudi milleti yüceltilirken, Osmanlı idaresi aşağılanmıştır⁵⁴. Bu yazıda XVII. asır tabirinin kullanılması da son derece dikkat çekicidir. Zira XVII. asır, Sabetay Sevi hareketinin ortaya çıktığı vetireye tesadüf etmektedir. Yazar üstü örtülü olarak, Sabetay Sevi hareketinin, Osmanlı makamlarınca men edilmesini, bu zümreye karşı bir baskı tatbikatı olarak gördüğünü ifade etmektedir ki, bu fikir, yukarıda izah edilen hakikatler zımnında mutlak manâda batıldır.

Dönmelerin etki alanında olan basın, Türkiye'nin Arap ve İslam dünyası ile olan münasebetlerini tenkit ederken, ısrarla İsrail ile sağlıklı ve kalıcı münasebetler tesis edilmesi yönünde yayınlar yapmıştır. Bazı yazarlara göre, Türkiye, Ortadoğu'nun siyasi işlerine, hele hele Arap-İsrail münasebetlerine karışmamalıdır. Bu yazarlara göre, İsrail, İslam milletlerine eza ve cefa verirken, Türkiye kılını kıpırdatmamalı ve taraf olmamalıdır⁵⁵. Moiz Kohen'e göre de, müstakil bir Türk medeniyeti inşa edilmelidir. Kohen, 1914 senesinde yazdığı Osmanlıca bir eserinin kapağına Halide Edip Adıvar'ın "*En çok istediğim şey bütün dünya Türklerini siyasi ve zihni büyük ve müstakil görmektir*" sözünü koymakla bu fikre vurgu yapmıştır⁵⁶. Moiz Kohen'in müstakil Türk medeniyetinden kastı, İslam medeniyeti ile bağıını koparmış, İslam milletleri ile bir alakası kalmamış, tamamen Türklük üzerine müessis, ırkçılığa müstenit, Müslüman-Yahudi çatışmasında tarafsız ve hissiz bir Türk milleti olsa gerektir. Erken cumhuriyet dönemindeki Tefvik Rüştü Aras dış siyaseti, hemen hemen bu minval üzerine planlanmış ve uygulanmıştır.

⁵⁴ Nezih Uzel, "Bizim Yahudimiz 500 Yıllık Gelenek", *Milliyet*, 15.09.1986, s. 6.

⁵⁵ Sami Kohen, "Neden Olmasın", *Milliyet*, 30.10.1986, s. 8.

⁵⁶ Moiz Kohen, *Türkler Bu Muharebede Ne Kazanabilirler?*, Türk Yurdu Kitaphanesi, İstanbul, 1330, s. Kapak.

SONUÇ

Yahudiler, Endülüs'ün sükûtundan sonra yani XV. asrın hemen sonundan bu yana Türk mülkünde, Müslüman Türklerle içiçe yaşamaya başlamışlardır. Şüphesiz bu tarihten önce de Yahudileri içinde barındıran Türklerin bu millet ile kitlevi olarak tanışması, Yahudiler için II. Kızıldeniz Vakası olan bu tarihi hadise ile olmuştur. Sabetay Sevi hadisesi İspanyol zulmünden kaçıp, bir tahassüngah olarak addettikleri Osmanlı'ya sığınan Yahudiler içinden çıkan bir Mesihi hareket olarak tarihteki yerini almıştır.

Sabetay Sevi hareketi, MÖ. 586 ve MS. 67 tarihlerinde iki defa yıkılan Salamon Tapınağının yerle bir olması ve MS. 132'de meydana gelen Bar Kohba¹ isyanından sonra vücuda gelmiş olan, İsrail tarihinin en büyük kurtuluş hareketidir. Hatta bazı düşünürlere göre, Sabetay Sevi, son 350 senelik Türk tarihinde yer alan en mühim on şahsiyetten birisidir². Bu hareketi besleyen unsurlar ise, o dönemde Yahudi kavminin dünyadaki genel vaziyeti ile Avrupa'da maruz kaldıkları katliamlardır³. Bu şartlar altında zuhur eden Sabetay Sevi, kavmine Kudüs'e dönüş için umut ışığı ve kurtuluş ümidi olmuştur. Sevi'nin başlattığı Mesihi hareket o dönemde İngiltere'den Yemen'e, Kafkaslardan Amerika'ya, Afrika'dan Rusya'ya kadar çok geniş bir sahada yankı bulmuştur. Sabetay Sevi hareketinin en tuhaf ve şaşırtıcı tarafı ise, o devirde dünyada huzur ve rahat yüzü gördükleri yegâne topraklar olan Osmanlı coğrafyasında zuhur etmiş olmasıdır. Yahudiler, tarihleri boyunca sadece iki ülkede rahat etmişlerdir. Bu ülkeler İngiltere ve Türkiye'dir. Ancak Türkiye'de 500 senedir yaşadıkları huzur ortamı ve elde ettikleri maddi manevi imkânlar, İngiltere ile kabil-i kıyas değildir.

¹ Simon Bar Kohba ya da Kosiva ismindeki Yahudi lider tarafından 132 senesinde başlayıp 135'te Kudüs'ün son kalesinin de Romalılara teslim edilmesiyle sonuçlanan Yahudi başkaldırı hareketidir. 'Yıldız' manâsına gelen Kohba (Kohba) ismi dini kaynaklara dayandırılmıştır. 'Yakup'tan bir yıldız gelecek ve İsrail' den bir asa kalkacak, Moab'ın yerlerini vuracak ve Sheth'in bütün çocuklarını imha edecek.' II. asrın en büyük Yahudi âlimlerinden biri olan haham Akiva ben Joseph (MS 50-135 civarı) tarafından Kohba Mesih olarak tanınmış ve tanıtılmıştır. Bar Kohba isyanının uzun süren başarısının sebebi Kohba'ya atfedilen bu mistik roldür. Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, (Çev. Filiz Orman), Pozitif Yayınları, İstanbul, 2000, s. 177.

² Eygi, a.g.e., s. 69.

³ Sharon, a.g.e., s. 69.

Türkiye’de yaşayan Yahudi zümresi için pogrom⁴, genosit, kültürel baskı, keyfi idam ve katliamlar, dini yaşayışa müdahale gibi kelime ve kavramlar son derece yabancı kalmıştır. Ancak buna rağmen, hiç şüphesiz Sabetayist Mesihî hareketin Osmanlı mülkünde doğmuş olması tesadüfî değildir. Zira Siyonizm’in hedefinde Kudüs merkezli bir Yahudi Krallığı tesis etmek bulunmaktadır. Mesih’in vazifesi de zaten budur. Kudüs’ün Osmanlı mameleki içinde bulunmuş olması, Sabetay Sevi hareketinin bu topraklarda doğmasının en başta gelen amilidir. Halen bu zümre içinde, Sabetay Sevi’nin Mesih olduğuna inanan gizli Mesihçi bir mezhep bulunmaktadır⁵.

Sabetayistler ya da ismine her ne denilirse, Avdeti ya da Dönmeler, üç buçuk asırdır Türk toplumu içinde çift karakter ve kimlikleri ile yaşamaktadırlar. Cemaat üyelerinin en bariz hususiyetlerinin dışarıda Müslüman, içeride ise Yahudi olarak yaşamaya devam etmeleridir. İslâm

⁴ Pogrom tabiri Kazakça kökenli olup, 1648-49 yıllarında Polonya’da yaşanan Yahudi katliamına verilen isimdir. Bu katliamda Ukrayna ile beraber hareket eden Rus Kazakların, 100-200 bin Yahudi’yi, Polonya adına vergi toplamak ve onlarla ittifak yapmak suçlaması ile katlettikleri bilinmektedir.

⁵ H. Erroll Gallardin isimli bir Dönme tarafından kaleme alınan ve ilk basımı 2006’da gerçekleştirilen bir romanda geçen şu bahis son derece dikkate değer bulunmaktadır: “*Şimdi şöyle düşünelim Baki, Mesih nedir? Mesih’in vazifesi nedir? Mesih, Tanrı tarafından insanlığın kurtarılması için dünyaya gönderilen bir kurtarıcıdır. O zaman Sabetay Zvi hakiki Mesih’ti, yani yalancı Mesih değil... Şimdi Baki, II. Dünya Savaşında Hitler ve onun gangsterleri Selanik’te kalan Yahudi Cemaatini kamplara götürüp öldürdüler, ama Sabetaycılar Türkiye’ye mübadele edildikleri için ölümden kurtuldular. Yani Sabetay Zvi, kendi adamlarını ölümden kurtarmış olmadı mı? Mesih’in vazifelerinden biri de halkını korumak değil mi?... Sabetay Zvi felsefesi, üç yüz yıl sonra da olsa bile Türkiye Yahudilerini kurtardı... Şimdi sorarım sana Baki, bütün bu kurtuluşları gerçekleştiren kimseye Mesih demeyip de ne demeli?*” Baki’nin bu propagandaya cevabı şu olmuştur: “*...Senin anlattıklarının doğrultusunda Sabetay Zvi’nin Mesih olması çok muhtemel*”. H. Erroll Gallardin, *Sabetaycı Selim’in Öyküsü*, Dinozor Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2008, ss. 17-18. Bu tarihi hadiseyi eserine taşıyan Cengiz Şişman, İkinci Cihan Harbi esnasında sayıları 42 bini bulan Selanik Yahudilerinin Hitler tarafından toplama kamplarına götürüldüğünü ve çok büyük bir kısmının geri dönemediğini ifade etmekte ve birçok Dönmenin bu durumun Mesih Sevi’nin bir mucizesi olduğuna inandığını ve bu gelişmeyi “Mesihçi Selamet” olarak değerlendirdiğini anlatmaktadır. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 324. Yine her ne kadar tarihi vukuat ile alakası olmasa da, Sabetay Sevi’nin din değiştirmiş olmasının arkasında yatan hikmetin, Yahudilere karşı çok öfkeli olan Osmanlı Sultanının öfkesini dindirmek ve tüm Yahudilerin kılıçtan geçirilmesini önlemek amacına hizmet ettiği ve bu şekilde Sevi’nin kendi kavmini mutlak bir soykırım ve yok olmaktan kurtardığı da ileri sürülmektedir. Ancak bu son derece abartılı ve hayal ürünü düşünce de, diğer Sabetayist düşünceler gibi, mistik bir hezeyandan başka bir şey değildir. Zira Osmanlı’nın Sabetay Sevi hareketinin zuhuru kadar Yahudilere karşı herhangi bir aksülameli bulunmadığı yerli-yabancı tüm âlimler tarafından kabul edilmektedir. Sabetay Sevi’nin muasırı olmasına rağmen kendisiyle hiç karşılaşmamış olan Abraham Miguel Cardozo, Sabetay’ın gerçek bir Mesih olduğuna inanmış ve bu yönde yazılar yazarak zümre üzerinde tesir bırakmıştır. Ona göre Sabetay tıpkı Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi misali kendisini cemaatine kurban etmiştir. Mesih’in ikinci gelişi teorisine katkı sağlayan isimlerin başında gelen Cardozo’ya göre Sevi, kendini feda ederek bir nevi yandaşları adına kefaret ödemiştir. Şişman, *Suskunluğun...*, s. 169.

toplumunda bu cemaate itimat duygusunun olmamasının sebebi, işte bu çift karakterli yapılarıdır.

Türk toplumunda Dönmelere karşı içinde bulunulan emniyetsizlik durumunun temel sebebi, Dönmelerin zahiren Müslüman görünüp, Yahudiliğin dini ayin ve ibadetlerini gizlice sürdürmüş olmalarıdır. Bu yüzden Dönmeler, hiçbir zaman tam olarak güvenilemeyecek bir zümre, Yahudilerin beşinci kolu, kaleyi içeriden fethedecek olan “gizli düşman” olarak görülmüşlerdir⁶. Öyle ki, Osmanlı’nın tarihte yaşamış olduğu en büyük askeri felaketlerden birisi olan ve büyük toprak kayıplarına sebep olup, Cihan Harbinin de mebdei olarak görülen I. Balkan Harbinde Yahudi ve Dönmeler, hoca kılığına girerek “*Kabine memleketi sattı, niçin harp ediyorsunuz*” kabilinden sözlerle askerin moral ve motivasyonunu bozmuşlar ve İttihatçıların iktidar olması için bu yönde nifak çalışmaları yapmışlardır⁷.

Sabetayistleri, Türk toplumu ve cemiyet hayatı için önemli kılan husus ise onların dini kimliklerinden ziyade, 1924 mübadelesi ile beraber Türkiye’ye göç etmiş olmaları ve cumhuriyet devrinin ilk yıllarında, mecburi kültürel değişimin bu zümre eliyle hayata geçirilmiş olmasıdır⁸. 1942 tarihli bir İngiliz raporu da bunu teyid etmektedir. Rapora göre İngiltere’nin Türkiye sefiri, kendi hariciyesine şu yönde bir bilgi göndermiştir: “1926’da iki önemli Dönme şahsiyet olan Dr. Nazım Bey ve Cavid Bey, Mustafa Kemal’in özel talimatıyla asılmış olsalar da, diğer Dönmeler Kemalist harekette önemli görevler üstlenmeye devam etmektedirler”⁹. Rıfat Bali’nin de ifadesiyle, Türkiye’deki sağ kesim, Dönmeleri Türkiye’ye çağdaş Batı tarzı hayatı ve laikliği getirmiş, hatta böyle bir hayat tarzını muhafazakâr kesime dayatmış ve dolayısıyla millî değerleri ve millî kültürü erozyona uğratmış bir düşüncenin temsilcileri olarak gördükleri için, bu kesime karşı menfi tavır ve

⁶ Bali, *Musa’nın Evlatları...*, ss. 414-415.

⁷ Süleyman Kocabaş, *Kendi İtiraflarıyla...*, s. 491.

⁸ İlber Ortaylı’ya göre, Yahudilerin Türkiye’deki kültürel ve sosyal hayata katkısındaki rollerinin, Ortodoks Yahudiler yerine Sabetayistler tarafından üstlenildiğini söylemek hiç de yanlış bir şey değildir. Michele Blumental-Michel Grosman, *Sazanikos (Dönmehs) Filmi*, (Çev. Conqueror), 1992 Yapım, 39,00. dakika.

⁹ Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 352-353.

algı içindedirler¹⁰. İslamlara göre, İslamlar içerisinde ahlaksızlık, dinsizlik ve emraz-ı sarianın intişarının en büyük amili ve müessiri işte bu melez karakterli Dönmelerdir. Bunların vatana ve millete sadakatle hizmet etmelerini beklemek abesle iştigal etmektir¹¹. Dönmeler, yaklaşık üç buçuk asırdır devlet içinde devlet oluşturmuş, hususi mahkemeleri, hapishaneleri, ibadethaneleri¹², hususi dini ve medeni ritüelleri ile paralel yapıyı tesis etmiş, gizemli, esrarengiz bir zümredir.

Türk toplumu ve cemiyet hayatı üzerindeki etkileri, kemiyetleri ile makusen mütenasip olan Yahudi Dönmeleri, bilhassa eğitilmiş ve diplomalı olanları vasıtasıyla, Türkiye'ye komünistlik, masonluk, sosyalistlik ve faşistliği transfer etmişlerdir. Bunlar içerisinde Dr. Şefik Hüsnü¹³ ve Serteller meşhur olanlarıdır. Yahudi Dönmeleri, millî ve manevi değerlerin kaynağı olan İslam'a bazen alenen cepheden, bazen de gizliden gizliye taarruz etmekten çekinmemişlerdir. Özellikle asrımızda, meslek odaları başta olmak üzere, birçok dernek ve cemiyetlerde etkili olan Dönmeler, millî ve manevi davalara karşı bildiriler yayınlamakta ve yıkıcılık, bölücülük, anarşi, çıplaklık, norm karşıtı cinsel teşhircilik gibi ahlak ve din dışı tatbikatın planlayıcılığını ve naşirliğini yapmaktadırlar. Sekülerizmin Türkiye'ye has bir tatbikatı olan ve asla Fransa'daki ile benzeşmeyen laikliği, din düşmanlığı ve İslami şearin yok edilmesi şeklinde topluma sunanlar da hep bu Yahudi Dönmeleri olmuştur. Tanyu'nun belîğ ifadesine göre, aile, namus, ırz, iffet, hayâ, duygu ve inancın ölçülü ve medeni giyimini yıkarak, şehvet ve çıplaklık derecesinde kadınlarımızı soyunmaya teşvik etmek, çok açık mahrem yerlerini gösterecek derecede resimlerini gazetelere basarak, bu tarz giyinmenin (daha doğrusu giyinmemenin) cesaretli bir davranış olduğunu

¹⁰ Bali, *Musa'nın Evlatları...*, s. 414.

¹¹ *Dönmeler*, Şems Matbaası, İstanbul, R. 1335, H. 1338, M. 1919, ss. 10-12. (Müellif ismi bulunmamaktadır).

¹² Münib Engin Noyan, büyükannesinin hatıralarından nakille, büyükannesinin 1932 senesinde Bakırköy'de kiracı olarak taşındıkları "Karakaş Konağı" isimli konağın sahiplerinin Musevi Dönmesi olduklarını ve konağın arka bahçeye doğru uzayan bir bölümünün her zaman kilitli olarak tutulduğunu, söylentiye göre bu bölümün Musevi Dönmelerce zaman zaman kullanılan bir sinagog olduğunu söylemektedir. Münib Engin Noyan, *Oma*, Birun Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2000, s. 246.

¹³ Şefik Hüsnü, Türkiye'de komünist hareketin fikir babalarındandır ve 40 sene boyunca bu hareketi idare etmiş bir Dönmedir. Yesevizade, *Yahudilik ve Dönmeler...*, s. 427.

tanıtarak övünenlerin maskesi kaldırılrsa altından Türk ve İslam olmayanların çıkacağı muhakkaktır. Dönmeler, Türk cemiyetini soysuzlaştırmak, maddi ve manevi zaafa uğratmak sanki kendilerinin özel görevleriymiş gibi bir gayret içinde bulunmaktadırlar. Türkiye’de millî kültür ve millîyet duygusunu yok etmek, Türk eğitim sistemini millîlikten uzaklaştırmak, millî unsurlara düşmanlık ederken, İslami, ahlaki ve manevi temelleri yerinden söküp atmak¹⁴ peşinde olan Yahudi Dönmeleri, bunları yaparken Müslümanlara faşist, gerici, yobaz iftirasını atmaktan, kendilerini ise ilerici olarak tanıtmaktan asla geri durmamışlardır. Kendilerini Marksist-Leninist-Sosyalist-Maocu olarak takdim eden ve söylemleriyle ezilen işçi sınıfının yanında yer alan bu Dönmelerin tamamı lüks bir hayat sürmektedirler. Hayat tarzlarıyla, proletarya sınıfının uzağından bile geçmeyen bu kesimin amacı Siyonist çıkarlara hizmet etmekten başka bir şey değildir¹⁵. Müslüman Türkleri aydınlatıcı neşriyatın artması sayesinde, Dönmelerin bu muzır ve belli bir siyasi amaca matuf olduğu aşikâr olan faaliyetleri artık büyük oranda deşifre olmuştur. Kendi öz değerlerine ve medeniyet esaslarına yapılan bu şuurlu saldırıların farkında olan Türklerin, Dönmelere karşı aksülameli gün geçtikçe artmaktadır. Kimilerine göre Dönmeler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni ele geçirme gayreti içinde olan, Türk Silahlı Kuvvetlerinden, hariciyeye kadar bir çok kamu müessesesine hâkim bulunan, bir çeşit derin devlet kurma amacı güden bir zümredir¹⁶.

Dönmelerin Selanik kökenli olmasının da bu menfi bakış ve düşüncelerde tesiri olduğu muhakkaktır. Zira Selanik, Sultan Abdülhamid Han’a karşı meydana getirilen ihtilal hareketinin merkezidir. Selanik’in Türk tarihindeki menfi algısının sebebi, İttihad ve Terakki’ye duyulan öfke ve bu partinin merkezinin Selanik olmasından ve burada yaşayan Yahudi, Dönme ve masonlardan üst seviyede maddi ve manevi destek görmüş olmalarından

¹⁴ Dönme cemaatine mensup İpekçilerin, Türkiye’de ilk sinea salonlarını açmış olmaları ve bu sinemalarda oynatılan filmlerin, İslam ahlak ve medeniyetine mugayir sahneler ihtiva etmesi, Dönmelerin Türk toplum hayatı üzerinde tahrip edici bir çalışma ve gayretin içinde olduklarının en bariz göstergesidir.

¹⁵ Tanyu, a.g.e., c. II., ss. 1143-1145.

¹⁶ Özer, *Gülen Şeytanlar...*, s. 107.

kaynaklanmaktadır. Muhafazakâr (dindar) Türkler açısından Selanik, İslam medeniyetine, İslam Halifesine ve Osmanlı Devleti'ne kurulan tuzağın planlanıp, icraata konulduğu “uğursuz”¹⁷ bir yerdir. Dönmelerin dört asırlık yurdu da bu şehirdir. Selanik, Dönmeler için o kadar kutsal bir şehirdir ki, hatta bu şehrin Kudüs'ten daha mukaddes olduğuna inanılmaktadır. Zira Sabetay Sevi, inanışa göre, Tanrı'nın ilahi mevcudiyeti olan Shekhina ile bu şehirde nikâhlanmıştı. Şehrin kudsîyeti buradan gelmektedir¹⁸. Eğer Sabetay Sevi ve arkasından giden bağlıları Selanik'i değil de başka bir şehri seçmiş olsalardı, işin tarihi seyri ve Dönmelere Türk halkının bakış açısı daha farklı bir seyir izleyebilirdi¹⁹.

Dönmelerin muhafazakâr kesim tarafından dışlanması ve tehdit olarak algılanmasında, özellikle Ahmed Emin Yalman gibi bir kısım Dönme yazarların, gazete köşelerinde yazdıkları yazıların etkisinin olduğu da muhakkaktır. Türkiye muhafazakâr ve millîyetçileri, Yalman'ı İslâmî kesime karşı yazılar yazmaya iten sebebin, laikliği ve Atatürkçülüğü adeta bir din olarak benimsemiş olan Dönme kimliğine has halet-i ruhiye olduğuna inanmış ve Yalman'ın Dönme kimliğinden dolayı bu hücumları yaptığı kanaati ile tüm Dönmelere hasım olmaya başlamışlardır²⁰.

Dönmeler aynı zamanda Türk milliyetçileri tarafından da sevilmemektedirler. Milliyetçilere göre, Dönmeler Türk milliyetçiliğine sinsice zarar veren, azınlık ırkçılığının önemli mümessilleridirler²¹. Oysa Dönmeler, İslam milleti fikriyatını ortadan kaldırmak için, kendileri Türk olmadığı halde, ırkçılık derecesinde Türkçülüğü ön plana çıkaran yazılar yazmışlar ve bu fikrin ideoloğunu yapmışlardır. Ancak zaman içerisinde aydınlanan Türk milliyetçileri, Yahudilerin bu gayret ve çabalarının altındaki menhus amaçlarını anlamaya başlamışlardır. Sahte Dönmelerden Munis Tekinalp nam-ı diğer Moiz Kohen, erken cumhuriyet döneminde, ırkçı bir Türkiye inşa etmeye koyulan CHP'ne bu manâda fikir desteği sağlamış bir

¹⁷ Rifat N. Bali, “Evet, Ben Selanikliyim”, Virgül, Ocak 1998, s. 44.

¹⁸ Şişman, *Suskunluğun...*, s. 53.

¹⁹ Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 336.

²⁰ Bali, *Musa'nın Evlatları...*, s. 415.

²¹ Nejdet Sancar, *Türklük Sevgisi*, Tanrıdağı Yayınları, İstanbul, 1952, ss. 57-58.

Yahudidir. Kohen, kendisi gayrı Türk olmasına rağmen, 1934 senesinde, diğer iki Yahudi dostu olan Hanri Sariano ve Marsel Franko ile birlikte “Türk Kültür Cemiyeti”ni kurmuş²² ve bu cemiyet üzerinden Türklüğü kutsallaştıran söylemler geliştirmiştir. Türk milliyetçiliği fikrini, Batıda ileri sürenler arasında Lumley Davids, Leon Cahun, Arminius Vambery gibi Yahudi kişilerin yanında Moiz Kohen de bulunmaktadır²³. Berkes’e göre, Türkçü, ırkçı, Turancı yazarların fikir dünyasının oluşmasında Avrupalı ve yerli Yahudilerin etkisi olduğu ortada olmasına rağmen, ırkçı fikir adamlarımızın bu hakikati görmezden gelmeleri garip bir durumdur²⁴.

Türkiye Kürtleri de Dönmeleri sevmemekte ve onların çift karakterli yapısını tehlikeli olarak görmektedirler. Yine bir Dönme olan Coşkun Kırca’nın, Kürtleri reddeden yazı ve beyanları ile Dönmelerin Türkiye halklarını İslâm’dan uzaklaştırmaya matuf gizli planlar içinde oldukları inancı, Kürtleri bu zümreye karşı olumsuz tavır takınmaya sevk etmişlerdir²⁵. Zira Yahudilerin en büyük hususiyeti ve tarih boyunca Müslümanlara karşı geliştirdikleri taktik, onların ilham aldıkları kaynakları kurutmak, şerefli geçmişlerinden uzaklaştırmak ve İslamlar ile inançları arasına duvarlar örmektir. Kendi medeniyet ve kültüründen uzaklaşan Müslüman toplumları yönetmek, Yahudiler için daha kolay olmaktadır²⁶.

Türkiye Sabetayistlerinin Kapancı ve Karakaşi kollarına mensup olanlar, ekseriyetle Üsküdar’da bulunan Bülbüldere Mezarlığına, Yakubiler ise daha çok Şişli’deki Feriköy Mezarlığına defnedilmektedirler. Bizim araştırma konumuz Bülbüldere ve Feriköy Mezarlığı ile sınırlı olduğundan, burada yaptığımız çalışma ve araştırmada, burada medfun olanların kabirlerinin İslâm itikat ve geleneği ile bağdaşmadığını tespit ile bu zümrenin İslâmlıktan ziyade Yahudiliğe yatkın oldukları kanaatine varılmıştır. Bahse

²² Jacob M. Landau, “Munis Tekinalp: Bir Kemalist’in Portresi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, 5. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler*, 23-28 Eylül 1985, III. Türk Tarihi, c. II, s. 401.

²³ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Haz. Ahmet Kuyaş), YKY Yayınları, İstanbul, Ekim 2012, ss. 407-408.

²⁴ Berkes, a.g.e., s. 427.

²⁵ Bali, *Musa’nın Evlatları...*, ss. 422-426.

²⁶ Kutub, a.g.e., s. 84.

konu Dönme Mezarlıklarında bulunan semboller de bize burada yatanların İslam medeniyetinden farklı bir zümreye ait olduklarını göstermektedir. Dönme mezar taşlarında Yahudiliğe dair açık manâ taşıyan egzoterik sembollerin (Davut Yıldızı, yedi kollu şamdan gibi) olmaması bizi yanıltmamalıdır. Bu aleni Yahudilik sembolleri ancak Ortodoks Yahudi mezarlıklarında çokça göze çarpmaktadır. Ancak gerek Bülbüldere ve gerekse de Feriköy Mezarlıklarında yatanlar bu zümreden ayrılmış, zahiren İslamlaşmış olan Dönmeler olduklarından, Dönmeliğin çift karakterli ve kriptoyapısına uygun olarak, mezarlıklarında ezoterik semboller bulunması gayet tabidir. Bu semboller bilinçli olarak tercih edilmiştir. Zira bu zümrenin asli davranış şekli, ilk bakışta Yahudi olduklarının anlaşılmasına matuftur. Mezarlıklarda bulunan semboller ancak bu işin erbabınca anlaşılabilir kadar üstü örtülü, gizli sembollerdir.

Yahudilikten ayrılıp, İslam'a ya da başka bir dine geçtiğini ifade edenlere dikkat etmekte fayda bulunmaktadır. Zira Yahudilik dini, din değiştirmeye uygun değildir. Hahambaşı Beceranu'nun, *Akşam* gazetesi muhabirine verdiği mülakatta bahsettiği gibi, Yahudiler asla dinlerinden dönmeyen bir kabiledir²⁷. Zamanında İspanya'da, Rus Çarlığında ve Bolşeviklikte kesilmişler ama dinlerinden dönmemişlerdir²⁸. Bu yüzden döndük diyenlerin münafık, mürâi, ikiyüzlü olma ihtimalleri çok büyüktür. Yaşanmış olan hadiseler, Dönmeliğin, Yahudiliğin müthiş bir silahı olduğunu göstermekte ve Müslümanları bu hususta ihtar etmektedir²⁹. Onlar her zaman için başka milletleri, İslamlara tercih etmişlerdir³⁰. Dönmelerin, Yahudilerle olan münasebetleri de her zaman ortak inanç temelinde bir dayanışma

²⁷ Ahmed Safi de Yahudilik dininin Dönmeliğe en namüsaît din olduğunu “*Yahudi imana gelmez (İhtida etmez)*” sözleriyle ifade etmektedir. Ahmed Safi, *Dönmeler Âdeti...*, s. 17. Nitekim meşhur Yahudi Türkiyatçı-Oryantalist Arminius Wambery, Yahudiliği terk ile başka birçok dine girdiğini söylemiş olsa da aslında Yahudilikten hiç dönmemiş, öldükten sonra çekmecesinden Tevrat çıkmıştır. Mim Kemal Öke, *Saraydaki Casus*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 210. Kazım Karabekir Paşa'ya göre de Yahudilerin din değiştirmesi pek samimi gözükmemektedir, samimi olup olmadığını ancak Allah bilebilir. Kazım Karabekir, *Gizli Harp İstihbarat*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s. 132.

²⁸ *Sebilü'r-Reşad* mecmuası, 17 Kânunusani 1340, c. XXIII., S. 584, s. 190.

²⁹ Yesevîzade, *Yahudilik ve Dönmeler...*, ss. 53-54.

³⁰ *Dönmeler*, Şems Matbaası, İstanbul, R. 1335, H. 1338, M. 1919, s. 13. (Müellif ismi bulunmamaktadır).

şeklinde cereyan etmiştir³¹. Nitekim Kur'an-ı Kerim, Maide Suresinde Müslümanları, Yahudilere ve Yahudilikten dönmüş gibi yapan Avdetilere karşı şu şekilde ikaz etmektedir: *"Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla "iman ettik" diyenlerden ve Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler. "Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun" derler. Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse elbette Allah'ın iradesine karşı senin elinden hiçbir şey gelmez. İşte onlar Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onların dünyadaki hakkı büyük bir rezilliktir. Âhirette de onlar için büyük bir azap vardır"*³². Ancak İslam'ın bir başka temel düsturuna göre, İslam zahire hükmetmektedir. Görünüşü İslamlardan farklı olmayan Dönmeleri fark etmek ve onların Türk toplum hayatına verebilecekleri zararları önceden görüp bertaraf etmek de kolay değildir.

Sabetay Sevi, bundan 350 sene evvel Mesihlik iddiası ile ortaya çıkmamış olsaydı, Türk tarihinin seyrinin bambaşka olacağı şüpheden aridir. Dönmeler olmasaydı ne Meşrutiyet İhtilali olurdu, ne Abdülhamid Han hal edilebilirdi, ne Cihan Harbi belası bu milletin başına gelebilirdi, ne de Müslüman Türkler kendi öz benliklerine ve seciye-i millîyelerine bu denli yabancılaşabilirlerdi. Bu yüzden Sabetaycılık mevzusunun mutlak manâda bilinmesi ve araştırılması gerekmektedir. Zira Sevi hareketi ve onun izinden gidenler anlaşılmadan, son birkaç yüz senelik Türk tarihinde meydana gelen hadiselerin doğru bir analizi yapılamaz. Bu sahada yapılacak olan araştırmalar asla antisemittik olarak adlandırılmamalıdır. Türk milletinin millî

³¹ Yesevizade, Dönmeler ile Yahudilerin, başta Nazi zulmü olmak üzere, Yahudiler aleyhine yapılan her şeyde müşterek hareket ettiklerini, Yahudilere yapılan baskı ve zulümleri, Dönmelerin bire bin katarak anlatıp, Yahudilere sahip çıktıklarını, Moiz Kohen (Munis Tekinalp) isimli Dönmenin 1934 Trakya Hadiselerinde de Yahudileri masum gösteren neşriyat yaptığını yazmaktadır. *Yenisöz* gazetesi, 16 Haziran 2019, s. 2. Ancak Moiz Kohen gerçek manâda Sabetaycı bir Dönme değildir. O, Yahudi kişiliği ile etkili olamayacağını düşündüğünden, Tekinalp mahlası ile eserler vermiş ve Türkiye'de Türk ırkçılığı ve Kemalizm'i terviç edici çalışmalar yaparken, Yahudi kimliğini gizleme ihtiyacı hissetmiştir. Ahmed Safi de, üç Dönme grubunun üçünün de Yahudileri çok sevdiğinden bahsetmektedir. Ahmed Safi, *Dönmeler Âdeti...*, s. 25. Ertuğrul Düzdâğ da, Münevver Ayaşlı ile yaptığı hususi bir sohbette, Ayaşlı'nın kendisine, İkinci Dünya Harbinde bütün Dönmelerin gayz halinde Nazi aleyhtarı olduklarını söylediğini aktarmaktadır. M. Ertuğrul Düzdâğ, *Yakın Tarihimizde...*, s. 415.

³² Kur'an-ı Kerim, Maide Suresi, 41. Ayet.

karakterinde, başka bir ırk ve dine karşı peşin hükümlülük bulunmamaktadır. Müslüman Türklerin bu araştırmalardan yegâne gayesinin, sosyolojik bir olgu olan bu zümreyi tanımak ve bu yönden gelebilecek bir kısım saldırılara karşı toplumu tedbirli olmaya, uyanık davranmaya sevk etmek olmalıdır. Esasında Türklerin Dönmelerden bir talebi bulunmamaktadır. Nasıl ki Yahudiler ve Hristiyanlar yüzlerce senedir bu topraklarda huzur içinde yaşamışlarsa, Dönmelerin de yaşamasına müsaade edilmiştir. Türk milletinin bu zümreden tek isteği ya oldukları gibi görünmeleri ya da göründükleri gibi olmalarıdır. Bu zümre samimi davranıp, Yahudiliğe dönse, Türk milleti nezdinde itibarları daha da artacaktır³³. Ancak Dönmeler anladığımız kadarıyla Yahudi otoritelerce de kabul edilmemekte ya da *tevila* ve *giyur* adı verilen bir nevi vaftiz ve tam ihtida ritüellerini yerine getirmeleri kendilerinden istenmektedir. Ancak Dönmeler, zaten kendilerine Dönme denilmesinden rahatsız olduklarını, bu şartlar altında yeniden Yahudiliğe dönerlerse bu sefer de kendilerine “Çifte Dönme” denilmesinden çekindiklerini bahane ederek bu tekliflere yanaşmamaktadırlar. Bu durumda Türk milletinin, asırlardır birlikte yaşadığı Dönmelerin hüviyet-i asliyesini öğrenmeye hakkı bulunmaktadır. Bu en temel insan haklarından birisidir. Bugün Dönme zümresi, henüz kendilerini açığa vurmamakta ve bu konuda çalışmalar ortaya koyamamaktadırlar. Ancak son zamanlarda bu durumun istisnai numunelerini

³³ Osmanlı’da Tanzimat’tan sonra İslam dininden başka dinlere geçmenin herhangi bir yaptırımı kalmamasına rağmen Dönmeler çift dinli yapılarını terk etmemiş ve asıl dinleri olan Musevilığe rücu etmemişlerdir. Bunun en büyük sebebi, eski dinlerine dönmeleri halinde, Müslüman Türk toplumunu “Benzeme-benzet” kaidesi gereğince Batılı değerlere dönüştürme ve kendi öz medeniyet unsurlarından uzaklaştırma misyonlarını hakkıyla yerine getiremeyecek olmalarının farkındalığına erişmiş bulunmalarıdır. Nitekim 18 Emir de bunu gerektirmektedir. Ayrıca Yahudilerin bu guruhu kendi içlerine almak istememelerinin ve bu melez yapı içinde faaliyetlerine devam etmelerini dolaylı da olsa sağlamış olmalarının en temel sebebi de bu olsa gerektir. Dönmelerin, Osmanlı’nın son devirlerinde ve hususan da 1924 mübadelesinden sonra Müslüman Türk milletinin kendi medeniyetine biganeleşmesi için yapmış oldukları çalışmalar ve uygulamış oldukları planlı programlar, onların alenen Yahudi olmaları halinde bu kadar müessir olamayacaktı. Onlar bizden gibi görünüp, bizi biz yapan değerleri kendi ellerimizle terk etmemizi ustaca sağlamışlardır. Ahmed Safi’nin, 1924 mübadelesi ile Dönmelerin Türkiye’ye getirilip bir kısmının köylere yerleştirileceklerine dair mesele bahis mevzuu olduğunda yazdığı eserinin XVII. kısmındaki şu sözleri bu babda son derece ehemmiyetlidir: “Dönmeler, Türklerin cesetlerindeki etleri tamamen yedikleri gibi, şimdi de kemiklerinin içindeki ilikleri mahvetmek istiyorlar. Anadolu köylere Dönmeler yerleştirilirse, saf ve nezih Türk köylülerini aldatsınlar, servetlerini ez’af-ı müza’af (kat kat) olarak teksir ve Türk köylülerini kâmilten mahv-ı perişan eylesinler! Dönmelerin fikri budur. Zihni şeytanet. Ey Müslümanlar aldanmayın. Zira bu siyaset gayetle sakimdir”. Ahmed Safi, *Dönmeler Âdeti...*, s. 85.

de görülmüyor değildir. Artık Dönme kabilesi, sadece Müslüman Türk münevverlerince değil, zaman zaman kendi evlatlarınca da deşifre edilmeye başlanmıştır. Bu türden kendini ele verme hadiseleri, böylesine kriptik bir yapıyı anlayabilmemiz adına son derece kıymetlidir. Bu manâda gerek Karakaşî Rüştü Bey'in, gerek Nazif Özge'nin, gerek Ilgaz Zorlu'nun ve gerekse de Zwi-Geyik Yayınevinden intişar eden diğer ifşaatların büyük ehemmiyeti bulunmaktadır. İlber Ortaylı, özellikle Ilgaz Zorlu'nun son dönemdeki çaba ve gayretlerini takdirle karşıladığını söylemektedir³⁴.

Son söz olarak, Bülbüldere Mezarlığı, tarih araştırmacılarının ve epigrafların uzun müddetli ve geniş çaplı araştırmalarına konu olabilecek kadar mühim ve esrarengiz bir çalışma sahasıdır. Burada medfun olan Sabetayistlerin tamamının mezar taşlarının okunması, envanterinin yapılması ve Mehmed Süreyya'nın "Sicill-i Osmani" gibi bir eserinin "Sicill-i Avdeti" adı altında neşredilmesi isabetli olacaktır.

³⁴ İlber Ortaylı, "Osmanlı Modernleşmesi ve Sabetaycılık", Tiryaki, Nisan 1998, ss. 9-18.

BİBLİYOGRAFYA

A. Arşiv Belgeleri

Askeri Tarih Stratejik Etüd (ATASE) Arşivi; No. 161, Kls. 14, Dos. 45, F. 78/14.
ATASE Arşivi; No. 161, Kls. 95. 342. F. İ.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.

(BOA), A.DVNS. KLS. d, 08.

BOA, A.DVN. KLS. d, 08/7.

BOA, A. MKT. UM, 571/44.

BOA, A. MKT. UM, 571/44.

BOA, A. MKT. UM, 572/1.

BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 30/67.

BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 31/113.

BOA, DH. EUM. THR. 27/29.

BOA, DH. MKT. 2116/103.

BOA, DH. MKT. 918/75 (27 Aralık 1904).

BOA, DH. TMIK. M. 190/22.

BOA, HR. SFR.3. 486/92.

BOA, HR. TH. 248/19.

BOA, HR. SYS. 13/2, Belge Sıra Nu. 147.

BOA, İ.ŞD. 116/6961.

BOA, KK, nr. 3411/62.

BOA, KK, nr. 3418, s. 51.

BOA, KK, nr. 3411, s. 91.

BOA, MV. 68/44. H. 26 Rebiülahir 1309 Tarihli Belge.

BOA, MV. 68/44. H. 26 Rebiyülahir 1309 Tarihli Belge

BOA, MVL., 41/18.

BOA, Y.A.HUS.194/19.

BOA, ZB. 382/84, ZB. 381/120.

B. Kitaplar

ACAR, Sadık, “İbn Arabi’de Miraç Fenomeni”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.

AFYONCU, Erhan, *Sahte Mesih*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, Haziran 2013.

AFYONCU, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu I*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Mayıs 2006.

AFYONCU, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu VI*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Mart 2008.

Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Timaş Yayınları, İstanbul, Ocak 2017.

AKGÜN, Mustafa, *Yahudi'nin Tahta Kılıcı*, Akgün Yayıncılık, Ankara, 2004.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı yayınları, İstanbul, Ekim 2006.

AKINCI, Ahmet, *Kabala*, Dharma Yayınları, İstanbul, Nisan 2005.

AKYOL, Taha, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine*, Ufuk Kitapları, İstanbul, Kasım 2002.

AKYÜZ, Yahya, *Atatürk' n Türk Eēitim Tarihindeki Yeri*, Atatürk ve Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Eēitim ve Türk Kültürü Konusunda Seēme Yazılar (Ed. Doēan Atılgan), A  Basımevi, Ankara, 2006.

AL , Güler, *Benim Ailem: Atatürk' n Saklanan Ailesi*, Yılmaz Kitabevi, İstanbul, 2015.

ALMAZ, Ahmet, *Shekhina*, Postiga Yayınları, İstanbul, Ocak 2010.

ALMAZ, Ahmet, *Tarihin Esrarengiz Bir Sahifesi Dönmeler ve Dönmelerin Hakikati*, Kültür Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2002.

ALP, Tekin, *Kemalizm*, Cumhuriyet Gazetesi Matbaası, İstanbul, 1936.

ALTUNSOY, Yılmaz, *Kayıp Cennet 12 Adalar*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2018.

ALTUNSOY, Yılmaz, *Rumeli'ye Son Veda*, Nesil Yayınları, İstanbul, Ocak 2019.

AM C S, Edmondo de, *İstanbul 1874*, TTK Yayınları, Ankara, 1993.

ANDR  , İvo, *Drina Köprüsü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

ARAS, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim*, Semih L tf  Kitabevi, (Basım yer ve tarihi bulunmamaktadır).

ARMSTRONG, George, *Rothschild Para İmparatorluğu*, Destek Yayınları, İstanbul, 2013.

ARMSTRONG, H.C., *Bozkurt Kemal Atatürk' n Yaşamı*,  ev. Gül  aēalı Güven, Arba Yayınları, İstanbul, Mayıs 1998.

ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, Yayın Tarihi Bulunmamaktadır.

ATILHAN, Cevat Rıfat, *Farmasonlar İslamiyet'i ve Türklüğü Yıkma İçin Nasıl Çalıştılar?* Aykurt Neşriyat, İstanbul, 1963.

ATILHAN, Cevat Rıfat, *Farmasonluk İnsanlığın Kanseri*, Aykurt Neşriyat, İstanbul, 1960.

ATILHAN, Cevat Rıfat, *Türk Oğlu Düşmanını Tanı*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1970.

AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976.

AYAŞLI, Münevver, *Dersaadet*, Bedir Yayınevi, (Yayınlandığı şehir belirtilmemiştir), 1975.

AYAŞLI, Münevver, *İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Kasım 1990

AYAŞLI, Münevver, *Rumeli ve Muhteşem İstanbul*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.

AYBARS, Ergun, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınları, İstanbul, Eylül 1975

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, Nisan 1994.

AYVERDİ, Samiha, *Ne idik, Ne Olduk?* Hülbe Yayınları, İstanbul, 1985.

BABİNGER, Franz-Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, Çev. Ragıp Hulusi, İnsan Yayınları, İstanbul, Eylül 1996.

BAER, Marc David, *Selanikli Dönmeler*, Çev. Sevinç Kayır, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

BALİ, Rıfat N., *Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

BARTHOLD, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Haz. Hüseyin Dağ. Çağlar Yayınları, Ankara, 2004.

BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, c. VI.

BAYKARA, Tuncer, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007

BAYKARA, Tuncer, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

BAYUR, Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

BEHMOARAS, Liz, *Mazhar Osman Kapalı Kutudaki Fırtına*, Remzi Kitabevi, İstanbul, Eylül 2001.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, YKY Yayınları, İstanbul, Ekim 2012.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihâli*, Merve Yayınları, İstanbul, (Basım Tarihi Bulunmuyor).

Cavid Bey, *İdama Beş Kala*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1961.

DERİN, Fahri Çetin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinamesi-Tahlil ve Metin Tenkidi*, Gayri Münteşir Doktora Tezi (İstanbul Üniversitesi), İstanbul, 1993

DERVİŞ, Hüda, *Türkiye’de Dönme Yahudi Gerçeği*, ARK Yayınları, İstanbul, 2006.

“Dikilitaş”, *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi* (Dam-Dün), Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul, Ekim 1992, c. V.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, *Türklerde Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri*, Türk Kültürünü Araştırma Yayınları, Ankara, 1991.

Dönmeler, Şems Matbaası, İstanbul, R. 1335, H. 1338, M. 1919, (Müellif ismi bulunmamaktadır).

DUMONT, Paul, *Grand Orient de France Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu XIX. Yüzyıl Ortası ile I. Dünya Savaşına Yakın Dönemde İstanbul’da Fransız Obedyansı’na Bağlı Mason Locaları*, Mimar Sinan Yayınları, Yayın No: 7, İstanbul, 1984.

DURANT, Will -Roger Lambelin, *Yahudi Tarihi ve Siyonist Liderlerin Protokolleri*, Çev. Sami Sabit Karaman, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2013.

DÜZDAĞ, Ertuğrul, *Yakın Tarih Yazıları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Yakın Tarihimizde Dönmelik ve Dönmeler*, Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul, Kasım 2002

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

EPSTEİN, Perle, *Kabala Musevi Mistiklerin Yolu*, Dharma Yayınları, İstanbul, Kasım 2000.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Eylül 1998.

Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), YKY Yayınları, İstanbul, 2008.

Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), YKY Yayınları, İstanbul, Ocak 2011.

EYĞİ, Mehmet Şevket, *Yahudi Türkler Yahut Sabetaycılar*, Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul, Kasım 2003.

EYİCE, Semavi, “Mezarlıklar ve Hazireler”, *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

Fındıklılı Mehmet Ağa, *Silahdar Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.

FREELY, John, *Kayıp Mesih Sabetay Sevi'nin İzini Sürerken*, Çev. Ayşegül Çetin Tekçe, Remzi Kitabevi, İstanbul, Şubat 2013.

FRİTSCH, Theodor, *Tarih Boyunca Yahudi Meselesi*, Çev. Münir Abdurrahman, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1972.

GALANTE, Abraham, *Sabetay Sevi ve Sabetaycılarının Gelenekleri*, Çev. Erdoğan Ağca, Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul, Mart 2006.

GALANTİ, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1947.

GALİP, Selahattin, *Belgelerle Türkiye’de Dönmeler ve Dönmelik*, Kıraçlı Yayınları, İstanbul, 1977.

GALLAND, Antoine, *İstanbul’a Ait Günlük Hatıralar 1672-1673*, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2015.

GELARDIN, H. Eroll, *Sabetaycı Selim’in Öyküsü*, Dinozor Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2008.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi I. Kısım, “Yunanlıların Batı Anadolu’da İstilâ Hareketine Başlamaları, İzmir’in İşgali-Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkması, Millî Mukavemetin Kurulması (15*

Mayıs-4 Eylül 1919)”, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1994, Yayın No: 94/81, c. II.

GÖVSA, İbrahim Alaettin, *Sabatay Sevi*, Milenyum Yayınları, İstanbul, Ekim 2000.

HANİOĞLU, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim yayınları, İstanbul, 1985.

HASKAN, Mehmet Mermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2011.

HERZL, Theodor, *Hatıralar*, Çev. Egun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Nisan 2017.

HİTLER, Adolf, *Kavgam*, Çev. Yağmur Reyhani, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2015.

HOFFMAN, Daniel, *İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650*, Çev. Ayşe Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 1995.

HRİSTODULU, Hristos K., *Mustafa Kemal ve Selanik Yaşamı*, Çev. Burcu Yamansavaşçılar, Telos Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2008.

HUSLOCK, F.W., *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık ve İslam*, Çev. Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

İŞİK, Ali, *Ah Mine’l Mevt Konya Ahiret Kapıları Kitâbeleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, Haziran 2019.

İbrahim Alaettin, *Meşhur Adamlar*, Çıkaran Sedat Simavi, İstanbul, 1933-1935, c. II.

İĞDEMİR, Uluğ, *Atatürk’ün Yaşamı*, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

İmam Ali Zeynel Abidin, Çev. Abdülaziz Hatip, *Hukuk Risalesi (Risalet-ül Hukuk)*, Nesil Yayın Grubu, İstanbul, 2010.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asrın Türk Şairleri*, MEB Devlet Kitapları (MEB Basımevi), İstanbul, 1969.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.

İNALCIK, Halil, *Akademik Ders Notları (1938-1986)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Mart 2017, c. III.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2004.

İstiklal Mahkemeleri, TBMM Kütüphane ve Arşiv Başkanlığı Yayınları No. 1, Ankara, 2015.

JOHNSON, Paul, *Yahudi Tarihi*, Çev. Filiz Orman, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2000.

KARABEKİR, Kazım, *Gizli Harp İstihbarat*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, YKY Yayınları, İstanbul, Nisan 2008.

KARABEKİR, Kazım, *Paşaların Kavgası*, (Haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul, 2005.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, c. V.

KARAMAN, Hayrettin, “Ölüm, Ölü, Defin ve Merasimler”, *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

KASTEİN, Joseph, *İzmirli Mesih Sabetay Sevi*, Kamer Yayınları, İstanbul, 2016.

KAYMAK, Suat, *Türkiye Selçukluları ve Erken Beylikler Epigrafisine Giriş (1065-1350): Bir Bibliyografya Denemesi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.

KINROSS, Lord, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, Çev. Necdet Sander, İstanbul, 1994.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Yahudilik-Masonluk-Dönmelik/Derleme*, (Haz. Suat Ak), Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, Mart 2008.

KOCABAŞ, Süleyman, *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı. Hayaller... Komplolar... Kayıplar... 1890-1918*, Vatan Yayınları, Kayseri, 1991.

KOCABAŞ, Süleyman, *Türkiye’de Gizli Tarih II Dönmelik ve Dönmeler*, Vatan Yayınları, İstanbul, 2003.

KOÇ, Mehmet, *Osmanlı Hukukunda Tazir Suçları ve Cezaları*, Gayrı Münteşir Doktora Tezi (Necmettin Erbakan Üniversitesi-NEÜ), Konya, 2017.

KOÇAK, Azmi, *Atatürk’ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi*, Düşler Sokağı Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2006.

- KOÇU, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, Koçu Yayınları, İstanbul, 1963.
- KOÇU, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, Koçu Yayınları, İstanbul, 1971.
- KOHEN, Moiz, *Türkler Bu Muharebede Ne Kazanabilirler?*, Türk Yurdu Kitaphanesi, İstanbul, 1330.
- KORAY, Tanju, *Çırac Kalfa Usta*, Cesar Rigo Basımevi, İstanbul, 1973.
- KOŞAY, Hamir Zübeyr, *Kültür Tarihimiz Bakımından İki Önemli Mezar Taşı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1986.
- KOZANOĞLU, Zeynel, *Anıt Adam Osman Nevres "Hasan Tahsin"*, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İzmir, Yayın Tarihi Bulunmamaktadır.
- KÖSEMEN, C. M., *Osman Hasan and The Tombstone Photographs af The Dönmes*, Libra Kitap ve Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- KUNTAY, Mithat Cemal, *Mehmet Akif*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Kur'an-ı Kerim, Merve Yayınları, İstanbul, (Yayın tarihi bulunmamaktadır).
- KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2000.
- KUTAY, Cemal, *Tarih Sohbetleri*, Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1968.
- KUTUB, Seyyid, *Yahudi ile Savaşımız*, Çev. Abdülhamid Dağdeviren, Arslan Yayınları, İstanbul, Mayıs 1990.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, Temmuz 2005.
- KÜÇÜK, Yalçın, *Çöküş*, Mızrak Yayınları, İstanbul, Ocak 2010.
- KÜÇÜK, Yalçın, *İsyen*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
- KÜÇÜK, Yalçın, *Tekelistan*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004.
- KÜÇÜK, Yalçın, *Şebeke*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1998.
- LAMARTİNE, Alphonse de, *Osmanlı Tarihi*, Çev. Serhat Bayram, Kapı Yayınları, İstanbul, Şubat 2011.

LAQUEUR, Hans-Peter, *Hüvel-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Çev. Selahattin Dilidüzgün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 1997.

Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Ne İdi*, Haz. Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul, Kasım 1991.

LEWİS, Bernard, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, Çev. Bahadır Sina Şener, Haz. Mete Tunçay, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 1996

LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara, 1993.

LEWİS, Bernard, *Ortadoğu*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2006.

LOTİ, Pierre, *Can Çekişen Türkiye 1914*, Haz. Fikret Şahoğlu, Tercüman Yayınları, Yayın Tarihi ve Yeri Bilgisi Bulunmamaktadır.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Çev. Seha L. Meray, AÜ SBF Yayınları, Yayın No. 348., Ankara, (Yayın Tarihi Bulunmamaktadır).

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Çev. Seha L. Meray, YKY Yayınları, İstanbul, Mayıs 2001.

MALAY, Hasan, *Epigrafi (Yazıbilim)*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Bornova-İzmir, 1987.

MANGO, Andrew, *Atatürk*, Çev. Füsun Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul, Nisan 2000.

MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtazer Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

MAROZZİ, Justin, *Timurlenk*, Çev. Hülya Kocaoluk, YKY Yayınları, İstanbul, 2006.

MARSCHALKO, Louis, *Cihanı Yutmaya Hazırlanan Sinsi Canavar Yahudi*, Çev. Cüneyd Emiroğlu, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1976.

MAZOWER, Mark, *Selanik: Hayaletler Şehri*, Çev. Gül Çağalı Güven, YKY Yayınları, İstanbul, Nisan 2007.

Mehmet Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, Haz. Alpay Kabacalı, T. İş bankası Yayınları, İstanbul, Temmuz 2019.

“Mezar Taşları”, *Ana Britannica*, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1992, c. XXII.

MİSİROĞLU, Kadir, *Filistin Dramının Düşündürdükleri*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2017.

MİCHEL, G., *Mason Diktatörlüğü*, Çev. Eski Bir Sefir, İhya Yayınları, İstanbul, 1974.

MUMFORD, Lewis, *Tarih Boyunca Kent*, Çev. Gürol Koca-Tamer Tosun, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

MÜFTÜOĞLU, Ahmed Hikmet, *Çağlayanlar*, Haz. Fethi Tevetioğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, Mayıs 1987.

NAUDHON, Paul, *Tarihte ve Günümüzde Masonluk*, Çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1968.

NOYAN, Münib Engin, *Oma*, Birun Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2000.

NURSI, Bediüzzaman Said, *Mektubat*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1990.

NÜZHET, Sadettin, *İstanbul Meşahirine Ait Mezar Kitâbeleri*, Remzi Kitaphâneleri, (Baskı Yeri Bulunmamaktadır), 1932.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15. ve 17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Şubat 2013.

ORTAYLI, İlber, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Yayınları, İstanbul, Ocak 2018.

ORTAYLI, İlber, *İstanbul'dan Sayfalar*, Hil Yayın, İstanbul, Ağustos 1986.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Barışı*, Ufuk Kitap, İstanbul, Mart 2004.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

ORTAYLI, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2011.

ORTAYLI, İlber, *Zaman Kaybolmaz*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Nisan 2007.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, , Yayın No: 64, Defter-i Hâkani Dizisi: VIII., *111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri (Kanuni Devri)*, Ankara, 2003.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, , Yayın No: 109, Defter-i Hâkani Dizisi: XVI., 397 *Numaralı Haleb Livası Mufasssal Tahrir Defteri (943-1536-I)*, Ankara, 2010.

ÖKE, Mim Kemal, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1990.

ÖKE, Mim Kemal, *Saraydaki Casus*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2017.

ÖRNEK, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, AÜ DTCF Yayınları, Ankara, 1971.

ÖZER, Kemal, *Gülen Şeytanlar Tarihi*, Hayy Kitap, İstanbul, Mart 2018.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Türkler*, Babıali Kültür Yayıncılık (BKY) Yayıncılık, İstanbul, 1987.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Türkiye Tarihi*, Hayat Yayınları, Yayın Yeri İsmi Bulunmamaktadır, 1966.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Türkler-Araplar-Yahudiler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Eylül 2007.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993.

PURGSTALLİ, Baron Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çev. Mehmet Ata Bey, Vecdi Bürün, Refik Özdek, Erol Kılınç, Fuat Onuk, İsmet Elbaş, Mümin Çevik, Yayın Hakkı Mümin Çevik, İstanbul, 2010, c. VI.

RAGHEB, Youssef, *İslâm Hukukuna Göre Mezarın Yapısı*, İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

RAMSAUR, Ernest Edmondson, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1972.

Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, Heidi Schmit (Naşir), Frankfurt am Main, 1982, c. II.

ROBERTS, J. M., *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2015.

ROSANYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.

ROUX, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, Nisan 2008.

ROZEN, Minna, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, Çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül 2010

SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, c. V.

Sadık, *Dönmelerin Hakikati*, Karabet Matbaası, Dersaadet, 1335.

SAFİ, Ahmed, *Dönmeler Âdeti*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul, Eylül 2002.

SANCAR, Nejdet, *Türklük Sevgisi*, Tanrıdağı Yayınları, İstanbul, 1952.

SCHOLEM, Gershom, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

SCHWEİZER, Max, *Ankara ve Lozan Arasında: Avrupa Yolundaki Türkiye Özerine Bir Derleme*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005.

SELANİK'TE Osmanlı Matbuatı Gonca-i Edep, (Haz. Şeyda Aysun Oğuz, Sevgül Korkmaz), Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2009.

SERTEL, Sabiha, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

SERTEL, Yıldız, *Annem Sabiha Sertel Kimdi? Neler Yazdı?*, YKY Yayınları, İstanbul, Haziran 1994.

SERTEL, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul, Şubat 2001.

SEVİNÇ, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Milenyum Yayınları, İstanbul, Şubat 2002.

SHARON, Moshe Sevilla-, *Türkiye Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, Şubat 1992.

SOYGUN, Taylan, *Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1997.

SOYSAL, İlhami, *Dünya'da ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*, Der Yayınları, İstanbul, 1988.

ŞAHİN, Eyüp, *İlk Defa Yayınlanan Belgelerle Hasan Tahsin Gerçeği*, Ketebe Yayınları, İstanbul, Kasım 2019.

ŞİŞMAN, Cengiz, *Suskunluğun Yükü*, Çev. Ahmet Demirhan, Doğan Kitap, İstanbul, Eylül 2016.

TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Millîyet Yayınları, Yayın Yeri Bulunmamaktadır, Eylül 1970.

TANYU, Hikmet, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1977.

Tarih, Maarif Vekâleti, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, c. IV.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamid Han*, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul, (Basım Yılı Bulunmamaktadır).

The Jewish Encyclopedia, Funk and Wagnalls Company, New York-London, 1905, c. XI.

TOGAN, A. Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995.

TOGAN, Zeki Velidi, *Çengizhan (1155-1227)*, Yayınevi ve Yayınlandığı Yer Bulunmamaktadır, 1969-1970.

Tudela’lı Benjamin-Ratisbon’lu Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, Çev. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, Ocak 2009.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İştittiklerim*, TTK Yayınları, Ankara, 2010.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983.

Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, TC Genel Kurmay Başkanlığı, , c. IV.

UMAR, Bilge, *İzmir’de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

UYGUR, Ziya, *İnkılaplar, İhtilaller ve Siyonizm*, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1968.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (Basım Yeri ve Tarihi Bilgisi Bulunmamaktadır) 6. Baskı, c. V.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Kitabeler*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

WEISSE, John A., *The Obelisk and Free Masonry*, New York, 1880.

WILKINSON, Kathryn, *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller ve İşaretler*, Çev. Seda Toksoy, Alfa Basım, İstanbul, 2011.

YAHYA, Harun, *Kabala ve Masonluk*, Araştırma Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2007.

YALÇIN, Soner, *Beyaz Müslümanların Büyük Sırrı Efendi 2*, Doğan Kitap, İstanbul, Haziran 2006.

YALÇIN, Soner, *Efendi Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, Doğan Kitap, İstanbul, Nisan 2004.

YALMAN, Ahmed Emin, *Havalar da 50.000 Kilometre Seyahat*, Vatan Matbaası, İstanbul, 1943.

YALMAN, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, İstanbul, 1997.

Yesevizade, *Yahudilik ve Dönmeler*, Araştırma Yayınları, İstanbul, (Yayın tarihi olmamakla birlikte 1987’de yayımlandığı haricen öğrenilmiştir).

YEŞİLYURT, Süleyman, *Yahudi Dönmeler ve Mum Söndü Ayinleri*, Kültür Sanat Yayınları, Ankara, Şubat 2007.

YEŞİLYURT, Süleyman, *Yahudi Dönmeler ve Mum Söndü Ayinleri*, Kültür Sanat Yayınları, Ankara, Şubat 2007.

ZORLU, İlğaz, *Evet Ben Selanikliyim, Türkiye Sabetaycılığı*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999.

C. Makaleler

AÇIKGÖZOĞLU, Ahmet Sacit, “Mezar Taşı Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2009, c. VII., S.XIV.

AFYONCU, Erhan, “Yeni Vesikalar Işığında Sabetay Sevi (Ö. 1676)”, *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal’a Armağan*, Ülke Yayınları, İstanbul, Ocak 2014, c. I.

AKMAN, Mehmet, “Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 1996, S. 2, c. I, ss. 133-144.

AKYÜZ, Yahya, “Atatürk’ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1992, c. VIII., S. 23.

ATABEK, Reşat, “Semboller”, *Mimar Sinan Dergisi*, İstanbul, 1978, S. 26.

AYDIN, Zahide, “Maliye Nazırı Cavid Bey”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, c. XII., S. 2

BAKIRER, Ömer, “Kitâbeler, Vakfiyeler ve Yazarlar”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat)* 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

BALİ, Rıfat N., “Dönmenin Hikayesi Nazif Özge Kimdir” *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223.

BALİ, Rıfat N., “Nazif Özge Kimdir?”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223.

BALİ, Rıfat N., “Anılarda ve Söyleşilerde Sabetaycılar”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223, ss. 26-36.

BALİ, Rıfat N., “Evet, Ben Selanikliyim”, *Virgöl*, Ocak 1998, ss. 44-47.

BAŞOĞLU, Tuncay, “Resim”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 2007, c. XXXIV, ss. 580-582.

BAYKARA, Tuncer, “Saha Araştırmalarının Selçuklu Tarihi Bakımından Ehemmiyeti”, *Elazığ Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu Bildiriler*, Elâzığ, 1990, ss. 243-245.

BERG, Irwin, “The Donmeh: True Believers, Jewish Heretics or Untrustworthy Moslem Converts?”, *Kulanu Dergisi*, New York, 2008, Volume. 15, Number. 4.

BERK, Süleyman, “Osmanlı Mezar Taşı Kitâbelerinin Dili”, *Düşünen Şehir Dergisi*, Kayseri, Mart 2018, S. 5, ss. 94-99.

BERK, Süleyman, “Osmanlı Mezar Taşı Kitâbelerinin Dili: “Taşa Kazınan Tarih”, *Din ve Hayat Dergisi*, Ankara, 2010, S. 9, ss. 82-83.

BESEMMER, Paul, “Cavid Bey’e Mektuplar”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223, ss. 22-23.

BİÇİCİ, Kamil, “Yazılı Araştırmalar Işığında Türkiye Mezar Taşlarına Toplu Bir Bakış”, *Ekev Akademi Dergisi*, Kış 2006, S. 26, ss. 175-192.

BOZKURT, Nebi, “Mezarlık”, *DİA*, Ankara, 2004, c. XXIX., ss. 519-522.

CAHİD, Hüseyin, “Siyasiyyat”, *Tanin*, (5 Kânunusani 1340) 5 Ocak 1924.

ÇELİK, Celaledin, “Şehir ve Makber”, *Düşünen Şehir Dergisi*, Kayseri, Mart 2018, S. V.

DALGIN, Nihat, “Temel Kaynaklar Çerçevesinde Dinden Dönme ve İnanç Özgürlüğü”, *Makalat Dergisi*, 1999, S. 1.,

DÖNMEZ, İbrahim Hakan-Birol Demircan, “Bir Kültürel Bellek Taşıyıcısı Olarak Mezar Taşlarını Okumak”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Fall 2013, Volume 8/12, ss. 415-426.

EDİP, Eşref, “Türkiye’de Dönmelik Tarihçesi”, *Sebilü’r-Reşad*, Ağustos 1948, c. I., S. 11.

EDİP, Eşref, “Türkiye’de Dönmelik Tarihçesi”, *Sebilü’r-Reşad*, Ağustos 1948, c. I., S. 12.

ERCAN, Yavuz, “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin İctimai ve İktisadi Durumu”, *Belleten*, Ankara, 1983, c. XLVII.

ERKAN, Nevzat, “Osmanlı Dönemi Üsküdar’da Yaşayan Gayrimüslimlerin Mezarlıkları ve Gayrimüslimler Arasında Mezarlık Tartışmaları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII.*, İstanbul, 2-4 Kasım 2010, ss. 310-315.

HEYD, Uriel, “Sabetay Sevi ile İlgili Bir Osmanlı Belgesi” *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223, ss. 7-9.

GÜÇ, Ahmet, “Yahudilik: V. Mabed ve İbadet”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. XVIII, ss. 207-212.

GÜNDÜZ, Şinasi, “Kur’an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Kur’an Kıssaları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun, 1998, S. 10, ss. 49-88.

İLKİN, Selim, “Cavid Bey (1875-1926)”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. VII, ss. 175-176.

“İnanç ve Kültür Ekseninde Mezarlıklar”, *Türkiye Belediyeler Birliği Dergisi*, Ocak-Şubat 2017, S. 825-826, ss. 18-19.

KARACA, Faruk, “Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. XIV., S. 3-4, ss. 501-512.

KARAMAN, Hayrettin, “Ebediyet Yolcusunu Uğurlarken”, *Diyânet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Ankara, Eylül-Ekim 1973, ss. 265-282.

KAYA, Muharrem, “Drina Köprüsü ve El Greko’ya Mektuplar Romanlarında ‘Öteki’ Türkler, Müslümanlar”, *Hürriyet Gösteri*, S. 313, Temmuz-Ağustos-Eylül 2014, ss. 90-110.

KOLOĞLU, Orhan, “350 Yıllık Serüven”, *Tarih ve Toplum*, Temmuz 2002, c. XXXVIII., S. 223, ss. 50-62.

KUCUR, Sadi S., “Mezartaşları”, *Büyük İstanbul Tarihi*, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2015, c. V, ss. 435-441.

KUTAY, Cemal, “Bir Fedaiden Bakir Destanlar”, *Tarih Konuşuyor*, 1 Mayıs 1964, c. I., S. 4, ss. 1103-1108.

KÜÇÜK, Abdurrahman, “Ahid Sandığı”, *DİA*, İstanbul, 1988, c. I., s. 535.

KÜÇÜK, Abdurrahman, “Dönme”, *DİA*, İstanbul, 1994, c. IX, ss. 518-520.

KÜÇÜK, Abdurrahman, “Tarihten Günümüze Sabataycılık/Dönmelik Meselesine Yaklaşımlar”, *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2004.

KÜÇÜK, Abdurrahman, “Münafıklık ve Dönmelik Üzerine Bir Araştırma”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1987, c. XXIX, S. 1, s. 347-359.

KÜÇÜK, Abdurrahman, “Yahudilikteki Arz-ı Mev’ud Anlayışının Boyutları” *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1994, c. XXXIII., S.1, ss.101-111.

LANDAU, Jacob M., “Munis Tekinalp: Bir Kemalist’in Portresi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, 5. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler*, 23-28 Eylül 1985, III. Türk Tarihi, c. II, ss. 401-408.

MERT, Özcan, “Atatürk’ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi (1852-1917)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1991, c. VII., S. 20, ss. 331-346.

Milliyet, “Takdir-i İlâhi”, 19 Mayıs 2000.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Modernleşmesi ve Sabataycılık”, Tiryaki, Nisan 1998, ss. 9-18.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Mehmed Süreyya”, *DİA*, Ankara, 2003, c. XXVIII, ss. 527-529.

ÖZCAN, Azmi, “Masonluk”, *DİA*, Ankara, 2003, c. XXVIII, ss. 95-99.

PASİNER, Galip, “Meslek ve Vazife Aşığı Bir Maarifçi”, *Akşam*, 13 Kânunuevvel 1938.

SARI, Süleyman, “Câmi ve Mescitlerle İlgili Fıkhi Hükümler”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, ss. 335-360.

SCHOLEM, Gershom, “Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönmeleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1988, c. XXX, S. 1, ss. 217-244.

SEVİM, Nidayi, “Osmanlı Mezar Taşlarında Başlıklar, Semboller, Şekiller ve Motifler”, *Düşünen Şehir Dergisi*, Kayseri, Mart 2018, S. 5, ss. 100-109.

ŞENER, Mehmet, “Kabir-Fıkıh”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. XXIV., ss. 35-37.

ŞİŞMAN, Cengiz-Muharrem Varol, “Erken Cumhuriyet Dönemi Sabataycılık Tartışmaları: Türk Sesi Gazetesinden 1924 Tarihli Bilinmeyen Bir Tefrika”, *Türkiyat Mecmuası*, Bahar 2015, c. XXV, ss. 189-233.

TEPEALTI, Fahrettin, “Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskânı”, *Coğrafya Dergisi*, İstanbul, 2019, S. 39, ss. 89-98.

TOGAN, Zeki Velidi, “Emir Timur’un Soyuna Dair Bir Araştırma”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, Mart 1972, S. 26, ss. 75-84.

TÜRKAL, Merve Karaçay, “Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağanın Hayatı ve Eserleri (1658-1726-27)”. *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2013, S. 1, ss. 28-50.

UYGUN, Azize, “Eski Mezopotamya ve Yahudilikte Yedi Sembol ve Hayır Hatemi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Nisan 2019, S. 39, ss. 601-626.

UYGUR, Sinan, “Dobruca’da Türk Mezarları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2007, S. 13, ss. 153-157.

ÜNAL, Mustafa, “Sırat-ı Müstakim (*Sebil’ür Reşad*) Dergilerinde Yahudilik ve Yahudiler ile İlgili Yazılar”, *Türkiye’de Dinler Tarihinin Kurumsallaşması Sürecinde Abdurrahman Küçük*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016, ss. 329-348.

ÜNAL, Neslihan-Gülsüm Tütüncü, “İstanbul ve Selanik Yahudi Cemaatlerinin Gelişim Dinamiklerinin Karşılaştırmalı Analizi”, *Osmanlı Dönemi Balkanlarda Kültürel ve Sosyal Hayat*, Ankara, 2018, ss. 263-339.

YARIŞ, Sahure, “Üsküdar Solak Sinan Paşa Câmii ve Sinan Paşa Câmii Hazirelerindeki Mezar Taşları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X, Bildiriler*, c. III., İstanbul, 19-21 Ekim 2018, ss. 13-86.

YERLİ, Yusuf, “Önce Mezar Vardı”, *Düşünen Şehir Dergisi*, Kayseri, Mart 2018, S. 5., ss. 40-45.

YILDIRIM, Mustafa, “Bektaşî Mezar Taşlarında Dekoratif Sanatlar”, *NEU İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 1998, c. VIII, S. 8, ss. 189-202.

YILDIRIM, Nuray, “Hayatizade Mustafa Feyzi”, *DİA*, İstanbul, 1998, c. XVII, ss. 16-17.

ZORLU, Ilgaz, “Sabetay Sevi Hareketi Üzerine Önemli Bir Kitap: Sefer Şirot ve Tişbahot Şel Şabtayim”, *Bütün Yönleriyle Yahudilik Uluslararası Sempozyumu*, 18-19 Şubat 2012, Ankara, 2012, ss. 551-564.

ZORLU, Ilgaz, “500. Yılda Unutulan Bir Cemaat: Türkiye Dönmeleri”, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1992, S. 105, ss. 162-163.

D. Gazete-Dergi-Medya

BLUMENTAL, Michele-Michel Grosman, *Sazanikos (Dönme) Filmi*, Çev. Conqueror, 1992 Yapım.

Cumhuriyet, 13.10.1936-13.11.1936.

Devrim, 12.01.1971-12.02.1971.

Gonca-i Edep, 30.04.1299-30.05.1299.

Gonca-i Edep, 15.03.1300-15.04.1300.

Gonca-i Edep, 01.04.1299-01.05.1299.

Hürriyet, 10.11.1988-10.12.1988.

Kadın Dergisi, 9 Mart 1325, s. 9.

“Dönmeler”, *Mihrab*, 15 Kânunusani 1340 (15 Ocak 1924), S. 5, ss. 150-154.

Milliyet, 10. 11.1985-11.11.1985.

Milliyet, 15. 09.1986-15.10.1986.

Milliyet, 30. 10.1986-30.11.1986.

Mimar Sinan Dergisi, İstanbul, 1978, S. 26.

Resmi Gazete, 21 Şubat 1921, No. 3.

Sebilü'r-Reşad, 17 Kanunusani 1340, c. XXIII., S. 584-10 Kanunusani 1340 (10 Ocak 1924), c. XXIII., S. 583.

TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Nisan 1920-7 Haziran 1926.

Tercüman, 22.08.1986-22.09.1986

Vakit, 4 Kânunusani 1340 (4 Ocak 1924).

Yenisöz, 15.06.2019-16.06.2019.

E. İnternet Siteleri

<https://www.aydinlik.com.tr/arsiv/yalcin-kuecuk-the-doenme>, SET. 11.05.2020.

<https://www.creativejewishmom.com/2017/04/why-is-the-butterfly-a-symbol-of-the-holocaust.html#tpe-action-resize-385>, SET. 20.01.2020.

<http://www.ekremlugraekinci.com/makale.asp?id=294>, SET. 19.02.2020.

http://freemasonrywatch.org/obelisks_freemasonry.html, SET. 01.01.2020.

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/grup-seks-sabetayizm-in-emridir-5124002>, SET. 17.02.2020.

https://masonlar.org/masonlar_forum/index.php?topic=13681.0, SET. 31.12.2019.

<https://odatv.com/bulbulderesi-mezarliginin-gizli-kalmis-sirlari-0703101200.html>, SET. 01.01.2020.

<https://odatv.com/bulbulderesi-ve-suleyman-mabedi-1303101200.html>, SET. 31.12.201.

<https://tr-m.wikipedia.org>, SET. 31.12.2019.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ferik%C3%B6y_Mezarl%C4%B1%C4%9F%C4%B1, SET. 13.05.2020.

https://tr.qwe.wiki/wiki/List_of_mayors_of_Thessaloniki, SET. 19.02.2020.

http://www.turkyahudileri.com/images/haberler_ duyurular/linkler/kelebek_siir.pdf, SET. 20.01.2020.

<https://www.yenisafak.com/yazarlar/tahakivanc/cifte-standardin-boylesi-41627>, SET. 18.04.2020.

EKLER LİSTESİ

- Ek-1. Hasan Tahsin Hakkında Dâhiliye Vekâletince Yazılan Yazının Bir Sureti
- Ek-2. Hasan Tahsin Hakkında İzmir Valiliğince Yazılan Yazının Bir Sureti
- Ek-3. Hasan Tahsin Hakkında İstanbul Valiliğince Yazılan Yazının Bir Sureti
- Ek-4. Selanik Mevlevi Dergâhında Sabetayist Bir Dervişe Ait Fotoğraf
- Ek-5. Selanik Yeni Camii Fotoğrafı
- Ek-6. Kadın Dergisi 9 Mart 1325 Tarihli Sayısının 9. Sayfası
- Ek-7. Kısa Sabetay Sevi Kronolojisi

EKLER

4683
10 - 5 - 97 3/107

1.G.2

Istanbul Valisi
Muhittin Ustaoglu

İzmir Valisi- Fazlı Göleç

Balkan ihtilâl Komitesi reislerinden
Bakiston biraderlerden birini öldürmesi üzerine Roman-
ya da müebbeden hapse mahkum edilip Ordumuzun Romanyaya
girmesi üzerine kurtarılan ve bilâhare İzmirde meşin
iggal sırasında Yunan Bayrağına ilk giden Yunan nefe-
rini öldürmesi üzerine şehit edilen Tahsin isimindeki
sat'ın hayat ve hüviyeti hakkında münasip surette ma-
lumat elde edilmesini ve efradı ailesi mevcut ise ne-
rede ve kimler olduklarının tesbitini ve Tahsin'in
son resminden bir tanesinin münasip surette tedarik
edilerek Vekâlete gönderilmesini rica ederim.

Dahiliye Vekili . n
S. Hacı
Y. Engin

Yabancı 1267 ye Bak....
====

Torlu işler dosya
Açılacak
1436

Bay Umum Müdürün
emrile yazılmıştır
=====

Torlu iş. i. d.
1436

Ek-1. Hasan Tahsin Hakkında Dâhiliye Vekâletince Yazılan Yazının Bir Sureti
(Kaynak: Şahin, a..g.e., s. 367)

EMNİYET İŞLERİ
SÖMÜYET V. D. D. 1000

Resep
5/57

28
22/V/937

Öz: İzmir'de şehid edilen
Nevres Receb diğer adı Tah-
sin hakkında alınabilen malü-
mata dair.

1-6
14064
3/104

Resep öğün
Nevres Recep

Yüksek Dahiliye Vekâletine

Zata Mahsusdur .

Emniyet İşleri U.M.D.Ş.I.G.2.den yazılan 10/5/937 gün ve 4683/9127 sayılı buyrukları karşılığıdır :

1- Tahsin denilen zat ; aslen Selânik'li Recep oğlu Nev-
res Receb'dir. İdadî tahsilini Selânik'te yaptıktan sonra si-
yasî hayata atılmıştır.

İttihad ve Terakki cemiyeti umumî merkezi tarafından
Balkan ihtilâl komitesi reislerinden Bakiston biraderlerini
öldürmeğe memur edilerek Hasan Tahsin değişik adına passport
verilerek Romanya'ya gönderilmiştir.

Aldığı vazifesini yaptığı sırada yakalanarak müebbeden
hapse mahkûm edilmiş ve ordumuzun Romanya'ya gitmesi üzerine
kurtulup İstanbul'a gelmiştir.

2- Teverrüm etmiş olan bu zat İttihad ve Terakki umumî
merkezi tarafından uzun müddet tedavi ettirildikten sonra İz-
mir'e gelerek bir Fransız kadını ile metres olarak oturmakta
ve " Hukuku Beşer " adlı bir gazete çıkarmakta iken İzmir'in
meş'um işgali günü olan 15 Mayıs 1336 da Gemilerden Kordona
çıkarmakta olan Yunan askerlerine bomba atarak kaçmak iste-
mişse de Yunan askerleri tarafından yakalanarak orada şehid
edilmiştir. (O gün Yunanlıların yaptığı katli âma bu Türkün
Yunan askerlerine bomba atmasının sebebi olduğunu o günlerde
vazife başında bulunan polislerimizden bazılarının aslen İsparta
lı olan bir Yunan zabitanın söylemiş olduğu öğrenilmiştir.)

3- Nevres diğer adı Tahsin'in kardeşi olan Mahmud Re-

4-1
1/6/17

askerler : 1936

3105

(2)

ceb uzun zaman İstanbul'da Şahin mağazası müdürlüğüne yapmış ve bu mağazanın kapanması üzerine Ankara'ya gidip iki yıl orada kalmıştır.

Adı öğrenilemeyen bir kız kardeşi de Ankara'da tıbbiye-cilik yapan Halim Toparlak'ın esidir.

Yunan işgali sıralarında Melek adında bekâr bir kız kardeşi daha bulunduğu bilinir ekte ise de şimdi sağ olup olmadığı veya nerede oturduğu buraca öğrenilememiştir.

4- Nevres (Tahsin) hakkında burada daha fazla bilgi alınamamış ve fotoğrafı temin edilememiştir.

H. Toparlak Saygılarımla arz ederim.

İsmir Valisi

Fazlî Hüner

Emniyet işleri müdürlüğüne

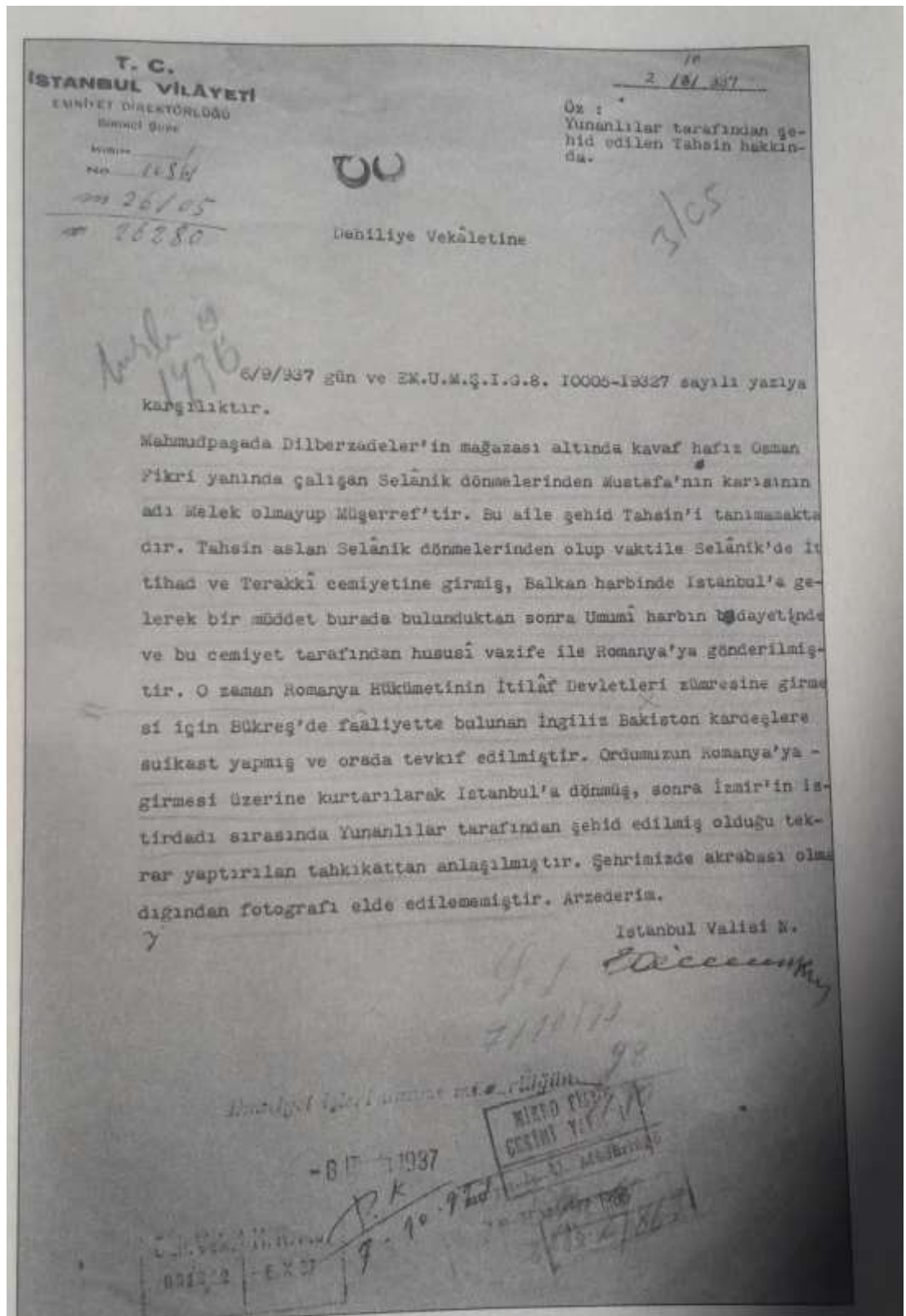
1 Haziran 1937

acele
g-81
Ankara'da olan bilgi ve fotoğrafları temin
zaten
mühürünüzü

1/6
Ankara'da yapılan
2/6/37

Dah. Vek.	H. K. Md.
010550	- 2 VI 37

Ek-2. Hasan Tahsin Hakkında İzmir Valiliğince Yazılan Yazının Bir Sureti (Kaynak: Şahin, a.g.e., ss. 368-369)

Ek-3. Hasan Tahsin Hakkında İstanbul Valiliğince Yazılan Yazının Bir Sureti
(Kaynak: Şahin, a.g.e., s. 371)

Ek-4. Selanik Mevlevi Dergahında Sabetayist Bir Derviş (Kaynak: Eygi, a.g.e., s. 203).

Şekil Ek-5. Selanik Yeni Camii (Kaynak: <https://selanikrehberi.com/activity/yeni-cami/>, SET. 23.05.2020)

Ek-6. Kadın Dergisi 9 Mart 1325

Ek-7. Kısa Sabetay Sevi Kronolojisi

- 1 Ağustos 1626 Sabetay Sevi İzmir’de dünyaya geldi.
- 1644 Sabetay Sevi Hakham unvanını aldı.
- 1648 Mesihliğini ilan etti-1-
- 1650 İstanbul’a geldi -1- ve Abraham Acher tarafından mesih ilan edildi.
- 1662 Kudüs’e geldi ve Gazzeli Nathan tarafından Mesih ilan edildi.
- 1664 Sarah ile evlendi.
- 14 Aralık 1665 Mesihliğini ilan etti -2-
- 1666 Oğlu İsmail Mordehay dünyaya geldi (iddia).
- Ocak 1666 İstanbul’a nefyedildi.
- 1666 Abidos Kalesine nefyedildi.
- 1666 Nehemia Kohen ile Abidos’ta münazarada bulundu.
- 16 Eylül 1666 Edirne Sarayında istintak edildi, İslam’a döndü ve maaş bağlandı.
- 1668 Edirne’den İstanbul’a celp edildi, göz hapsine alındı ve maaşı kesildi.
- 1672 Ülgün’e nefyedildi.
- 16 Eylül 1676 Ülgün’de öldü ve Yakubi grup ortaya çıktı.
- Ocak 1695 Yakup Kerido öldü.
- 1689 Karakaşi grup ortaya çıktı.
- 1677 Osman Baba doğdu.
- 1720 Osman Baba öldü ve Kapancılar ortaya çıktı.